

148215

T.C.
SAKARYA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

TÜRK SİYASAL HAYATINDA
ADALET PARTİSİ
(1961-1971)

DOKTORA TEZİ

Mehmet Orhan KAYA

148215

Enstitü Anabilim Dalı: KAMU YÖNETİMİ

Tez Danışmanı : Doç. Dr. Musa EKEN

ŞUBAT-2004

T.C.
SAKARYA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

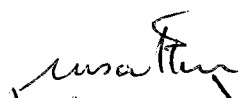
TÜRK SİYASAL HAYATINDA
ADALET PARTİSİ
(1961-1971)

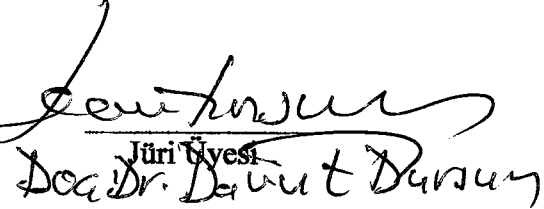
DOKTORA TEZİ
Mehmet Orhan KAYA

Enstitü Anabilim Dalı: KAMU YÖNETİMİ

Bu tez / / 2004 tarihinde aşağıdaki jüri tarafından oy birliği/oy çokluğu ile kabul edilmiştir.

Prof. Dr. Gülşah YILDIZ
Jüri Başkanı

Doç. Dr. Mustafa
Jüri Üyesi

Doç. Dr. Davut Dursun
Jüri Üyesi

Doç. Dr. Ahmed Demirel
Jüri Üyesi

Yrd. Doç. Dr. Tanju Torun
Jüri Üyesi

İÇİNDEKİLER

KISALTMALAR.....	v
TABLOLAR LİSTESİ.....	viii
ÖZET.....	xi
SUMMARY.....	xii
GİRİŞ.....	1

BİRİNCİ BÖLÜM

SİYASAL PARTİLER KURAMI, ADALET PARTİSİ VE DOĞDUĞU SİYASAL ORTAM

I. SİYASAL PARTİLER KURAMI.....	6
A. SİYASAL PARTİLERİN KÖKENLERİ.....	7
B. İDEOLOJİLERİ YÖNÜNDEN SİYASAL PARTİLER.....	11
C. SİYASAL PARTİ TİPOLOJİLERİ.....	12
D. SİYASAL PARTİLER KURAMI VE TÜRK SİYASAL PARTİ SİSTEMİNDE AP'NİN YERİ.....	18
II. TÜRKİYE'DE TEK PARTİ DÖNEMİ SİYASAL GELİŞMELERİ VE AP AÇISINDAN ÖNEMİ.....	22
III. ÇOK PARTİLİ SİYASAL HAYATA GEÇİŞ VE AP'NİN KURULUŞUNU HAZIRLAYAN SİYASAL GELİŞMELER	28
A. DP'NİN KURULUŞU VE AP'NİN SİYASAL MİRASININ OLUŞUMU.....	28
B. DP DÖNEMİ (1950-1960) VE AP'NİN KURULUŞUNU HAZIRLAYAN SİYASAL GELİŞMELER.....	29
IV. AP'NİN KURULUŞ ORTAMINI HAZIRLAYAN SİYASAL OLAY: 27 MAYIS 1960 ASKERİ DARBESİ.....	38
V. AP'NİN DOĞDUĞU SOSYO-POLİTİK ORTAM.....	43
A. AP'NİN KURULUŞ SÜRTECİ.....	43
B. AP-MBK İLİŞKİLERİ.....	48
C. AP'NİN VE DİĞER SİYASAL PARTİLERİN KADERİNİ ETKİLEYECEK SİYASAL GELİŞMELER VE YENİ ARAYIŞLAR....	50
D. AP'NİN YENİ ANAYASA KARŞISINDAKİ TAVRI.....	53
E. İDAMLAR VE AP ÜZERİNDEKİ ETKİLERİ.....	55

İKİNCİ BÖLÜM

ADALET PARTİSİ'NİN TEK BAŞINA İKTİDAR DÖNEMİ (1965-1971)

I. İKTİDARA HAZIRLIK DEVRESİ: AP'NİN İÇİNDE YER ALDIĞI KOALİSYON HÜKÜMETLERİ.....	57
A. BİRİNCİ KOALİSYON HÜKÜMETİ VE AP.....	57
B. DÖRDÜNCÜ KOALİSYON HÜKÜMETİ VE AP.....	75
II. BİRİNCİ DEMİREL HÜKÜMETİNİN KURULMASI VE SİYASAL GELİŞMELER.....	79
III. AP'NİN UYGULADIĞI EKONOMİK VE SOSYAL POLİTİKALAR.....	88
A. AP'NİN TARIM POLİTİKALARI.....	88
B. AP'NİN EKONOMİK GÖRÜŞLERİ VE UYGULADIĞI POLİTİKALAR.....	102
1. AP'nin Ekonomik Görüşleri ve Hükümet Programları (1965-1971).....	102
2. AP'nin Sanayi Politikaları.....	107
3. AP'nin Ticaret Politikaları.....	113
4. AP'nin Vergi Politikaları.....	127
5. 10 Ağustos 1970 Devalüsyonu.....	128
C. AP'NİN MİLLİ EĞİTİM POLİTİKALARI.....	131
1. AP'nin Milli Eğitimle İlgili Görüşleri.....	131
2. AP'nin Milli Eğitim Politikaları.....	136
a. Özel Eğitim Kurumları Kanunu'nun Çıkarılması.....	136
b. Talim ve Terbiye Dairesi'nde Gerçekleştirilen Reorganizasyon.....	138
c. Lise ve Dengi Meslek Okullarının 1. ve 2. Sınıflarına Din Bilgisi Dersinin Konulması.....	140
d. Orta Dereceli Okullarda Rehberlik Servislerinin Kurulması.....	141
e. Sosyal Bilgiler ve Fen Bilgisi Ders Programlarının Değiştirilmesi ve Diğer Faaliyetler.....	143
D. SAĞLIK ALANINDA GÖRÜLEN GELİŞMELER.....	147
E. DİN VE LAİKLİK POLİTİKALARI.....	150

F. AP'NİN İZLEDİĞİ DIŞ POLİTİKALAR.....	157
1. Kıbrıs Sorunu ve Türkiye-Yunanistan İlişkileri.....	158
2. Türkiye-ABD İlişkileri.....	166
3. AET(AB) Politikaları.....	171
4. Orta Doğu Politikaları.....	180
IV. AP'NİN UYGULADIĞI EKONOMİK VE SOSYAL POLİTİKALARIN SONUÇLARI.....	183
A. PARTİ İÇİ MUHALEFETİN ORTAYA ÇIKIŞI VE NEDENLERİ.....	183
1. İlk Toplu Muhalefet Hareketi: 72'ler Muhtırası.....	187
2. 41'ler Hareketi, Özellikleri ve Sonuçları.....	192
B. AP'DE BÖLÜNME VE DEMOKRATİK PARTİ'NİN KURULUŞU.....	196

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

AP'NİN İDEOLOJİK VE TOPLUMSAL TEMELLERİ

I. AP'NİN İDEOLOJİK TEMELLERİ.....	200
A. AP'NİN PROGRAMI.....	201
B. KONGRELERİNDE ÖNE ÇIKAN TEMALAR.....	205
II. ÖRGÜTSEL YAPILAR.....	214
A. ÜYELİK.....	214
B. TEŞKİLAT.....	215
III. AP'NİN TOPLUMSAL TEMELLERİ.....	218
A. AP'NİN PARLAMENTER ELİTİ.....	218
1. Milletvekillerinin Toplumsal Kökeni.....	218
2. Milletvekillerinin Mesleki Durumu ve Eğitim Düzeyi.....	219
3. Milletvekillerinin Yaş Durumu.....	222
B. AP'NİN OY KAYNAKLARI.....	224
SONUÇ VE ÖNERİLER.....	228
KAYNAKÇA.....	235
ÖZGEÇMİŞ.....	264

KISALTMALAR

AP	: Adalet Partisi
a.g.d.	: Adı geçen dergi
a.g.e.	: Adı geçen eser
a.g.m.	: Adı geçen makale
a.g.r.	: Adı geçen röportaj
AB	: Avrupa Birliği
ABD	: Amerika Birleşik Devletleri
AET	: Avrupa Ekonomik Topluluğu
AHB	: Avrupa Hesap Birimi
AKÇT	: Avrupa Kömür Çelik Topluluğu
Alb.	: Albay
ANAP	: Anavatan Partisi
AÜSBF	: Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi
ARMHC	: Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti
BYKP	: Beş Yıllık Kalkınma Planı
BBYKP	: Birinci Beş Yıllık Kalkınma Planı
BYGM	: Basın Yayın Genel Müdürlüğu
BM	: Birleşmiş Milletler
bkz.	: Bakınız
CIA	: Central Intelligence Agency (<i>Amerikan Haberalma Örgütü</i>)
CKMP	: Cumhuriyetçi Köylü Millet Partisi
CHP	: Cumhuriyet Halk Partisi
C.	: Cilt
ÇAYKUR	: Çay İşletmeleri Genel Müdürlüğu
D.	: Dönem
DBYKP	: Dördüncü Beş Yıllık Kalkınma Planı
DDY	: Devlet Demir Yolları
DİE	: Devlet İstatistik Enstitüsü
Doç.	: Doçent
DP	: Demokrat Parti

DPT	: Devlet Planlama Teşkilatı
Dr.	: Doktor
DYP	: Doğru Yol Partisi
Em.	: Emekli
EMİNSU	: Emekli İnkılapçı Subaylar
GİK	: Genel İdare Kurulu
G.N.	: Genelge No
GSMH	: Gayri Safi Milli Hasıla
GSY	: Gayri Safi Yatırım
GSYİH	: Gayri Safi Yurt İçi Hasıla
HİF	: Hürriyet ve İtilaf Fırkası
HP	: Hürriyet Partisi
İGE	: İnsani Gelişme Endeksi
İ.T.	: İttihat ve Terakki
İYE	: İnsani Yoksulluk Endeksi
İBYKP	: İkinci Beş Yıllık Kalkınma Planı
KİT	: Kamu İktisadi Teşebbüsü
Kur.	: Kurmay
kWh	: Kilovat
m.	: Madde
MB	: Merkez Bankası
MBK	: Milli Birlik Komitesi
MHD	: Merkez Haysiyet Divanı
MGK	: Milli Güvenlik Kurulu
MEB	: Milli Eğitim Bakanlığı
MMTD	: Millet Meclisi Tutanak Dergisi
MNP	: Milli Nizam Partisi
MP	: Millet Partisi
MPs	: Member of Parliaments (<i>Parlamento üyeleri, milletvekilleri</i>)
MSP	: Milli Selamet Partisi
M.O.K.	: Mehmet Orhan Kaya
NATO	: North Atlantic Treaty Organization (<i>Kuzey Atlantik Paktı Örgütü</i>)
OECD	: Organizasyon of Economic Cooperation and Development (Ekonomik

	İşbirliği ve Kalkınma Teşkilatı)
Ord.	: Ordinaryus
OSİA	: Ortak Savunma İşbirliği Anlaşması (<i>Joint Defense Agreement</i>)
ODTÜ	: Orta Doğu Teknik Üniversitesi
Org.	: Orgeneral
Ora.	: Oramiral
Prof.	: Profesör
PTT	: Posta Telefon Telgraf
RG	: Resmi Gazete
S.	: Sayı
s.	: sayfa
SCF	: Serbest Cumhuriyet Fırkası
SGP	: Satınalma Gücü Paritesi
SKB	: Silahlı Kuvvetler Birliği
SSCB	: Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği
T.	: Toplantı
TD	: Tebliğler Dergisi
TİP	: Türkiye İşçi Partisi
TTK	: Türk Tarih Kurumu
TBMM	: Türkiye Büyük Millet Meclisi
TCF	: Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası
TL	: Türk Lirası
TMO	: Toprak Mahsulleri Ofisi
TSK	: Türk Silahlı Kuvvetleri
Tümg.	: Tümgeneral
TBMM	: Türkiye Büyük Millet Meclisi
vs.	: versus
YHD	: Yüksek Haysiyet Divanı
YTP	: Yeni Türkiye Partisi
UNDP	: United Nations Development Program (Birleşmiş Milletler Kalkınma Programı)
ÜBYKP	: Üçüncü Beş Yıllık Kalkınma Planı

TABLolar LİSTESİ

Tablo 1: 1961 Anayasası Halk Oylamasında “Hayır” Oyu Veren İllerde, 1957 Seçimlerinde DP’nin, 1961 Seçimlerinde AP’nin Oy Oranları.....	54
Tablo 2: 15 Ekim 1961 Milletvekili Genel Seçim Sonuçları.....	58
Tablo 3: 15 Ekim 1961 Cumhuriyet Senatosu Genel Seçim Sonuçları.....	58
Tablo 4: 10 Ekim 1965 Milletvekili Genel Seçimleri.....	80
Tablo 5: İşlenen Tarla Alanı.....	88
Tablo 6: Bağ, Meyve ve Zeytin Ağaçlarının Kapladığı Alan.....	89
Tablo 7: Seçilmiş Tahıl Ürünleri Ekilen Alan.....	89
Tablo 8: Buğday Üretimi.....	89
Tablo 9: Seçilmiş Baklagiller Ekilen Alan.....	89
Tablo 10: Seçilmiş Baklagiller Üretimi.....	90
Tablo 11: Seçilmiş Endüstriyel Ürünler Ekilen Alan.....	90
Tablo 12: Seçilmiş Endüstriyel Ürünler Üretimi.....	90
Tablo 13: Seçilmiş Turunçgiller Ağaç Sayısı.....	90
Tablo 14: Seçilmiş Turunçgiller Üretimi.....	90
Tablo 15: Seçilmiş Tarımsal Araç Sayısı.....	91
Tablo 16: Et Üretimi.....	91
Tablo 17: Türkiye’de ve Bazı Batı Ülkelerinde Tarım Kesiminde Çalışan Aktif Nüfus Değişmeleri.....	96
Tablo 18: Milli Gelirin Sektörlere Göre Dağılımı.....	98
Tablo 19: Tarımsal Toprakların Dağılımı.....	99
Tablo 20: Tarım ve Sanayi Sektörlerinin Yıllık Büyüme Hızları.....	100
Tablo 21: BBYKP’nın (1962-1967) Gerçekleşmesi (1965 sabit fiyatlarıyla milyon TL.).....	108

Tablo 22: GSMH'nın Yıllık Ortalama Büyüme Hızı.....	108
Tablo 23: Üretim Faaliyet Kollarına Göre GSMH İndeksi (1968 yılı üretici fiyatlarıyla).....	109
Tablo 24: Üç Ana Sektörün GSMH'daki Payı.....	110
Tablo 25: İmalat Sanayii, Toplam.....	110
Tablo 26: İmalat Sanayii İhracatı.....	116
Tablo 27: Türkiye'ye Gelen Yabancı Sermaye.....	116
Tablo 28: Türkiye'ye Giren İşçi Dövizleri.....	119
Tablo 29: Traktör Sayısı ve Traktörle İşlenen Arazi Miktarı.....	120
Tablo 30: İhracatın Yapısı.....	121
Tablo 31: Bazı Ülkelerin Kişi Başına Düşen GSMH ve Dış Ticaret Değerleri.....	124
Tablo 32: Türkiye'nin Ticaret Hadlerindeki Değişmelerden Doğan Dış Ticaret Kaybı.....	125
Tablo 33: Merkez Bankası Döviz Rezervleri, Para Arzı ve Tüketici Fiyat Endeksi(milyon TL.).....	129
Tablo 34: Türkiye'nin Dış Ticaretini.....	130
Tablo 35: Türkiye'nin İnsani Gelişme Endeksi Trendleri (1965-1971).....	149
Tablo 36: AP ve 41'ler Hareketine Mensup Milletvekillerinin Sosyo-Ekonomik Yapısı.....	193
Tablo 37: Gelişme Göstergelerine Göre Türkiye'de İllerin Yerel Gruplanması ve En Gelişmiş İlden En Az Gelişmişe Doğru Sıralanışı.....	218
Tablo 38: Yerel Gruplamaya Göre AP'nin Milletvekili Sayıları ve Oranları.....	219
Tablo 39: Milletvekillerinin Mesleki Dağılımı (AP, CHP ve Tüm Meclis).....	220
Tablo 40: Milletvekillerinin Eğitim Düzeyi (AP, CHP ve Tüm Meclis).....	221
Tablo 41: AP Dönemi Milletvekillerinin Yasama Dönemlerine Göre Yaş Ortalaması (AP, CHP ve Tüm Meclis).....	222

Tablo 42: AP Öncesi Dönemde, Yasama Dönemlerine Göre, Milletvekillerinin Yaş Durumları.....	223
Tablo 43: AP ve CHP'nin Şehirsel ve Kırsal Bölgelerdeki Oy Oranları.....	224
Tablo 44: AP ve CHP'nin Coğrafi Bölgelere Göre Aldıkları Oylar ve Oranları....	225
Tablo 45: Sosyo-Ekonomik Statüye Göre, AP ve CHP'nin Aldıkları Oy Oranları	226

ÖZET

Anahtar Kelimeler: Adalet Partisi, Türk Siyasal Sistemi, Parti Politikası, Siyasal Parti, Siyaset.

Bu çalışmanın temel amacı, Adalet Partisi'nin kuruluşunun, Türk parti sistemi içindeki yerinin, 1961-1971 yılları arasındaki tek başına iktidarda olduğu dönemdeki (1965-1971) uyguladığı sosyal ve ekonomik, milli eğitim, din ve laiklik ve sağlık politikaları ile izlediği dış politikaların incelenerek sonuçlarının ve tutarlılıklarının, Türk siyasal hayatına katkı ve olumsuzluklarının tartışılması; ideolojik ve toplumsal temellerinin saptanmaya çalışılmasıdır.

Çalışmamızda, Adalet Partisi'nin izlediği ve uyguladığı politikalar, somut ve ölçülebilir veriler esas alınarak saptanmaya çalışılırken; program ve tüzüğü incelenerek ideolojik temeli; milletvekillerinin dönemsel olarak yaş, eğitim ve mesleki yapıları incelenip, diğer partilerle karşılaştırılarak parlamenter eliti; oy aldığı coğrafi bölgeler, oy veren kesimlerin sosyo-ekonomik statüleri ile yerleşim (şehirsel/kırsal) ve yaş durumları incelenerek oy kaynakları ve toplumsal temelleri saptanmaya çalışılmıştır. 12 Eylül askeri darbesi sürecinde kapatılan partinin, bir kısım orijinal kaynaklarına ulaşmak mümkün olmadığından, dönemin gazete ve dergileri taranmak suretiyle elde edilen bilgilerden de yararlanılmıştır.

SUMMARY

THE JUSTICE PARTY IN TURKISH POLITICAL LIFE (1961-1971)

Key words: The Justice Party, Turkish Political System, Political Party, Party Policy, Politics.

The aim of thesis is to analyse the establishment, role, social, economical, religious, secularism and foreign policies of the Justice Party and its national education and health system policies between 1961-1971, in particular during 1965-1971 when it was the only ruling party. We also discussed the ideological and social pillars, outcome, contributions and impairment of these policies to Turkish political life.

In our study, we tried to evaluate the consequences of the Justice Party's policies by means of statistical data. We aimed to understand: The ideological foundation of the Justice Party using party programme, the MPs utilising their ages, educational status, professionals by comparison of other parties; the social foundation of the party by means of socio-economical, settlement status (urbanised or rural), age status and geographical regions of its voters. Instead of some original materials we had to make use of periodicals and newspapers, due to the loss of these materials during the military coup.

GİRİŞ

Siyasal partiler, çağdaş demokrasilerin artık vazgeçilmez bir unsuru olarak kabul edilmektedirler. Diğer taraftan, bir ülkedeki siyasal partiler sistemi ile, siyasal sistem arasında bir ilişki olduğunu söylemek mümkündür. Denilebilir ki, siyasal demokrasinin istikrar kazanıp kurumsallaşması, siyasal partilerin istikrar kazanıp kurumsallaşmalarına bağlıdır. Öyle ki, artık günümüzde demokrasilerin, bir partiler rejimi olduğu kabul edilmektedir. Bu nedenle, siyasal partilerin güçsüz, zayıf ve atomize olduğu ülkelerde, demokrasiler de istikrar ve süreklilik kazanmamaktadır.

Zira, çağdaş demokrasilerde siyasal partilerin, hem toplumların en önemli siyasal kurumları, hem dedemokrasilerin vazgeçilemez unsurları olarak, siyasal hayatın işleyişinde çok önemli işlevlere sahip olduğu kabul edilmektedir

Türkiye’de, siyasal partiler ilk kez, İkinci Meşrutiyet döneminin getirdiği siyasal ortamda ortaya çıkmış, gerek bu dönemde gerekse Cumhuriyet döneminde birden çok siyasal parti kurulmuştur. Ancak, 7 Ocak 1946’da Demokrat Parti’nin (DP) kurularak Türk siyasal hayatı içinde yerini almasıyla “Çok Partili Türk Siyasal Hayatı”nın başladığı kabul edilmektedir. Denilebilir ki, Osmanlı döneminde İttihat ve Terakki Fırkası (İTF), Cumhuriyet döneminde ise, Cumhuriyet Halk Partisi (CHP) ile DP Türk siyasal hayatında önemli bir yere sahip olmuşlardır.

Türk siyasal hayatında “merkez”i temsil eden CHP, 12 Eylül 1980 darbesi dışındaki hemen her ortamda varlığını sürdürebilirken, “kenar”ı temsil eden DP ise, 27 Mayıs 1960 askeri darbesi ile, kuruluşundan 14 yıl sonra kapatılmıştır. İktidarda kaldığı on yıllık süre içinde (1950-1960), siyasal hayata damgasını vuran DP’nin kapatılmasından sonra, geriye kalan siyasal mirasını, 27 Mayıs 1960 sonrası siyasal ortamında kurulan sağcı (muhafazakar, milliyetçi, liberal...) partilerin hemen hepsi sahiplenme çabası içinde olmuşlardır. Bu partilerden birisi olan Adalet Partisi (AP), 27 Mayıs askeri darbesi sonrasında tam anlamıyla DP’nin bu siyasal mirası üzerinde kurulan ve o mirasa sahip çıkan bir parti olmuştur.

CHP, Türkiye Cumhuriyeti'nin kurucusu Mustafa Kemal Atatürk'ün kurduğu siyasal parti olarak Türkiye'deki etkin asker ve sivil hemen tüm seçkinci elitin desteğini alarak merkez partisi olarak günümüze kadar oldukça rahat bir siyasal etkinlik gösterebilirken; daha çok kenarı temsil eden bir parti olarak ortaya çıkan ve CHP'ye göre islama daha yumuşak bir bakışa sahip olan DP ise, laikliğin din devlet işlerinin birbirinden ayrılması anlamını içermesi yanında, din ve vicdan özgürlüğünü de güvence altına alması gereken bir anlamı da içerdiğine inanan bir görüşün sahibiydi. Bu görüşten hareketle, 14 Mayıs 1950 seçimleri sonrasında iktidarı devralmasının üzerinden daha bir ay bile geçmeden çıkardığı yasayla "Arapça Ezan" yasağını kaldırmasıyla, devlet yapısı içerisinde önemli bir güc ve etkinliğe sahip olan sivi ve askeri elitin dikkatlerini üzerine çekti.

DP önderleri, CHP içerisinde gelmiş olmalarına karşın, bu askeri ve sivil elite yaşadığı "laiklik" sendromu 27 Mayıs 1960 askeri darbesine kadar devam etmiş ve darbe sonrasında da yapılan yargılamalar Başbakan Menderes ve iki kabine üyesinin idamları ile sonuçlanmıştır.

Siyasal hayatta kaldığı süre içinde (11 Şubat 1961-12 Eylül 1980¹), oldukça etkin olan ve dönemine damgasını vuran AP, 1961-1971 ve 1971-1980 olmak üzere iki ayrı dönem olarak incelenebilir: AP'nin tek başına iktidarda kaldığı 1961-1971 dönemi ile 12 Mart Muhtırasının parçaladığı ve bunun sonucu olarak hiçbir partinin meclis salt çoğunluğunu sağlayarak tek başına iktidara gelmeyi başaramadığı 12 Mart 1971-12 Eylül 1980 dönemi.

11 Şubat 1961'de, DP'nin siyasal mirası üzerine kurulan AP'nin en dikkati çeken özelliği DP'nin halefi olmasıydı denilebilir. Bu nedenledir ki, laiklik konusunda hassas olan kesimlerin dikkatleri AP zerinde yoğunlaşmıştır. 10 Ekim 1965 seçimlerine kadar geçen sürede içinde iki koalisyon hükümeti içinde yer alan AP, İnönü'nün Başbakanlığında kurulan Türkiye'nin ilk koalisyon hükümetine daha çok kendisini siyasal sisteme kabul ettirme amacıyla girmiştir denilebilir.

¹ Siyasal etkinliği 12 Eylül 1980 darbesiyle fiilen sona eren AP, resmi olarak 10 Ekim 1981 tarih ve 2533 sayılı yasa ile kapatılmıştır.

Ancak, Genel Başkan Ragıp Gümüşpala'nın yer almadığı Birinci kolisyon hükümeti AP'nin, kendi tabanından gelen "af" talrplerinin de etkisiyle af konusunda ısrarcı davranması, koalisyon hükümetinin sonunu getirmiştir. Ne var ki, "yeni yapılmış olan 1961 Anayasası'na mevcut yasaların uyumlarının sağlanması" gibi önemli bir misyona sahip olması gereken Birinci Koalisyon hükümeti, AP'nin zamansız af ısrarları sonucu bu önemli işlevini ifa edememiş, deyim yerideyse hem 1961 Anayasası'nın öngördüğü Demokratik Hukuk Devleti'nin kodifikasyonu için çok kıymetli olan zaman boşa geçirilmiş, hem de Koalisyon Hükümetinin devamına engel olunmuştur.

AP Kayseri Senatörü Suat Hayri Ürgüplü Başkanlığında Kurulan ve Demirel'in ilk defa Başbakan Yardımcısı olarak yer alması bakımından önemli olan Dördüncü Koalisyon hükümeti ise daha çok bir seçim hükümeti işlevi görmüştür.

AP'nin esasen tam performansını gösterebildiği 1965-1971 döneminde tek başına iktidarda kaldığı dönemdir. 10 Ekim 1965 seçimlerinde % 53.3'lük bir oy oranıyla iktidara gelen AP, 1961 Anayasası'nın kurduğu siyasal sistemin ilk tek parti hükümeti olma özelliğine de sahiptir.

AP'nin, selefi DP'nin aldığı oy oranına yakın bir oy oranı ile iktidara gelmesi, TSK içindeki etkin olan kesimleri "DP geri mi geliyor?" endişesine sevketmişse de, AP'nin 1965-1969 yılları arasında sosyo ekonomik alanda elde ettiği başarılar ve arkasındaki büyük halk desteği, bu kesimleri daha itidalli davranmaya sevkettiği söylenebilir. Ancak, AP lideri Süleyman Demirel'in Gümüşpala'nın ölümünden sonra elde ettiği Genel Başkanlık süreci içinde "tek adam" olma çabaları hem parti içinde var olan hizipleri daha da radikal hale getirmiş, hem de parti içinde yaşanan huzursuzluk ve "parti içi demokrasi"yle bağdaşmayan gelişmeler ister istemez Türk siyasal hayatını da olumsuz etkilemiştir.

Diğer bir ifadeyle, AP'nin %53 oy oranıyla iktidara gelmesi ve bu dönemde tarım, sanayi, ticaret, eğitim, sağlık ve dış politika gibi alanlarda elde ettiği başarılar, Türk devlet yapısı içindeki etkin kesimlerle tam bir "consensus" sağlamasına yetmemiştir. Zira, demokratik ve liberal bir düzenin kurulabilmesi hemen bütün dünyada uzun zaman

almıştır ve bu uzun soluklu süreç Türkiye için de söz konusudur. Demokrasi, salt oy çokluğuna dayanan ve yapılan seçimlerle çoğunluğu elde edenlerin yönetim hakkına sahip olmalarından daha fazla bir şeydir. Her şeyden önce demokrasi bir yaşama biçimidir ve toplum tarafından içselleştirilmesi gerekir. Bir ülkede demokrsinin yerleşerek güçlenmesi her şeyden önce sosyolojik bir dönüşümü içerir ve sosyolojik dönüşümler de zamana ihtiyaç gösterirler.

Tek başına iktidara gelen AP'nin, temel tercihi tarıma dayalı bir kalkınma modeli değil, sanayileşmiş toplumu oluşturmak temeline dayalı bir kalkınma modelidir. AP, iktidara gelmesinden sonra, bu kalkınma modelinin bir sonucu olarak sanayi kesimine büyük önem vermiş, bunun sonucu olarak sanayi kesimini önemli teşviklerle ve "ithal ikamesi"ne dayanan ekonomik politikalarla korumuş ve teşvik etmiştir. Ancak, AP'nin kalkınma modelinde kalkınmanın maliyetinin hangi kesim veya sınıflar üzerine yükleneceği açık olarak belirtilmiş olmamakla birlikte, uygulanan politik tercihler sonucu bu maliyet, çiftçi, dolayısıyla tarım kesimi ile küçük sanayici ve esnaf olarak ifade edebileceğimiz kesimler üzerine yüklenmiştir. Zira, büyük sanayi kesiminin elde ettiği büyük teşviklerle Gayri Safi Milli Hasıla'dan aldığı pay yükselirken, diğer kesimler istedikleri pay ve teşvikleri alamamışlardır.

Bu durum, hem bu kesimi hem de bu kesimin AP içindeki temsilcilerini rahatsız etmesi yanında, parti içinde var olan hizipleri daha radikal hale getirmiştir. Buna yukarıda bahsettiğimiz Demirel'in tek adam olma çabaları da eklenince parti içi huzurun bozulması ve bölünme kaçınılmaz olmuştur.

Bu durumun konumuz açısından önemi ise, DP'nin devamı olan AP'ye kuşkuyla yaklaşan sivil ve askeri elitlerin AP'ye dolayısıyla Türk siyasal sistemine müdahalesinin (12Mart Muhtırası), AP'de yaşanan bölünme sürecinden sonra gelmiş olmasıdır. AP'nin tek başına iktidar dönemini sona erdiren 12 Mart Muhtırası, hem Adalet Partisi'ni hem de Türk siyasal hayatını oldukça olumsuz etkilemiştir. Ancak, bu konunun ayrı bir tez konusu olarak incelenmesi gerektiğini düşündüğümüzden tez konumuzun dışında bırakılmıştır.

Adalet Partisinin kurulduğu 11 Şubat 1961'den 12 Mart 1971 M¼dahalesine kadar olan s¼reyi kapsayan tezimiz ¼ç b¼l¼mden oluşmaktadış.

Birinci b¼l¼mde, siyasal partiler kuramı ve AP'nin yeri, AP ¼ncesi T¼rk siyasal hayatının irdelendiği tek parti d¼nemi, 27 Mayıs 1960 askeri darbesine kadar “¼ok parti d¼nemi”, bu d¼nemlerde yaşanan siyasal gelişmelerin AP a¼ısından arzettikleri ¼nem ve AP'nin kuruluş s¼reci incelenmiştir.

İkinci b¼l¼mde, 1961-1965 arası d¼nemdeki AP'nin de i¼inde yer aldığı ve “iktidara hazırlık” s¼reci olarak nitelendirdiğimiz iki koalisyon h¼k¼meti devresi ile 10 Ekim 1965 se¼imleriyle tek başına iktidara gelen ve 12 Mart 1971 Muhtırası'na kadar bu iktidarını s¼rd¼ren AP'nin, bu d¼nemde uyguladığı tarım, ekonomik, sosyal ve milli eğitim politikaları ile izlediği dış politikalar, incelenip sonu¼ları tartışılmaya ¼alıřılmıřtır.

¼¼nc¼ ve son b¼l¼mde ise, AP'nin ideolojik ve toplumsal temelleri başlığı altında, AP'nin ideolojisi, programı, ¼rg¼tsel yapısı ve Kongrelerinde ¼ne ¼ıkan temalar ile parlamenter eliti ve oy kaynakları araştırılıp incelenmeye ¼alıřılmıřtır.

12 Mart Muhtırası'nın par¼aladıđı, daha ¼ok siyasal sistem i¼inde “anahtar” konuma gelen ve adeta bu k¼¼¼k partilerin y¼nettiđi bir d¼nem olarak nitelendirilebilecek olan 12 Mart 1971 sonrası “1971-1980” d¼nemi ise, ayrı bir tez konusu olarak incelenmesi gerektiği d¼ř¼n¼ld¼đ¼nden, tez konumuzun dışında bırakılmıştır.

BİRİNCİ BÖLÜM

SİYASAL PARTİLER KURAMI, ADALET PARTİSİ VE DOĞDUĞU SİYASAL ORTAM

I. SİYASAL PARTİLER KURAMI

Latince “pars” sözcüğünden türetilen[Schulze, 1998: 503; Duden,1989: 1123] ve günümüz çağdaş demokrasilerinin vazgeçilmez bir unsuru olan siyasal partilerin, “aynı politik görüşü paylaşan insanların, düşüncelerini hayata geçirmek için oluşturdukları siyasal bir kurum/küme”[Schulze,1998;503] olarak tanımlanmakta ve şu dört temel ölçüte sahip oldukları ifade edilmektedir: 1. Sürekli ve istikrarlı bir örgüt; 2. Yerleşik/oturmuş ve kalıcı yerel bir örgütsel ağ; 3. İktidarı etkilemeyle birlikte, esasen iktidarı ele geçirme amacını gütmeye; 4.Seçimlerle ve başka bir yoldan halk desteğini sağlama kaygısı[Kotil, 1983: 2000].

Siyasal hayatta sahip oldukları çok önemli işlevleri nedeniyle, demokratik ülkeler dışındaki totaliter devlet sistemlerinde de, total ideolojinin yönlendirdiği bir siyasal parti olmakta; diğer bir ifade ile, totaliter diktatörlükler de bir parti yapılanması biçiminde karşımıza çıkmaktadır².

“Parti” kavramının özünde çoğula işaret ettiğini söyleyen Sartori, tek parti sisteminde bir yandan elitlerin üyelerinin temelini teşkil etmesi, diğer yandan bu sistemin, parçaların kendi aralarındaki yarışmasını reddetmesi nedenleriyle tek partiyi parti kabul etmeyip, parti devleti olarak nitelendirmektedir[Sartori, 1976: 39]. Gerçekten de bu tek partiler, demokratik partilerin biçimlerini benimsemiş görünmekle birlikte, iç dinamikleri bakımından oldukça önemli farklılıklar arzederler [Friedrich-Brzezinski, 1964:30].

² Friedrich ve Brzezinski Totaliter diktatörlüğün ayırıcı şu altı özelliğini belirlemektedir: Resmi bir ideoloji; bu ideolojiye bağlı bir lider/diktatör önderliğindeki bir tek parti; yıldırıcı bir polis denetim sistemi(iç terör); kitle iletişim araçlarını elinde bulunduran bir haberleşme/denetim tekeli; bütün etkili silahlı kuvvetleri kullanan (elverişli silahları elinde tutan) bir denetim tekeli ile ekonominin merkezden yönetim ve denetimi. Bkz: [Friedrich-Brzezinski, 1964:13-4]

A. SİYASAL PARTİLERİN KÖKENLERİ

Çağdaş demokrasiler³, birden çok partinin yer aldığı yarışmacı, plüralist sistemlerdir. Sistemin en temel unsuru olan siyasal partiler Fransız ihtilalinden sonra ortaya çıkmışlardır. Türkiye’de ise, (1814-1908) döneminde siyasal partilerin temelini oluşturan dernekler ortaya çıkarken, 1908’den sonra , bu derneklerin siyasi partiye dönüşmeleriyle ilk siyasal partiler kurulmuştur⁴.

Siyasal hayatta çok önemli işlevleri olan siyasal partiler üzerinde önemli çalışmalar yapılmıştır. Siyasal partileri inceleyen kuramlardan birisi, partilerin doğuşunu açıklayan, diğer bir ifade ile, kökenleri konusunda açıklama getiren Duverger’in kuramıdır. Duverger’ye göre partiler, parlamento içinde ve parlamento dışında doğan partiler olmak üzere ikiye ayrılır.

Parlamento içinde siyasal partilerin doğuşunu hazırlayan temel etkenin hükümdar ile siyasal meclisler arasındaki ilişki olduğu söylenebilir. Tarihi süreç içinde siyasal meclisler, monark karşısında daha özgür ve bağımsız hareket edebilme imkanını elde ettikçe, üyeleri faaliyetlerinde fikir birliği ve uyum sağlayabilmek amacıyla, ortak özelliklerine göre gruplar oluşturmuşlar; bu gruplaşmalar ise, modern siyasal partilerin atası kabul edilen hizipleri ortaya çıkarmıştır. Oy hakkının genişletilmesiyle de hizipler siyasal partilere dönüşmüş[Özbudun, 1977: 20], böylece, süreç içinde günümüz modern siyasal partileri ortaya çıkmıştır.

Parlamento içinde doğan partilerde, partiyi ortaya çıkaran sistem/mekanizma aslında basittir. Önce parlamento grupları oluşturulur, daha sonra seçim komiteleri ortaya çıkar. Parlamento grupları, seçilmiş bir mecliste ya da otokratik bir mecliste oluşabilir. Oluşan parlamento grubu(hizip) ile seçim komiteleri arasında devamlı bir bağlantı kurulur ve bu sayede siyasal birer organizasyon olan siyasal parti kurulmuş olur. Partinin ortaya çıkmasında parlamento gruplarının yanında seçim komitelerinin de önemli birer etken olduğu kuşkusuzdur[Duverger, 1993:16-22].

³ Bu konuda bkz: [Lijphart,(Tarihsiz)]

⁴ Bu konuda bkz: [Dursun, 1986]

Parlamento dışında doğan partilerde ise, seçim ve parlamento gruplarının yerini bu çevre dışındaki fikir klüpleri, gazeteler ve halk kulüpleri veya dernekler gibi örgütler almaktadır. Duverger'in belirttiği gibi, bu örgütler çok çeşitlidir. Örneğin, İngiliz İşçi Partisi 1899 Sendikalar Kongresinde alınan bir parlamento ve seçim örgütü kurma kararının sonucunda kurulmuştur. Yine, ondokuzuncu yüzyılda Avrupa'da halk hareketlerinde ve ilk solcu partilerin ortaya çıkışında öğrenci dernekleri ve üniversite grupları oldukça önemli rol oynadığı gibi, keza, aynı şekilde kiliselerin ve dini mezheplerin de, muhafazakar partilerin ortaya çıkışında önemi etkileri olmuştur. Siyasal partilerin kuruluşuna yol açan fikir klüpleri, kiliseler, üniversite grupları ve sendikalara, eski muharip dernekleri, bankalar, büyük teşebbüsler, sanayi kartelleri ve işveren sendikaları gibi dış örgütleri de eklemek mümkündür[a.g.e.,s.23-31].

Parlamento içinde doğan partilerde, partinin ortaya çıkış sürecine uygun olarak, parlamento grubunu oluşturan milletvekilleri, parti içinde oldukça önemli bir konuma sahiptir. Zira, milletvekilleri kolektif olarak partinin yönetim örgütünü meydana getirdiklerinden ya da parlamento grubundan sözde ayrı olan, yönetim kuruluna bir çok üye verdiklerinden çok önemli bir özelliğe sahiptirler. Partinin kuruluşunda, hakim yerlerin milletvekilleri tarafından ele geçirilişi bunu daha iyi açıklar. Parlamento dışında doğan partiler, milletvekilleri ve parlamento dışı güçler tarafından oluşturulduğundan milletvekillerinin rolü daha az olabilmekte ise de, bu ayırıcı bir kıstas değildir. Ancak, ifade etmek gerekir ki, parlamento dışı parti kuruluşu, seçim ve parlamento içi kuruluşa göre daha yeni bir model olarak görünmektedir[a.g.e.,s.29-30]. Diğer bir ifade ile, günümüz partileri parlamento dışı kurulan partiler olarak karşımıza çıkmaktadır.

Gerek seçim ve parlamento içinde doğan partiler, gerekse parlamento dışı örgütlerin oluşturduğu partiler, bir taraftan partiyi oluşturan grupların menfaatlerini (*partikularinteresse*) temsil ederken, diğer taraftan grup menfaatlerini, kapsadığını kabul ettikleri toplumun tümüne (*Totalität*) ulaşma çabası içinde olurlar. O halde, şunu söyleyebiliriz: Partiler ne kadar grup menfaatlerini (*partikularinteresse*) temsil edebilir ve ne kadar homojen olabilirlerse, o ölçüde ikna edici/inandırıcı (*schlagkräftig*) olabilir ve bu sayede toplumun ilgisini üzerlerine çekebilirler [Schultze, 1998: 503-4].

Siyasal partilerin ortaya çıkışında karşımıza çıkan kavramlardan birisi “kriz” kavramıdır. LaPalambora ve Weiner’e göre, partilerin ortaya çıkışında ve gelişme süreçlerinde toplumların karşı karşıya kaldıkları meşruluk krizleri belirleyici bir etken olmaktadır. Bunlardan tarihsel olarak en önemlisi monarşik egemenlik yerine halk egemenliğinin geçmesi olgusudur ki, Osmanlı’da İTF, bu tip bir meşruluk krizinde ortaya çıktığını öylemek mümkündür[Özbudun,1977:24-5]. Meşruluk krizi yanında “yönetici elitin, siyasal sisteme katılma çabasındaki birey ve grupların bu istek ya da davranışlarını gayri meşru gördüğü zaman ortaya çıkan bir çatışma”[Weiner’den aktaran, a.g.e., s.26] olarak tanımlanabilecek olan “siyasal katılma krizi” de siyasal partilerin ortaya çıkışında rol oynayan önemli etkenlerden biridir. Batı ülkelerinde orta sınıfların monark ve aristokratların egemenlikleri karşına siyasal ağırlıklarını gösterme istekleri Liberal ve Radikal partileri ortaya çıkarırken; Türkiye’de, devlet yönetiminde fazla bir ağırlığı olmayan taşra eşrafı, köylü ve tüccar kesimin siyasal iktidardan daha fazla pay alma çabaları DP’yi ortaya çıkardığı söylenebilir[a.g.e.,s.26].

Siyasal partilerin ortaya çıkışıyla ilgili diğer önemli bir kuramsal model ise Lipset ve Rokkan’ın geliştirdikleri modeldir. Lipset ve Rokkan, Avrupa da partilerin ortaya çıkışını, biri fonksiyonel(*Functional Axis*) diğeri yerel eksen (*Periphery Center Axis*) olmak üzere, iki eksen üzerinde yer alan toplumsal çatışmaları temel alarak açıklamaktadır[Lipset ve Rokkan, 1967: 10].

“Kurumlaşmış davranış biçimleri bütünü ya da sistemi”[Giddens, 1998: 18] olarak tarif edebileceğimiz toplumda, davranış biçimlerinin üretilmesinde bölünme (*cleavage*) ve çatışmalar da yaşanmaktadır. Siyasal partilerin fonksiyonlarından biri de toplumdaki bölünme ve çatışmaları yansıtmak ve ifade etmektir. Özbudun’un ifadesiyle, “bütün plüralist parti sistemleri büyük ölçüde kendi toplumlarındaki bölünmeleri yansıtırlar [Özbudun, 1977: 37]. Lipset ve Rokkan da partilerin -değişik zamanlarda- ortaya çıkışına temel teşkil eden dört temel bölünme tespit edilebilir: “Merkez-kenar”⁵,

⁵ “Merkez-kenar” kavramını başlangıçta Paul Baran, André Gunder Frank ve Immanuel Wallerstein gibi ekonomistler dünya düzeninin sermayesinin eşitsiz dağılım sürecinin çözülmesinde kullanmışlardır. Daha sonra kavram bir çok siyasal bilimci tarafından da kullanılmaya başlandı. Bunlardan Edward Shils’in, Emile Durkheim ve Max Weber’den hareketle merkezi kurumsal sistemlerin oluşumunu kutsallık ve karizma bağlamında merkezi değer sistemine bağlayan çalışması (*Peripher-Center*) sosyal

“devlet-kilise”, “şehir-kırsal alan” ve “işçi-işveren”[a.g.e., s.42-3]. “Merkez-kenar” bölünmesinde, “kenar”, hem merkezi elite, hem de bürokrasisine karşı olurken, tipik reaksiyonu, merkezileştirme, standartlaştırma/tek tipleştirme biçiminde azınlık, kültürel ve nüfus gibi özelliklerinin karşısındaki tehditlere karşı ortaya çıkmaktadır. Dolayısıyla çatışma, yerel ve coğrafi değil, kontrol ve organizasyon ile bir bütün olarak sistemin politik tercihleri üzerinde ortaya çıkmaktadır. Bu bağlamda, merkezi elitin mücadelesi, merkezi gücü ele geçirme, ulusçuluk(*nationhood*), iç öncelikler ve dış stratejiler üzerinde kendini gösterebilmektedir[Lipset ve Rokkan, 1967; 10-1].

İşçi-işveren ilişkisi salt bir çatışma biçiminde ortaya çıkmayıp, çatışma ve birliktelikler üretir biçimde ortaya çıkar. Bu da, üretici-alıcı, işçi-işveren, kiracı-mülk sahibi gibi, genel anlamda “veren-alan” çatışması olarak kendini gösterir. Ancak, rasyonel bir pazarlık ve evrensel paylaşım kurallarının kabulü gibi genel-geçer konsensüslerle çözülmeye meyillidir[a.g.e., s.11].

Ne var ki, Avrupa partilerini açıklamaya yönelik bu modelin, az gelişmiş ülkelerde görülen bölünme ve yapıları açıklayabilmesi bakımından sınırlı olduğu söylenebilir. Zira, çoğu az gelişmiş ülkelerde modernleşme hareketlerine girilmekte ve bunun sonucu olarak da gelişmiş ülkelerde ortaya çıkan sınıfsal bölünmelere karşın, az gelişmiş ülkelerdeki bölünmeler, yerel ve kültürel bölünme biçiminde ortaya çıkabilmektedir[Sarıbay, 1983: 83-4].

teoride hayli ilgi uyandırmıştır[Sarıbay ve Ögün, 1998: 196]. Shils’a göre her toplumda bir *merkez* vardır ve bu merkez coğrafi ya da kurumsal olmayıp inançlar ve değerler alemine ilişkindir. Sahip olduğu özel niteliklerle anlamlı bir bütün olan merkez ayrıca bir eylem alanıdır.Dolayısıyla, merkezde kurumlar ağı bulunmakta ve rol dağıtımı gerçekleşmektedir. Merkezin inanç ve değerleri bu rollerde somutlaşır. Merkezi besleyen ve kendi içinde bir bütün oluşturan alt sistemler mevcuttur. Bu alt sistemleri, rolleri ve kurumları bir araya getiren temel stratejik unsur *otoritedir* ki, bu aynı zamanda kurumsal otoritedir. Alt örgütlenmelerden her biri sıkı ya da gevşek bir örgüt yapısına sahip olup, bir otoriteye tabidir ve bir elit gubu içinde bulundurulur. Elitler kimi ortak davranışları ve ortak değerleri kararlaştırır. Farklı elit gruplarının (ekonomi, politika, din ve entelektüel) değerleri bir mutabat çerçevesinde kümelenir. Otorite sahiplerinin benimmediği bu değerler, *toplumun merkezi değerler sistemini* oluşturur ki, bu merkezi değerler sistemi toplumun merkezi alanıdır. Bu merkezi değerler sistemi ile bütünleşmek bireyleri yücelten ve konumlarını onaylatan bir durum oluşturur. Otoritenin merkezi değerler sistemi ile olan ilişkisi, “*merkez-çevre*” kuramının anahtarındır. Merkezi değerler sistemi kurulmuş otoriteye karşı toplumun rızasını ve olumlu tavrını temsil eder. Otorite, devamlı bir yayılcı eğilime sahiptir. Böylece, temsil ettiği düzeni ülke üzerine geçerli kılmaya çalışır. Otorite, böylelikle kendiliğinden merkezi değerler sistemini topluma empoze etme işini üstlenmiş olmaktadır. Sonuçta, otorite sahipleri kendilerini bu değerler sistemi ile güvenceye aldıklarından, bu değerler sistemini yaygınlaştırıp kökleştirme çabası içinde olurlar ki, esasen otoritenin yayılcı özelliğinin arkasındaki temel dinamik de budur[Siyaset, 2003: 233-4]. Şerif

B. İDEOLOJİLERİ YÖNÜNDEN SİYASASAL PARTİLER

Batı ülkelerinde ki, “çağdaş demokrasiler” olarak ifade edebileceğimiz demokrasi biçimi, Lipset ve Rokkan’ın da belirttikleri gibi toplumsal bölünmelere bağlı olarak ortaya çıkan partilerin [Lipset ve Rokkan,1967; 10-11, 25] oluşturduğu plüralizmdir. Zira, demokrasi öncesi dönemdeki tek bir partinin oluşumu aynı zamanda kendi antitezini de oluşturdu. Bu bağlamda, Fransız ihtilalinden bu yana ortaya ilk çıkan partiler “Liberal partiler” olmuştur. Bu mücadeleye kadar, temel bir devlet mekanizmasından yoksun olan muhafazakarlar ise organize olmaya zorlanmışlar böylece, ilk ideolojik partiler şu karşıtlıklar (*Konfrontation*) üzerinde oluşmuşlardır [Boyme,1995:513]:

- Burjuvazi (*Bürgertum*) vs. işçi sınıfı karşıtlığı, burjuva partileri (*Bürgerliche Parteien*) ve sosyal demokrat partileri (*sozialdemokratische Parteien*),
- Katolik Kilisesi (*Klerikalismus*) vs. laik devlet (*laizistischer Staat*) karşıtlığı, muhafazakar partileri,
- Dünya Savaşı sonrası sağ ve sol karşı ayrımların(*Rechts-und Linksabspaltungen*) eklenmesiyle, aşırı sağ(*rechtsextrem*) vs. komünist partiler karşıtlığı, aşırı sağ ve komünist partileri,
- Merkez vs. çevre karşıtlığı, bölgesel partileri(*regionale Parteien*) ve gelişmeye (*Wachstum*) karşı olan madde ötesi (*postmateriell*) düşüncenin, genç kuşak çatışması ve paylaşım mücadelesinin yönlendirdiği, kurumlaşmış partilerin materyalizminin (*Materialismus der etablierten Parteien*) ortaya çıkardığı çevreci ve protest partiler ile, değişimci (*Wertewandel*) ve yeşilleri (*grüne Parteien*) ortaya çıkarmıştır.

Özellikle, marksizmin etkisiyle ideolojiler, partiler üzerinde etkili olmuş, böylece siyasal partilerin ideolojilerine göre sınıflandırılması yoluna gidilmiştir. Bu bağlamda, partiler “sağ” ve “sol” olmak üzere iki temel ayrıma tabi tutulmuştur. Liberal, muhafazakar ve faşist partiler ve bu partilerin türevleri *sağ partiler* biçiminde

Mardin, Shils’in bu modelini “Türk Siyasetini Açıklayabilecek Bir Anahar olarak Türk toplumuna uyarlamıştır. Bu konu için bkz:[Mardin, 2003: 35-77].

sınıflandırılırken; sosyal demokrat, sosyalist ve komünist partiler ve bu partilerin türevleri de *sol partiler* biçiminde sınıflandırılmıştır. Bu bağlamda, siyasal partiler yelpazesinin merkezinde yer alan sosyal demokrat ve liberal partiler aynı zamanda merkez sol ve merkez sağ partiler olarak nitelendirilmiş, diğerleri ise, yelpazedeki konumlarına göre, aşırı sağ / sol biçiminde nitelendirilebilmiştir.

C. SİYASAL PARTİ TİPOLOJİLERİ

Siyasal partiler kuramında, siyasal partilerle ilgili çalışma alanlarından birisi de siyasal parti tipleri üzerinde olmuştur. Fransız siyaset bilimci Maurice Duverger'nin bu alanda yaptığı çalışma oldukça büyük ilgi uyandırmıştır. Duverger, bu çalışmasında siyasal partilerde “Kadro Partileri” ve “Kitle Partileri” olmak üzere iki tipi ayırt etmektedir [Duverger, 1986; 106-24]. Kadro ve kitle partileri arasındaki ayrım, temel olarak, büyüklük ya da üye sayısı değil, partiler arasındaki yapı farkıdır [a.g.e..s.106].

Kadro partileri, adından da anlaşılacağı gibi, toplum içinde örgütlenip üye sayısını artırmaktan ziyade, seçkin ve prestijli kişilerden meydana gelmiş kadro yapısına dayanan bir organizasyondur. Siyasal etkinliğin daha çok seçim dönemlerinde görüldüğü, seçimler arası dönemlerde ise, bir çalışmanın görülmediği ve seçim bölgelerinde adayların kampanyalarını yürütecek komiteler [Tunaya, 1982; 262-3] biçiminde örgütlenmiş partilerdir.

Kadro partileri demokrasi mücadelesinin ilk dönemleri olan on dokuzuncu yüzyıldaki servet esasına dayalı seçim sistemlerinde, seçimleri kapitalist yoldan finanse etmenin bir sonucu olarak ortaya çıkmış siyasal bir örgütlenme biçimidir. Ancak, bir aidat sistemi olmayan bu partiler, halktan tamamen tecrit olmuş örgütler de değildir. Seçkin ve prestijli bir kadroya sahip olan bu partilerin yapıları, sınırlı oy hakkının tanınmasından sonra da devam etmiş, genel oy ilkesinin kabulünden sonra, bir yandan siyasal faaliyetlerini bu kadro ile sürdürürken, diğer yandan saflarını kitlelere açar görünmüşlerdir. Böylece, kitlelere bir siyasal faaliyet alanı bırakmak suretiyle, komiteyi meydana getiren seçkinlerin iktidarlarını halktan almış görüntüsü vermişlerdir [Duverger, 1993; 109-10]. Genel oy ilkesinden sonra daha esnek bir örgüt yapısına kavuşan kadro partileri, kişisel zenginliği sonuna kadar savunan kapitalizmin ortaya

çıkardığı “liberal devlet” yapısıyla örtüşen özelliklere de sahiptir. Zira, liberalizmde devlet “*Laisser-faire, Laisser-passer*” (bırakınız yapsınlar, bırakınız geçsinler) ilkesine göre, mümkün olduğunca küçülerek, merkezi yönetimin -asli görevleri dışındaki- yetkilerini devrettiği gibi, kadro partileri de, adem-i merkeziyetçi yapısı ve zayıf parti-içi ilişkileri sayesinde komite partileri olarak, milletvekillerine, kitle partilerine göre çok daha serbest hareket etme imkanı sağladılar. Ancak, bu ayrım kesin ve mutlak değildir. Zira, kadro partileri arasında zayıf bağlantılı fakat merkeziyetçi partiler olabildiği gibi, kuvvetli bağlantılı fakat ademi merkeziyetçi partilere de rastlanabilmektedir [Özbudun, 1977: 83].

Kadro partilerinde, kitle partilerinde olduğu gibi şekli bir üyelik sistemi yoktur ve üyeliğe kabul de resmi formalitelerden uzaktır. Bunun yanında aidat ödemeleri de düzenli olmayıp, zaman zaman yapılan bağışlar biçimindedir. Dolayısıyla, kadro partilerinde, kitle partilerinde olduğu gibi kesin bir üyelik kriteri yoktur ve katılmanın derecesini, üyenin parti içindeki faaliyetleri belirler [Duverger, 1993: 115]

Kitle partileri ise, parti-üye ilişkilerinin çok daha sıkı olduğu, disiplinli ve düzenli üyelik aidatı sisteminin olduğu partilerdir ve temelini sosyalist partiler oluşturur. Genel oyun kabulü ile Amerika'nın haricindeki hemen tüm ülkelerde, hemen birden bire olmamakla birlikte sosyalist partiler ortaya çıkmıştır. Özellikle Avrupa'da ortaya çıkan sosyalist partiler, kadro partilerinden önemli farklarla ayrılan ve büyük kütlelerin / toplulukların teşkil ettiği siyasal organizasyonlardır. Kitle partileri, kadro partilerinin komiteler şeklindeki örgütlenmesine karşılık, ocak tipi merkeziyetçi organizasyonlar biçiminde örgütlenmişlerdir[a.g.e.,s.110-4]. Dolayısıyla, ocak, sosyalistlerin bir icadı olduğundan[a.g.e.,s.61], ocak tipi örgütlenmenin, sosyalist partilere özgü bir örgütlenme biçimi olarak ortaya çıktığı söylenebilir.

Kitle partileri, kadro partilerinin seçim dışında atıl durumuna karşılık -seçim dönemlerinde çok daha faal olmakla birlikte- her zaman etkinliğini ve canlılığını muhafaza eder. Kitlelerin düzenli şekilde üye kaydedilmeleri, üye sayısının çokluğu ve düzenli aidat ödenmesi, partinin varlığı için önemlidir. Kadro partilerinde olduğu gibi,

seçkin bir finans desteğinden yoksun olan partiler için üye aidatları hayati bir önem taşır.

Kitle partilerini kadro partilerinden ayıran diğer bir özellik de, kitle partilerinin, partinin genel politikasını belirleyen bir ideolojiye sahip olmalarıdır. Kitle partileri, kadro partilerinden farklı olarak, kalabalık bir üye ve taraftar kütesine dayalı olarak siyaset yaptıklarından, bu üye ve taraftarların parti ile olan ilişkilerinin canlı tutulması çok önemlidir. Bunun gerekli bir sonucu olarak, kitle partilerinin temel örgütlenme birimi olan ocaklar aynı zamanda siyasal eğitimin yapıldığı yer olarak, birer siyasal sosyalleşme işlevi de görürler. Buralarda partinin uygulayacağı politikalar ile parti felsefesi ve ideolojisi taraftarlara anlatılarak, üye ve taraftarların eğitim yoluyla bu parti ideoloji, felsefe, programını öğrenmesine çalışılır⁶.

Genel oyun kabulünden sonra, işçi sınıfına dayanan sosyalist partilerin kurulmasıyla [Özbudun, 1977; 84], başlangıçta işçi sınıfına dayanan siyasal organizasyonlar olarak ortaya çıkan kitle partileri, daha sonraları köylü ve bir kısım burjuvanın da desteğini alarak genişlemişlerdir. Diğer bir ifade ile, kitle partilerinin sosyal tabanını başlangıçta sadece işçi sınıfı oluştururken, daha sonra bu sosyal tabana köylü ve orta sınıf / burjuva da katılmıştır. Sosyal tabanı giderek genişleyen kitle partilerinde, kesin bir taahhütname imzasını ve yıllık bir aidat ödemesini içeren üyelik prosedürü ve belirgin üyelik kriterleri kendilerini açık olarak gösterir. Partiye üye olacak kişi öncelikle giriş beyannamesini doldurup imzalayarak açık ve kesin bir “taahhüt”de bulunur ve üyeliği kabul edilen kişiye üyeliğini somutlaştıran isme yazılmış üye kartı verilir. Bu yöntemle kişiye, partiye karşı bir aidiyet duygusu kazandırılması sağlanarak, psikolojik bir sorumluluk yüklendiği söylenebilir. Diğer taraftan parti, beyannamede yer alan, üyeye ait kişisel bilgiler sayesinde, üye hakkında bilgi sahibi olma olanağını da kazanılmış olur. Üyelik aidatları ise, üyenin ekonomik bir fedakarlık yapmasını gerektirmeyecek şekilde düşük miktarlarda tutulur [Duverger, 1986; 116-7].

Kadro partilerinin aksine, parti organları içinde maaşlı çalışanlar istihdam edilmesi ve bu çalışanların zamanla işlerinde uzmanlaşması sonucu parti bürokrasisi ortaya çıkar ve

⁶Siyasal partilerin sosyalleşme işlevi için bkz: [Kapani, 1996:166]

liderler “profesyonel liderliğe sahip olarak elit bir zümreye dönüşürler[Eryılmaz, 1993: 24]. Böylece merkezîyetçi bir örgüt yapısına ve parti disiplinine sahip olan kitle partilerinde, parti yönetimi giderek, liderler ve yöneticilerin eline geçer ve böylece, parti merkezi, parti politikalarını ve milletvekili adaylarını belirlemede söz sahibi olur.

Duverger, yetkilerin yönetim kademeleri arasında dağılımı bakımından partileri merkezîyetçi ve ademi merkezîyetçi partiler olmak üzere ikiye ayırmaktadır. Buna göre, parti içindeki yetkilerin merkezden ziyade, yöresel kongre ve taşra yönetimlerine bırakıldığı partiler, diğer bir ifadeyle, temel kararları yöresel düzeyde alınan partiler ademi merkezîyetçi parti niteliği taşırken; bunun aksine, yöresel kongre ve taşra örgütlerine gerçek bir yetki bırakılmayıp, yetkilerin merkez organlarında toplandığı ve kararların merkez organlarınca alındığı partiler ise merkezîyetçi partiler olarak nitelendirilmektedir [Duverger, 1986: 94-5]. Diğer taraftan, üyelerin, başka sosyal grupların(işçi sendikaları, kooperatifler vs.) yardımı olmaksızın parti topluluğunu meydana getiren partiler, dolaysız partiler olarak nitelendirilirken; parti topluluğunu, işçi sendikaları, kooperatifler gibi sosyal grupların meydana getirdiği partiler, diğer bir ifade ile, üyelerin öncelikle üyesi oldukları sosyal grup sayesinde parti topluluğunu oluşturduğu, işçi partileri ve Katolik partiler gibi partiler, dolaylı partiler olarak nitelendirilmektedir. Partilerdeki tarihsel gelişim ise, dolaylı partilerden dolaysız partilere doğru olmakta [a.g.e., s.39-44],diğer bir ifadeyle, günümüz çağdaş partiler genellikle dolaysız partiler olarak karşımıza çıkmaktadır.

Siyasal partiler konusunda ikinci tipolojik çalışma ise, Sigmund Neumann tarafından yapılmıştır. Neumann, tipolojisinde (*classification of parties*) temel olarak üç parti tipi ayırt etmektedir: Bireysel Temsil Partileri(*party of individual representation*), Sosyal Bütünleşme Partileri(*party of democratic integration*) ve Total Bütünleşme Partileri (*party of total integration*) [Neumann, 1956: 400-5]. Bir siyasal toplum kurumu olan siyasal partiler, toplumun içinde doğarlar. Bireysel Temsil Partilerini doğuran toplumların kendilerine özgü özellikleri olmak gerekir. Neumann’a göre Bireysel Temsil Partilerini doğuran toplumun şu iki özelliği ayırt edilir: Sınırlandırılmış bir katılım ve sınırlandırılmış bir politik nüfuz alanı. Ayrıca, parti üyeliğinde, üyenin pratik amaçlarla hareket etmesi, parti organizasyonu ve seçimle sınırlı olması dikkati çeken

üçüncü özellik olarak söylenebilir. Yine, Neumann'a göre asıl amaç temsilcileri seçmektir ve seçilenlerin kendilerini seçen seçmenlerine karşı değil, sadece kendilerine/vicdanlarına(*consciences*) karşı sorumlu olduğu düşünüldüğünde, ortaya çıkan politik gerçek modern demokrasilerdeki pratiği temsil etmemektedir[a.g.e., s.404]. Diğer bir ifade ile, partinin, seçilen adaylarla olan ilişkisi oldukça serbest ve esnektir. Zira bireysel temsil partileri yapıları gereği, disiplin ve ideoloji yönünden serbest ve esnek partilerdir [Kapani, 1996; 172]. Günümüz çağdaş demokrasilerinde, siyasal partilerin genel olarak disiplinli partiler olmasını; diğer bir ifade ile, siyasal partilerdeki gelişme sürecinin Bireysel Temsil Partilerinden, Sosyal Bütünleşme Partilerine doğru oluşunu, Bireysel Temsil Partilerinin çağdaş demokrasilerin gerekleri ile örtüşmediği biçiminde yorumlamak mümkündür.

Özellikleri dikkate alınarak analiz edildiğinde, Neumann'ın ayırdettiği Bireysel Temsil Partileri tipinin, Duverger'in Kadro Partileri tipini karşıladığı söylenebilir.

Neumann'ın tipolojisinde yer alan ikinci parti tipi ise, Sosyal Bütünleşme Partileridir. Parti programlarını hayata geçirme noktasında Bireysel Temsil Partileriyle kıyaslanmayacak derecede ileri olan Sosyal Bütünleşme Partilerinin ilk örneğini Avrupa Sosyalist Partileri oluşturmaktadır [Neumann,1956:404]. Kitlelerle/üyeleriyle bütünleşmiş olmaları, üyelerinin partilerine karşı aidiyet hissi duymaları yönüyle öne çıkan bu partiler, bu yönleriyle de Bireysel Temsil Partilerinden ayrılırlar. Partinin üye ve taraftar grubu , “beşikten-mezara”, “işçiden-ateiste” kadar geniş bir sosyal tabanı kapsar [a.g.e.,s.405].

Sosyal Bütünleşme Partileri, üyelik aidatı veren geniş bir üye tabanına yayılmış olmaları yanında, parti içinde, merkezde oldukça etkili küçük bir grubun mevcudiyeti [a.g.e.,s.405], Robert Mischels'in “Oligarşinin Tunç Kanunu”⁷ teorisini doğrular niteliktedir. Parti üyeliği salt bir üyeliği içermez. Bunun aksine, üye-parti ilişkisi çok daha derindir. Neumann'ın ifadesiyle, “üye olan bireylerden günlük hayatlarının her alanında artan bir etkinlik istenir” [a.g.e.,s.405]. Diğer bir ifade ile, bu partiler üyelerini kendi örgüt ve ideolojisinin oluşturduğu siyasal kurum çatısı altında toplayarak,

⁷ Bu konuda bkz: [Eryılmaz,1983; 23-6]

üyeleriyle sağlıklı ve düzenli ilişkiler kurarlar. Bu sayede üyelerinin sosyal hayatlarıyla da yakından ilgilenen bu partiler [Kapani, 1996; 173] bu yönleriyle de parti-üye ilişkisinin oldukça serbest olduğu Bireysel Temsil Partilerinden ayrılırlar.

Neumann'ın ayırt ettiği üçüncü parti tipi ise Total Bütünleşme Partileridir ve bolşevizm, faşizm ve nasyonal sosyalizm gibi totalci ideolojilerin yönlendirdiği sistemlerde bulunur. Bu partiler üyelerinden/vatandaşlardan şartsız bir fedakarlık isterken, işlevleri açısından toptan bir gücün kuşatması ve gücün uygulanması söz konusudur. Ayrıca, monolitik kuralların kabulü ve tartışılmaz bir parti katılımı kendisini gösterir. Bu durum ise, Batı demokrasisi içinde ortaya çıkan, anayasacılık, kendi kendini/yerinden yönetim, insan hakları ve siyasal partiler (çok partili siyasal hayat) yapısıyla bağdaşmayan ve mezkur unsurlar için zararlı olan bir yapı içerir[Neumann, 1956; 405]. Böylece, gerek sahip oldukları total ideoloji, gerekse parti yapıları bakımından çağdaş özgürlükçü demokrasilerle bağdaşmazlar.

Diğer tipololar olarak ise, Otto Kircheimer'in kavramlaştırdığı **Hepsini Yakala Partileri** (Catch-all Party), Panebianco tarafından geliştirilen **Seçimlere Dönük-Profesyonel Partiler** (Electoral-Professional Party), Katz ve Meier'in kavramlaştırdığı **Kartel Partleri** ve Ruud Koole'nin sınıflması olan **Modern Kadro Partileri** (Modern Cadre Parties) [Siyaset, 2003: 261-3] sayılabilir.

Hepsini Yakala Partileri (Catch-all Party), alabileceği en yüksek oyu alabilmek için belli bir ideolojik karakter taşımayan, belirli bir toplumsal kesimi/kesimleri temsilden çok, tüm ulusu temsil edip sözcülüğünü yapmak isteyen, üyelerinden ziyade liderlerin etkin olduğu bir örgütsel yapıya sahip olan partiler ki, ABD'deki Cumhuriyetçi ve Demokrat Partiler, İngiltere'deki İşçi Partisi ve Alman Sosyal Demokratları bu tipin örnekleri olarak sayılabilir[a.g.e., s.261].

Panebianco'nun, Kirchemer'in yukarıdaki tipolojisindeki özellikle örgütsel aksaklıkları tamalama çabasıyla geliştirdiğini söyleyebileceğimiz **Seçimlere Dönük-Profesyonel Partiler** (Electoral-Profesional Party) kavramında “kitleli bürokratik partiler”le “seçimlere dönük profesyonel partiler” ideal tip olarak değerlendirilmiştir. Gerçekte,

“kitlesele bürokratik partiler” Duverger’nin “kitle partisi” tipi ile, Neumann’ın “sosyal bütünleşme partiler” tiplerine uygun düşmektedir. “Seçimlere dönük profesyonel partiler” ise, adından da anlaşılacağı üzere, parti örgütü içinde profesyonellerin hakim olduğu, belli bir ideolojiye angaje olmamış, belli çıkar grupları ve devlet yardımıyla inanse edilen partilerdir[a.g.e., s.262].

Siyasal partiler ile üyeleri arasında ortaya çıkan güven bunalımının, doğuşunda önemli rol oynadığı **Kartel Partileri**, zayıflayan örgüt yapısı nedeniyle, ödedikleri aidatlarla partinin finansmanını sağlayan üyelerinin sadakatinden şüphe etmeye başlamaları sonucu devlet yardımından yararlanma eğilimleri artar ve giderek bu partiler daha çok devlete bağımlı hale gelirler. Denilebilir ki, örgütsel yapısı ve üyeleriyle olan bağı oldukça zayıflamış olan Kartel Partileri[a.g.e., . 262], “devletten gelebilecek zorlamaları sivil topluma yumuşatarak aktaran; sivil toplumdan devlete yönelik talepleri formüle edip uygulamaya geçmesini sağlayan...”[Sarıbay-Öğün, 1998] işlevlerini terk ederek, devletin elindeki bir faaliyet vasıtasına (*agent*) dönüşmüş hale gelmiş partilerdir.

Adından anlaşılacağı üzere Duverger’nin “Kadro Partileri” tiplemesinden hareketle, Hollanda’daki siyasal parti yapılanması örnek alınarak geliştirilen **Modern Kadro Partileri**’nde (Modern Cadre Parties), seçmenlere dönük güçlü ve geniş bir yönelme; parti içi disiplini sağlamaya yönelik olarak dikey bir örgü yapı; grupların parti tabanına hesap vermesi yanında profesyonel bir lider grubunun örgüt üzerindeki hakimiyeti, dikkat çeken özellikler olarak söylenebilir. Finansmanı, üyelerinin bağış ve aidatları yanında, devlet yardımına da bağı olan Modern Kadro partilerine, Fransa’daki merkez sağ ve sol partileri ile Fransız Sosyalist Partisi örnek olarak gösterilmektedir[Siyaset, 2003: 263].

D. SİYASAL PARTİLER KURAMI VE TÜRK SİYASAL PARTİ SİSTEMİNDE AP’NİN YERİ

Osmanlı devletinin son döneminde, Kanunu Esasi’sinin 1909 değişikliğinin (İkinci Meşrutiyet) getirdiği göreceli toplanma (hakkı içtima, m.120) ve dernek kurma haklarının getirdiği özgürlük sürecinde çoğunlukla kurulan derneklerin siyasal partilere dönüşmesiyle Türk toplumundaki partili siyasal hayat başlamış ve sadece 1908-1913

yılları arasında 13 siyasi parti kurulmuştur[Tunaya, 1976: 81]. Bu dönemde başlayan partili siyasi hayat Cumhuriyet döneminde de zaman zaman ortaya çıkan “*de facto*” kesintilere rağmen, aynı çizgi üzerinde varlığını sürdürmeyi başarmıştır.

Tanzimatla başlayan modernleşme hareketlerinin de, bu süreç üzerinde yadsınamaz bir etkisi olmuştur. Zira, uluslaşmanın ilk aşamalarında merkezi gücün, modernleşme ve ulusal kültürü oluşturma yolundaki çaba ve girişimleri karşısında, kendi azınlık kültürlerini ve yerel özelliklerini koruma endişesiyle hareket eden, merkezin dışında kalan kenar ayrılıkçı hareketlere kadar varabilen tepkiler ortaya çıkabilmektedir. Bu nedenle, merkez - kenar çatışması da daha çok uluslaşma aşamalarında rastlanan bir olgu olarak ortaya çıkmaktadır[Özbudun,1977: 40].

Türk toplumunda da, Osmanlı’dan Cumhuriyet’e değin merkez-kenar çatışması/bölünmesi kendisini gösterir. Diğer bir ifadeyle Türkiye’de sosyal bölünme “merkez-kenar çatışması” olarak ortaya çıkar [a.g.e., 41]. Osmanlı’da İ.T.’nin temsil ettiği merkezi, Cumhuriyet döneminde CHP temsil ederken; HİF, TCF, SCF, DP’nin kenarı temsil eden partiler olduğu söylenebilir.

27 Mayıs 1960 askeri darbesi, merkezin temsilcisi CHP’nin siyasi faaliyetine izin verip, kenarın temsilcisi DP’yi tasfiye etmesi üzerine, AP, darbe sorası süreçte kenarın yeni temsilcisi ve kapatılan DP’nin devamı olarak ortaya çıkmıştır. Bu yönüyle AP, Türkiye’nin sosyal şartlarına göre kurulmuştur[Kahraman, 1972: 7] denilebilir. Diğer bir ifade ile AP, DP’nin boşalttığı, daha doğrusu zorla boşalttırıldığı siyasi temsil alanını doldurmuştur.

Batı’da hristiyanlığı referans alan partiler gibi, Türkiye Cumhuriyeti’nde İslamı referans alan partilerin kurulmasına izin verilmemiştir. Bunun temel nedeni, tarihsel süreçle ilgilidir. Zira, Türkler, onuncu yüzyılın ortalarından itibaren kitleler halinde İslam’a yönelerek [Karatepe, 1999; 21] müslüman olmuşlar ve Cumhuriyet öncesinin devlet organizasyonu olan ve şer’i hukukun yanında, örf, adet ve kanunnamelere dayanan şeriattan bağımsız örfi hukuka[Karaman, 2003: 104] da sahip olması nedeniyle “yarı-teokratik” bir devlet olarak nitelendirebileceğimiz Osmanlı devlet yapısında, din ve

devlet işleri aynı organizasyon içinde toplandığından, Batı'daki biçimiyle bir “Kilise-Devlet” çatışması yaşanmamıştır [a.g.e.,s.143]. Şeyhülislam başta olmak üzere din önderleri merkezi yönetimden büyük bir saygı görmüş ve “*ilmiye*” sınıfı olarak adlandırılmıştır. Ancak, Cumhuriyet'in ilanı ve hilafetin kaldırılarak laiklik ilkesinin benimsenmesinden sonra, devlet din konusunda çok hassas davranmış, hatta denilebilir ki, devlet kendi kontrolünde bir dini yapılanma öngörerek tercihlerini kendisinin belirlediği “*rafine*” bir dini topluma empoze etme çabasında olmuştur. Bu sistem içinde, dini referans alan partiler kurulmuşsa da, oldukça sınırlı kalmışlar ve sisteme entegre olamayarak merkezi idare tarafından dışlanmışlar/kapatılmışlar, diğer bir ifade ile etkisiz kalmışlardır.

Çiftçiler, nüfusun çoğunluğunu oluşturmalarına karşın örgütlenememiş olduklarından, güçlerini siyasal yaşama tam olarak yansıtamamış, diğer bir ifadeyle sınırlı olarak yansıtabilmişler; bunun sonucu olarak da siyasal hayatta etkisiz kalarak kenar içinde yer almışlardır. Sanayi kesimi ise, elinde bulundurduğu kapital gücünü de kullanarak merkezin yanında yer almayı tercih etmiştir. Bunun sonucu olarak, Batı'da “*sanayi-çiftçi çatışması*” olarak ortaya çıkan *karşıtlık/bölünme*, Türkiye pratiğinde siyasal temsil alanına “*merkez-kenar çatışması*” olarak yansımıştır.

İşçi-işveren çatışmasına/bölünmesine gelince, denilebilir ki, işçi sendikalarına zaman zaman siyasal partilerle işbirliği yapma yasağı getirilip, katılma hakkının sınırlandırılması; yine zaman zaman ortaya çıkan askeri darbeler ve bunların işçi sendikaları üzerindeki olumsuz etkileri işçi partilerinin kurulmasını engellemiş, kurulabilen partilerde ise işçi kesiminin menfaatinde çok ideolojik kaygılar ağır basmıştır. 27 Mayıs darbesi sonrasında siyasal süreçte AP'den iki gün sonra 13 Şubat 1961'de [Tesav,1995:192] 12 sendikacı tarafından kurulan ve bir kitle partisi olan TİP, kurumsal değişikliklerin siyasal ortamı tümüyle radikalleştirdiği bir ortamda toplumun sosyal adalet beklentilerine karşılık[Ahmad, 1983: 1996-7] radikal bir parti olarak ortaya çıkmış; ne var ki, siyasal hayata sol rüzgarları taşımak suretiyle canlılık ve renk getirmesine karşın, işçi menfaatlerini savunmaktan çok bir yığın partisi[Çavdar, 1996; 136-7] görüntüsü çizmiştir.

Türk siyasal sistemi içinde merkez sağ parti olarak kenardan gelen ve kenarı “toplumun ana gövdesinin kendisini ifade ve temsil ettiği siyasal alan”[Bulaç, Zaman 09.11.2000] olarak tarif edebileceğimiz merkeze taşıma işlevini üstlenen AP, kuruluş unsurları bakımından, dolaysız ve parlamento dışında kurulmuş olan bir partidir.

Kurucular kuruluna bakıldığında AP, asker ve sivil bürokratlardan oluşan kurucular kurulu yapısıyla ilk bakışta bir kadro partisi görünümü vermektedir. AP'nin bu yapıdaki bir kurucular kuruluyla başlama tercihinin, hem selefi DP'nin iktidardan alaşağı edilip önderlerinin evrensel hukuk ilkelerine aykırı olarak kurulan özel bir mahkemede yargılanarak idam edilmelerinin getirdiği ürkekliğin, hem de kenarı temsil eden bir parti olarak kendisini sisteme kabul ettirme endişesinin getirdiği, zorunlu bir tercih olduğunu söylemek mümkündür. Zira, 27 Mayıs darbesinin oluşturduğu travmatik süreçte kurulan parti için, kurucuları arasında yer alan emekli askerler, partinin hayatını sürdürebilmesinin siyasal sigortası olarak görülmüştür.

AP'deki, partiye üye olabilmek için belli asgari koşullar belirlenmesi, üyelik için resmi bir üyelik formu doldurulması ve üyelik aidatı öngörülerek, üyelerinden parti için devamlı olarak maddi ve manevi fedakarlıkta bulunma konusunda söz istenmesi gibi kurallara bakıldığında AP'nin bu yapısı, bir kitle partisi, diğer bir ifade ile sosyal bütünleşme partisi özelliklerine uygun düşmektedir. Bu nedenle, AP'nin kurucular kurulu yapısıyla ilk bakışta bir kadro partisi intibasını vermesine karşın, bu özellikleriyle bir *kitle partisi* diğer bir ifadeyle bir *sosyal bütünleşme partisi* olduğu söylenebilir.

Ocak tipi bir örgütlenme özelliği taşıyan AP'nin, merkez örgütünün yetkilerine bakıldığında, *merkeziyetçi*; yine bu özelliklerinin yanında, parti birliğini bozucu hareketler sonucunda ihraç cezalarına varan cezaların verilmesi[Özbudun, 1968: 46] yönüyle *disiplinli* bir parti olduğu söylenebilir. Ayrıca, AP'nin 1965-1971 döneminde aldığı oy oranlarına -1965 seçimlerindeki oy oranı % 52.9, 1969 seçimlerinde % 46.5-ve parti lideri Demirel'in tüm toplumu kucaklayan söylemlerine bakıldığında bu dönem özellikleri bakımından “*Hepsini Yakala Partisi*” (Catch-all Party) niteliklerine sahip bir parti özelliği gösterdiğini söylemek mümkündür.

II. TÜRKİYE'DE TEK PARTİ DÖNEMİ SİYASAL GELİŞMELERİ VE AP AÇISINDAN ÖNEMİ

Türkiye Cumhuriyeti Osmanlı Devleti'nin yıkıntıları üzerine kurulmuş, bir anlamda Osmanlı'nın içinden çıkmıştır. Türkiye Cumhuriyeti ile Osmanlı Devleti iki ayrı devlet olarak görünse de, Türkiye Cumhuriyetinin Osmanlı Devleti'nin devamı olduğu açık olan tarihi bir gerçektir. Bu nedenle, "Partili Türk Siyasal Hayatı'nın Osmanlı' da II. Meşrutiyet'le başladığını söylemek doğru bir yaklaşım olacaktır.

Türkiye'de siyasal partilerin ortaya çıkmasında başat rol oynayan *merkez-kenar çatışması* ilk olarak Paris'teki 1. Jön Türk kongresinde yaşanmış[(Güldiken'den aktaran) Özer, 2000: 37], bu bölünmeyle parileşerek siyasal hayatta varlık göstermeye başlayan *merkezin* temsilcisi İttihat ve Terakki Fırkası(İTF), uyguladığı otoriter ve jakoben politikalarıyla dikkat çekmiştir. Başlangıçta, İttihat ve Terakki'yi (İ.T.) oluşturan grup içinde yer alan *kenar* da partileşmiş ve İ.T.'nin giderek artan otoriter baskıları karşısında bir araya gelen muhalif fırkalar, II. Meşrutiyet'in en buhranlı döneminde karşı muhalif cepheyi/partiyi oluşturmak üzere, Hürriyet ve İtilaf Fırkası'nı(HİF) kurmuşlardır⁸. HİF, İTF'nin otoriter yapısının aksine tamamıyla liberal bir programa sahip olup "Türk devletini anasır-ı muhtelifeden mürekkep bir Osmnlı İmparatorluğu tarzında, müsavat ve meşrutiyet -hem de demokrasi- esasları üzerine idare etme..."yi amaçlıyordu[Nur,1996:27].

Mutedil Hürriyet Perveran Fırkası ve Ahali Fırkası gibi fırkaların bir araya gelerek oluşturdukları HİF, alternatif bir siyasal kurum oluşturmakla birlikte, bu muhalif fırkaların hayatlarını sürdürebilmeleri için zorunlu bir birliktelik olmuştur. 31 Mart Olayı'ndan sonraki siyasal ortam, sıkıyöetim ve Divan-ı Harplerle siyasal baskı muhalefetin şekillenmesinde etkin olmuştur[Kayalı, 1985b: 1437]. Ne var ki, bu girişim de İ.T.'nin sıkıyöetim ilanını ve seçimleri yenilemeyi reddederek kendi diktatörlüğünü kurmasını [Mardin,1992:179] engelleyememiştir. İttihatçılar, Meşrutiyet'e vatana ihanet ettiğini düşündükleri kişilere karşı açıktan siyasal tedhiş yöntemleri uygulamaktan çekinmemişler, özellikle 31 Mart Ayaklanması'ndan sonra muhalefete karşı siyasal bakımdan oldukça sert davranmışlardır[Akşin, 1985: 1424-6]. Zira, kendisini Osmanlı

idari yapısının asli unsuru ve hakimi olarak gören “merkez”, yerel seçkinlerin (kenarın) idarede görev almalarını daima geçici bir önlem olarak gördüğü[Heper, 1980: 18] gibi parlamento ve çeşitli temsil kademelerini kenarı denetim altında tutabilmek için kullanabileceği araçlar olarak görmüş ve parlamento başkanı Ahmet Vefik Paşa sık sık “kenar”ın temsilcilerinin sözünü keserek azarlamaktan çekinmemiştir[a.g.m., s.22]. Bunun konumuz açısından önemi ise, bu dönemde özellikle İTF ile oluşan otoriter siyasal kültürün, Cumhuriyet dönemi siyasal hayatında da varlığını sürdürmesi ve Cumhuriyet dönemi otoriter uygulamalarına örnek teşkil etmiş olmasıdır.

23 Nisan 1920’de kurulan TBMM’nin, Kurtuluş Savaşı’nın kazanılmasında önemli bir etkisi olmasına karşın homojen ve monoblok bir Meclis olmayıp, özellikle Halk Fırkası’nın kuruluş çalışmalarının da sürdüğü ikinci TBMM seçimlerine(1923) kadar geçen süre içinde farklı grupların varlığını sürdürdüğü bir Meclis olmuştur [Özdağ,1991:44]. Bu gruplardan en önemli iki tanesi, Birinci Grup ve İkinci Grup’tur. İkinci Grup’tan daha laik ve devletçi tutumuyla dikkat çeken Birinci Grup, ARMHC lideri Mustafa Kemal’in seçim beyannamesi olarak yayınladığı meşhur “Dokuz Umde”nin kabulünden sonra “Halk Fırkası”(HF)na dönüşerek [Tunaya,1995:534], Türkiye Cumhuriyeti’nin 27 yıllık Tek Parti Dönemi’ne damgasını vuracaktır.

İkinci Grup ise, yapılan ilk seçimlerde Mustafa Kemal tarafından tasfiye edilecek ve bu gruba mensup milletvekillerinden hiç kimse İkinci TBMM’ne/yeni meclise giremeyecektir [İnönü,1987: 163]. Mustafa Kemal’in İkinci Grup’u tasfiye etmesinin en önemli nedeninin, bu Grubun yapılacak inkılapların önünde engel oluşturabileceği düşüncesinin olduğunu söylemek mümkündür. Zira, İkinci Grup, Birinci Meclis’teki tartışmaları belirlemiş ve gelenekselleşmiş muhalefet anlayışını aşarak[Kayalı, 1985a: 1161], etkin bir muhalefet örneği sergilemiş, İnönü’nün ifadesiyle Birinci Meclis, İkinci Grubun muhalefeti sayesinde çok çetin ve çalışılması güç bir Meclis olmuştur[İnönü, 1987: 163].

Mustafa Kemal’in bütün çabalarına rağmen HF mebuslarından oluşan meclis homojen olmadığı gibi, Mustafa Kemal ve çevresine karşı bir muhalefet de gözlemleniyordu

⁸ Bu konuda daha geniş bilgi için bkz: [Tunaya, 1995: 174 v.d.]

[Özdağ, 1991: 44].Cumhuriyetin ilanından sonra, Atatürk'le beraber omuz omuza savaşılan silah arkadaşları – ki bunlar arasında Rauf Bey (Orbay), Kazım Bey (Karabekir), Refet Paşa (Bele), Ali Fuat Paşa (Cebesoy) sayılabilir- ciddi bir ayrılık açık olarak kendini gösteriyordu. Aslında ilk anlaşmazlık Cumhuriyet'in ilanında ortaya çıkmıştı. Çünkü, Cumhuriyet'in ilanını Kazım Karabekir Trabzon'da, Rauf, Ali Fuat ve Refet Paşalar'da o sırada buldukları İstanbul'da öğrenmişlerdi [a.g.e.,s. 46].

Zaferi beraber kazanıp, devleti beraber kurdukları ve bu nedenle, "...devleti de beraberce yönetmeli ve hepimiz aynı derecede söz sahibi olmalıyız"[Inönü, 1957: 173] düşüncesinde olan mezkur Paşalar, kararları ortak almak ve böylece yönetimde söz sahibi olabilmek için Mustafa Kemal'in HF'na karşılık, Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası (TCF) adıyla yeni bir parti kurdular. İkinci bir partinin kurulması, Türk siyasal hayatında ve HF'da hemen etkisini gösterdi. Bir yandan, TCF kurulmadan hemen önce HF adına "Cumhuriyet"i ekleyip Cumhuriyet Halk Fırkası'na(CHF) dönüşürken, diğer yandan CHF içindeki ılımlı ve radikallerin ayrışmaya başlamasıyla [Goloğlu, 1972: 83] parti-içi muhalefet iyice açığa çıktı. Ancak, gerek mentalite, gerekse siyasal enstrümanlar olarak demokratik bir alt yapı eksikliğine, muhalefet olgu ve anlayışının eksikliği de eklenince, iktidar-muhalefet ilişkilerinin sertleşmesi kaçınılmaz oldu. Durum o kadar ciddi idi ki, yeni partiye taraftar olduğu sanılan Ardahan mebusu Halit Paşa Meclis koridorlarında vurularak öldürüldü⁹ [a.g.e.,s. 96].

TCF, programında, liberal, özgürlükçü ve adem-i merkezîyetçi görüşler yer alıyordu¹⁰. Oysa, böyle bir programla devrimler ve bu devrimler yoluyla düşünülen toplumsal değişim ve dönüşümler gerçekleştirilmesi oldukça güçtü. Özellikle, TCF'nin "...laik tutumu artık açıkça belli olan hükümetin müdahalesine karşı dini korumak..." [Karpaz,

⁹ Goloğlu, 09.02.1925 günü Meclis koridorunda Ali Çetinkaya ile boğuştuğu sırada, tabanca ile vurularak yaralanan Halit Paşa'nın, hastaneye kaldırılmayıp, yatmakta olduğu Meclis binasında 13/14.02.1925 gecesi zatürreden öldüğünü söylemektedir. Halit Paşa'nın İstanbul'dan gelen Op. Dr. Orhan Abdi Bey ve Op. Dr. Süreyya Bey tarafından mecliste ameliyat edildikten sonra, tedavi ve bakım için hastaneye götürülmemiş, adeta ölüme terk edilircesine, yine mecliste bir odada tutulduğu sırada, zatürreeden ölmesi çok ilginçtir. Bkz: (Goloğlu, 1972: 95-98)

¹⁰ Örneğin,"Hürriyetperverlik (Liberalizm) halkın hakimiyeti (Demokrasi) firkanın mesleki esasisidir" (m. 2), "Umumi hürriyetlere fırka şiddetle taraftardır" (m. 4), "Fırka efkar ve itikat-ı diniyeye hürmetkardır " (m. 6), "Vezaifi devlet haddi asgariye tenzil edilecektir " (m. 9) ve " İlk mekteplerin idareleri mahallerine aittir " (m. 52). Bu konuda daha geniş bilgi için bkz: [Tunaya, 1952; 616-20]

1996: 59-60] düşüncesinde olması Mustafa Kemal ve diğer CHF önderlerinin şiddetle tepkisini çekti. Tam atmosferin gittikçe gerginleştiği 1925 Şubat'ında, Doğu'da Elazığ, Diyarbakır ve Dersim (Tunceli) illerini kapsayan bölgede Şeyh Said İsyanı patlak verdi [Zürcher, 1992: 107]. İsyanı bastırmak üzere meşhur Takriri Sükun Kanunu çıkarıldı. Ancak, gerek CHF önderlerinin, gerekse Diyarbakır'a gönderilen İstiklal Mahkemesi'nin yeni kurulan muhalefet partisini isyanla ilişkilendirilmeye çalışmasıyla artık, patlak veren Şeyh Said İsyanı vesile edilip çıkarılmış olan "...Takriri Sükun Kanunu'ndan yararlanılarak girişilen genel sindirme eylemi içinde, TBMM'nde temsilcileri bulunan tek muhalefet partisinin de ortadan kaldırılacağı belli..."[Tunçay,1992: 146] olmuştu. Nitekim İnönü başbakanlığındaki Bakanlar Kurulu, aldığı bir kararla TCF'nı 06.03.1925 tarihinde kapattı[Tesav, 1995: 190; Tunaya, 1995:614, 621]. Siyasal gelişmelere bakıldığında denilebilir ki, CHF, TCF'yi sürekli olarak meşruiyet dışına itmiş, bu olgu özellikle parti kapatıldıktan sonra çok daha açık hale gelmiştir[Sezgin, Şaylan, 1983: 2043].

CHF'nın merkezîyetçi, otoriter ve devrimci eğilimlerine karşın, ademi merkezîyetçiliği, güçler ayrımını, devrimci değişimden çok evrimciliği savunan [Zürcher, 1995: 246] ve hükümetin laik uygulamalarına karşı dini koruma amacına yönelik [Karpat, 1967: 45] liberal düşüncüyü benimsemiş bir parti olan TCF'nin kapatılması; Cumhuriyet döneminde merkezin, kenarı temsil eden siyasal partilere karşı uyguladığı otoriter politikaların ve partileri kapatmanın ilk örneğini oluşturmuştur. Böylece, Osmanlı dönemi İTF'nin otoriter geleneği devam ettirilmiş ve bu yolla merkez, bir yandan Türk toplumu üzerindeki hakimiyetini sağlamak, diğer yandan ise, ikame etme çabasında olduğu değerler sistemini güvence altına alma çabası içinde olmuştur denilebilir. Bu uygulama/gelenek, çok partili hayatta da varlığını sürdürerek AP'nin hem kuruluş hem de kapanış süreci düşüncesinin temelini oluşturacaktır.

TCF'nin kapatılmasından sonra, Takriri Sükun Kanunu'nun getirdiği otoriter uygulamalar ve halkın maruz kaldığı ekonomik sıkıntılara, 1929 dünya ekonomik buhranının etkileri de eklenince, merkezi hükümete karşı ciddi bir toplumsal muhalefet oluştu. Mustafa Kemal'in, çıktığı bir yurt gezisinde bizzat müşahade ettiği hem bu toplumsal muhalefeti [Soyak, 1973: 405] kanalize edebilmek, hem de 1929 bunalımının

etkisiyle özel sermayeyi teşvik ve himayeyi aşarak, tercih ettiği devletçilik ilkesini[Tunçay, 1983: 1970-1] daha rahat uygulayabilmek için bulduğu çıkış yolu, yeni bir muhalefet partisinin kurulmasıydı. Mustafa Kemal bu amaçla en yakın arkadaşlarından Ali Fethi Okyar'a Serbest Cumhuriyet Fırkası'nı (SCF) kurdurdu. Böylece, hem otoriter uygulamalar ve ekonomik sıkıntılardan bunalan halka siyasal bir alternatif sunularak oluşan toplumsal muhalefet, hemde "açık ve gizli liberalizm yanlıları bir parti içinde örgütlenip denetim altına alınmak istenilmiştir" [a.g.e., s. 1971] denilebilir.

On bir maddelik kısa bir programa sahip olan SCF, CHF'ye göre daha liberal, yabancı sermaye taraftarı, tek dereceli seçimi savunan, adaletli bir vergi sisteminden yana olduğunu söyleyen ve siyasal temsil alanda *kenarı* temsil eden bir parti olduğu söylenebilir. Ancak, bundan da önemlisi, bugüne kadar sistemin tek partisi olan ve *merkezi* temsil eden CHF'ye alternatif olmasıdır. Parti, kuruluşu itibariyle danışıklı bir parti olma intibasını verse de, 1929 ekonomik buhranının da etkisiyle ekonomik sıkıntı ve baskılar altında bunalan Türk halkı için önemli bir alternatif olması yanında, esas itibariyle bir çıkış yolu olarak görülmüştür. Bu nedendir ki, başta İzmir olmak üzere, büyük şehirlerde ciddi bir taraftar bulmuştur. Oysa, SCF başlangıçta parlamento içi denetim mekanizması olarak düşünülmüştü. Ne var ki, halkın bu teveccühü sonucu parlamento dışına taşıp kitleleşmesi ve CHF'yi iktidarı kaybetme tehlikesiyle karşı karşıya bırakması partinin sonu olmuştur [Uyar, 1998: 319]. Diğer bir ifade ile, başta Mustafa Kemal olmak üzere önemli bir kesim başlangıçta kendi teşvikleri ile kurdurdukları partinin bu gelişmesinden endişe duymuşlar ve TCF 'de olduğu gibi SCF de yine, irticayı cesaretlendirmek ve devrimleri tehlikeye sokmak gibi endişelere bağlı nedenlerle kapatılmıştır.

SCF olayının AP açısından önemine gelince, bir kere AP'nin her fırsatta devamı olduğunu söylediği DP'nin kurucularından ve en önemli şahsiyetlerinden olan Menderes SCF'de siyasete girmiştir. SCF'nin Aydın il başkanlığını üstlenen Menderes[Aydemir, 1993: 75], siyasal hayatının *çiraklık* devresini bu partide geçirmiş, kapatılmasından sonra ise, CHP'ye katılmıştır. Böylece, sadece üç ay hayatta kalabilen SCF'nin AP açısından belki de en önemi özelliği, siyasal mirası üzerinde kurulduğu

DP'ye ve Türk siyasal hayatına damgasını vuran Menderes'i siyasete kazandırmış olmasıdır.

Ancak, Türk Siyasal Hayatında SCF'nin kapatılması, Osmanlı döneminde İ.T.'nin, HİF elemanlarına karşı sürgün ve sindirme politikaları uygulamasıyla[Tunaya, 1995: 333] başlayan, Cumhuriyet döneminde ise TCF'nin kapatılmasıyla devam eden, parti kapatma ve otoriter uygulamalara yönelme politikasını pekiştirmiş; böylece, siyasal temsil alanındaki *merkez*, parti kapatmayı, *kenardan* gelen muhalefete karşı kullandığı siyasal sindirme yada meşruiyet dışına itme politikası olarak gelenekselleştirmiştir. Hiç kuşku yok ki, bu "*siyaseten katl*" geleneğinin, TCF ve SCF ile aynı siyasal çizgiden gelen DP ve AP'nin kuruluş ve kapanışlarında dolaylı ama çok önemli bir etkisi olmuştur.

SCF'nin kapatılmasından sonra, ortaya çıkan Menemen Olayı'nın da etkisiyle, Cumhuriyet Halk Partisi(CHP)¹¹, İttihat ve Terakki'de olduğu gibi tavizsiz tek parti dönemine geri dönmüştür. 9-15 Mayıs 1935 tarihleri arasında yapılan ve Atatürk'ün de katıldığı son parti kurultayı olan CHP 4. Büyük Kurultı'nda parti-devlet birliği yolunda önemli bir adım atılmış[Bila, 1987: 91-3], İçişleri Bakanının parti genel sekreteri, illerde ise Valilerin il başkanı olmasını öngören 18 Haziran 1936 tarihli genelge ve parti ilkeleri olan altı ilkenin Anayasaya konulduğu 5 Şubat 1937 tarih ve 3115 sayılı kanunla yapılan Anayasa değişikliğiyle artık, parti-devlet bütünleşmesi sağlanmıştır [Koçak, 1997: 115-6; Bila, 1987: 94-6]. Hatta daha da ileri gidilerek, "Tek Parti, Tek Millet, Tek Şef" sloganıyla [Karpaz, 1996: 313] İnönü "Milli Şef" ilan edilmiş ve böylece milli şeflik kurumu, Atatürk'ün ölümünden çok partili hayata geçilinceye kadar tüm ulusu temsil eden ülkenin en önemli kurumu haline getirilmiştir[Yekin, 1983: 169-182].

Ancak, hem TCF'nin hem de SCF'nin, DP önderlerinin de bizzat içinden yetişerek geldikleri CHP'nin tek parti hükümeti tarafından, hep irticai ve dinin siyasete alet edilmesi gibi endişelerle kapatılması, hem DP kurucuları, hem de AP kurucuları için önemli bir tecrübe oluşturmuştur. Özellikle, AP kurucu ve önderleri bu tecrübeyi oldukça iyi değerlendirmişler ve gerek parti programının hazırlanması, gerekse

uygulamalarında bir sorun yaşamamaya dikkat ederek, bu konuda çok hassas davranmışlardır. Böylece, SCF ve CHP, hem AP'nin siyasal mirası üzerinde kurulduğu DP, hem de AP önderlerinin yetiştiği siyaset okulu işlevi görerek, bir anlamda AP'nin siyasal alt yapısını hazırlamışlardır. Ayrıca, hem TCF hem de SCF, AP'nin siyasal çizgisini izlediği partiler olmuşlar ve gerek AP'nin siyasal mirasını devraldığı DP, gerekse AP için önemli bir tecrübe oluşturmuşlardır.

III. ÇOK PARTİLİ HAYATA GEÇİŞ VE AP'NİN KURULUŞUNU HAZIRLAYAN SİYASAL GELİŞMELER

A. DP'NİN KURULUŞU VE AP'NİN SİYASAL MİRASININ OLUŞUMU

Milli Şef döneminde, çok partili hayata geçilmesine kadar ciddi bir muhalefet hareketi ortaya çıkmamıştır. Ancak, 1939 yılında “Müstakil Grup” adıyla 21 kişilik yapay bir parti-içi muhalefet grubu oluşturulmuş ve 1943 yılında gerçekleştirilen VI. Kurultayda sayıları 35 çıkarılmıştır[Tunçay, 1983: 2023]. Ne var ki, bu grup beklenen denetleme ve eleştiri işlevini yerine getirememiş, muhalefet grubundan daha çok bir etüd grubu gibi hareket etmiştir[Turgut, 1984: 266]. CHP, 7 Ocak 1946’ da Demokrat Parti’nin kuruluşuna kadar tek parti yönetimini sürdürmüş, özellikle savaş yılları boyunca, savaş dışı amacına yönelik dış politikayı yürüten Cumhurbaşkanı İsmet İnönü’nün tüm yetkileri kendi elinde toplaması, rejimin tekçi ve otoriter niteliğini daha da artırmıştır [Kara-İcioğlu, -:266]. Ancak söylemek gerek ki, İkinci Dünya Savaşı, bir yandan Türkiye’deki siyasal rejimin otoriter niteliğini artırıcı bir etki yaparken, diğer yandan artık bir yol ayrımına gelen Türkiye’nin çok partili siyasal yaşama geçişini sağlayan etkenlerden birisi olmuştur. Samuel B. Huntington’a göre Türkiye’nin İkinci Demokrasi Dalgası’nda¹² demokrasiye, diğer bir ifadeyle çok partili siyasal hayata geçmesindeki en belirleyici unsur Amerika’nın yani Batı blokunun savaşın galibi olmasıydı [Huntington, 1996: 45]. İsmet Paşa’nın San Francisco’da yapılan koferansa

¹¹ CHF, 4. Kurultayda (1935) adını Cumhuriyet Halk Partisi (CHP) olarak değiştirdi. Bkz:[Tunaya, 1995: 560]

¹² Samuel B. Huntington ülkelerin demokrasiye geçişlerini, Birinci Demokrasi Dalgası : 1828-1926, İkinci Demokrasi Dalgası: 1945-1962 ve Üçüncü Demokrasi Dalgası :1974- ... olmak üzere üç döneme(dalga) ayırarak Türkiye’yi İkinci Demokrasi Dalgası’nda demokrasiye geçen ülkeler arasında saymaktadır. Bkz: [Huntington, 1996: 10-22].

katılan Türk delegasyonunda yer alan Feridun Cemal Erkin'e konferansta Amerikalıların sorması halinde, en kısa zamanda demokrasiye geçileceğini söylemesini istemesi de [Erkin, Milliyet,14 Ocak 1974] bunu doğrulamaktadır. Ayrıca, Türkiye'de dönemin iktidarının toplumun taleplerini karşılayacak bir performans gösterememesi, dolayısıyla toplumun beklentilerini karşılayamaması iktidarı bir meşruluk krizi ile karşı karşıya bırakmıştır. İşte iktidarın içine düştüğü bu meşruluk krizinin, demokrasiye geçişte olumlu bir etki yaparak iktidarı demokrasiye geçiş için zorlayan diğer önemli bir etken olduğu söylenebilir.

İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra bu şartlar altında tercihini Batı bloku, diğer bir ifadeyle "demokrasi" olarak belirleyen Türkiye'de, kendi partileri CHP içinde ciddi rahatsızlıklar yaşayarak ayrılmak zorunda kalan/bırakılan Celal Bayar, Adnan Menderes, Fuat Köprülü ve Refik Koraltan'ın 7 Ocak 1946'da Demokrat Parti'yi kurmaları ile "Çok Partili Türk Siyasal Hayatı" yeniden başlamasıyla beraber¹³, aynı zamanda, AP'nin siyasal tabanının da oluşumu başlamış oluyordu. Zira, AP, tamamen 7 Ocak 1946'da kurulan DP'nin siyasal tabanının oluşturduğu siyasal miras üzerine kurulacaktır. Diğer bir ifadeyle, DP'nin siyasal tabanı AP'nin siyasal tabanını oluşturacak, böylece DP'nin bittiği yerden AP başlayacaktır.

B. DP DÖNEMİ (1950-1960) VE AP'İN KURULUŞUNU HAZIRLAYAN SİYASAL GELİŞMELER

Çok partili siyasal yaşama geçişle birlikte, TCF ve SCF deneyimlerini çok iyi bilen ve yaşayarak gelmenin verdiği siyasi tecrübeye sahip DP önderleri, başlangıçta ılımlı bir muhalefet stratejisi izlediler. O kadar ki, zaman zaman SCF gibi bir muvazaa partisi olmakla itham edildiler. Zira, başlangıçta yapılacak sert muhalefet daha yeni başlamış olan demokrasiye sona erdirebilir ve her an tek parti sistemine geri dönülebilirdi¹⁴.

¹³ "Yeniden" dememizin nedeni: Türkiye'de çok partili siyasal yaşam ilk kez 1946'da değil 1908'de başlamış, 1924 TCF ve 1930 SCF denemelerinden sonra 1946'da yoğunluk ve belli bir ölçüde istikrar kazanarak devam etmiştir. Bu konu için bkz: [Tarık Zafer Tunaya'ya Armağan, 1992: 25-43].

¹⁴ İsmet İnönü, kendisine bu durumun anarşiye gideceğini şikayet eden Nihat Erim'e, bunun bir tecrübe olduğunu, olmazsa tekrar eski sisteme dönebileceklerini açıkça söylemiştir. Bkz: [Toker, 1990: 91]

Ancak, iktidar partisi CHP erken seçim kararı olarak 1947 yılı başında yapılması gereken genel seçimleri 1946 yılı Temmuz'una çekince, iktidar-muhalefet ilişkileri bozuldu. İktidarın amaçladığı gibi, DP bu seçimlere tüm yurttaki örgütlenme fırsatını bulamaması sonucu sınırlı bir şekilde katılabildiği [Tekeli, 1983: 1978] ve seçimlerde "açık oy, gizli sayım" gibi antidemokratik bir yöntem kullanılmış olmasından dolayı, ancak 62 milletvekili çıkarabilmiştir. DP'liler bu seçimler ve uygulanan antidemokratik yasa hükümlerini protesto etmek için 14 Mayıs 1950 seçimlerine kadar yapılan hiç bir ara ve mahalli seçime katılmadılar [Sezen, 1994: 241]. Bu seçimlerle başlayan iktidar-muhalefet gerginliği sertleşerek demokrasiyi tehdit eder hale gelince Cumhurbaşkanı İnönü'nün yayınladığı meşhur 12 Temmuz Beyannamesi ile ancak uzlaşma sağlanabilmiş ve bu sayede çok partili siyasal hayatın önü açılabilmiştir¹⁵.

12 Temmuz Beyannamesi'nin hem CHP hem de DP üzerinde benzer etkileri olmuştur: İktidar partisi CHP'de sertlik yanlısı olan Recep Peker başbakanlıktan istifa edip, onun yerine daha ılımlı ve liberal düşünceli Hasan Saka ve ona göre daha hoşgörülü, hatta dindar sayılabilecek Şemsettin Günaltay hükümetleri kurulmuş, bu değişim, İstiklal Mahkemeleri Kanunu'nun yürürlükten kaldırılması, 5424 sayılı kanunda İlahiyat Fakültesi'nin kurulmasını öngören değişikliğin yapılması ve 30.11.1925 tarihli Tekke ve Zaviyelerle Türbelerin Seddine...Dair Kanun'un yürürlükten kaldırılması gibi, liberal uygulamalarla [Ahmad-Ahmad, 1976: 54-62] kendini göstermiştir.

DP'de ise, sert muhalefet yanlısı olan bir grup partilerinden ayrılarak 10 Mayıs 1948'de "Müstakil Demokratlar" grubunu oluşturdular. Bunların dışındaki diğer bir grup ise yaklaşık iki ay sonra 20 Temmuz 1948 günü Mareşal Fevzi Çakmak başkanlığında Millet Partisi'ni kurdular [Eroğul, 1990: 35; Ahmad ve Ahmad, 1976: 42-4]. Ancak, daha sonra Müstakil Demokratların 5 Temmuz 1949'da Millet Partisi'ne katılması sonucu iki grup birleşti.

Görüldüğü gibi, 12 Temmuz Beyannamesi bir yandan iktidar-muhalefet uzlaşmasını sağlarken, diğer yandan iktidar ve muhalefet partilerinin içlerindeki sertlik yanlılarından

¹⁵ Kemal Karpat, seçimlerin yapıldığı 21 Temmuz 1946 tarihi ile İnönü'nün demecinin yayınlandığı 12 Temmuz 1947 günü arasında geçen devrenin Türkiye'de çok partili sistemin yerleştiği en önemli devre

arınmalarını da sağlamıştır. Bu iki siyasal gelişmenin Çok Partili Türk Siyasal Hayatı'nın istikrar kazanmasında çok önemli etkileri olduğu kuşkusuzdur. DP'nin ısrarlı talebi üzerine seçimlerde "gizli oy, açık sayım ve yargı denetimi" hükümlerini içeren yeni seçim yasası 16 Şubat 1950 tarihinde CHP ve DP'nin oylarıyla kabul edildi. Bu isteklerini kabul ettiren muhalefetin, çoğunluk sistemine itirazları fayda vermedi ve DP'nin muhalefetine rağmen çoğunluk sistemi kabul edildi [Koçak, 1997:152-153; Eroğul, 1990: 43-44; Sezen, 1994: 241-242]. Ne var ki, seçimi kazanacağından emin olan CHP, çoğunluk sistemini kabul etmekle, aynı zamanda bilmeden kendi iktidarının sonunu da hazırlamış oluyordu.

14 Mayıs 1950 tarihinde yapılan seçimlerde büyük bir başarı gösteren DP, 487 milletvekilinden 408'ini elde ederken, CHP 64, MP 1, Bağımsızlar ise 9 milletvekili çıkarabildiler. 22 Mayıs 1950 günü DP iktidarı CHP'den devraldı. Yeni Meclisin Cumhurbaşkanlığına seçtiği Celal Bayar'ın hükümeti kurma görevi verdiği Adnan Menderes, aynı gün Bakanlar Kurulu'nu açıkladı. Yeni DP hükümetinin iktidarı devralmasından sonra, gerek DP'nin önderleri Celal Bayar, Adnan Menderes, Fuat Köprülü ve Refik Koraltan'ın, CHP okulundan geldikleri ve CHP iktidarında sorumlulukları olan kimseler oldukları [Bakşık, 1988: 17], gerekse CHP lideri İsmet İnönü'nün "şerefli bir muhalefet" yapacaklarını söylediği demeçleri [Erdemir, 1956: 10-11] dikkate alındığında "1950-1960 dönemi iktidar-muhalefet ilişkilerinin ve siyasal tartışmalarının yumuşak geçeceği beklentilerine karşın, olaylar ne yazık ki bu beklenti ve tahminleri yanıltacak düzeyde gelişmiş" [Kaya, 1997: 76] ve 1950-1960 dönemi siyasal süreci, askeri darbeye sona eren onulmaz/çok sert bir iktidar-muhalefet mücadelesine sahne olmuştur.

Bunun üç temel nedeni olduğunu söylemek mümkündür: Birincisi, büyük bir çoğunlukla iktidara gelen DP'nin, Rousseau'nun "Genel istem her zaman doğrudur ve kamusal yarara yöneliktir" [Rousseau, 1974: 41] prensibinden hareketle "yapılacak her işlem haklı, alınacak her önlem meşrudur" düşüncesiyle hükümet etmesi; ikincisi, 27 yıllık iktidardan sonra muhalefete düşen CHP'nin bu durumu kabullenemeyerek kıskırtıcı/sorumsuz bir muhalefet stratejisi izlemesi; üçüncüsü ise, DP'nin muhalefte

olduğunu söylemektedir. Bkz: [Karpaz, 1996: 148].

iken savunduğu anayasa değişikliklerini gerçekleştirmemesi sonucu, sistemin çıkarılan yasaların Anayasaya uygunluğunu denetleyecek bir Anayasa Mahkemesi'nden, dolayısıyla meşru olmayan uygulamaları engelleyebilecek bir fren mekanizmasından yoksun olmasıdır.

Diğer taraftan, merkezden yönetim yapısına sahip olan Türkiye'de iktidar partisinin/partilerinin çok büyük bir ekonomik kaynağı yönetme ve bunun bir kısmını patronaj sistemi ile yandaşlarına dağıtma olanağını elde etmesine/etmelerine karşın, muhalefet partisinin/partilerinin tümüyle bu olanaktan yoksun olması, dolayısıyla Türkiye'de iktidarın dışında kalmanın maliyetinin çok yüksek olmasının [Örs, 1996: 138], iktidar-muhalefet ilişkilerinin sertleşmesinde önemli rol oynayan diğer bir etken olduğu söylenebilir.

Muhalefette olduğu dönemde Anayasa ve yasaları antidemokratik olduğu gerekçesi ile eleştirip ısrarla demokratikleştirilmesini savunan DP, iktidara geldikten sonra bu düşüncelerini hayata geçirip, anayasa ve yasaları çok partili demokratik sisteme uygun hale getirmek yerine, tam tersine hareket edip, bu yasalara sıkı sıkıya sarılarak muhalefet aleyhine kullanmanın yollarını araması sonucunda Türkiye'nin demokratikleşme yolunda elde ettiği önemli bir fırsat maalesef cömertçe harcanarak kaçırılmıştır. Bu durum ise, ileride göreceğimiz gibi, hem DP'nin kendisine hem de Türk demokrasisine oldukça pahalıya mal olacaktır.

Göreve başlamasından hemen sonra Türk Ordusu'nda azımsanmayacak bir tasfiye yapan Menderes Hükümeti "Arapça Ezan" yasağını kaldırıp, Anayasayı evrildiği "Ari Türkçe"den tekrar orijinal metnine çevirerek ilk radikal eylemlerini gerçekleştirip, arkasından, bir genel af ilan ederek aralarında ünlü Türk Komünisti Nazım Hikmet Ran'ın da bulunduğu tutuklu ve hükümlüleri affetmekle [Gevgilili, 1987: 79], popülist politikalar takip edeceğinin sinyallerini verdi. Ne var ki, bu uygulamalar daha iktidarının başında, asker ve sivil devletçi-seçkinci zümrenin dikkatlerini üzerine çekmesine neden oldu.

Böylece, kenardan gelen ve kenarı merkeze taşıma işlevini üstlenen DP, değişime direnen “*status quo*”nun üzerine gelmesiyle giderek sertleşti ve “göze göz” mücadeleye girişti. Önce, muhalefet partilerine karşı tavrını sertleştiren hükümet, önce muhafazakar bölgelerde kendini göstermiş ve ileride kendisine rakip olabileceğinin (Başgil,1966: 66] sinyallerini veren Millet Partisi’ni çıkan bir olay sonucu geçici olarak kapatırken¹⁶, ana muhalefet partisi CHP’nin ise, örgütsel dayanağını hedef alarak [Zürcher, 1995: 324] çıkardığı kanunla bu partinin malvarlığına el koymak suretiyle muhalefete karşı olan otoriter tavrını somutlaştırdı.

1954’de yapılan genel seçimlerde DP meclisteki toplam 542 sandalyeden 505’ini alarak ezici bir çoğunlukla iktidarını devam ettirirken, ana muhalefet partisi CHP ise ancak 31 milletvekili çıkarabilmiş [Sezen, 1994:243] ve TBMM adeta DP Grubu’na dönüşmüştür. DP’nin bu önlenemeyen yükselişinin temel nedeni, sivil ve askeri bürokrasiye dayanmayan örgüt yapısıyla kitlelerle iyi iletişim kurup,-dış yardımla artan-devletin elindeki ekonomik olanakları kredi ve diğer yollarla tabana yayabilmesi¹⁷, İlkay Sunar’ın ifadesiyle “...halkçı ideolojiyi popülist bir biçimde yeniden yorumla...”yabilmesi[Sunar, 1983: 2081], taşıdığı yeni ideali halkın içine ve ülkenin en ücra köşelerine kadar götürebilmesidir[Ağaoğlu, Son Havadis 9 Nisan1968].

1954 Ağustosuna gelindiğinde Kıbrıs sorunu baş gösterdi. Menderes hükümeti, deyim yerindeyse bu soruna hazırlıksız yakalanmıştı. İngiltere Dış İşleri Bakanı Mc. Millan’ın düzenlediği Kıbrıs Konferansı’na katılan Dış İşleri Bakanı Fatin Rüştü Zorlu İstanbul’da baş gösteren 6-7 Eylül Olayları nedeniyle zorunlu olarak konferanstan erken ayrılmak zorunda kalınca, konferans da öngörülen tarihten önce sona erdi. Ani gelişen bu olaylar Türkiye’yi zor durumda bırakmış, Zorlu’nun ifadesiyle “bütün çabalar, elde edilen başarı, bir gecede heba olup git...”mişti[Bağcı, 1990: 109]. Buna rağmen, Zorlu Bakanlığı süresince gösterdiği üstün performansla deyim yerindeyse kaybedilmiş olan Kıbrıs konusunda Türkiye’yi tekrar taraf haline getirmeyi başarabilmiştir.

¹⁶ Millet Partisi’nin Büyük Kongresi 17 Haziran 1950 günü toplanmıştı. Kogrede delegeler arasında anlaşmazlık çıktı. Parti’nin Atatürk İlke ve İnkılapları’na bağlı kalması önerilerinin reddedilmesi üzerine tepki olarak Hikmet Bayur öncülüğündeki 40 kişilik grup Kongreyi terk etti. Bu olayı ihbar kabul eden Cumhuriyet Savcılığı Millet Partisi hakkında soruşturma başlattı. Soruşturmanın sağlıklı bir şekilde yürütülebilmesi amacıyla Parti geçici olarak kapatıldı. Mahkemenin esas hakkında verdiği kararla Millet Partisi 27 Ocak 1954 tarihinde kesin olarak kapatılmıştır. Bkz: [Eroğul, 1990:78-9]

6-7 Eylül Olayları, 6 Eylül 1955 günü Selanik'te Mustafa Kemal'in doğduğu ev ile Türkiye'nin Selanik Başkonsolosluğunun bombalandığı haberlerinin yayılması üzerine İstanbul ve İzmir'de başlamış [Özdemir, 1995: 218], birçok dernek ve topluluğun katılımıyla rumlara karşı adeta bir terör ve şiddet hareketine dönüşmüş ancak, ordu birliklerinin olaylara müdahalesi ile önlenebilmiştir¹⁸. Olayların hükümeti zor durumda bırakması üzerine İçişleri Bakanı Namık Gedik istifa etmek zorunda kalırken, iki korgeneral ve bir tümgenerale de işten el çektirilmiştir. Öyle ki, hükümet, bazı kamu yöneticileri görevden alınıp bazılarının yerleri değiştirirken; olayları önleyebilmek için İzmir, Ankara ve İstanbul'da sıkıyönetim ilan etmek zorunda kalmıştır [Üskül, 1989: 70-4].

Zaten, 6-7 Eylül Olaylarıyla sarsılmış olan DP ve önderlerini, kendi partisinden 19 milletvekilinin basına ispat hakkı tanınması için bayrak açmaları ve daha sonra partilerinden ayrılarak 30 Aralık 1955 günü Lütfü Karaosmanoğlu liderliğinde Hürriyet Partisi'ni kurmaları iyice sarstı. Hürriyet Partisi'nin kurulmasıyla bölünme süreci yaşayan DP, ciddi bir güç kaybına uğrarken, aynı zamanda artık giderek artan parti içi sorunlarla da baş etmek zorundaydı. Yaşadığı sorunlardan bunalan Menderes hükümeti giderek daha otoriter politikalar uygulamaya yöneldi.

DP iktidarı, daha önce de bahsettiğimiz gibi, otoriter uygulamalarından ilkinin daha ikinci Menderes hükümeti döneminde (14 Aralık 1953) CHP'nin mal varlığına el koyma kanununu meclisten geçirerek göstermişti. Oysa bu kanun, gerçekte CHP'yi maddi olarak zor durumda bırakmış olsa da, yaşanan durum partiyi halk nazarında mazlum durumuna düşürmüştü böylece, partiye bir toparlanma fırsatını verilmişti. Öyle ki, Metin Toker'in ifadesiyle, bu olay ana muhalefet partisi CHP'ye yeni bir canlılık getirmişti[Toker,1991:258].

6-7 Eylül 1955 Olayları ve bu olaylara bağlı olarak Kıbrıs konusunda yaşanan olumsuzluklar üzerine Başbakan Menderes'in Irak'ta bulunduğu sırada DP Grubu

¹⁷ Bu konu için bkz: [Keyder, 1993: 180-194; Aydemir, 1968, 221-256].

¹⁸ 6-7 Eylül Olayları hakkında bkz: [Demirer, 1995; Dosdoğru, 1993; Eroğul,1990:109-11; Çavdar, 1996:50-4); Tarih ve Toplum, S. 33 Eylül 1986].

hükümet aleyhine gensoru görüşmesi açmaya karar vermişti. Menderes'in dönüşünden sonra ise, deyim yerindeyse Grup'ta fırtına kopması üzerine Menderes istifa etmek zorunda kaldı ve 8 Aralık 1955 günü yeni kabinesini açıkladı. Hükümet zor anlar yaşarken, ana muhalefet partisi CHP ise giderek toparlanarak, basın özgürlüğü, yargı özgürlüğü ve siyasal özgürlük gibi liberal özgürlükleri savunmaya başladı. Bu da CHP'nin bir ölçüde yitirdiği aydın desteğini tekrar kazanmasını sağladı. Yaşanılan bu siyasal konjonktür, özellikle DP'deki bölünmeden sonra, artık inisiyatifin muhalefete geçtiğinin bir göstergesiydi. Cem Eroğul'un da belirttiği gibi ,iktidar yaşadığı sarsıntı ile muhalefete yıllardır beklediği fırsatı vermiş böylece, hızla toparlanan CHP 1956 Şubat'ından itibaren baş hedefi Menderes olan ve 1960'a dek dozu giderek artan şiddetli bir muhalefete başlarken[Eroğul, 1987: 127-28], iktidar da "göze göz,dişe diş" bir karşı taarruz kararı aldı. İşte, hem DP'nin intikam hırsıyla giriştiği antidemokratik uygulamalar, hem de muhalefetin yürüttüğü sorumsuz muhalefet politikaları, daha henüz kurum ve enstrümanları bile tam oluşturulamamış olan demokrasinin yolunu tıkarken, Cumhuriyet dönemi darbeler sürecinin ilk halkası olan 27 Mayıs 1960 darbesinin temel nedenlerinden birini oluşturacaktır.

Sert ve tavizsiz bir siyasal ortamda beklendiği gibi şiddetli bir kampanyaya sahne olan seçimler 27 Ekim 1957 günü yapıldı. İktidar partisi DP ilk defa oy kaybedip % 50'nin altına inerek oyların % 47.6'sını elde edebildi. CHP ise, yine 14 Mayıs 1950'den itibaren ilk kez oylarını artırıp % 40'ın üzerine çıkarak % 40.6 oranında oy alırken; CKMP % 7, HP ise % 3.7 oy aldılar. Böylece sırasıyla DP 424, CHP 178, CKMP 4 ve HP 4 milletvekili çıkardılar[Sezen, 1994: 245]. Seçimlerde en ilgi çeken taraf ise, 14 Mayıs 1950 öncesi rollerin değişmiş olarak yaşanıyor olmasıydı. Zira, o zaman DP'nin CHP'ye söylediklerini şimdi CHP, DP'ye söylüyordu.[Gevgilili, 1987: 117].Ne var ki, o gün olduğu gibi bugün de muhalefetin tüm yakınmalarının, iktidarı ancak daha da agresif hale getirmekten başka bir etkisi olmayacaktı.

Seçimler ve seçimlerden sonra Gaziantep'te çıkan olaylar¹⁹ nedeniyle stresli ve dolaşan söylentilerden az da olsa endişeli olarak göreve başlayan beşinci Menderes hükümetinin

¹⁹ 27 Ekim 1957 günü yapılan seçimler esnasında Gaziantep'te olaylar çıktı. 29 Ekim Cumhuriyet Bayramı günü de hükümet karşıtı gösteriler yapıldı. Göstericileri dağıtmak için askeri birlikler çağırıldı. Başbakan Menderes çıkan olayları soruşturmak üzere Gaziantep'e müfettiş gönderdi. Ankara'da ise

endişelerini doğrular şekilde 21 Aralık 1957 günü siyasi literatürümüze “Dokuz Subay Olayı” olarak geçen olay patlak verdi ve olay Binbaşı Samet Kuşçu’nun İstanbul eski merkez komutanı ve DP iktidarına yakınlığıyla tanınan DDY İdare Meclisi Başkanı Emekli Tuğgeneral Kazım Demirkan’ın evine giderek, subayların kurduğu gizli bir örgütün hükümeti devirmeye çalıştığını ihbar etmesi üzerine ortaya çıktı [Özdağ, 1997: 98]. Kuşçu, örgüt içerisine sızmış ve bir şeyler öğrenmek için de örgütle beraber hükümet aleyhine çalışmış bir subaydır. Tuğgeneral Cemal Tural Başkanlığındaki askeri mahkeme ihbar sonrasına tutuklanan sekiz muvazzaf ve bir emekli subayın beratlerine karar verirken, ihbarcı Samet Kuşçu’yu ise “*orduyu isyana teşvik*” suçundaniki yıl hapis cezasına mahkum etmiş[a.g.e., s. 99, 109] ve olay böylece kapanmıştır. Bu olay, DP iktidarına karşı ilk ciddi hareket girişimiydi ve denilebilir ki, DP olayın üzerine yeteri kadar gidememiti.

Ülkenin içinde bulunduğu bu zorlu koşullara, ekonominin sıkıntıları da eklenince, enflasyonist bir politika izleyerek “4 Ağustos Kararları” olarak bilinen stabilizasyon önlemlerini alarak TL’yi devalüye eden Menderes hükümeti, bir yandan ekonomik zorluklar, diğer yandan yaşadığı iç sıkıntılarla bunaldığı bir sırada Irak’ta meydana gelen askeri darbe haberi ile sarsıldı. Sarol’un ifadesiyle Menderes’in yüreğine ilk defa ciddi şekilde bir “*ihtilal korkusu*” düştü[Sarol, 1983: 814].

Ancak, iktidarın “Vatan Cephesi”ni kurmasına karşın, muhalefetin de güç birliği yapması sonucu, toplumun, ciddi şekilde iktidar ve muhalefet tarafları olarak ayrıldığı bir dönemde beklenmeyen bir olay gerçekleşti: Başbakan Menderes 17 Şubat 1959 günü elim bir kaza geçirdi ve Menderes’in de içinde bulunduğu uçak Londra yakınlarında düştü. Kazadan, Menderes’in de aralarında olduğu ancak küçük bir grup sağ olarak kurtulabilmişti. Kaza sonrası, Londra dönüşünde ana muhalefet lideri İnönü’nün Başbakan Menderes’i karşılayıp iki liderin el sıkışması siyasi tansiyonu bir anda düşürdü. Menderes, İnönü’nün bu sıcak jestine mukabil bir ziyaretle karşılık verip siyasal ortamı daha da yumuşatmak istediye de, Menderes’in bu girişimi Bayar

stratejik noktalara tanklar yerleştirilmişti. Feroz Ahmad’ın da söylediği gibi Menderes’in endişesi yersiz değildi. Zira, seçimlerden önce askeri komplo ve müdahale söylentileri yayılmıştı. Bkz: [Ahmad, 1994: 78-9].

tarafından engellendi[a.g.e., s. 872-3] ve arkasından Konya, Kayseri ve Topkapı'da çıkan olaylarla iktidar-muhalefet ilişkileri tekrar sertleşti.

İktidarın çıkan bu olaylar sonrasında muhalefet ve bir kısım basın hakkında "Tahkikat Komisyon"u kurması ve bu komisyonun yetkilerini belirleyen bir "Selahiyet Kanunu"²⁰ çıkarması deyim yerindeyse "bardağı taşıran son damla" oldu. Çünkü, mezkur kanun, ilgili komisyon üyelerine çok geniş yetkiler veriyordu²¹. Nitekim, kanunun kabulünün ertesi günü öğrenciler İstanbul ve Ankara'da protesto gösterileri yapmış ve çıkan olaylar üzerine hükümet iki ilde de sıkıyönetim ilan etmek zorunda kalmıştı.

Olaylardan bunalan Menderes'in daveti üzerine Cumhurbaşkanı Celal Bayar başkanlığında, Ord.Prof.Dr. Ali Fuat Başgil'in de hazır bulunduğu bir toplantı yapıldı. Toplantıda Başgil, Menderes'e acilen istifa edip, CHP ile bir koalisyon hükümeti kurmasını önerdi. Menderes, bu teklife sıcak baktıysa da, Bayar'ın sert tepki göstermesi üzerine bu teklif de akim kaldı[Başgil, 1966: 133-4]. Kanaatimizce bu fırsat, darbeyi önleme ve demokrasiyi kurtarma konusundaki kaçırılan ikinci önemli fırsat olmuştur. Nitekim, hükümetin sert tedbirler almaya karar verip uygulamaya kalkması üzerine beklenen oldu ve Kara Kuvvetleri Komutanı Orgeneral Cemal Gürsel, Milli savunma Bakanı Ethem Menderes'e Cumhurbaşkanının istifası, kabinede değişiklik yapılarak yeni bir kabine teşkil edilmesi, Selahiyet Kanunu ile o ana kadar çıkarılmış bütün antidemokratik kanunların kaldırılması, Ankara, İzmir, İstanbul vali ve emniyet müdürlerinin acilen değiştirilmesi gibi tedbirlerin alınmasını öngören on iki maddelik bir uyarı mektubu verdi²². Bu uyarı, ordunun iktidara karşı ilk ciddi uyarısıydı. Bayar'a karşı hakim bir irade ortaya koyamayan Menderes[Baban, 1970: 58-9] durumun ciddiyetini kavramıştı, ama artık çok geçti. Nitekim, çıktığı son Ege gezisinde seçimlerin en kısa sürede yapılacağı teminatını verdi. Ancak, geç alınmış bu karar çoktan işlemeye başlamış darbe sürecini geri çevirmeye yetmedi. Ordu içindeki *cunta*, 27 Mayıs 1960 günü gerçekleştirdiği darbe ile yönetime el koyduğunu açıkladı. Ne

²⁰ "TBMM Tahkikat Encümenleri'nin Vazife ve Selahiyetleri Hakkında Kanun" için bkz: R.G., 28.4.1960- 10491.

²¹ Başbakan Adnan Menderes'e de danışmanlık yapmış olan Ord. Prof. Dr. Ali Fuat Başgil, TBMM İç Tüzüğü'nün 177. maddesinin tartışma götürmez bir şekilde "Tahkikat Komisyonu" kurmaya izin verdiğini, ancak mezkur "Selahiyet Kanunu"nun ise mutlak şekilde Anayasa'ya aykırı hükümler içerdiğini söylemektedir. Bkz:[Başgil, 1966: 129-30].

yazık ki, bu darbe ile 7 Ocak 1946'da Demokrat Parti'nin kurulmasıyla başlayan çok partili siyasal hayat süreci kesintiye uğratılmış, Ama, belki bundan daha da önemlisi, Türkiye'de askeri darbe geleneğini başlatarak [Mazıcı, 1989: 181] demokrasiyi oldukça örseleyen 12 Mart 1971 ve 12 Eylül 1980 darbelerini gerçekleştirenlere cesaret vermiş, böylece demokrasiyi olumsuz yönde etkileyerek, Türkiye'nin demokrasi sicilinin bozulmasının en önemli faktörlerinden birini oluşturmuştur.

Böylece, selefi DP'nin yaptığı hatalar ve CHP'nin teşviki ile gerçekleşen 27 Mayıs 1960 darbesi, AP için ikili sarmal bir etki yapmıştır. Şöyle ki: Bir yandan DP'yi kapatarak, AP'nin ortaya çıkış sürecinin zeminini hazırlamış; diğer yandan ise, AP'nin önünü keserek iktidardan eden 12 Mart 1971 Muhtırası ve AP iktidarına son verip bu kez AP ile beraber diğer partileri de kapatan 12 Eylül 1980 darbeler zinciri sürecini başlatmıştır. Diğer bir ifade ile, selefi DP, uyguladığı politikalarla aynı zamanda AP'nin kaderini ören ilmikleri de örmüş oluyordu. Böylece, DP'nin on yıllık iktidarında uyguladığı bir kısım politikalarla AP'nin hem başlangıç hem de sonunu tayin edecek olan süreçleri hazırlamış olduğunu söylemek mümkündür.

IV. AP'NİN KURULUŞ ORTAMINI HAZIRLAYAN SİYASAL OLAY: 27 MAYIS 1960 ASKERİ DARBESİ

Denilebilir ki, DP ile ordu arasındaki ilk güven bunalımı, DP iktidarının hemen başında 16 Haziran 1950 günü "Arapça Ezan" yasağının kaldırılması ile başladı. Atatürk'ün bizzat kurduğu ve yakın arkadaşı İnönü'nün liderliğini yaptığı CHP'nin mallarına, iktidar partisi DP tarafından çıkarılan bir kanunla el konulması, DP-ordu ilişkilerini olumsuz yönde etkileyen diğer önemli bir unsur oldu. CHP lideri İnönü'nün, ordu içinde sahip olduğu karizma düşünüldüğünde bu durum daha iyi anlaşılır.

Diğer taraftan, giderek bozulan iktidar muhalefet ilişkilerinin²³ ve karşılaştığı zorlukların[Ağaoğlu, 1967: 126] etkisiyle sertleşen DP iktidarı ve Menderes'in, bizzat kendilerinin yeni kurmuş olduğu çok partili demokratik sistemi gerekli anayasal ve

²² Mektubun tam metni için bkz: [Dilipak, 1990: 254-56].

²³ Bu konuda bkz: [Kaya, 1997].

yasal düzenlemelerle tahkim ederek kurumsallaştırma yerine, aksi otoriter uygulamalara sapması; bu otoriter ve antidemokratik uygulamalara karşı, basın ve özellikle ana muhalefetin de desteklediği öğrenci hareketlerinin ortaya çıkması; bozulan ekonomik durum ve giderek yükselen enflasyonun etkisiyle, ordunun da içinde olduğu sabit gelirlilerin alım gücünün zayıflaması ve bunun etkisiyle de bu kesim içinde iktidara karşı bir tepkinin oluşması sonucu, ordu içinde DP iktidarına karşı bir askeri darbe düşüncesi gelişti.

İktidarın muhalefet ve bir kısım basın hakkında “Tahkikat Komisyonu kurması ve çıkardığı “Selahiyet Kanunu” ile bu komisyonu çok önemli yetkilerle donatması, düşünce safhasındaki darbe sürecinin fiiliyata geçmesini sağlayan olay olduğu söylenebilir. Şu tartışma götürmez bir gerçektir ki, Anayasanın 22. ve TBMM İç Tüzüğü’nün 177. maddeleri iktidara yasal olarak “Tahkikat Komisyonu” kurma yetkisi veriyorsa da, Tahkikat Komisyonunun yetkilerini düzenleyen “Selahiyet Kanunu” açıkça Anayasaya aykırı hükümler içeriyordu [Başgil, 1966: 129-30].

Bütün bunlara, 27 yıllık bir iktidardan sonra muhalefete düşen “devletçi-seçkinci”²⁴ CHP’nin muhalefete düşmeyi kabullenemeyerek yine aynı cephede yer alan TSK’yı tahrik edici, sorumsuz bir muhalefet davranışı sergilemesi; bütün bunların yanında, basının da kışkırtıcı yayınlarıyla mevcut tabloyu ajite ederek çok daha vahim bir imajla tasvir etmesi sonucunda, “Anayasa çiğneniyor” ve “ülke elden gidiyor” zehabına kapılan ordu içindeki bir grup subay (MBK), 27 Mayıs 1960 günü düşündükleri askeri darbeyi gerçekleştirdiler.

Aslında darbe, 26 Mayıs günü gerçekleştirilmek üzere planlanmış, ancak Başbakan Adnan Menderes’in Yunanistan’a yapmayı planladığı seyahatten vazgeçip, fikir değiştirerek Eskişehir’e gitmesi üzerine, bir gün gecikmeli olarak 27 Mayıs 1960 günü yapılmıştır[Öymen, 1986: 245; İpekçi ve Coşar, 1965: 182].

²⁴ Emre Kongar, Türk siyasal hayatını analizinde, iki anahtar kavram kullanmaktadır. Bunlar, “devletçi-seçkinci” ve “gelenekçi liberal” kavramlarıdır. CHP, İ.T. çizgisinden gelen “devletçi-seçkinci” cephede yer alırken, DP, HİF’den gelen “gelenekçi liberal” cephede de yer almaktadır. Bkz: [Kongar, 1985;143-168]

Darbe, Orgeneral Cemal Gürsel başkanlığındaki 38 subaydan oluşan Milli Birlik Komitesi tarafından gerçekleştirilmiştir. Darbenin başlangıcında, iktidar partisi önderleri, milletvekilleri, aralarında Genel Kurmay Başkanı Orgeneral Rüştü Erdelhun'un da bulunduğu DP'ye yakınlığı ile bilinen yüksek rütbeli subaylar ve adları çeşitli yolsuzluklara karışan siviller tutuklanarak, Yassıada'da "Yüksek Adalet Divanı" adıyla kurulan özel bir mahkemede yargılandılar[Özdemir, 1995: 255-56]. Aralıksız 11 ay devam eden yargılamalar sonunda toplam 464 sanıktan 15'i ölüm, 31'i müebbed ve 418'i de çeşitli cezalara çarptırıldılar. 15 ölüm cezasından dördü MBK'nce onaylanmış, geri kalan onbirinin cezası müebbede çevrilmiştir. Daha sonra, ölüm cezasına çarptırılan dört kişiden biri olan Celal Bayar'ın cezası da müebbed hapse çevrilmiş, diğer üç kişiden eski Dışişleri Bakanı Fatin Rüştü Zorlu ve Maliye Bakanı Hasan Polatkan'ın cezaları 16 Eylül, eski Basbakan Adnan Menderes'in ki ise 17 Eylül 1961 günü infaz edilmiştir. Böylece Türk siyasal hayatına damgasını vuran bir dönem, oldukça dramatik bir biçimde son bulmuştur[Erkanlı, 1973: 117-18].

Yönetimi ele geçiren MBK, üniversiteler ve ordu içinde bir kısım yeni düzenlemelere gitmiş, bu süreçte üniversitelerden 147 öğretim üyesi ile TSK'dan beş bin civarında değişik rütbelerdeki askerlerin işine son verilmiştir²⁵. Ordu içindeki bu tasfiye halkın sivil kesimi tarafından olağan karşılanmasına rağmen, tembel, yeteneksiz yada buna benzer gerekçelerle 147 öğretim üyesinin²⁶ üniversitelerden atılması ciddi bir tepki çekmiştir. Üniversite rektörleri Turhan Feyzioğlu, Sıddık Sami Onar, Fikret Narter ve Suut Kemal Yetkin bu tasfiyeyi protesto ederek görevlerinden istifa etmişlerdir. Tasfiye edilen ve kendi alanlarındaki bilimsel çalışmaları ile tanınan bu 147 öğretim üyesi ancak, 28 Mart 1962'de çıkarılan kanun ile görevlerine dönebilmişlerdir[Özdemir, 1995: 257-58].

Darbeyi, emir-komuta ziniri içinde, hiyerarşik bir surette yapmamış olan[Burçak, 1988: 38] ve "önce yıkalım, sonra düşünürüz" mantığı ile hareket eden MBK [Erkanlı, 1973:

²⁵ Çetin Yetkin, darbe sürecindeki adı geçen 20 Ağustos 1960 tasfiyesinde yedi bine yakın TSK üyesinin emekli edildiğini söylemektedir. Bkz: [Yetkin, 1995: 26]

²⁶ Bu öğretim üyelerinden bazıları şunlardır: Ord. Prof. Dr. Ali Fuat Başgil, Ord. Prof. Dr. Recai Galip Okandan, Prof. Dr. Tarık Zafer Tunaya, Prof. Dr. Yavuz Abadan, Prof. Dr. Bülent Nuri Esen, Prof. Dr. Hasan Eren, Prof. Dr. Memduh Yaşa, Prof. Dr. Mina Urgan, Doç. Dr. İsmet Giritli, Doç. Dr. Haldun Taner, Asistan Özer Ozonkaya.

75], homojen olmayan bir grup olduğundan, kendi içlerinde de bir bütünlük sağlayamamıştır. Komite içindeki bir grup, iktidarın hemen sivillere devredilmesi görüşünde iken; diğer grup daha uzun bir süre iş başında kalarak sosyal, hukuki ve ekonomik alanlarda gerekli reformları yaptıktan sonra yönetimin sivillere devredilmesi görüşünde olmuş ve sonunda Orhan Erkanlı'nın ifadesi ile bir "orta yol" bulunmuştur [a.g.e., 136-40]. Nihayet, 13 Kasım 1960 günü MBK'nin 14 üyesi²⁷ komitedeki görevlerinden alınarak yurtdışı görevi adı altında tasfiye edilmeleriyle, sorunlar tam olarak çözülememesine karşın komite içinde sınırlı da olsa bir homojenlik ve istikrar sağlanabilmiştir.

7 Aralık 1961 günü kabul edilen Kurucu Meclis yasasına göre²⁸, MBK ve Temsilciler Meclisi olmak üzere iki kısımdan oluşan Kurucu Meclis, 6 Ocak 1961 günü Fahri Özdilek'in konuşmasıyla açılmış[Tercüman,6, Ocak, 1961], Temsilciler Meclisi Başkanlığına Emekli Orgeneral Kazım Orbay, Başkan Vekilliklerine ise Lütfü Akatlı ve İbrahim Çevik (Yargı Temsilcilerinden) seçilmişlerdir [a.g.g., 10 Ocak,1961].

Türk milletini temsil etmek üzere oluşturulan 272 kişilik Temsilciler Meclisinde, 10 üye Devlet Başkanı, 18 üye MBK tarafından atanırken, diğer üyeler, iller, siyasal partiler (CHP, CKMP) ve çeşitli teşekkül ve kurumlar tarafından (barolar, basın, eski muharipler birliği, esnaf kuruluşları, işçi sendikaları, gençlik, işçi sendikaları, odalar, öğretmen kuruluşları, tarım kuruluşları, üniversite ve yargı organları)[Tanilli, 1976: 126] demokratik olmayan, kademeli bir yöntemle seçilmişlerdir [Özüerman, 1992: 48]. Kanuna göre MBK üyesi olmayan Bakanlar Kurulu üyeleri aynı zamanda Temsilciler Meclisi üyesiydiler. Ancak, CHP'den 49, CKMP'den 25 temsilciye yer verilirken, ilgili kanunda yer alan "Faaliyetleri, yayınları ve davranışları ile 27 Mayıs Devrimine kadar Anayasa ve insan haklarına aykırı icraat ve siyaseti desteklemekte devam etmiş olanlar, Temsilciler Meclisine üye seçilemezler"(m.18/4) hükmü gereğince son katıldığı 1957 genel seçimlerinde 4.372.621 (% 47.3)oy almış olan DP, dolayısıyla da DP'li seçmen kitlesi Anayasa yapma sürecinde dışlanmıştır. Böylece, Ergun Özbudun'un da

²⁷ 14 kişilik grup şu isimlerden oluşuyordu: Fazıl Akkoyunlu, Rıfat Baykal, Ahmet Er, Orhan Erkanlı, Numan Esin, Orhan Kabibay, Mustafa Kaplan, Muzaffer Karan, Münir Köseoğlu, Muzaffer Özdağ, İrfan Solmazer, Şefik Soyuyüce, Dündar Taşer ve Alparslan Türkeş [Ahmad ve Ahmad, 1976, 225].

²⁸ 12 Aralık 1960 ve 158 sayılı "Temsilciler Meclisi Seçim Kanunu"nun tam metni için bkz: [Tanilli, 1976: 125-39]

vurguladığı gibi, DP, dönemin hakim partisidir ve bu partinin dışlanmış olması, bu geniş kütlenin 1961 Anayasasını benimsemesini, dolayısıyla kendisini onunla özdeşleştirmesini psikolojik açıdan güçleştirmiştir. Bunun sonucu olarak, seçmen çoğunluğunun eğilimini temsil eden bir siyasal gücün olumsuz yargılarına hedef olması, denilebilir ki, 1961 Anayasasının en büyük şanssızlığı olmuştur. Diğer bir ifade ile 1961 Anayasası toplumun büyük çoğunluğunun oydaşmasına (*consensus*) dayanan bir toplum sözleşmesi oluşturamamıştır [Özbudun, 1989: 26]. Nitekim, başta Süleyman Demirel olmak üzere, kendilerini DP'nin mirasçısı ve devamı sayan AP önderleri, ülke yönetiminin önündeki en büyük engelin 1961 Anayasası olduğunu ve bu anayasa ile devletin idare edilemeyeceğini sık sık dile getireceklerdir.

Kurucu Meclis tarafından hazırlanan Anayasa, 9 Temmuz 1961 günü halkoyuna sunulmuş ve %60.4 “evet” oyuyla kabul edilerek yürürlüğe girmiştir. Toplumsal bir sözleşme olan Anayasanın ancak %60'lık bir “evet” oyuyla kabul edilmesi, diğer bir ifade ile toplumun %40'ı tarafından istenilmemesi, kuşkusuz o Anayasa için bir handikap oluşturması yanında, “toplumsal sözleşme” olması gereken böyle bir Anayasanın toplumsal bir *consensus*ü sağlayamayacağı da açıktır.

Haklı gerekçelere dayanmadan, basın da kışkırtıcı yayınlarının etkisiyle²⁹ 27 Mayıs 1960 askeri darbesinin belki de kasti olmayan bir ürünü olarak ortaya çıkan 1961 Anayasası, döneminin çağdaş ve özgürlükçü anayasalarından biri olmuştur. Ne var ki, yukarıda bahsettiğimiz gibi, bir kısım siyasal partilerin(CHP ve CKMP) temsil edilmesine karşın, AP'nin de siyasal tabanını oluşturacak olan, dönemin hakim partisidir DP'nin temsil edilmediği/dışlandığı bir Kurucu Meclis tarafından hazırlanması, 1961 Anayasasının kısa sürede deforme olmasının en önemli nedenlerinden birini teşkil edecektir. 12 Mart 1971 Muhtırası sonrasında ise, oluşturulan ara-rejim döneminde ciddi bir değişiklik geçirerek içi boşaltılan[Parla, 1991: 37] 1961 Anayasası 12 Eylül 1980 askeri darbesi ile yerini 1982 Anayasası'na terk ederek, tarihin tozlu raflarında yerini almıştır.

²⁹ Cüneyt Arcayürek, MBK üyesi Orhan Erkanlı'nın “Biz ihtilali Akis dergisini okuyarak yaptık” dediğini ve ihtilalden sonra toplanan MBK üyelerinin nasıl davranacaklarını konuştukları bir toplantıda, MBK üyesi bir subayın “Yahu, bu adamların Anayasayı çiğnediğini iddia ediyoruz. Getirelim şu anayasayı da bir bakalım ne menem şeymiş” dediğini, Anayasayı getirdiklerini ve “DP'lilerin çiğnediği küçük kitabı işte böyle gördük” dediğini söylemektedir. Bkz: [Arcayürek, 1984: 185-6]

Ancak, yeni bir Anayasa ile İkinci Cumhuriyet olarak da adlandırılan yeni bir dönemi başlatan 27 Mayıs askeri darbesinin DP'yi kapatması, bir yandan Türkiye'de iyi yetişmiş siyasetçilerin büyük çoğunluğunun (idamlar, mahkumiyetler ve yasaklarla) siyasetten kopmaları sonucunu doğururken; diğer yandan, bilmeden de olsa AP'nin kuruluşunun temel gerekçesini oluşturmuştur. Böylece, kapatılan DP'nin siyasal mirasını devam ettirmek üzere AP'nin kuruluş sürecinin yolu açılmıştır. Diğer bir ifade ile, 27 Mayıs darbesi Türkiye'deki seçmen kitlesinin yaklaşık yarısını temsil eden bir siyasal partiyi kapatırken, gelecek yirmi yıla damgasını vuracak bir diğer siyasal partinin, yani AP'nin kuruluşunun zeminini hazırlamıştır. Zira, DP'nin kapatılmayıp siyasal hayata devam edebildiği bir siyasal ortamda AP'nin kurulmayacağı söylenebilir.

V. AP'NİN DOĞDUĞU SOSYO-POLİTİK ORTAM

A. AP'NİN KURULUŞ SÜRECİ

9 Ocak 1961'de Temsilciler Meclisi'nin açılışından bir hafta sonra 12 Ocak günü MBK'nin siyasal partilerin faaliyetlerini serbest bırakmasıyla birlikte hummalı bir siyasal faaliyet başladı. CHP ve CKMP zaten hukuki varlıklarını sürdürüyorlardı. Ancak, 27 Mayıs 1960 askeri darbesinden sonra kapatılan DP'nin en son %47.3'lük bir oy mirası vardı. Bu siyasal mirasın paylaşılması için, en ciddi mücadele bu oy tabanı üzerinde, yani siyasal yelpazenin sağında yapılacaktı. Nitekim 13 Ocak'ta siyasal parti kurma çalışmalarının başladığı gün eski Maliye Bakanı Ekrem Alican'ın liderliğinde Prof. Dr. Aydın Yalçın, Prof. Dr. Hikmet Belber ve Fuat Dinçmen yeni bir parti kurmak üzere bir araya geldiler [Tercüman, 14 Ocak 1961].

14 Ocak 1961 günü CHP ve CKMP'nin arkasından üçüncü parti olarak Memleketçi Cumhuriyet Partisi kuruldu [a.g.g., 15 Ocak 1961]. Emekli General Necmi Akyıldız liderliğinde kurulan bu parti, gerekli örgütlenmeyi sağlayamayarak bir ay sonra 13 Şubat 1961 günü AP'ye katılacaktır [Hürriyet, 14 Şubat 1961].

21 Ocak 1961 günü ise Türkiye'nin dış politikasını çok yakından ilgilendiren bir gelişme yaşandı ve ABD'nin yeni Başkanı John Kennedy göreve başladı. Görevi devralan Kennedy yaptığı konuşmada “Kudreti kaplanın sırtına binmekte görenler, er geç kendilerini kaplanın karnında bulur” uyarısından sonra “bizim iyiliğimizi ya da kötülüğümüzü isteyen her millet bilsin ki, hürriyet ve muvaffakiyetin devamını sağlamak için desteklemeyeceğimiz dost, karşı koyamayacağımız düşman, didişemeyeceğimiz zorluk, katlanamayacağımız sıkıntı ve ödeyemeyeceğimiz bedel yoktur” [Tercüman, 21 ocak 1961] diyerek açık bir tehditte bulunuyordu. Bir askeri darbeden sonra demokrasiye geçiş süreci içine giren Türkiye'nin de bu uyarının muhataplarından biri olduğu izahtan varestedir. Bunun konumuz açısından önemi ise, AP'nin tek başına iktidar dönemindeki dış ilişkilerinde en önemli ülkenin ABD olacak olmasıdır.

Bu arada Demokrat Parti'nin mirası üzerine parti kurma çalışmaları iki koldan yürütülüyordu. Bu çalışmalardan birisini Ekrem Alican, diğerini ise Emekli Orgeneral Ragıp Gümüşpala yürütüyordu.

Ekrem Alican yeni kuracakları partinin hedeflerini “Yurt Kalkınması” ve “Ekonomik İstikrara Kavuşma” olarak belirliyordu. Bunlar kuşkusuz Menderes'in ana hedefleri arasında idi. Alican, bu ifadelerle Menderes'in devamı oldukları mesajını veriyor ve “946 Demokratları”nı yeni kuracakları partiye davet ediyordu [Tercüman, 28 Ocak 1961].

Diğer taraftan 27 Mayıs rejiminin emekli ettiği Emekli Orgeneral Ragıp Gümüşpala, politikaya atılmaya karar vermiş ve “... politikaya atılırsam, yerim İnönü'nün yanındır...” diyerek önce CHP ile temasa geçmişti. Daha sonra, eski Köylü Partisi mensupları ile görüşmüş, en sonunda ise EMİNSU toplantılarında görüştüğü, sonradan AP İzmir Senatörü olan Emekli Kurmay Albay Orhan Kor aracılığıyla Mehmet Yorgancıoğlu ile tanışmıştır. Yorgancıoğlu, 27 Mayıs askeri darbesinden önce DP'nin İzmir İl Genel Meclisi üyesi ve İkinci Başkanı iken, askeri darbe ile birlikte tutuklanarak Yassı Ada'ya gönderilmişti. Burada beş ay tutuklu kaldıktan ve bir ay da Balmumcu' da

alıkonulduktan sonra serbest bırakılmış, İzmir' in önde gelen Demokratlarından birisiydi.

Yorgancıoğlu, Ragıp Gümüşpala ile 15-16 Aralık gününün gecesi İzmir'de saat 1.30' a kadar yaptıkları görüşmede yeni bir siyasi parti (AP) kurma çalışmalarıyla ilgili olarak önce takip edecekleri temel prensip maddelerini belirlediler³⁰.

Zira, MBK yeni partiler konusunda, özellikle kapatılan DP'nin tabanına hitap ederek DP'nin devamı durumunda olabilecek partiler konusunda çok hassas davranıyor ve zaman zaman bu konuda uyarıcı demeçler veriliyordu. Yeni parti kurma çalışmalarına

³⁰ Gümüşpala ve Yorgancıoğlu şu temel prensip maddeleri üzerinde anlaşmışlardı:

“İzmir – 15/16 Aralık 1960

Önce, düşüncelerimizi kontrol ve tasnif etmek durumundayız:

1. Memlekette yeni bir partinin kurulması muvafıktır; zemin ve şartlar müsaittir. millet,bütün özleyişini bu yeni kurulacak partide tahakkuk etmiş görmek isteyecektir. Kin garaz,husumet ve haset bu memleket sathında silinmelidir. Bu şer unsurlar milleti yormuş, gına getirtmiştir. millet huzur ve sükuna muhtaçtır.. Cemiyet hayatındaki sui-istimallerin, hırsızlıkların, yolsuzlukların ve **h a k s ı z l ı k l a r ı n**, sulh ve sükunun bozulmasında en müessir amiller olduğunu unutmamak lazım gelecektir.
2. Bir parti teşkilatı içinde, belki hukuk kaidelerindeki müeyyideler olmayabilir; fakat ahlak kaidelerine tamamen riayet mecburiyeti vardır. Ahlaki nizam bir partinin en sağlam temelini teşkil edecektir.
3. Memleket sathında hiçbir sebep ve şekille bir ihtilalin (düzensizliğin) zuhuruna meydan verilmemelidir. Ve düzensizliğin en kısa zamanda normale götürülmesi için milletçe elbirliği edilmesine yardımcı olunmalıdır.
4. Her hadise, hatta kötü olanları bile, iyiye yorulmalı veya ondan iyi neticeler çıkarılmasına çalışılmalıdır. Teessür ve gevşeklik yerine, tefekkür ve teşebbüs hakim kılınmalı; memleketin ve milletin mutlak refahı ve saadetinin temini yolları ve her türlü çareleri aranmalıdır.
5. Hayat mide ile kaimdir. memleketin en büyük davasının daima iktisadi düzen ve iktisadi bağımsızlık olacağı hatırdan çıkarılmamalıdır.
6. Bir partinin hayatiyeti, bünyesinde tok gözlü ve tok sözlü kimselerin çokluğu ile ilgili olacaktır
7. Yeni bir parti kuruluşunda, partiyi kuranlar kendileri için herhangi bir imtiyaz düşünmemelidirler. Kuvveti, birliğin temin edilebileceği daima hatırlanmalıdır.
8. Düşünülenler ve millete vaadedilenler en samimi inanış ve arzular olmalı ve bunlarda hiçbir zaman inhiraf kaypaklık olmamalıdır” [Yorgancıoğlu, 2000: 45-7].

başlayan Ragıp Gümüşpala, emekli bir asker olması hasebiyle bu hassasiyeti iyi bildiğinden 31 Ocak 1961 günü MBK ve Devlet Başkanı Orgeneral Cemal Gürsel ile görüşerek, parti kurma çalışmaları hakkında bilgi vermiş ve yaptıkları çalışmaların bir özetini sunmuştu. Yine AP kurucularından Emekli Albay Şinasi Osma takibedecekleri parti politikalarını şöyle açıklıyordu:

“Partinin takip edeceği politikanın esası memleket içinde sıcak bir politika, memleket dışı meselelerde iktidara gelecek parti ile beraber yürümek imkanlarının aranması olacaktır”

“Yukarıdaki sıcak politikadan kastedilen mana milli birlik ruh ve anlayışının meydana getirilmesi, memlekete hizmet etmiş insanlara saygı gösterilmesi, hususi hayatta olduğu gibi politika hayatında da dostluk ve kardeşlik esaslarının prensip olarak benimsenmesidir”[Tercüman, 1 Şubat 1961].

3 Şubat 1961 günü ise, 13 Şubat 1961’de yapılacak kongrede partinin bütün esaslarının tespit edileceğini söyleyen Gümüşpala ön prensip olarak 19 madde tespit edildiğini belirterek bu prensipleri şöyle açıklıyordu [a.g.g., 4 Şubat 1961]:

1. Atatürk’ün izinde dürüst politika takip etmek
2. Milli menfaatlere hürmet
3. Rey avcılığından kaçmak
4. Nazım rol oynamak
5. Sağ ve sola taviz vermemek
6. Vatandaşlar arasında kalp birliği kurmak
7. Devletçiliği zaruret halinde başlatmak
8. Kültür seferberliği
9. İşçilerin sosyal durumlarını yükseltmek
10. Tabii kaynakların yararlı bir duruma sokulması
11. Milli seferberlik
12. Hukuk devletinin devamı ve ilerlemesini temin
13. Vatandaşlar ile otoritenin münasebetlerini kesin sınırlar arasında halletmek
14. Ananelere sadakat
15. Laikliği din aleyhtarlığı şeklinde anlamamak
16. Ordunun modern durumunu muhafaza

17. Ağır vergilere taraftar olmamak
18. Basını dördüncü kuvvet olarak tanımak
19. Prensip ve ideal partisi olmak

Kuruluş çalışmaları ve belli başlı prensipleri İzmir’de tespit edilen Adalet Partisi’nin 81 maddelik parti tüzüğü ve 26 maddelik parti programı(prensip maddeleri) hazırlanarak 11 Şubat 1961 Cumartesi günü beraberinde Emekli Orgeneral Necmi Ökten ve Emekli Albay Şinasi Osma ile birlikte Ankara Valiliğine giden Emekli Orgeneral Ragıp Gümüşpala, AP kuruluş beyannamesi ile parti program ve tüzüğünü Vali İhsan Ongun’a vermiş[a.g.g., 12 Şubat 1961],böylece Adalet Partisi 11 Şubat 1961 Cumartesi günü kurulmuştur.

Adalet Partisi’nin kurucuları şu isimlerden oluşuyordu³¹: Ragıp Gümüşpala (Em.Org.), Necmi Ökten (Em. Tümğ.), Tahsin Demiray (Tabi ve Neşir), Şinasi Osma (Em. Kur. Alb.), Ethem Menemencioğlu (Ord.Prof.), Muhtar Yanır (İktisatçı), Cevdet Perin (Doç. Gazeteci), Kamuran Evliyaoğlu (Gazeteci), İhsan Önal (Op.Dr.), Emin Acar (Avukat), Mehmet Yorgancıoğlu (Tüccar)

18 Şubat 1961 günü toplanan AP Kurucular Kurulu’nun Genel Başkanlığa getirdiği Ragıp Gümüşpala’nın yanında Şinasi Osma ve Nemci Ökten de 27 Mayıs darbesinden sonra MBK’nin emekliye sevkettikleri askerlerdendi. Cevdet Perin, Mehmet Yorgancıoğlu ve Kamuran Evliyaoğlu eski Demokratlardandı.Tahsin Demiray ve Ethem Menemencioğlu ise 1952’de kurulduktan sonra 1958’de CKMP ile birleşen Köylü Partisi (KP) kökenliydi[Demirel, 2004: 30]

Parti kurucuları arasında eski Demokratları varlığı nedeniyle, Gümüşpala eski Dememokratlara kucak açmakla suçlanmıştı. Eski Demokratlara kucak açıyor iddiası Gümüşpala’yı oldukça kızdırmıştı. 24 Şubat günü heyecanlı ve sert bir açıklama yapan Gümüşpala, bu ülkede Demokrat Parti’ye oy veren dört milyon insan olduğunu ve bu dört milyon insanın saf dışı edilemeyeceğini, elbette bir partiye gireceklerini, suçsuz Demokrat Partililerin de kendi partilerine katılabileceklerini söyledi [a.g.g., 25 Şubat

³¹ [Adalet Partisi, Tüzük (Ana Nizamname), 1961: 37]

1961]. Deneyimli bir politikacı olan Tahsin Demiray ise, "Adalet Partisi ile Demokrat Parti'nin programları incelendiğinde Adalet Partisi'nin Demokrat Parti'nin devamı olmadığı görülür" [a.g.g., 3 Mart 1961] diyerek daha dikkatli ve ortamı yatıştırıcı bir açıklama yapıyordu.

Bu arada AP Genel Merkezi, Anadolu'yu 15 bölgeye ayırmış ve GİK'ndan kimin hangi bölgeye gideceğini tespit etmişti. GİK üyeleri gittikleri bu yerlerde, bir yandan Adalet Partisi'ni teşkilatlandırırken, diğer yandan eski DP tabanına "Demokrat Parti'nin devamı olan parti biziz" mesajını veriyordu. Bu çalışmalar olumlu sonuç verdi ve 3 Mart 1961 günü itibari ile ülkenin üçte ikisinde kurucu heyetler oluşturuldu[a.g.g., 3 Mart 1961]. Partinin kuşkusuz en önemli teşkilatlarından birisi olan İstanbul İl İdare Kurulu Başkanlığına Emekli Hava Korgeneral Enver Akoğlu, İkinci Başkanlığa Yüksek Mimar Muhittin Güven, Muhasipliğe İş Adamı Otton Andriyodis, üyeliğe ise Ferruh Bozbeyle getirilmişti [a.g.g., 4 Mart 1961].

B. AP-MBK İLİŞKİLERİ

AP'nin, DP'nin devamı olduğu iddialarının konuşulduğu süreçte, aralarında Ahmet Gürkan, Nimet Sürer, Rıfat Özdeş, Mümtaz Tarhan, Dr. Osman Özbilen ve Halil Yurdakul'un da bulunduğu, 25 eski DP'li milletvekili 2 Mart 1961 günü AP'ye katıldıklarını açıkladılar[a.g.g., 3 Mart 1961]. Ancak, bu katılımın zaten AP'nin, DP'nin devamı olduğundan ve eski DP'nin oy tabanına yönelik siyaset yaptığından ciddi şekilde şüphe duyan MBK'yi oldukça rahatsız ettiği kuşkusuzdur. Dahası, bu katılım, bu iddiaları, en azından AP'nin, DP'nin devamı olduğu iddialarını doğrular nitelikteydi.

Bu siyasal gelişmeler, MBK'de en üst düzeyde yankı buldu ve Temsilciler Meclisi'nin 10 Mart 1961 günkü toplantısına katılan Devlet ve Genel Kurmay Başkanı Org. Cemal Gürsel burada yaptığı konuşmasında, "Demokrat Parti'yi eski pervazsız alışkanlığı içinde, yeniden hortlatmaya çalışanlar vardır ve onlar, eski Demokrat Parti'nin Anayasa hususundaki temiz anlayışımızı kabul etmeye müsait olmayan bedbaht unsurlardır. Bunlar ihtilalin manasını anlayamamış zavallılardır ve bir takım gayri ahlaki yollarda eski Demokrat Partili dürüst ve masum vatandaşlara kur yapmaktadırlar. Bunlar

tehlikeli bir ateşle oynadıklarının farkında değildirler. Fakat, bunlar asla ve asla düşüncelerinde muvaffak olamayacaklardır”[a.g.g., 11 Mart 1961] diyordu. Gürsel, “AP ile ihtilaflarının olup olmadığı” sorusuna verdiği cevapta, “Hiç kimse ile ihtilafımız yoktur” [a.g.g., 23 Mart 1961] dese de konuşmasında AP önderlerini kastettiği açıktır. AP-MBK ilişkileri, daha kuruluş ve teşkilatlanma aşamasında, olumsuz olarak gelişmiş ve MBK başlangıçtan itibaren AP’ye şüphe ile yaklaşmıştır.

MBK’nın AP’ye karşı, daha kuruluş sürecine ortaya koyduğu bu olumsuz ve şüpheli bakışı, TSK’nın da temel görüşü haline gelerek, siyasal hayatı süresince AP’nin TSK ile olan ilişkilerindeki yaşanan olumsuzluklara temel teşkil ederek, AP hükümetlerine karşı girişilen 12 Mart (Muhtırası) ve 12 Eylül askeri darbelerinin gerçekleştirilmesini kolaylaştıracaktır.

Gürsel’in bu sert uyarısı, hem basın hem de siyasal hayatta kendisini hemen gösterdi. Gürsel’in konuşmasını bir gün sonra abartılı bir biçimde manşetlerine taşıyan bazı gazeteler AP’yi açıktan hedef gösterdiler. Bunlardan, “Vatan” gazetesi konuyu “Düşük iktidarın dışarıda kalan kuyrukları ve bu kuyrukları saflarına toplamaya gayret eden Adalet Partisi’nin ileri gelenleri arasında bu beyanat tam bir bomba etkisi yaptı” [Vatan, 25 Mart 1961] ifadeleriyle manşetine taşıdı.

Gürsel’in bu zehir zemberek sözlerinden hemen birkaç gün sonra 15 Mart 1961 günü AP Genel Başkan Vekili ve eski DP İzmir İl İdare Kurulu üyesi Mehmet Yorgancıoğlu, bir gün sonra da yine aynı parti mensuplarından Osman Kibar, Mehmet Karaoğlu, Ali Kinsizer ve Saim Kaygan, “amme nizamını bozucu propaganda ve faaliyetlerde bulunma” iddiası ile, İnkılabı Koruma Kanununun Mülki Amirlere verdiği yetkiye dayanarak bizzat İzmir Valisi Burhanettin Uluç’un emri ile göz altına alındılar³² [Hürriyet, 16-17 Mart 1961]. Yapılan gözaltılar üzerine bir açıklama yapan Vali Uluç “İnkılap hükümeti aleyhine faaliyet gösterenlerin başları mutlaka ezilecektir” [a.g.g., 16 Mart, 1961] diyerek gözaltıların devam edebileceği işareti verdi.

³² Gözaltına alınanlardan Mehmet Karaoğlu ve Saim Kaygan AP İzmir İl İdare Kurulu üyesiydiler

AP Genel Başkan Yardımcısı Mehmet Yorgancıoğlu'nun gözaltına alınma haberi Genel Başkan Gümüşpala'ya iletildiğinde, Gümüşpala “Haberi ilk defa sizden duyuyorum. Hiçbir malumatım yok. Rahatsızım, hiçbir şey söyleyecek durumda değilim” [a.g.g., 16 Mart 1961] demekle yetinirken, parti Genel Sekreteri Şinasi Osma 17 Mart günü verdiği demeçte “Gözaltına alınan arkadaşlarımızdan böyle bir hareket ummuyoruz. Bir iftira olabileceğini tahmin ediyoruz...Demokrasimizin, memleketimizde yeniden kurulması için Milli Birlik Hükümeti'nin sarfettiği samimi gayretlere partimizde bütün gayretiyle elinden geldiği kadar yardım etmekte kusur etmeyecektir” diyerek MBK ve hükümete yardımcı ve saygılı olduklarının altını çizdi. Her ne kadar AP yöneticileri belli etmemeye çalışsalar da gözaltı olayları AP'yi oldukça sarsmış ve endişelendirmişti. Zira, durum ciddi idi. Parti ve bazı yöneticiler hakkında yürütülen tahkikat ilerliyordu ve kanun dışı bir faaliyet tespit edildiği takdirde partinin kapatılması söz konusuydu [Vatan, 17 Mart, 1961].

Durumun ciddiyetini kavrayan Genel Başkan Ragıp Gümüşpala, olayları yerinde incelemek üzere geldiği İzmir'de bir açıklama yaparak “Biz DP'nin devamı değiliz. Aramıza sızan fena fikirler uzun müddet barınamazlar” [Hürriyet, 21 Mart 1961] açıklamasını yapmak zorunda kaldı. AP GİK üyesi Cevdet Perin ise GİK toplantısından sonra bir tebliğ yayınlayarak, Atatürk devrimleri ve 27 Mayıs devrimi yöneticilerine bağlılıklarını açıklayacaklarını bildirdi [Vatan, 21 Mart 1961]. Cevdet Perin'in 27 Mayıs hakkında “devrim” kavramını kullanması da ayrıca dikkat çekicidir.

C. AP'NİN VE DİĞER SİYASAL PARTİLERİN KADERİNİ ETKİLEYECEK SİYASAL GELİŞMELER VE YENİ ARAYIŞLAR

Siyasal süreç içinde, bir taraftan AP kendisini. MBK'ye kabul ettirmek ve siyasal sistem içindeki yerini sağlamlaştırmak için çalışırken diğer taraftan, çok partili siyasal sistem dışında bir kısım arayışlar vardı.

Adalet Partisi'nin kuruluş tarihi olan 11 Şubat 1961 günü, Cumhuriyetçi Mesleki Islahat Partisi, Çalışma Partisi, Memleketçi Parti, Mutedil Liberal Parti ve Türkiye İşçi ve Çiftçi Partisi olmak üzere, toplam altı parti kurulmuştu. Bu durum, “Bir günde altı parti

kuruldu” şeklinde manşetlere taşınırken [Hürriyet,12 Şubat 1961], bazı basın organlarında hicivli eleştirilere sebep oluyordu. Bunlardan “Vatan” gazetesinden Kemal Aydar, “demokrasinin vazgeçilmez unsurları” olarak kabul edilen siyasal partiler için “..partilerimiz son günlerde maşallah mantar gibi türemeye başladılar” dedikten sonra, her otel odası ya da han yazıhanesinde bir parti kurma işinin yapıldığını, böylece İstanbul’ da “palamut”tan daha çok parti olduğunu söyleyerek, “... bu sayede anamızı ağlatırken gülüyorlar, gülerken anamızın ağladığının farkında bile olmuyoruz”[Aydar, Vatan, 12 Şubat 1961] diyerek kurulan çok sayıda partinin zararlarına hicivli bir şekilde işaret ediyor ve siyasal partilere karşı bir anti propaganda sürdürüyordu.

Siyasal partilerin küçümsenip topluma zararlı kurumlar olarak sunma gayretinin temelindeki gerçek şuydu: Başını Sıddık Sami Onar’ın çektiği bir grup, ülkede siyasal partiler ve klasik parlamento yerine bir tür “korporatif meclis” denebilecek çeşitli meslek temsilcileriyle işbirliği halinde çalışacak tek bir “ulusal meclis” kurulmasını istiyordu. Hatta Temsilciler Meclisi’nde bu fikre karşı çıkan Tarık Zafer Tunaya ile İsmet Giritli Anayasa Komisyonu’ndan uzaklaştırılmışlardı [Gevgilili, 1987: 169-70]. Yani, önerilen bu radikal sistemde siyasal partilere yer yoktu.

Durumun ciddiyetini kavrayarak içinde bulunulan dönemi bir “intikal devri” olarak nitelendiren Yavuz Abadan ise, bu dönemin büyük ve çözülmesi güç meselelerinin Cumhuriyet Hükümeti’ne ağır sorumluluklar yüklediğini, bunun altından ancak, milletin güvenini kazanarak kalkılabileceğini söylüyordu. Abadan, Vedel’in “Siyasi partiler olmadan demokrasi olmaz, ancak onlar yüzünden demokrasi ölebilir de” sözünü hatırlatarak, siyasal partilerin rejimi koruma konusundaki sorumluluklarını vurguluyordu. Bu konuda halka düşen görevlerde olduğunu söyleyen Abadan, halkın siyasal partilere güvenle bakması, onların, beğendikleri faaliyetlerini destekleyip, doğru bulmadıkları taraflarını da titiz bir kontrol süzgecinden geçirerek tenkit etmeleri gerektiğini belirtiyordu. Zira Abadan’ın haklı olarak söylediği gibi “Siyasal partiler demokrasiye gerçek ruh ve mana ile hayatıyet kazandıracak unsurlar...”[Abadan, Vatan, 4 Mart 1961] olarak demokrasinin vazgeçilmez kurumlarından birisidir.

Bu tartışmalar içinde, “...temel işlevi bürokrasiye yardım olacak korporatist bir meclis...”[Hanioglu, Zaman 24 Ocak 2004] ile siyasi partisiz bir siyasi hayat oluşturma peşinde olanlar emellerine ulaşamamışlar ve aralarında AP'nin de olduğu siyasi partiler varlıklarını sürdürmeye devam ederken, Devlet ve Hükümet Başkanı Cemal Gürsel imzasıyla aşağıdaki bildiri yayınlanarak³³ 1 Nisan 1961 gününden itibaren siyasi faaliyetlerin serbest bırakılacağı ifade edilmiştir.

Bu bildirin yayınlamasının ardından 1 Nisan 1961 tarihinden itibaren bütün siyasi partiler siyasi faaliyetlerine başladılar[Tercüman, 2 Nisan 1961]. Bu münasebetle bir bildiri yayınlayan CHP Genel Başkanı İsmet İnönü siyasi partilerin yapacakları siyasi mücadelede takip edecekleri usullerin medeni ölçüler içerisinde olması gerektiğini ve şahsiyetlerle uğraşp, rejimi soysuzlaştıracak kötü davranışlardan kaçınılmasının gereğine işaret ediyordu[a.g.g., 3 Nisan 1961]. Gümüşpala, İnönü'nün beyanatını, “CHP Genel Başkanının sözleri samimi ve içten geliyorsa taktire şayandır”[a.g.g., 3 Nisan 1961] sözleriyle olumlu olarak değerlendiriyordu.

partisinin 27 Mayıs 1960 darbesinden gerekli dersleri aldığı izlenimini ver.

³³ Yayınlanan bildiri metni şöyledir:

“Başbakanlıktan tebliğ edilmiştir.

1- 1.4.1961 tarihinden itibaren, her türlü fiil ve hareketleriyle ve neşir yolu ve vasıtalarıyla veya açık ve kapalı yerlerde toplanmak suretiyle yapılacak her nevi propagandalar hariç olmak üzere, siyasi partilerin teşekkül faaliyetleri ile kapalı mahfillerde yapılacak il ve ilçe ve kurultay toplantılarına müsaade olunmuştur.

2- Bütün vatandaşlardan bu faaliyet sırasında birbirlerine karşı gayet nazik ve anlayışlı davranmalarını, tartışmalarda düşmanlık ve kin ve nefret yaratacak ölçsüz konuşmalardan uzak kalmalarını bilhassa rica ederim.

3- İdare amirleri, vatandaşların hürriyetlerine ve eşitlik haklarına dikkat edecekleri gibi, partiler arasında da asla fark gözetmeyerek hepsine aynı eşit muamele yapacaklar, asla birini diğerine tercih eder tarzda hareket etmeyeceklerdir. Bunu bütün vazifelilerden ehemmiyetle ve mutlak surette talep ederim.

4- İkinci Cumhuriyetin seçim hazırlıklarına başladığımız şu sırada, bu çalışmaların vatan ve millet için mutlu ve hayırlı olmasını Tanrıdan niyaz ederim.

Devlet ve Hükümet Başkanı

Orgeneral

Cemal Gürsel” [Vatan, 28 Mart 1961]

D. AP'NİN YENİ ANAYASA KARŞISINDAKİ TAVRI

Siyasi parti faaliyetlerinin serbest bırakılmasıyla birlikte, partilerde siyasal hareketlilik kendini gösterdi. Adalet Partisi yeni kurulmuş bir siyasal parti olduğundan, halka siyasal politikalarını anlatıp, kendini tanıtabilmenin en etkili yolu olarak hemen yurt içi gezilerine başlama kararı alıyordu. Zira, yeni siyasal oluşumda, MBK kapatılan Demokrat Partisi'nin tekrar açılmasına müsaade etmek bir yana, yeni kurulan siyasal partilerin "Demokrat" ismini bile kullanmalarına müsaade etmemişti. Oysa, kapatılan DP en son katıldığı 1957 seçimlerinde 4.372.621 oy alarak % 47.3'lik[Sezen, 1994 , 245] bir seçmen tabanına sahip bir partiydi. Bu da gösteriyordu ki, yapılacak ilk seçimlerde siyasal partiler arasındaki en ciddi rekabet bu seçmen kitlesi üzerinde olacaktır. Bu rekabetin içinde olacak, diğer bir ifade ile bu oyların bölüşümü için mücadele edecek olan, partilerden birisi 27 Mayıs darbe sürecinde hukuki varlığını sürdürebilen Osman Bölükbaşı liderliğindeki CKMP idi. Yeni kurulan AP ile YTP'nin siyaset sahnesine dahil olmalarıyla, bu mücadeleye yer alacak siyasi parti sayısı üçe çıkmıştı.

Ne var ki CKMP, DP döneminde de siyasal hayatta yer almış, bu kitlenin tanıdığı ve dolayısıyla alacağı oyda sınırlı olan bir siyasal parti idi. İçinde bir kısım DP'liler bulunsa da Ekrem Alican'ın liderliğindeki Yeni Türkiye Partisi Prof Dr. Aydın Yalçın ve Yusuf Azizoglu gibi DP zihniyetiyle ters düşebilecek daha liberal kesimlerin toplandığı bir parti idi [Gevgilili,1987,186]. Referandumun yaklaştığı günlerde yeni Anayasayı desteklediklerini ve "Evet" diyeceklerini söyleseler de [Tercüman, 27 Haziran-2 Temmuz 1961], bu seçmen kitlesinin haleti ruhiyesini paylaşan ve yapılacak seçimlerde bu oyları toplayabilecek en şanslı parti, Adalet Partisi idi. İşte bu heyecanla Adalet Partisi Genel Başkanı Ragıp Gümüşpala yurt gezilerine başladı.

Gümüşpala, Anayasaya destek düşüncesinde olsa da Parti içindeki eski DPliler farklı düşünüyordu. Sonuçta bu düşünce ağır bastı ve AP, 26 Haziran günü yayınladığı bir bildiri ile Anayasaya karşı çıkacağını açıkladı[Ahmad ve Ahmad, 1976 , 234].

9 Temmuz 1961 günü yapılan halkoylamasına % 83 oranında bir katılım olmuş (%17 çekiser kalarak sandık başına gitmeyen), % 60.4 “Evet”, % 39.6 “Hayır” oyu çıkmıştı. DP’nin 1957 seçimlerinde % 47.3’lük oy oranına karşılık halk oylamasındaki % 39.6 olan “Hayır” oylarına bakıldığında, % 47.3’lük DP tabanının blok olarak oy kullanmadığı, % 7.7’lik bir sapma olduğu gibi görünmektedir. Ancak, % 17 oranındaki “çekimser” (sandık başına gitmeyen) oylar göz önüne alındığında, darbe ve yargılamalarla küstürülen bu kesimden bir bölümünün çekimser kalarak oylamaya katılmadığını düşünmek mümkündür. Bu durum ise, DP seçmenlerinden sandık başına gidenlerin blok olarak “hayır” oyu kullandığını düşündürmektedir. Seçim sonuçları bu açıdan değerlendirildiğinde AP lideri Ragıp Gümüşpala’nın zaman zaman Anayasayı desteklediklerini belirten açıklamalar yapmasını³⁴[Tercüman, 1 Temmuz 1961] iki şekilde değerlendirebiliriz: Ya Ragıp Gümüşpala “Anayasayı destekliyoruz” derken, MBK’nden gelecek tepkiden çekinerek takiyye yapıyordu, ya da bu görüşünde samimi idi. Gerçi, bu düşünce eski DPlı seçmen üzerinde etkili de olmamıştı. Ragıp Gümüşpala ve yakın arkadaşlarının 27 Mayıs döneminde emekli edilen askerlerden olduğu düşünüldüğünde birinci görüş daha olası görünmektedir. Demokrat Partinin aldığı oylarla, halkoylamasından sonra yapılan 1961 Genel seçimlerindeki Adalet Partisinin aldığı oyların karşılaştırılması bize daha sağlıklı ipuçları verecektir.

Tablo 1: 1961 Anayasası Halkoylamasında “Hayır” Oyu Veren İllerde 1957 Seçimlerinde DP’nin ve 1961 Seçimlerinde AP’nin Oy Oranları

9 Temmuz 1961 tarihli 1961 Anayasası Halkoylamasında “Hayır” oyu veren iller	1957 Genel Seçimlerinde DP’nin aldığı oy oranı (%)	1961 seçimlerinde AP’nin aldığı oy oranı (%)
Aydın	60.8	64.4
Bolu	54.0	23.2 [AP] 19.0 [CKMP] 29.0 [YTP]
Bursa	63.2	63.4
Çorum	45.5	52.0
Denizli	51.1	56.0
İzmir	55.8	55.0
Kütahya	51.7	34.2 36.2 [CKMP]
Manisa	56.9	60.0
Sakarya	58.9	38.4 21.0 [YTP]
Samsun	48.0	58.0
Zonguldak	53.0	55.7

Kaynak: [Almanak Türkiye, 1986]’daki veriler esas alınarak tarafımızdan hazırlanmıştır.

³⁴ Bkz: [Ragıp Gümüşpala’nın 1 Temmuz 1961 tarihli Radyo Konuşması, Tercüman, 2 Temmuz 1961]

Tabloya bakıldığında “Hayır” oylarının çoğunlukta olduğu illerin 1957 seçimlerinde DP’nin, 1961 seçimlerinde ise AP’nin çoğunluğu sağladığı iller olduğu görülmektedir. Yalnız 1957 seçimlerinde DP’nin aldığı oylar 1961 genel milletvekili seçimlerinde Bolu’da AP, YTP ve CKMP arasında; Manisa’da, AP ve CKMP arasında; Samsun’da ise, AP ve YTP arasında paylaşıldığı görülmektedir. Bu veriler, bizim yukarıda “eski DP seçmelerinden sandık başına gidenlerin, Anayasaya blok olarak “hayır” oyu verdiğini düşünülebilir” olarak ifade ettiğimiz görüşü desteklemektedir.

E. İDAMLAR VE AP ÜZERİNDEKİ ETKİLERİ

Bu siyasal gelişmeler esnasında DP önderlerinin yargılanmaları da devam ediyordu. Kuşkusuz bu yargılama ve suçlamalardan ciddi bir rahatsızlık duyan DP’nin seçmen kitlesi, tepkisini 1961 Anayasası’na “hayır” oyu vererek gösteriyordu. 14 Ekim 1960 günü başlayan yargılama süreci seçimlerden bir ay önce, 15 Eylül 1961 günü sona erdi. Fatih Rüştü Zorlu ve Hasan Polatkan 16 Eylül 1961 günü, Adnan Menderes ise 17 Eylül 1961 günü idam edildiler. Bu sonuç sürpriz olmamasına karşın AP üzerinde ciddi bir etki yaptı. Öyle ki, partide çözümler başladı[a.g.g., 19 Eylül 1961]. Özellikle Menderes ailesi ve çevresinden, AP Genel Başkanı Ragıp Gümüşpala’ya karşı bir sitem vardı. Nitekim, idamdan sonra merhum Menderes’in eşi Berrin Menderes’e bir taziye ziyaretinde bulunmak isteyen Gümüşpala kabul edilmemiştir. İdamların arkasından gelen AP içindeki huzursuzluk ve çözümler özellikle İstanbul teşkilatında daha etkili oldu [a.g.g., 19-22 Eylül 1961].

Gerek Menderes ailesinin, gerekse parti içindeki eski DP’lilerin, Gümüşpala ve arkadaşlarına karşı gösterdikleri tepkinin temel nedeni, emekli asker olmalarına karşın idamları önleme konusunda yeterli girişimleri yapmamaları ve gerekli tepkiyi gösterememiş oldukları inancıdır. Ancak, söylemek gerekir ki, mevcut ortamda, emekli bir asker olarak TSK içinden gelmesine karşın Gümüşpala’nın idamları önleme konusunda başarılı olması oldukça güçlü.

Ayrıca, Gümüşpala'nın idamları önlemede ısrarlı olması , bu konuda istim üstünde olan MBK karşısında hem kendisini hem partisini zora durumda bırakabilirdi. Bunun farkında olan Gümüşpala kaderi kabullenmiş bir tavır izlemiştir. Kaldı ki, Gümüşpala'nın mizacı da tersi bir davranışa müsait değildir. İdamlar sonrasında, Berin Menderes'in Gümüşpala ve partisine karşı gösterdiği olumsuz tavrının etkilerini gelen seçimler önlemiş, diğer bir ifadeyle gündemi değiştirmiştir. AP, bu hava içinde 15 Ekim 1961 günü yapılan genel milletvekili ve senato seçimlerine katılmıştır.

İKİNCİ BÖLÜM

ADALET PARTİSİ'NİN TEK BAŞINA İKTİDAR DÖNEMİ (1965-1971)

AP'nin iktidar dönemini inceleyeceğimiz bu bölümde AP'nin iktidar dönemi iki kısımda incelenecektir. Önce, Türk siyasal hayatında kenarı temsil eden AP'nin, tek başına iktidara gelmesinin hazırlık ve kendisini merkeze kabul ettirme dönemi olarak nitelendirdiğimiz Birinci ve Dördüncü Koalisyon hükümetleri, daha sonra ise tek başına iktidarda kaldığı 1965-1971 dönemi incelenecektir.

I. İKTİDARA HAZIRLIK DEVRESİ: AP'NİN İÇİNDE YER ALDIĞI KOALİSYON HÜKÜMETLERİ

1961 seçimlerinden hemen sonra İnönü'nün başbakanlığında kurulan Birinci Koalisyon hükümeti ile Suat Hayri Ürgüplü başbakanlığında kurulan ve Demirel'in de Başbakan Yardımcısı olarak görev aldığı Dördüncü Koalisyon hükümeti AP'ye iktidar için bir hazırlık dönemi olarak önemli bir deneyim oluşturmuştur. Bu nedenle, önce AP'nin içinde yer aldığı bu koalisyon hükümetleri ve AP'nin tutumu incelenecektir.

A. BİRİNCİ KOALİSYON HÜKÜMETİ VE AP

9 Temmuz 1961 tarihli halkoylamasıyla kabul edilerek yürürlüğe giren 1961 Anayasasının kurduğu sistemde yapılan ilk seçimler 15 Ekim 1961 genel milletvekili ve senato seçimleridir. Bu seçimlerde, 1961 Anayasasının ilk defa getirdiği ve 1876 Anayasasının (Kanuni Esasi) kurduğu sistemdeki Ayanları çağrıştıran senatörlerin seçildiği senato genel seçimleri ile milletvekili genel seçimleri birlikte yapılmıştır. Milletvekili seçimleri, ilk defa Milli Bakiye usullü barajsız Nispi Temsil Sistemine göre yapılırken; senatör seçimlerinde Listeli-Tek Turlu Çoğunluk Sistemi uygulanmıştır.

Anayasaya göre, TBMM, Millet Meclisi ve Cumhuriyet Senatosu olmak üzere iki meclisten oluşuyordu(m.63). Millet Meclisi genel oyla seçilen 450 milletvekilinden oluşurken(m.67); Cumhuriyet Senatosu ise, genel oyla seçilen 150 üye (Senatör), Cumhurbaşkanınca resen atanan 15 üye (Kontenjan Senatörü) ve Tabii üyelerden (Tabii

Senatör)oluşmaktadır. Senatörler ve kontenjan senatörlerinin süresi altı yıl olup, her iki yılda bir, üçte biri yenilenirken, tabii senatörlük ise, 1876 Kanuni Esasi'nin kurduğu "Heyeti Ayan" üyeleri gibi ömür boyu idi. 13 Aralık 1960 tarih ve 157 sayılı kanunda belirtilen MBK'nin başkan ve üyeleri ile eski cumhurbaşkanları yaş kaydı gözetilmeksizin Cumhuriyet Senatosu'nun tabii üyesiydiler(m.70).

1961 Anayasası, bu biçimiyle iki meclisten oluşan bir parlamento kurarak yasamayı güçlendirirken, on yıllık DP tecrübesinden hareketle, yürütmeye, yasama ve yargı karşısında daha güçsüz bir konum biçmiştir. Bu ise AP'nin iktidarda kaldığı sürece en fazla yakındığı konu olacaktır.

Bu yapıdaki parlamentoyu oluşturacak milletvekili ve senato genel seçimleri 15 Ekim 1961 günü yapılmış ve seçimlere CHP, AP, YTP ve CKMP olmak üzere dört siyasi parti katılmıştır.

Seçim sonuçları şöyledir:

Tablo 2: 15 Ekim 1961 Milletvekili Genel Seçimi Sonuçları

Partiler	Aldığı Oy	%	Çıkardığı Milletvekili	%
CHP	3.724.752	38.4	178	38.4
AP	3.527.435	34.6	158	35.1
CKMP	1.415.390	14.2	54	12.0
YTP	1.395.934	12.0	65	14.4
Bağımsızlar	81.732	0.8	-	-

Kaynak: [Sezen, 1994:252]

Tablo 3: 15 Ekim 1961 Cumhuriyet Senatosu Genel Seçimi Sonuçları

Partiler	Oy Yüzdesi	Çıkardığı Senatör
CHP	37.2	36
AP	35.4	70
YTP	13.9	28
CKMP	13.4	16

Kaynak:[Ahmad ve Ahmad,1978:239]

Hükümetin oluşturulmasında temel öneme sahip olan milletvekili seçimleriydi. Zira, hükümet programı her iki mecliste okunsa da, güvenoylaması sadece Millet Meclisi'nde

yapılmaktaydı(m.103). Ayrıca, hükümetin denetimi ve düşürülmesinde en etkili yollardan birisi olan “gensoru” yetkisi de yine sadece Millet Meclisi’ne aitti(m.89). Diğer bir ifadeyle, Cumhuriyet Senatosu üyeleri “Bakan” olarak hükümette yer alabilseler de, hükümetin kurulması(güvenoyu) ve düşürülmesinde(gensoru) herhangi bir yetkiye sahip değildiler. Ancak, meclisin diğer denetim yolları olan “Soru”, “Genel Görüşme”, “Meclis Soruşturması” ve “Meclis Araştırması” her iki meclisin de yetkilerindendi. Bunlardan sadece meclis soruşturması sonucu Başbakan Yüce Divan’a sevk edilmesi durumunda hükümet düşerdi.

Görüldüğü gibi, Cumhuriyet Senatosu hükümete güvenoyu verme ve güvensizlik oyuyla düşürme konusunda bir yetkisi olmamasına karşın, denetleme konusunda sınırlı bir yetkiye sahipti. Ancak, tabii senatörler ve kontenjan senatörleri dışındaki, genel oyla seçilen senatörlüklerde hükümet dışındaki partilerin çoğunluğu kazanması halinde, yasama yani kanun yapma sürecinde, hükümetin istediği kanunları çıkarmasında önemli bir engel teşkil edebileceği kuşkusuzdur. Ayrıca Cumhurbaşkanıya vekalet etme yetkisi de Cumhuriyet Senatosu Başkanına aitti.

Seçim sonuçlarına bakıldığında, DP’nin siyasi mirasını paylaşan partiler olan AP, CKMP ve YTP, oyların %60’ını alarak 277 milletvekili çıkarmışlar ve iktidar için gerekli çoğunluğu fazlasıyla elde etmişlerdi. Ancak AP, CKMP ve YTP ortaklığıyla bir koalisyon hükümetinin kurulması demek siyasal iktidarın, 27 Mayıs 1960 günü iktidardan indirilmiş olan güçlerin tekrar eline geçmesi demektir[Gevgilili, 1987; 223]. Böyle bir durum SKB’nin³⁵ oldukça etkin olduğu TSK’yı tekrar harekete geçirebilirdi. O halde, CHP’nin içinde yer aldığı ve eski bir asker olarak TSK üzerinde oldukça yüksek bir karizmaya sahip olan İsmet İnönü’nün başbakanlığında kurulacak bir koalisyon hükümeti yeni kurulmuş demokratik siyasal sistemin devamı için hayati bir öneme sahipti. Metin Toker’in matematiksel ifadesiyle o günlerde, “İktidar – İsmet Paşa = İhtilal” demektir. [Toker, 1992;67]. Aslında, İnönü 27 Mayıs darbesi ve yaşananlardan sonra seçimleri kazanacağından emindi. DP lideri Celal Bayar’ın yaptığı gibi, İnönü’nün kendisi Cumhurbaşkanı olacak, Parti Genel Sekreteri İsmail Rüştü Aksal’da

³⁵ Temel görevi Anayasayı hazırlamak olan Kurucu Meclis 6 Ocak 1961 çalışmalarına başlamış, MBK’nin askerlere karşı olan tavrı İstanbul ve Ankara’da muhalif örgütlenmelere yol çamıştı. 1961 Mart’ında bu

Başbakan olarak hükümeti kuracaktı[a.g.e., s.25]. Ancak, evdeki hesap çarşıya uymamıştı. Askeri bir darbeyle hükümet ve siyasal sisteme yapılan müdahale ile arkasından gelen müdahale girişimleri halkın tercihini değiştirmemişti. Fark şuydu ki, o gün DP'nin tek başına aldığı oylar bu gün üç siyasal parti (AP, CKMP, YTP) arasında paylaşılmıştı. Genel Kurmay ve Hükümet Başkanı Cemal Gürsel ise, elindeki gücü kullanarak, bir tür dayatmayla kendisini Cumhurbaşkanı seçtirmişti.

Böyle bir ortamda, Cumhurbaşkanı Cemal Gürsel beklendiği gibi hükümeti kurma görevini İnönü'ye verdi. İnönü bir aylık bir çalışma sonunda AP ile ortak bir koalisyon hükümeti kurdu. Başbakan dahil 22 bakanın yer aldığı hükümette, AP'ye bırakılan bakanlıklar şunlardı: Başbakan Yardımcılığı ve iki devlet bakanlığı ile İçişleri, Ticaret, Sağlık ve Sosyal Yardım, Gümrük ve Tekel, Tarım, Ulaştırma, Basın –Yayın ve Turizm ile Ulaştırma Bakanlıkları.

AP lideri hükümette görev almayı kabul etmedi. Bu durum AP'nin CHP ile ortak bir hükümet kurmadaki isteksizliğini gösteriyordu. Ancak, AP önderleri bu konuda bir ikilem içerisindeydi: Bir yandan, CHP'nin 27 Mayıs askeri darbesinin oluşumunda dahil olduğu düşüncesinden hareketle CHP'ye karşı oldukça soğuktu. Diğer yandan ise, Kayseri cezaevinde yatmakta olan eski DP'nin lider kadrosunun affının sağlanabilmesi için hükümette yer almak gerekiyordu. Bu ikilem içinde, af kanununun çıkarılması ağır basınca AP koalisyona razı olmuştu ama, bu kerhen bir koalisyon ortaklığı olacaktı. Gümüşpala, İnönü'nün yanında ikinci adam olmayı kabullenememiş ve bu nedenle de kabinede yer almamıştı. Bu durumun, koalisyon ortağı AP'yi, İnönü'nün Başbakanlığındaki hükümette güçsüz düşüreceği düşünülebilir. Ancak, unutulmamalıdır ki, bu dönem bir normalizasyon, diğer bir ifadeyle, bir geçiş dönemidir. Dolayısıyla, siyasal iktidarın yapabilecekleri zaten sınırlı olup, temel belirleyicinin TSK olduğunu söylemek yanlış olmayacaktır.

iki grup birleşerek “hiyerarşiye saygılı ortak hareket” anlayışına dayalı olarak oluşturdukları örgüte “Silahlı Kuvvetler Birliği” (SKB) adını verdiler[Aydemir'den aktaran Kayalı, 1994: 82].

AP'ye verilen en önemli icracı bakanlık İçişleri Bakanlığıdır ve Ahmet Topaloğlu'nun uhdesine verilmiştir³⁶. İçişleri Bakanlığıyla ilgili olarak, asayiş kuvvetlerinin kanun içinde başarılı bir surette çalışacak hale getirilmesi ve karakollarda vatandaşlara eşit muamele yapılması ifadelerinin yer aldığı darbe sonrası kurulan koalisyon hükümeti programında, polis ve jandarmanın manevi itibarını vatandaş gözünde sağlanması[Dağlı ve Aktürk, 1988; 17] ifadesi oldukça dikkat çekicidir.

AP-CHP koalisyonunun dayandığı temel nokta Yassıada mahkumlarının affi konusuydu. Af kartını öne sürerek CHP ile böyle bir koalisyona razı olan AP, 27 Mayıs darbesiyle tasfiye edilen ve önderlerinden üçü idam edilmiş, geriye kalanların ise çoğu çeşitli hapis cezalarına mahkum olmuş DP'nin halefi bir parti olarak siyasal arenaya çıkmıştı. Bu durum, AP'nin ülke üzerinde oldukça etkin olan askeri ve sivil elit karşısındaki en büyük zafiyetini oluşturuyordu. İşte AP, İsmet Paşa'nın kurduğu hükümete koalisyon ortağı olarak katılarak, hem siyasal sisteme kendisini kabul ettirmeyi hem de özellikle askeri elitin güvenini kazanmayı amaçladığı söylenebilir. Bu açıdan bakıldığında AP, daha kuruluşundan hemen sonra kapanma tehlikesi ile karşı karşıya gelmişti. Genel Başkan Gümüşpala, AP içerisinden ihtilal idaresine karşı yaşanan bir kısım münferit olaylar nedeniyle partiyi üç kez kapatma girişiminde bulunmuş ancak, diğer partililerin yoğun ısrarı ile bu kararından döndürülebilmisti³⁷.

Ne var ki Gümüşpala, parti genel başkanlığını sürdürse de, bir liderde aranılan niteliklere sahip olmadığından³⁸, hükümette görev almamasına karşın, genel başkan olarak koalisyon ve parti içi sorunlara çözüm üretmekte yetersiz kalmıştır. Böyle olunca AP, daha ilk iktidar deneyimi olan koalisyon döneminde, dönemin kendine özgü sorunlarının yanında, ancak genel başkansız bir partide görülebilecek parti içi sorunlarla da uğraşmak zorunda kalınca, daha başlangıçtan itibaren yıpranmış bir parti görüntüsü çizmiştir. Bu durum kaçınılmaz olarak AP'nin hükümetteki performansını da etkilemiş

³⁶ AP'ye ayrıca, (İhsan Gürtsan)Ticaret, (Suat Seren) Sağlık ve Sosyal Yardım, (Şevket Pulatoğlu) Gümrük ve Tekel, (Cavit Oral) Tarım, (Cavit Akyar) Ulaştırma, (Kamuran Evliyaoğlu) Basın-Yayın ve Turizm, (Muhittin Güven) İmar ve İskan Bakanlıkları verilmiştir.

³⁷ Bu konuda daha geniş bilgi için bkz:[Kalpakçioğlu, 1968: 38-43]

³⁸ 21 Mayıs darbesi öncesinde bir grup AP'li Alparslan Türkeşi ziyaret ederek ,Başarılı bir liderde olması gereken özelliklere sahip olmayan ve partiyi yönetmekte zorlanan Gümüşpala'nın yerine AP Genel Başkanı olmasını teklif etmişler ve olumlu cevap almışlardı.. Ancak, Türkeş'in teklif üzerinde

ve hükümet programında yer alan hemen hiçbir vaadini yerine getiremediği gibi, koalisyon süresince ortaklar arasında anlaşmazlık eksik olmamıştır.

Darbe sürecinde dengeleri bozulmuş ve olumsuz olarak etkilenmiş ekonomiyi³⁹ düzeltmek için Amerika'dan uzun vadeli krediyle ekonomik yardım bekleyen[Hürriyet, 4 Ocak 1962] hükümet içindeki ilk önemli anlaşmazlık, yine ekonomik bir konu olan milletvekili ve memur maaşları konusunda çıktı. AP'nin, hem memur maaşlarındaki artışın ertelenmesi konusunda CHP'den gelen teklifi reddedip , hem de milletvekili maaşları konusundaki tutumundan dolayı CHP'yi ağır bir dille eleştirmesi, koalisyon ortaklarının arasını açtı. Bu olayın hemen ertesi günü CHP milletvekili Suphi Baykam'ın 27 Mayıs'tan bahsederken DP için “gayri meşru iktidar” ifadesini kullanması, durumu daha da gerginleştirdi. AP Grup Başkanı Kadri Erdoğan, AP heyeti ile birlikte İnönü'yü ziyaret ederek CHP'li hatipleri şikayet etti ve böyle gitmesi halinde koalisyonu gözden geçirecekleri uyarısında bulundu[a.g.g., 6 Ocak 1962]. AP, CHP'nin koalisyon protokolünü ihlal ettiğini, İnönü'ün parti lideri olarak bunu önlemediği takdirde hükümete devam edemeyeceklerini açık bir dille bildirmişti.

Bu çıkış hemen etkisini gösterdi. İnönü, AP Genel Merkezini ziyaret ederek bir toplantı yaptı. Toplantıya, Genel Başkan Gümüşpala, Genel Sekreter Şinasi Osma, Millet Meclisi AP Grup Başkanı Kadri Erdoğan, Basın-Yayın ve Turizm Bakanı Kamuran Evliyaoğlu'da katıldı. Toplantı sonunda AP Genel Merkezinden ayrılan İnönü, “Günün meselelerini görüştük. Aramızda tam bir mutabakat, ahenk ve birlik vardır”[a.g.g., 7 Ocak 1962] diyerek hükümet ortakları arasındaki problemlerin çözümlendiğini ifade ediyordu.

Ancak, AP'nin koalisyona katılmasındaki en önemli motivasyon unsuru “af”tı. Bu nedenle parti genel merkezine, hem parti içindeki “aşırıları”dan, hem de parti tabanından ciddi tepkiler geliyordu. Özellikle, parti tabanı bu konuda sabırsızlanıyordu. Oysa, ordunun “Yassıda mahkumları” için bir af yasaı çıkarılmasından büyük rahatsızlık

çalışmalarını sürdürdüğü sırada 21 Mayıs darbesi olmuş ve Türkeş'in AP'de siyaset yapma girişimi sonuçsuz kalmıştı[Öznur,(Tarihsiz), 81].

³⁹ 1959 yılında Fert başına düşen GSMH 584,1 Dolar iken, darbe sonrası 1961 yılında 194,3 Dolar'a inerek, yaklaşık on yıl önceki seviyesine gerilemiştir. Bu konuda daha geniş bilgi için bkz:[Akdiş, Zaman, 1 Mayıs 2003].

duyacağı açıktı. Gümüşpala, tabanın bu konudaki nabzını tutmak için, 1962 yılının ilk haftasında Menderes'in memleketi Aydın'ı da kapsayan bir Ege gezisine çıktı. Gümüşpala, gezi boyunca hep "af" istekleriyle karşılaşmış ve halkı sükunete davet etmişti[a.g.g., 9, 13 Ocak 1962]

Halkın ve AP'li aşırıların af için sabırsızlandığı o günlerde, Gümüşpala'nın itidal ve sükunet tavsiyesi çok yerindeydi. Zira, o günlerde Türkiye hareketli günler yaşıyor ve zaten istim üstünde olan ordu, bir kısım olaylarla provoke ediliyordu⁴⁰. AP grubu, Gümüşpala'nın Ege gezisini sürdürdüğü sırada olağan üstü yoplanmış ve toplantı sonunda yayınlanan bildiride şu görüşler yer verilmiştir[a.g.g., 24 Ocak 1962]:

1. AP, koalisyona iştirakini sonuna kadar devam ettirecektir.
2. Koalisyonun, sadece hükümet içindeki anlayışla değil, iki parti arasındaki ahenkli bir çalışma gayreti içinde bulunması şarttır.
3. Milletın iradesi ile seçilmiş olan bir meclis ve milli bir varlık olan Türk ordusu asla karşı karşıya değildir.
4. Memleketin huzurunu tesis hususunda AP hükümete yardımcıdır. Daha önce de belirtildiği gibi huzurun tesisinden sonra, hükümet affın zaman ve zeminini tespit edecektir.

⁴⁰ Olayları ilginç ve anlaşılmaz hale getiren ise, provokatörlerin AP içinden çıkmasıydı: "Takrir-i Sükun" ilan edilmesini isteyen, AP Çanakkale milletvekili Süreyya Endik [a.g.g., 18 Ocak 1962], kendi partisi AP'ni, affı temcit pilavı gibi ortaya atarak huzuru bozmakla suçladıktan sonra, "Kayseri'de yatanlarla [Celal Bayar ve arkadaşları M.O.K.] dört yıl muhalefette, dört yıl da mecliste çalıştım. Onların fikirlerinin ne olduğunu ben bilirim"[a.g.g.] sözleriyle selefleri olan eski DP'li mahkumları suçlayıp, aflarına karşı çıkarken; yine AP Zonguldak milletvekili Nuri Beşer'in ise, Anadolu Klübü'nde Türk Silahlı Kuvvetleri'ne hakaret ettiği ihbar edildi⁴⁰. AP çok zor duruma düşmüştü. Nitekim, Hava Kuvvetleri Komutanı İrfan Tansel "Nuri Beşer gibi kendini bilmezler...Mecliste herhangi bir mevki elde etmekle kendilerini ne zannediyorlar? Riayete mecbur oldukları bir husus vardır. Biz onlardan çok kuvvetliyiz..."[a.g.g., 1 Şubat 1962] diyerek olaylara sert tepki gösterdi. Tansel'in, parlamento ve milletvekillerini küçümseyen sözleri birden havayı buz gibi yapmış ve zihinlere "Yeni bir askeri müdahale mi geliyor?" sorusunu getirirken; Nuri Beşer, söylediği iddia edilen sözleri kesinlikle söylemediğini ve olayın bir komplo olduğunu iddia ediyordu. AP idare heyeti olayı kınayan bir bildiri kaleme alırken, Meclis de 12 Şubat 1962 günkü oturumunda dokunulmazlığını kaldırılan Nuri Beşer tutuklanarak cezaevine konuldu. Beşer, sağlık kurulunun aldığı "Hücreye konulması sağlık bakımından sakıncalıdır" raporu sayesinde hücre hapsinden kurtulabilmişti[a.g.g., 13 Şubat 1962].

Tebliğde, darbe endişelerine karşı kamuoyunu rahatlatacak ifadelere yer verilmesi yanında, “memleket huzuru için hükümete yardımcı olunacağını” bildiren ifadelere yer verilmesi, AP'nin henüz hükümet ortağı olmayı özümseyemediği ve olayları CHP hükümetine dıştan destek veren muhalefet muhalefet partisi anlayışı içinde değerlendirdiği biçiminde yorumlamak mümkündür. Nitekim AP, bu anlayışı hükümette yer aldığı sürece devam ettiğinden, diğer bir ifadeyle hükümet etmenin gereklerini tam olarak yerine getiremediğinden, CHP-AP koalisyonu ancak 6 ay 10 gün (20 Kasım 1961- 30 Mayıs 1962) devam edebilecektir.

Diğer taraftan, AP'de sular durulmuyordu. Genel Başkan Gümüşpala'ya karşı sert çıkışlarıyla bilinen Burhan Apaydın, 17 Şubat 1962 günü yapılan Merkez İdare Heyeti toplantısında alınan karar sonucu, parti tüzüğüne aykırı davrandığı gerekçesi ile, partiden ihraç edildi. Apaydın'ın sert çıkışları ile başta Silahlı Kuvvetler olmak üzere, Cumhurbaşkanı ve Tabii Senatörleri rahatsız ettiği açıktı ve bunun, ihracın önemli nedenlerinden birisi olduğunu söylemek mümkündür. Kaldı ki, bu ihraç ilk olmadığı gibi, sonda olmayacaktı. Nitekim, Apaydın'ın ihracından üç gün sonra 20 Şubat günü beş milletvekili⁴¹ daha partiden ihraç edildi.

AP Genel Başkanı Ragıp Gümüşpala, emekli bir asker olmasına karşın, 27 Mayıs sonrası siyasal hayatta MBK karşısında “oldukça ürkek” olarak nitelendirilebilecek bir siyasal davranış sergilemiştir. Öyle ki, her sıkıntılı bir durum karşısında, ya istifa tehdidinde bulunmuş ya da MBK ve ideolojisi karşısında “sert” yada “aşırı” sayılabilecek tavır sergileyen isimleri partiden ihraç etmiş, diğer bir ifade ile MBK karşısında “kıyam” gösterememiştir. Bu nedenle, Gümüşpala'nın bu tavrı belli konularda “sert” ya da “tavizsiz” değil, tam tersine “ürkek” ve “çekingen” bir politika izlemesi olarak yorumlanmalıdır. Zaten, Gümüşpala'da “liderlik” özelliklerine sahip olmasından değil, sadece Emekli bir General olduğu için parti Genel Başkanlığına getirilmişti. TCF ve SCF tecrübelerini bilen bu siyasal tabanın temsilcisi olarak ortaya

⁴¹ Bu milletvekilleri şu isimlerden oluşuyordu: Mehmet Turgut (Afyon milletvekili), Tahsin Demiray (İstanbul milletvekili), Gökhan Evliyaoğlu (Balıkesir milletvekili), M. Ali Aytaş (İzmir milletvekili) ve Hami Tezlen (Sakarya milletvekili). Ayrıca, Cevdet Perin, Lütfi Tokoğlu, Fethi Tevetoğlu, Ahmet Fırkan, Aziz Zeytinoğlu, Cahit Okurer ve Neriman Ağaoğlu'ndan oluşan yedi milletvekilinin ise uyarılarak “şimdilik” kaydı ile partide kalmalarına karar verildi.

çıkan AP ve önderleri, 27 Mayıs ve DP tecrübesiyle iyice sinmiş görünüyordu. Bu panik durum ise, isabetli karar vermelerini engellediği gibi, bir kısım milletvekili ve partilileri rahatsız ediyordu. Nitekim, ihraçları gerekçe göstererek partiden istifa eden Orhan Apaydın ve Kadri Özek'in açıklamaları bu durumu oldukça iyi ifade ediyordu: Kadri Özek, "İstifa ettim. Çünkü, yarın, öbür gün mesnetsiz ve gayri hukuki olarak beni de partiden atıverirler. O zaman, şeref ve haysiyetim iki paralık olur. İhraçların aleyhinde değilim. Ama, çağırısın, sorsun ve sonra karar versin" derken, Orhan Apaydın ise, "İnsan hak ve haysiyetini çiğneyen bir kadronun idaresindeki bir partide duramam"[a.g.g., 21 Şubat 1962] diyerek, parti önderlerinin içinde bulunduğu ruh halini açıklıyorlardı.

Bu sert eleştiri ve açıklamalardan sonra, yapılan parti grup toplantısında "ihraç edilen milletvekillerinin ihracının tekrar gözden geçirilmesi" için verilen önerge kabul edildi. Bu Genel Merkezin hatasını kabullenmesi anlamına gelse de, ihraçlardan rahatsız olan çok sayıdaki milletvekilinin rahatsızlığının giderilmesi amaçlanmıştı. Zira, ihraçlarla daha çok orduya "bakın biz partide aşırıları barındırmıyoruz" mesajı verilerek, AP'ye karşı oluşan tepkinin önünün alınmaya çalışıldığını söylemek mümkündür.

Ancak, gelişen olaylar bu stratejinin işe yaramadığını gösterdi. 21 Mayıs darbesine girişerek başarısız olan ve şartlı olarak af sözü verilen Talat Aydemir, 22 Şubat akşamı tekrar ikinci bir darbe girişiminde bulundu. 9 Şubat protokolünün temelini oluşturduğu 22 Şubat darbe girişimini[Özdemir, 1995; 282], Hava Kuvvetlerinin desteğini de yanına alan İnönü sahip olduğu askeri tecrübe sayesinde önleyebildi. Ertesi gün meclise geldiğinde ayakta alkışlanan İnönü, 28 Şubat günü "Hükümet programının 1962 bütçesiyle gerçekleştirilecek hususları ve 22 Şubat Olayları" ile ilgili olarak yaptığı konuşmasını "Size şimdi cesaretle haber veriyorum. Vatanımızda bugün bir devir kapanıyor ve açık havalı, başarılı bir devir başlıyor"[TBMM, 1993;22] sözleriyle bitirdi. Ancak, zaman İnönü'yü haklı çıkarmayacak ve Türk siyasi tarihinin hemen hiçbir döneminde "darbe" sözcüğü tamamıyla ortadan kalkmayacaktır. O kadar ki, İnönü'nün yaptığı bu konuşmanın 35. yıldönümü olan 28 Şubat 1997'de Türkiye, olayın kahramanlarından Emekli Tümgeneral Erol Özkasnak'ın ifadesiyle "Milenyum"u, yani 21. Yüzyılı "postmodern" bir darbe ile karşılayacaktır.

22 Şubat'tan hemen sonra, 24 Şubat 1962 günü AP Genel Kurulu, Genel Başkan Ragıp Gümüşpala başkanlığında, parti genel merkezinde partili bakanların da katıldığı bir toplantı yaptı ve toplantı sonunda Türk Silahlı Kuvvetlerini öven bir tebliğ yayınladı⁴².

Burada sorulması gereken, “AP yönetimi neden böyle bir tebliğ yayınlama gereği duydu?” ya da, “AP yönetimini böyle bir tebliği yayınlamaya iten sebep ya da sebeplerin neler olduğudur?”

Şurası açıktır ki, 22 Şubat darbe girişimi AP yönetimini oldukça tedirgin etmişti. Öyle ki, son gelişen olaylar ve parti içindeki “eski DP’li” ve “müfritler” olarak adlandırılan

⁴² Bildiri metni şöyledir:

“Türk Silahlı Kuvvetleri büyük milletine vermiş oldukları sözü yerine getirerek, memleketimizi Atatürk’ün özlediği seviyeye ulaştırmanın şartı olan demokratik rejimi kurmak şerefini bir kere daha kazandığı gibi, evvelki gece vaki ve asla tasvip edilmeyen muhataralı davranışlar sırasında hiçbir milletin ordusuna nasip olmayan yüksek bir vazife şuru ve vatanseverlikle demokratik rejimi koruyarak, aziz Türk Milletinin, ordusuyla iftihar etmekte ne kadar haklı olduğunu bütün dünyaya bir daha ispat etmiştir.”

“Adalet Partisi olarak 27 Mayıs’ın kazandırdığı mer’i Anayasayı korumaksuretiyle, şanlı tarihine parlak bir sahife daha kazandıran kahraman ve eşsiz Silahlı Kuvvetlerimize ve onun başında bulunan değerli komutanlarına şükranlarımızı sunmayı bir memleket borcu saymaktayız.”

“Bu vesile ile temin etmek isteriz ki:

- 1- Türk Silahlı Kuvvetleri’nin bu asil ve çok hassas davranışını göz önünde tutarak, Atatürk ilkelerine bağlılığını kuruluşunun gayesi olarak kabul eden biz Adalet Partililer, bu güne kadar olduğu gibi bundan böyle de bilerek ya da bilmeyerek, demokratik rejimi tehlikeye düşürecek herhangi bir düşünce veya harekete müsamaha etmeyeceğiz.
- 2- Bütün Adalet Partililerin bu esas düşünceye sadık ve bu inanış içinde bulduklarını katıyetle ifade ederiz.
- 3- Ancak, şu hususu da kesin olarak belirtmeliyiz ki, bir an için dahi olsa, bu fikirden ayrılacak olan bedbahtların bünyesinde barınamayacaklarını açıkça beyan ve bilhassa bütün Adalet Partililerin bu düşüncede ittifak ettiklerinden ayrıca gurur duymaktayız.
- 4- Aziz milletimizin her bakımdan huzurunu temin edeceğine kani olduğumuz, koalisyon fikrine tam bir inanç içinde bulunduğumuzu ifade ederken, memleketsever bütün Adalet Partililerin fikrini belirtmekteyiz.
5. .Atatürk’ün kurduğu şanlı ordumuzun şerefle koruduğu Cumhuriyet rejimine ve Atatürk inkılaplarına tam bir bağlılık içinde bu aziz yurdumuzu yüceltmeyi mutlu bir gaye bilen partimiz, hangi taraftan gelirse gelsin, bütün kötü cereyanlarla mücadele etmeyi en başta gelen vazife kabul eder.”[a.g.g., 25 Şubat 1962]

grubun eylem ve beyanlarının partinin kapatılmasına sebep olabileceği endişesi parti içinde, özellikle lider kadrosunda kaygı verici boyutlara ulaşmıştır. Bu endişe iledir ki, AP Grup ve Genel İdare Kurulu üyelerinden Ferhat Nuri Yıldırım, Ahmet Gürkan, Nurettin Bulak, Cemal Babaş, Cenap Aksoy ve Latif Aküzüm'den oluşan bir "İnceleme ve Soruşturma Komisyonu" kurulmuştur. Bu komisyonun görevi, milletvekillerinin durumlarını inceleyerek, parti ve koalisyon hükümetine karşı olumsuz tutum içinde olanları önce tedbirli olarak istifaya davet etmek, bu isteğe uymayanları ise, Merkez Yönetim Kurulu kararı ile ihraç etmektir.

Gümüşpala'nın "Bence bu iş [22 Şubat darbe girişimi, M.O.K.] daha bitmemiştir. Artık sivri hareketlerden kesin şekilde sakınmak lazımdır"[a.g.g., 28 Şubat 1962] sözleri, böyle bir çalışmaya neden ihtiyaç duyulduğunu tereddüde yer bırakmayacak şekilde açıklamaktadır. Ayrıca, bu uygulama ile Gümüşpala'nın, ihraçlara hukuki bir hüviyet kazandırarak, bir yandan ihraçlar karşısında parti içinden yükselen şikayet ve eleştirileri önlemeye çalışırken, diğer yandan koalisyon ve partinin geleceğini güvenceye almaya çalıştığını söylemek mümkündür.

Aslında, gelişmelerden endişe duyan sadece Gümüşpala ve AP değildi. CHP ve diğer partilerde en azından demokratik düzenin geleceğinden endişeliydiler. Bu nedenle, demokratik düzenin devamını sağlayabilmek için, AP lideri Gümüşpala ile beraber CHP, YTP ve CKMP liderleri bir araya gelerek bir protokol imzaladılar.

Protokolde yer alan prensip kararlarını şöyle özetlemek mümkündür:

- 1- Anayasayı gayri meşru gösterecek hareket ve fiillerin cezai müeyyideye bağlanması;
- 2- 27 Mayıs devriminin yargı neticelerinin alenen kötülenmemesi ve eski DP'lilerin övülmemesi;
- 3- 27 Mayıs'ı eleştirip, eski DP iktidarının övülmemesi;
- 4- Çok partili demokratik düzenin kötülenmemesi ve bu düzenin yürümeyeceği konusunda propaganda yapılmaması;
- 5- Vatandaşlar arasında kin ve husumet doğuracak propaganda yapılmaması;
- 6- Bu esaslara göre hazırlanacak kanun teklifinin bütün parti liderlerinin ve hükümet adına Başbakanın imzalaması;

7- Bu kanun teklifinin imzalanmasından önce Meclisin tatile girmemesi.

Gümüşpala'nın "AP'liler bu protokol metnini kabul edecekler mi?" sorusuna verdiği cevap da oldukça ilginçtir: "Eden eder, etmeyen gider"[a.g.g., 1Mart 1962].

Protokol metni gereği "Anayasa Nizamı, Milli Güvenlik ve Huzuru Bozan Fiiller Hakkında Kanun" metni hazırlayarak hızla meclislerden geçirilmiş ve 7 Mart günkü Resmi Gazete'de yayınlanarak yürürlüğe girmiştir.

Bu arada AP Genel İdare Kurulu'nda bir yenilemeye gitme kararı verdi ve bu amaçla Yönetim Kurulu toptan istifa etti. "Daha dikkatli ve teşkilatın arzusu" yönünde bir GİK oluşturulabilmesi için yetki verilen Genel Başkan Ragıp Gümüşpala "...partimizi yıkmaya matuf kasıtlı hareketlere bir son vermek ve bu suretle memlekete yeni bir hizmette bulunmak amacıyla..."[a.g.g., 4 Nisan 1962] böyle bir değişime gitme gereği duyduklarını belirtmiştir⁴³.

GİK'unda yapılan değişiklik dolayısıyla yayınladığı tebliğde, istifa eden GİK'nun geçmişte tahammül edilemez baskılara göğüs gererek çalıştığı belirten Genel Başkan Gümüşpala "Bu tarihi kararı verirken, onlara ışık tutan yegane varlık memleketin yüksek menfaatleri ve Türk milletinin bir an önce huzura kavuşması olmuştur"[a.g.g., 5 Nisan 1962] demesi, GİK'e yapılan baskının oldukça büyük boyutlara ulaştığı ve değişikliğin bu baskıyı azaltmak amacıyla gerçekleştirildiği anlaşılmaktadır.

AP'nin üzerindeki baskıları azaltmak amacıyla uğraştığı bu sırada gündeme 22 Şubat ayaklanmasına katılan askerlerin affı geldi. Bilindiği gibi, Talat Aydemir ve yandaşlarına, teslim oldukları takdirde af sözü verilmişti. İşte bu aşamada, Gümüşpala, 22 Şubat sanıklarının affını, ancak, "27 Mayıs'tan evvel Anayasayı çiğneyen siyasi

⁴³ Yeni yönetim kurulunda, Ragıp Gümüşpala, Şinasi Osma, Necmi Öktem, Cevdet Perin, Emin Acar, Kamuran Evliyaoğlu, Ethem Menemencioğlu, İhsan Önal, Abdurrahman Yazgan, Ferhat Nuri Yıldırım, Şeref Kayalar, Nurettin Kayalar, Nurettin Bulak, Cavit Oral yerlerini muhafaza ederken, Genel Başkan Yardımcısı Akif Eyidoğan, Devlet Bakanı Nihat Su, Kudret Mavitan, Rauf Kıray, Ahmet Gürkan, Nazmi Ökten, Saki Zorlu ve Hürrem Kubat dışarıda kaldılar. İzzet Birand, Ahmet Kırımlı, Vedat Ali Özkan, Ömer Eken, İsmet Ezgin, Haluk Nurbaki, Turhan kapanlı Orhan Süersan, Celal Ertuğ, Fethi Tevetoğlu ve Kemal Bacıoğlu GİK'na yeni giren isimler oldular.

suçlular”ın da af kapsamına dahil edilmeleri halinde affa destek verebileceklerini Başbakan İnönü’ye açıkça ifade etti[a.g.g., 6 Nisan 1962].

AP, 22 Şubatçılar’ın affını Yassıada mahkumkarının affı şartına bağlayınca, İnönü, affa karşı olmadığını, ancak, bunun zamana yayılması gerektiğini, zamanı geldiğinde affın yapılacağını, ancak, şu an siyasi mahkumların affı konusunda ısrarlı olunması halinde affın tamamen çıkmaza gireceğini söyledi. İnönü’nün af konusundaki itidalli davranması üzerine, siyasi mahkumlardan Sebati Ataman, Ragıp Atademir, Ahmet Tokuş, Hulusi Timur, Pertev Sanaç, Cevdet Ülkü, Nuri Togay, Hüseyin Fırat ve Nizamettin Kırsan’ın eşleri ile İzzet Aksal’ın kızı, mahkum ve mağdur aileleri olarak İnönü’yü ziyaret ederek af konusunda yardım isterlerken[a.g.g.,14 Nisan 1962], Yüksek Adalet Divanı kararı ile mal varlığına el konulması üzerine zor durumda kalan Berrin Menderes’de İnönü ile görüşerek sorunlarına çözüm bulunması için yardım talebinde bulundu[a.g.g., 8 Nisan 1962].

İnönü, görüşmelerden çok müteessir olduğunu söylese de, görüşmeler şimdilik bir sonuç vermemişti. Zira, 22 Şubatçılar için hazırlanan af yasasının tüm Bakanlar Kurulu üyeleri tarafından imzalanmaması halinde istifa edeceğini kesin bir dille açıklayan İnönü[a.g.g., 19 Nisan 1962], ilk defa “istifa”dan söz etmiş olmasının yanında, “istifa kartını kullanarak, AP’lilerin “af” ısrarlarına boyun eğmeyeceğini de açıktan deklare etmiş oldu. Böylece, ortaklar arasında ilk defa ciddi bir kriz baş gösteriyordu.

Türkiye’nin ilk koalisyon hükümetindeki rahatsızlık artık açık olarak ortaya çıkmıştı. Önce, Gümüşpala ile başbaşa bir görüşme yapan İnönü, arkasından kendi grubu ile yedi saat süren bir toplantı daha yaptı ve toplantı sonunda koalisyon ortağı AP’nin “af”ta ısrarlı olması halinde koalisyondan çekileceklerini açık bir dille tekrarladı[a.g.g., 20 Nisan 1962]. Buna rağmen AP, “af” konusunda ısrarlı olma niyetindeydi. Zira, İnönü’nün “istifa” tehdidi ile hem bir oyalama ve zaman kazanma taktiği uyguladığını, hem de koalisyon ortağı olmasına karşın isteklerini hiç dikkate almayarak, kendisini tek belirleyici olarak gördüğünü düşünüyorlardı.

İşte bu düşünce, Gümüşpala'yı harekete geçirdi. 23 Nisan Milli Egemenlik ve Çocuk Bayramı nedeniyle bir demeç veren Gümüşpala, "Milli Hakimiyet Bayramı"nın yıldönümünde, AP'lilerin TBMM üstünde bir kuvvet görmediklerini, ancak, bazı politikacıların XVI. Lui tarzında "ben, ben, ben..." diye konuşup her şeyi kendi tekelleri altında görmelerinin kendilerini rencide ettiğini söyledi[a.g.g., 23 Nisan 1962]. İnönü'yü, XVI. Lui'ye benzeterek eleştiren Gümüşpala, koalisyon ortağına karşı ilk kez nezaketi aşan bir jargon kullanıyordu.

İnönü, Gümüşpala'nın kendisiyle ilgili nezaket kurallarını aşan bu ithamları karşısında, şeklen nezaketini muhafaza etmeye çalışsa da, sözlerinden oldukça kızgın olduğu anlaşılıyordu: "Beyanatın tahrik ettiği şahsi istikamete kendimi kaptırmayacağım. Aşikar olmuştur ki, Sayın Gümüşpala ile aramızda devlet idaresi anlayışı bakımından ciddi bir ihtilaf vardır. Hükümete katılan bir partinin hükümet sorumluluğunu taşımaktan sakınmış olan liderinin bu tutumu karma hükümetin kaderini tabiatıyla şüpheye düşürmektedir"[a.g.g., 24 Nisan 1962] diyen İnönü, Gümüşpala'nın sorumluluk duygusu ile bağdaşmayan davranışlar içinde bulunduğunu söyleyerek[a.g.g.], 22-23 Şubat olayı gecesi Gümüşpala'nın diğer parti liderleri ve hükümet üyeleriyle birlikte, kan dökülmemesi ve rejimin selameti için oy birliği ile alınan kararları onayladığını, kendisinin Başbakan olarak bütçe görüşmeleri esnasında böyle bir af kanununun meclise sevkedileceğini resmi olarak ilan ettiğini ancak, AP liderinin bütün bunlardan habersizmiş gibi 24 Mart günü muhtıra göndererek "Bazı gazetelerin neşriyatından 22/23 Şubat gecesi ile ilgili bir af mevzuunun ele alındığını ve yakında meclise gönderileceğini haber almış bulunuyorum. 22/23 Şubat gecesi suçlularının mahkemeye sevkedilmeden, bunlar hakkında bir af konusu hukuki bakımdan imkansız görülmektedir"[a.g.g.] dediğini ancak daha sonra verdiği demecinde ise, 22/23 Şubat olayları ile ilgili affın hukuki imkansızlığından değil, bir zaruret olduğundan ve AP'nin buna karşı olmadığından bahsettiğini söyleyen İnönü, sözleri şöyle sürdürüyordu:

"...42 yıldan beri çatısı altında hürmetle çalıştığım TBMM'nin kudreti ve üstünlüğü hakkında kimseden öğüt almağa muhtaç değilim. Cumhuriyet hükümeti yalnız

TBMM'nin güveni ile yerinde kalır ve ancak, TBMM'ne karşı sorumludur. Bunun dışında bir anlayışla hükümetin vazife görmesi mümkün değildir"[a.g.g]

İnönü'nün "Bunun dışında bir anlayış..."tan kastettiği Ragıp Gümüşpala'dır ve görüldüğü gibi, Gümüşpala'yı önceden olayları bilip söz verdiği halde, olayları bilmiyormuş ve hiçbir şeyden haberi yokmuş gibi hareket ederek, "ilkesiz" ve "riyakar" davranmakla suçlamaktadır.

Bütün bu gelişmelerden sonra artık Türkiye'nin ilk koalisyon hükümetinin devam edemeyeceği anlaşılmıştı. Gümüşpala, "koalisyon bizim tarafımızdan bozulmayacaktır" diyerek koalisyonun devamından yana olduğunu vurgulamasına karşın, her fırsatta Yassıada mahkumlarının affını gündeme getirerek, adeta hükümetin çalışmasını ve iş üretmesini engelleyip, devamını anlamsız ve imkansız hale getirmiştir. Bütün bu olumsuz gelişmelerden sonra, eski DP milletvekili Samet Ağaoğlu'nun hakkında iki olaydan dolayı "Meclis Soruşturması" açılması isteği koalisyonun iki ortağını bir kez daha karşı karşıya getirdi. Soruşturma önergesi mecliste AP ve YTP oylarıyla reddedilince CHP grubu meclisi terketti[a.g.g., 26 Nisan 1962].

Askeri darbe sonrası bir normalizasyon ve geçiş dönemi hükümeti olan Birinci AP-CHP Koalisyon hükümetini çok önemli görevler bekliyordu. Her şeyden önce, 1924 Anayasası yürürlükten kaldırılarak yeni 1961 Anayasası yürürlüğe konulmuştu. Bu nedenle hem yeni Anayasanın gerekli kıldığı yeni kurum ve kuruluşların kuruluş kanunlarının yapılması ve eski yasaların yeni Anayasaya uyumlarının sağlanması gerekiyordu. Ancak, AP, I. Koalisyon hükümeti ortağı olarak yüklendiği bu önemli ve tarihi misyona karşın, anlaşılmaz bir şekilde tüm dikkatini "af" yasasına koşullandırmış ve hükümeti kilitleyerek çalışamaz hale getirmiş, bunun sonucu olarak da hükümet altı aylık sürede dişe dokunur hiçbir faaliyet gerçekleştirememiştir. Kaldı ki affın bu kadar çok gündemde tutulması aslında affın gerçekleşmesini zorlaştırıyordu. Cumhurbaşkanı Cemal Gürsel'in ifadesi ile "fazla ısrar affı çıkmaza sokuyordu"[a.g.g., 21 Mayıs 1962].

AP'nin bu konudaki ısrarına karşı ilk tepki Cumhurbaşkanı Cemal Gürsel'den geldi. Verdiği demeçte, "Meclis toplanalı altı ay oldu. Memleketin binbir meselesinden daha

birini dahi ele almış değildir. Elbette bu bir çıkar yol sayılmaz” diyen Gürsel, hükümet içinde gayri samimi davranışlarla af işinin bir yatırım vasıtası olarak kullanıldığını belirtiyor ve Gümüşpala'yı sert bir dille uyarıyordu: “Ya, olaylar aklın göstereceği bir yola girecek, veya başka çareler aranacaktı...Böyle tahripçi bir idare ilanihaye devam edemez...”di[a.g.g., 29 Nisan 1962].

Arkasından, hükümete ikinci önemli tepki ana muhalefet partisi (YTP) lideri Ekrem Alican'dan geldi. Alican, iktidar partilerinin ararında bir fikir birliği olmadığını ve devamlı bir tenakuz içinde olduklarını belirterek, hükümetin, memleketin ekonomik ve sosyal meselelerine deva olacak tek bir ciddi reform kanunu bile bu süre içinde meclise sevketmemiş olduğunu söylüyordu[a.g.g., 30 Nisan 1962].

AP'ye aynı tepki kendi grubundan da geldi. AP milletvekillerinden Rauf Kıray, Zaki Zorlu ve Celalettin Uzer, “Gümüşpala, af af dedikçe, affın geri kalacağını biliyor ve bu yüzden af istiyor” açıklamasını yaparak partilerinden istifa ettiler[a.g.g., 24 Nisan 1962]. Bu iddiaya göre, Gümüşpala, gerçekte Kayseri mahkumlarının affını istemiyordu. Zira, bu kişilerin affı Gümüşpala'yı siyaseten zayıflatacak, belki de Gümüşpala'nın liderliğini muhafaza etmesi bile güçleşecekti. Bu nedenle, Gümüşpala, kasıtlı bir şekilde, dayatır tarzda bir af politikası izlemek suretiyle affın çıkmasını engelliyordu. Ancak, biz bu iddiaya katılmıyoruz ve Gümüşpala'nın af konusunda riyakar bir tutum içinde olduğunu düşünmüyoruz. Çünkü, Gümüşpala'nın, böyle ince politikalar uygulayabilecek siyasi bir zekaya sahip olduğunu düşünüyoruz ki, bunun en çarpıcı örneklerinden birisi, Gümüşpala'nın, İnönü'ye 22 Şubat ayaklanmasına katılanların affının ancak, “27 Mayıs'tan evvel Anayasayı çiğneyen siyasi suçlular”ı da kapsadığı takdirde mümkün olabileceğini söylemesidir[a.g.g., 6 Nisan 1962]. Zira, Gümüşpala'nın, Yassıda mahkumları için kullandığı “Anayasayı çiğneyen siyasi suçlular” ifadesi, AP tabanını oldukça rahatsız edebilecek bir ifadedir ve kanaatimizce, bunu Gümüşpala'nın bir “gaf”ı olarak kabul etmek gerekir. İkinci olarak, Gümüşpala'nın kendisi, aslında af konusunda ısrarcı olmayıp affın zamana bırakılması görüşündeydi. 1962 Ocak'ının ilk haftasında çıktığı ve “af, af, af...” sloganlarıyla karşılandığı Ege gezisinde “Affın, hem AP grubu hem de Başbakan İnönü tarafından istendiğini, ancak, zorlanmayıp zamana bırakılması gerektiğini”[a.g.g., 9 Ocak 1962]

söyleyerek, bu görüşünü açıkça ifade etmiştir. Liderlik yönü zayıf olan Gümüşpala, partisine hakim olamayan bir lider olduğundan, partisindeki “müfritler”in bu konudaki çıkışlarını önleyemediği gibi, halkın bu konudaki yoğun talebi karşısında, bu grubun etkisinde kaldığı anlaşılmaktadır. Bu nedenle Gümüşpala, bir çok konuda olduğu gibi bu konuda da zikzaklı ve ilkesiz bir politika izlemiştir.

Af ısrarı beklendiği şekilde hem TSK’da hem de CHP grubunda rahatsızlık uyandırmıştı. İnönü ile görüşen Genel Kurmay Başkanı Cevdet Sunay, bu konudaki rahatsızlığı ilettili. Ordu, af için henüz çok erken olduğu ve en azından bir yıl daha beklenilmesi gerektiği düşüncesindeydi[a.g.g., 4 Mayıs 1962]. CHP grubunda ise, Necip Mirkelamoğlu, Arif Ertunga, Şevki Aysan, İhsan Kabadayı, İsmail Erten, Şükrü Koç, Fenni İslimyeli ve Coşkun Kırca’nın içinde yer aldıkları 63 milletvekili “pazarlık ve şantajla çıkacak zamansız af, demokrasi için tehlike teşkil eder” diyerek erken bir affa karşı harekete geçtiler. CHP grubunda bu konu ile ilgili olarak bir de önerge verdiler. Bu çıkış bazı basın organlarında “isyan” olarak nitelendirildi[a.g.g., 11 Mayıs 1962].

Gümüşpala, affın kendileri için sadece bir gaye olmadığını, affı bir müessesesi olarak kabul ettiklerini söylese de, bu, af konusunda kendi grubundan bile tepki çekecek kadar yanlış bir politika takip ettikleri gerçeğini değiştirmeyecektir. Bu politik hata, AP’nin daha kuruluşunda elde ettiği iktidar ortaklığının sonunu getirecek gibi görünüyordu. Nitekim, CHP Genel Başkanı ve Başbakan İnönü, Gümüşpala’ya hitaben yazdığı resmi yazıda, parti olarak af konusundaki görüşlerini değiştirmedikleri takdirde yarın akşam (12 Mayıs 1962 akşamı) Cumhurbaşkanı Gürsel’e istifasını sunacağını açık bir dille bildirdi[a.g.g., 12 Mayıs 1962].

AP, Koalisyon ortağına konuyu müzakere teklifi getirdi, ancak kesin bir cevap alamadı. Tam bu aşamada AP Aydın milletvekili Reşat Özarda, Meclise siyasi mahkumların tamamını kapsayan bir af kanunu teklifi verdi. Gümüşpala bu girişimi bireysel ve zamansız olarak nitelendirmişti, yani bu teklif AP grubunu bağlamıyordu. Ancak bu girişim, Gümüşpala’nın lider olarak, partisine ve grubuna hakim olamadığının göstermektedir ve bizim bu konudaki görüşümüzü de desteklemektedir. Kanun teklifi üzerine AP grubu ikiye bölündü. Çoğunluğu oluşturan grup , hükümetin görüşünden

yana tavır belirlerken, azınlık olan grup ise, hemen af yasaının çıkarılmasında ısrarlıydı. Gümüşpala, bu grubu frenleyebilmek için yine bildik taktiğe başvurarak, istifa tehdidinde bulundu[a.g.g., 26 Mayıs 1962].

Ancak, bu son girişim İnönü için bardağı taşıran son damla olmuştu. İnönü, artık partisine ve grubuna hakim olamayan Gümüşpala liderliğindeki AP ile koalisyonu sürdürmenin anlamı olmadığını düşünmüş olmalı ki, 30 Mayıs 1962 günü Cumhurbaşkanı Cemal Gürsel'e istifa mektubunu sundu.

Bu olağanüstü gelişme üzerine olağanüstü toplanan AP Meclis grubu uzun müzakerelerden sonra, aşağıdaki kararları alarak kamuoyuna açıkladı:

- 1- Başarısız bulunan Merkez İdare Heyeti Başkanlık Divanı için yeni bir seçime gidilmiş, Şinasi Osmo görevden alınarak yerine mutedil olarak bilinen İsmet Sezgin getirilirken, , Teşkilattan sorumlu Genel Başkan Yardımcılığına Turan Kapanlı seçilmiş[a.g.g.,1 Haziran 1962], Gümüşpala ise “mutediller”in bütün şartlarını kabul ettiği için şimdilik kaydı ile Genel Başkan olarak kalmıştır. Gümüşpala'nın Pazar günü yapmayı düşündüğü il ve ilçe başkanları toplantısından vazgeçilmiştir.
- 2- AP prensip olarak koalisyonla girmeyi kabul etmiştir. Bu konu ile ilgili olarak İnönü ile görüşülecektir.
- 3- Grubu tahrik eden milletvekilleri hakkında soruşturma açılarak gerekirse ihraç edilecektir.
- 4- AP, Temsilciler Meclisi derhal kurulacaktır. Aralarında, teşkilattan 15, milletvekillerinden de 15 üyenin bulunduğu toplam 55 üyeden oluşacak Temsilciler Meclisi, Parti Meclisi seviyesinde olacak ve üç ayda bir toplanacaktır.
- 5- Merkez İdare Kurulunda ayıklama yapıp, ülke menfaatine karşı hareket ettiği kabul edilenler değiştirilecektir.
- 6- Grup İdare Heyeti istifaya davet olunacaktır.

Toplantıda bütün hatalarını kabul eden Gümüşpala “müfritler”in kendisini yanılttığını söyleyerek, İnönü'nün tekrar başbakan olması dileğinde bulundu. Ne var ki, İnönü tekrar başbakan olacaktır ama, zorunluluk dışında AP ile koalisyonu artık düşünmemektedir.

Sonuç olarak,, 20 Kasım 1961 günü İnönü Başbakanlığında kurulan Birinci CHP-AP Koalisyon hükümeti, kendisini çok önemli görevler beklemesine karşın, oldukça etkisiz kalmıştır. Bunda, AP'nin yanlış politikalarının büyük etkisi olmuştur. AP, özellikle koalisyonun yarı ömrünü oluşturan son üç ayda, tamamen “af” konusuna kilitlenip, zaten etkisiz olan hükümetin performansının, iyiden iyiye düşmesine neden olurken, “CHP milletvekilleri de, AP içindeki müfritler yüzünden koalisyonun zaafa uğratılmasından şikayet”çi[Forum, 15 Nisan 1962] olmuşlardır. Böylece, AP yer aldığı Birinci Koalisyon hükümetinde müsbet işler yapma fırsatını, hiç de akıllı olmayan ve sosyal ve siyasal ihtiyaçlarla ters düşen[a.g.d., 1 Ağustos, 1962] politikalar sonucu değerlendirememiştir.

AP, özellikle son üç aylık dönemde, ilkesiz, tüzük ve programıyla ters düşen bir uygulama içinde olmuştur. Genel Başkan Ragıp Gümüşpala'nın ilkesiz, hedefsiz, partisine hakim olamayan ve yönetemeyen Genel Başkanlığı partiye de yansımış, aynı süreç parti politikalarında da kendisini açık olarak göstermiştir. Bundan daha da önemlisi, bu ilkesiz, pragmatik, çıkarıcı politikalar, ne yazık ki hayatta kaldığı sürece AP'nin başat nitelikleri olarak varlığını sürdürmüş, Genel Başkanın değişmesine rağmen, AP'nin bu pragmatik ve ilkesiz politikalarında bir değişiklik olmamıştır. Böylece, AP siyasal hayatta kaldığı sürece kendisini bu pragmatik ve ilkesiz politikalarından kurtaramadığı gibi, hep askerinin nefesini ensesinde hissederek siyaset yapmak durumunda kalmıştır.

B. DÖRDÜNCÜ KOALİSYON HÜKÜMETİ VE AP

Birinci İnönü Koalisyonunun sona ermesinden sonra, AP kurulacak hükümette görev almayı kabul ederek, bu konuda İnönü ile görüşülmüş ise de, İnönü AP'nin içinde olacağı bir hükümet modelinden ısrarla kaçınmıştır.

Bu kez İnönü, CHP, YTP ve CKMP'nin de içinde yer aldığı bir hükümet kurmuştur. Ancak, AP'nin içinde yer almadığı bu II. İnönü Koalisyon Hükümeti de, koalisyon ortakları YTP ve CKMP'nin, Başbakan İnönü'nün Amerika'da Amerikan Devlet Başkanı Johnson'la yapacağı görüşmeden önce koalisyondan çekildiklerini açıklamaları

üzerine sona ermiş; dahası, bu durum İnönü'nün kendine göre koşullar ileri sürmeyi tasarladığı ABD Başkanının önüne düşük Başbakan olarak çıkmasına neden olmuştur[Gevgilili, 1987; 279].

Ancak, bu geçiş sürecinde TSK İnönü'nün başbakanlığında ısrarlıydı. Bu nedenle İnönü, siyasi tarihimizin ilk azınlık hükümetini kurdu. Kıbrıs bunalımının yaşandığı bu dönemde görev alan bu azınlık hükümeti geçiş döneminin, diğer bir ifadeyle vesayet demokrasisinin⁴⁴ 1 yıl 1 ay 18 gün görev başında kalan(25 Aralık 1963-13 Şubat 1963) en uzun ömürlü hükümeti olmuştur. Aslında CHP, parti örgütünün parti programının uygulanamadığı ve büyük tavizler verildiği gerekçesi ile karşı çıktığı, sonuçta ne kendi parti yandaşlarının ne de muhalefet yanlılarının memnun olmadığı bu koalisyon hükümetlerine[Çavdar, 1983: 2031], TSK'nın ısrarı ve Genel Başkan İnönü'ün, CHP'nin bu geçiş sürecindeki hükümetlerde görev almasının gerekliliğine inanması sonucu katılmıştır. Denilebilir ki, 27 Mayıs askeri darbesi nasıl CHP ve İnönü faktörü sayesinde gerçekleşmiş ise, bu kez de geçiş sürecindeki darbe girişimleri CHP ve İnönü faktörü sayesinde önlenebilmiştir.

Bu arada AP Genel Başkanı Ragıp Gümüşpala 6 Haziran 1964'de ölünce 27-29 Kasım 1964 tarihleri arasında yapılan İkinci AP Büyük Kongresinde Süleyman Demirel AP Genel Başkanlığına seçildi. Bu ise, İnönü'nün bundan böyle artık, karşısında grubuna bile hakim olamayan Gümüşpala'yı değil, siyasetin inceliklerini bilen ve “nabza göre şerbet veren” bir lider bulacağı anlamına geliyordu. Artık, İnönü çok daha dikkatli siyaset yapmak zorundaydı. Nitekim, Demirel'in göreve başlamasıyla AP'nin politikalarındaki değişiklik hemen kendini gösterdi: Demirel, o güne kadar AP ile geçinemeyen ve bu nedenle de ortak hareket etmeyen YTP ve CKMP ile iyi geçinerek onları yanına çekme çabası içine girdi. Demirel'in ilk hedefi mecliste 226'yı bulup hükümeti düşürmekti. Demirel'in bu çabası kısa sürede sonuç verdi ve 13 Şubat 1965 günü yapılan bütçe oylamasında, Üçüncü İnönü Koalisyonu olarak da bilinen “Bağımsızlar” destekli İnönü azınlık hükümetinin bütçesi kabul edilmedi ve İnönü istifa

⁴⁴ “Vesayet demokrasisi” kavramını, Shil'in belirttiği gibi, siyasal demokrasinin bütün kurumlarına sahip olabilmekle birlikte, bir elit /oligarşik grubun etkin olduğu ve siyasal demokrasiden daha otoriter bir demokrasi anlamında kullanıyoruz. Bkz: [Shils, 1962: 61-7]

etmek zorunda kaldı. Bunda, 7 Haziran 1964 günü 26 ilde yapılan kısmi Senato seçimlerinde, AP'nin, toplam 51 senatörlükten 31'ini kazanmasının da rolü olduğunu söylemek mümkündür. Aynı seçimlerde CHP 19, bağımsızlar ise 1 senatörlük elde edebilmişti. Böylece, AP'nin Cumhuriyet Senatosu'ndaki sandalye sayısı 79'a çıkarken, CHP 45, YTP 10, MP 4, CKMP 4, TİP 1 ve Bağımsızlar 5 sandalyeye sahip bulunuyordu. 4 de Kontenjan Senatörü vardı[Ahmad ve Ahmad, 1976; 277].

Gümüşpala'nın ölümünden sonra, AP Genel Başkanlığına Süleyman Demirel'in gelmesiyle, AP'nin siyasal hayattaki etkinliği arttı. Böylece, artık TBMM ve Türk siyasal hayatına damgasını vuracak bir AP faktörü vardı. Demirel, ilk hedef olarak belirlediği İnönü hükümetini yıkmayı başarmıştı, ama yeni hükümeti kim kuracaktı. Bilinen bir şey vardı ki, hükümeti Demirel'in kurması mümkün değildi⁴⁵.

Üçüncü İnönü Koalisyonunun da düşürülmesinden sonra, artık Gürsel CHP'nin dışındaki dört partinin (AP, CKMP, YTP, MP) bir koalisyon hükümeti kurmasını ciddi olarak düşünmeye başladı. Artık, ordunun da İnönü konusunda bir ısrarının olmadığı söylenebilir. İhsan Doğramacı ve Kemal Kurdaş gibi isimlerin konuşulduğu ortamda[Ahmad, 1992; 264-5], Gürsel AP Kayseri listesinden seçilen Cumhuriyet Senatosu üyesi senatör Suat Hayri Ürgüplü'yü hükümeti kurmakla görevlendirdi. AP'nin 10 bakanlık elde ettiği koalisyon hükümetinde, CKMP, YTP ve MP de, 4'er bakanlık elde etmişti[Ahmad ve Ahmad, 1976; 285].

Süleyman Demirel'in Başbakan Yardımcılığı görevini üstlendiği hükümette Dışişleri, Maliye, Milli Eğitim, Ticaret, Sağlık ve Sosyal Yardım, Gümrük ve Tekel, Çalışma, Enerji ve Tabii Kaynaklar Bakanlıkları ile Sanayi Bakanlığı AP'ye bırakılırken, diğer 12 bakanlığın üç parti arasında eşit olarak paylaştırıldığı Ürgüplü başbakanlığındaki sağ partilerin oluşturduğu koalisyon hükümeti, bir seçim hükümetiydi. Başbakan

⁴⁵ Feroz Ahmad, Gürsel'in 41 yaşındaki Demirel'i çok genç bulduğunu ve parlamasını istemediği için, başbakanlığa Kemal Kurdaş'ı önerdiğini söylemektedir[Ahmad,1994; 264]. Biz bu görüntüye katılmıyoruz. Bize göre, Demirel'in başbakan olamamasındaki temel engel "genç" olması değil, henüz TBMM üyesi olmamasıdır. Zira, 1961 Anayasasına göre, Cumhurbaşkanı, başbakanı ancak TBMM üyeleri arasından atayabilmekteydi(m. 102). Nitekim, bu tarihten sadece sekiz ay sonra, aynı Cumhurbaşkanı, genel seçimlerden birinci parti olarak çıkan AP'nin "genç" lideri, Isparta milletvekili Süleyman Demirel'i hükümeti kurmakla görevlendirmekte tereddüt göstermeyecektir..

Ürgüplü'nün aşağıdaki sözleri bu gerçeği açık olarak ifade ediyordu: “Yeni hükümet, tarihi kanunlarla tespit edilmiş bulunan genel seçimlere gidilinceye kadar, kesin olarak tarafsız bir seçim yapılabilmesinin sağlam zeminini hazırlamak, aynı zamanda mevcut imkanları enerjik bir şekilde harekete getirerek memleketimizin kalkınma hızını yükseltmeye çalışmak azmindedir”[Dağlı ve Aktürk, 1988; 74]. Ürgüplü'nün çok açık olarak ifade ettiği gibi, “tarafsız bir seçim yapılabilmesinin sağlam zeminini hazırlamak” hükümetin temel görevini oluşturuyordu. Bu amaçla, bu hükümet döneminde yasama organı olan TBMM'den iki önemli yasa çıkarılmıştır: Bunlardan ilki, 13 Temmuz 1965 tarihli “Siyasi Partiler Kanunu”; ikincisi ise, 14 Temmuz 1965 tarihli “Seçim Kanunu”dur. Belirtmek gerekir ki, 13 Temmuz 1965 tarihli Siyasi Partiler Kanunu, Türkiye'nin ilk Siyasi Partiler Kanunu'dur.

Hükümetin bir seçim hükümeti olup, sekiz ay görev yapacak olmasına karşın, 14 sahifelik uzun bir program hazırlaması dikkati çekmektedir. Hükümetin diğer dikkate değer yönü ise, ordunun AP hakkındaki düşüncesini değiştirebilmiş olmasıdır[Özdemir, 1997; 215]. Kanaatimizce, AP için önemli olan, 1965 genel seçimleri öncesi sürecinde iktidarın büyük ortağı olma görevini üstlenerek, seçimlere iktidar partisi avantajını elinde bulundurarak girebilmektir. Bunu önemli kılan ise, askeri-seçkin elitin, siyasal karar alma yetkisini Atatürk ve devrimlerine kesin bağlılığından şüphe duymayarak[Kalaycıoğlu,(Tarihsiz);472-3] desteklediği merkezi temsil eden CHP'nin, fiziksel güç kullanma tekeline sahip olan TSK'nın da desteğini alması sayesinde, geçiş dönemi hükümetlerinin vazgeçilmez temel unsuru haline gelmesine karşın; AP'nin, CKMP, YTP ve MP ile kurduğu ve CHP'nin içinde yer almadığı koalisyon hükümetinin askeri seçkin elit tarafından kabul görmüş olmasıdır ki, kuşkusuz bu durum AP'nin Atatürk ve devrimlerine bağlılığı konusunda rüştünü ispat etmesi anlamına gelmektedir. Aksi takdirde, dönemin şartları içinde TSK'nın, DP'nin siyasal mirası paylaşan AP ve diğer sağcı-muhafazakar partilerin bir koalisyon hükümeti kurmasına izin vermesi düşünülemezdi. Ancak, bu gelişmelere rağmen, TSK içinde bir *consensus* olduğu ve TSK içinde bu hükümete tepki duyan radikal grupların olmadığı anlamına gelmediği gibi, böyle bir şeyi söylemek de mümkün değildir.

Sonuç olarak söylemek gerekir ki, AP için, gerek isteksiz katılarak kerhen içinde yer aldığı Birinci İnönü Koalisyonu, gerekse geçiş döneminin son koalisyonu olan Ürgüplü hükümeti, önemli bir tecrübe oluşturmuş ve siyasal kazanç sağladığı koalisyonlar olmuştur. Zira, bir yandan kendisini iktidara ehliyetli gösterecek bir aydınlar vitrininden yoksun görünen AP[Forum, 1 Ağustos 1964], bu koalisyon hükümetleri sayesinde bir iktidar tecrübesi kazanırken, diğer yandan 1965 genel seçimlerine iktidar partisi olarak katılma imkanını iyi değerlendirmiş ve böylece seçimlerde büyük bir başarı göstermiştir. Ancak, bu başarıda, AP'nin seçimlere iktidar partisi olarak girmesi yanında, “Menderes” faktörünün de büyük payı olduğu izahtan varestedir. Unutulmamalıdır ki AP, 27 Mayıs askeri dardesinin ardından üstü kapalı bir biçimde DP'nin mirasına sahip çıkarak[Ana Britannica, 1993: 72], diğer bir ifadeyle, DP'nin siyasal mirası üzerine kurulmuş bir siyasal partidir.

II. BİRİNCİ DEMİREL HÜKÜMETİNİN KURULMASI VE SİYASAL GELİŞMELER

1965 seçimleri yaklaşırken yurt gezilerine çıkan Demirel, Urfa'da, “Urfalı kardeşlerim, beni affet. Seni çok yalnız ve susuz bıraktık”[Hürriyet, 2 Ekim 1965] diyerek konuyu susuzluğa getirirken, Sakarya'da yaptığı konuşmada ilk defa DP'den bahsederek “Bir Demokrat Parti vakıası vardır. Kurulmuştur, kapatılmıştır...Hüküm siyasi tarihimizdir” diyordu. Daha sonra sorduğu “DP'ye oy vermiş milyonlarca vatandaşı suç işlemiş mi addediyorsunuz?”, “...İnkılabın getirdiği Anayasa ve kanunlar DP'ye oy vermiş olanları suçlu saymış mı?” sorularına yine kendisi “Hayır” cevabını vermiş ve isim vermeden siyasi rakibi CHP'ye yüklenerek onu, “O halde kanunların almadığı ve ya kısıtlamadığı hakları neden kendileri mütemadiyen yok farzederler” sözleriyle halka şikayet ettikten sonra, “Şayet milletin oyları bölünür de tek bir oy zayi olur da, yeniden koalisyon düzenine gidilmesine zaruret hasıl olursa, önümüzdeki dört sene sonunda Türkiye'nin vechesinin çok daha karmaşık olacağını, bazı hadiselerin ortaya çıkabileceğini tahmin etmek kehanet değildir”[a.g.g., 2, 5 Ekim 1965] sözleriyle, seçmenden tek parti iktidarı için AP'ye oy vermelerini istiyordu.

Böylece, AP, bir yandan, seçim beyannamesinde ve seçim gezilerinde “el ele verelim” sloganıyla DP’nin varisi olarak “tek başına iktidar”ı ısrarla vurgulayıp, gittiği her şehirde “nabza göre şerbet” verirken, diğer yandan iktidar partisi olmanın imkanlarını kullanarak, seçimlerden beş gün önce 5 Ekim 1965 günü bir defaya mahsus olmak üzere ortaokul ve liselerin her sınıfında tek dersten başarısız olan öğrenciler için ek bir imtihan hakkı daha tanıdı. Popülist bir uygulama olduğunda kuşku olmayan bu tek dersten “ek imtihan hakkı”nın bir defaya mahsus olduğu ifade edilse de, daha sonra hem Demirel, hem de diğer hükümetler tarafından da sık sık uygulanacaktır.

Süleyman Demirel liderliğindeki AP’nin yanında, İsmet İnönü liderliğindeki CHP, Alparslan Türkeş liderliğindeki CKMP, Ekrem Alican liderliğindeki YTP, Osman Bölükbaşı liderliğindeki MP ve Mehmet Ali Aybar liderliğindeki TİP olmak üzere toplam altı partinin katıldığı seçimler bu hava içinde yapıldı. AP’nin oldukça büyük başarı sağlayarak %52.9 oy oranı ile TBMM’nde 240 sandalye kazandığı seçimin kesin sonuçları şöyledir:

Tablo 4: 10 Ekim 1965 Milletvekili Genel Seçimi Sonuçları

Siyasal Partiler	Aldığı Oy	%	Kazandığı Mv.	%
AP	4.921.235	52.9	240	53.3
CHP	2.675.785	28.7	134	29.7
CKMP	208.696	2.2	11	2.4
MP	582.704	6.3	31	6.8
TİP	276.101	3.0	15	3.3
YTP	346.514	3.7	19	4.2
Bağımsızlar	296.523	3.2	-	-

Kaynak:[Sezen,1994: 255]

Seçim sonuçları AP için net bir başarıydı ve AP’yi tek başına iktidar yapmıştı. AP’nin büyük başarısı karşısında, CHP ise büyük bir yenilgi almıştı. Alınan yenilgi CHP’yi oldukça sarsmıştı. İnönü ve yakın çevresi önemli eleştirilerle karşılaştı. Bu eleştirileri yapanlardan birisi olan Cüneyt Arcayürek, seçimi AP’nin başarısı olarak değil, CHP’nin yenilgisi olarak değerlendirip, bu seçim sonuçlarının 1950’nin ötesinde bir “darbe”, bir “parça parça etme” olduğunu söyleyerek, CHP’yi halkı bilememek, anlayamamak ve halkın düşünce ve hislerini kavrayamamakla suçluyordu. Halkın partisi olmak için ismin kafi gelmediğini, halkın içinden olmak için dört yılda bir defa halkın yanına kahve içmeye gitmenin, eşsiz şöhretler olmanın yetmediğini, bunca ikazlara rağmen

anlamadılar ve kaybettiler diyen Arcayürek, “Ve bir kere daha anlaşıldı ki, millet bu zümrenin fikri ve hissi cuntasına boyun eğmek istemiyor...” dedikten sonra, kaybedilenin halen “CHP’ye bağlı kitleler”in değil, kendilerine “her şeyin üstünde kuvvet vehmedip”, kendilerini “her şeyin üstünde gören” merkezdeki “azınlık bir grup” olduğunu ve seçimlerin, CHP için kaçınılması imkansız bir “meydan dayağı” olduğunu söylüyordu[Arcayürek, Hürriyet, 11Ekim 1965]. The New York Times ise, seçim sonuçları için “Adnan Menderes’in siyasi varisleri...sabık Başbakanın Anayasayı ihlal dolayısıyla asılmasından dört sene sonra yapılan serbest seçimlerde kat’i bir zafer kazanmıştır”[a.g.g., 12 Ekim 1965] yorumunu yaparken, seçimlerden sonra oldukça memnun görünen ve “Zafer milletindir. Bu milletin zaferidir”[a.g.g.] diyen Demirel düzenlediği basın toplantısında, kurulacak hükümetin öncelikleriyle ilgili bilgiler verdi. Buna göre, “yeni bir seçim sistemi”, “basın suçlarının affı”, “servet beyannamelerine son verme”, “özel sektöre yardım” ve “yabancı sermayenin desteklenmesi”[Ahmad ve Ahmad, 1976; 299] konuları, hükümetin önceliklerini oluşturuyordu.

AP’nin meclis çoğunluğuna uygun olarak, AP İstanbul milletvekili Ferruh Bozbeyli 22 Ekim 1965 günü Millet Meclisi Başkanlığına seçilirken, aynı gün Başbakan Suat Hayri Ürgüplü’de Cumhurbaşkanı Gürsel’e istifasını sundu. Ertesi gün Gürsel’den hükümeti kurma görevini alan Demirel üç gün sonra kabinesini açıkladı.

Demirel, hükümet programını 3 Kasım günü mecliste okudu: Programda, AP’nin Anayasanın güvence altına aldığı bütün temel hak ve hürriyetleri, milli müesseseleri korumayı, Türk Milletine huzuru, refahı, saadeti, affı, müsamahayı ve kardeşliği vadetmek suretiyle iktidara geldiği belirtilerek, “Biz intikal devrinin mübalağalı, tezatlı, kırıncı hadiselerin bütün tesirleri ve neticeleriyle kapanmış olduğuna yürekten inanmaktayız” denilmesinin ardından”Emniyet Kuvvetlerimizin polis ve jandarma otoritesini takviye etmek...gerekmektedir”[Dağlı ve Aktürk, 1988; 91-2] ifadeleri kanaatimizce dikkate şayandır ve bir çelişkinin ifadesidir. Zira, “intikal” dönemleri, özellikleri gereği, genellikle hukukun ihlal edildiği, polis ve jandarma gibi silahlı devlet güçlerinin keyfi ve otoriter uygulamalarının kendini bariz olarak hissettirdiği dönemlerdir. Bu nedenle, programda yer alan ”Anayasanın güvence altına aldığı temel hak ve hürriyetleri gerçekleştirme” ifadesi ile, “polis ve jandarma otoritesinin takviye

edileceği” ifadesi bir çelişkiyi ifade etmektedir. Polis ve jandarmanın halk üzerindeki otoritesinin arttığı oranda Temel Hak ve Özgürlüklerin zarar görme ihtimali yüksektir.

Programda, geçiş dönemi sorunları ile ortaya çıkan genel ortamın manevi ve psikolojik havasının değiştirileceği; merkeziyetçi bir yönetim yerine yerel yönetimlerin güçlendirileceği, böylece vatandaşa hizmetin hızlandırılacağı ve bu amaçla, merkeziyetçiliği/kırtasiyeciliği önleyecek bir “kırtasiyecilikle savaş” programının uygulanacağı belirtiliyordu[a.g.e., s.93]

Milli Eğitimde, hedefin, temel eğitim meselesini halletmek, düşük okur-yazar oranını yükseltmek, yurt çapında okul, teçhizat ve öğretmen eksikliklerini süratle tamamlayarak, üniversitelerin bina, yurt, kütüphane meselelerini halledip, üniversite ve araştırma enstitüleri ile devlet dairelerinin işbirliğini sağlamak olduğu ifade edilirken;

Sosyal Güvenlikle ilgili tedbirler alıp, özellikle basın mensuplarının sosyal güvenlik ihtiyaçlarına uygun tedbirler alıp, işsizlik sigortası konmasının mevzuata ithalini sağlamak ise sosyal güvenlik ve basın mensuplarını ilgilendiren konular olarak programda yer alıyordu[a.g.e., s.95-7]. Hükümetin maliye politikasının temel hedefleri olarak, “hızlı kalkınmaya yardım edecek şekilde milli tasarrufları artırma, ekonominin enflasyon ve deflasyon gibi dengesizliğe sürüklenmesini önleme ve artan milli gelirin vatandaşlar arasında, sosyal adalet prensiplerine uygun olarak dağıtılmasına yardımcı olmak...” ifadelerine yer verilen programda, planlı kalkınmaya yer verilerek, demokratik plan tekniğinin ekonomik kalkınmada etkili bir yöntem olduğuna değiniliyor, ancak, planın “biçildiği şekliyle giyilmesi gereken bir dar ceket” olmadığı vurgulanıyordu.

Halen, mevcut köylerin %90'nın yolsuz, %60'nın susuz ve %98'nin elektriksiz olduğu belirtilerek kısa sürede köyleri bu durumdan kurtaracak tedbirlerin alınacağı programda yer alan diğer ifadelerdi.

Önce AP ortak grup toplantısında oylanan ve genel olarak uygun bulunarak “evet” oyu verilen programa Hasan Aksay ve Ethem Kılıçoğlu “hayır” oyu verdilerse de bu fazla dikkat çekmedi. Programın TBMM’nde müzakereleri esnasında en fazla tepkiyi “Türkiye’de 35 milyon metrekare yerin Amerikalıların hükümrancılığı altında olduğunu” söyleyen Mehmet Ali Aybar aldı. AP’liler, Aybar’ın sarhoş olduğunu söyleyip muayenesini isteyerek[Hürriyet, 9 Kasım 1965] tepki gösterdiler. 436 milletvekili katılımıyla yapılan 11 Kasım 1965 günkü güvenoylamasında, Birinci Demirel hükümeti, “2 boş”, “10 çekimser” ve “172 ret” oyuna karşılık, 252 “evet” oyuyla güvenoyu aldı[a.g.g., 12 Kasım 1965].

Güvenoylamasından iki hafta önce “mamur ve müreffeh bir Türkiye” için on yıl süre istediğini söyleyen Demirel[a.g.g., 25 Ekim 1965], güvenoylamasından sonra yaptığı teşekkür konuşmasında bu kez süre belirtmeden “...huzur içinde mamur ve müreffeh bir Türkiye’nin yaratılması yolunda” gayret sarfedecekleri konusunda söz verdi[a.g.g., 12 Kasım 1965].

Mecliste sahip olduğu çoğunluk sayesinde Ferruh Bozbeyle’yi rahatlıkla Millet Meclisi Başkanlığına seçtiren AP, Cumhuriyet Senatosu Başkanlığı seçimlerinde oldukça zorlandı. Ancak, 63. tur sonunda AP Nevşehir Senatörü İ.Şevki Atasagun C. Senatosu Başkanlığına seçildi. Cumhuriyet Senatosu Başkanlığını önemli kılan hiç kuşkusuz Cumhurbaşkanı vekalet etme yetkisine sahip olmasıydı.

Cumhuriyet Senatosu seçimlerinde de istediğini alan AP’nin önünde üzerinde ısrarla durduğu iki önemli tasarı vardı: Birisi, Yassıada mahkumları ile 21 Mayıs hareketine katılanları da kapsayacak bir af kanunu; diğeri ise, Milli Bakiye usullü Nispi Temsil Sistemini içeren seçim kanunu değişikliği. Af kanununun 21 Mayıs suçlularını da kapsamı orduda bir rahatsızlık meydana getirmişti. Bunun sonucu olarak TSK, Demirel hükümetine konu hakkında duyduğu rahatsızlığını bildirerek hükümeti resmi bir dille uyardı: Kara Kuvvetleri Komutanı Org. Cemal Tural, Milli Savunma Bakanı Ahmet Topaloğlu’na TSK’nın rahatsızlığını bildiren resmi bir mektup gönderdi. Tural mektubunda “22 Şubat ve 21 Mayıs suçlularının affının uygun görülmesinin mümkün

olmadığı belirtilerek,”Devlete karşı gelenler affedilmez”[a.g.g., 4 Aralık 1965] deniyordu. Ancak, yeni Anayasanın yürürlüğe girmesiyle ortaya çıkan mevzuat eksikliğini gidermek için sıkı bir çalışmaya girdi ve aralarında Seçim Kanunu değişikliği, Gecekondu, Devlet İhale, Çiftçi Mallarının korunması, Sermaye Piyasası Kurulması, Tütün, Çay Genel Müdürlüğü kurulması konularının da yer aldığı toplam 27 kanun tasarısını kabul ederek Meclise sevkini kararlaştırdı.

Hükümetin çıkarılmasında ısrarlı olduğu kanunların başında, Seçim Kanunu değişikliği ile Af Kanunu geliyordu. AP, milletvekili seçim kanunu değiştirerek, Türkiye’de ilk defa uygulanmış olan ve küçük partilerin de milletvekili çıkarmasını sağlayan “Milli Bakiye” sistemini terkederek, selefi DP gibi Mecliste kendisine oldukça avantajlı bir çoğunluk sağlayacak bir sistemi getirmeyi amaçlarken; af kanunu ile de bir yandan, AP için artık bir namus borcu haline gelen eski DP’li “Yassıada Mahkumları”nı affederek DP tabanını tümüyle kendisine bağlamayı, diğer yandan gerek ihtilal döneminde, gerekse sonraki geçiş döneminde çeşitli vesilelerle mahkum edilen kişileri affederek, ihtilalin getirdiği sosyal, siyasi ve hukuki olumsuzlukları rehabilite etmeyi amaçladığını söylemek mümkündür.

Af kanununu çıkararak yaklaşık 20 bin mahkumun affını ve sürmekte olan 50 bin davanın da düşmesini sağlayan hükümet bu sayede “Yassıada Mahkumları”nın cezalarının da (siyasi haklar hariç) bütün sonuçlarıyla birlikte affını sağlamıştı. Celal Bayar’ı zaten -rahatsızlığı sebebiyle Cumhurbaşkanlığı görevini yerine getiremeyen Cemal Gürsel’in yerine Cumhurbaşkanı seçilen- Cevdet Sunay 8 Temmuz 1966 günü Anayasanın 97. maddesinin kendisine verdiği “özel af” yetkisini kullanarak affetmişti.

Böylece, AP, CHP ile kurduğu koalisyon hükümeti (I. Koalisyon hükümeti) süresinde şiddetle arzu ettiği, hatta koalisyonun en temel kuruluş gerekçelerinden biri olmasına rağmen gerçekleştirmediği “Yassıada Mahkumları”nın affını tek başına iktidara gelişinin senesi bile dolmadan gerçekleştirmenin sevincini yaşadı. Dolayısıyla, affın ilk aşaması, yani, Celal Bayar’ın affı, Adalet Bakanlığının teklifi ve Cumhurbaşkanının oluru sayesinde “özel af” uygulamasıyla; ikinci ve kapsamlı aşaması ise, 9 Ağustos

1966 tarihli Resmi Gazete'nin mükerrer sayısında yayımlanarak yürürlüğe giren “genel af” uygulamasıyla gerçekleştirilmiş oluyordu.

Aslına bakılırsa, affin çıkarılması da artık bir zorunluluk haline gelmişti. Zira, “af” uzun süre konuşulup çıkarılmayınca, cezaevlerinde sabırsızlanan mahkumlar, ilki Sultan Ahmet Cezaevi'nde olmak üzere isyan ve açlık grevine başladılar. Buca Cezaevi'nde isyan eden mahkumlar iki Savcüyü rehin almıştı[Tercüman, 21-23 Temmuz 1966]. Böylece, af kanununun çıkarılmasıyla hem bu olayların da önüne geçilmiş, hem de toplumsal bir beklenti karşılanarak, 27 Mayıs darbesinin açtığı yaraların bir kısmı sarılmaya çalışılmıştır.

AP'nin ısrarlı olduğu diğer bir düzenleme ise, seçim kanununda yapılmasını istediği değişiklikti. AP, nispi temsilin “milli bakiye” usullü uygulamasından oldukça rahatsızdı ve bunu değiştirmekte kararlıydı. Zira, selefi DP 1950 ve 1954 seçimlerinde seçim sistemi(çoğunluk sistemi) sayesinde ezici bir çoğunlukla iktidara gelmişti. AP'de selefi DP gibi ezici bir çoğunlukla iktidara gelmek ve ezeli rakibi CHP'yi meclis içinde marjinal bir parti haline getirebilmek için seçim sistemini değiştirmekte kararlıydı.. AP'nin gönlünde yatan kuşkusuz “çoğunluk sistemi”ydi. Bu girişimi, AP'nin, CHP'nin, asker ve sivil bürokrasi üzerinde sahip olduğu gücü, bu partiyi milletvekili seçimlerinde seçim sistemi sayesinde marjinalize ederek, gücünü zayıflatma girişimi olarak görmek mümkündür. Bunu bilen CHP, diğer muhalefet partilerini de yanına alarak var gücü ile mevcut sistemin devamı yönünde efor sarfediyordu. Zira, bu seçim kanunu değişikliği onlar için “hayat-memat” meselesi haline gelmişti. Öyle ki, Meclis sadece “seçimlerle ilgili kanunlarda değişiklik öngören kanun tasarısı”na kilitlenmişti ve bu nedenle neredeyse başka hiçbir görüşme yapılamıyordu. Görüşmeler çok sert tartışmalara sahne oluyordu. O kadar ki, 5 Mart 1966 günkü meclis oturumunda AP ve CHP milletvekilleri “sille-tokat” birbirlerine girdiler[Hürriyet, 5,6 Mart 1966].

AP, değiştirmekte ısrarlı olduğu seçim kanunu konusunda önemli çabalarına rağmen, muhalefetin direnci nedeniyle af tasarısındaki başarıyı gösteremeyecektir. Ancak, ortak bir yol bulunarak “milli bakiye” usulünü, “barajlı d'Hondt” sistemine dönüştüren “Seçimlerle İlgili Kanunların Bazı Maddelerinin Yürürlükten Kaldırılması ve 306 Sayılı

Milletvekili Seçimi Kanununa Bazı Maddeler Eklenmesi Hakkında Kanun” olan 1036 sayılı kanun 20 Mart 1968 tarihinde kabul edilebilmiştir. Ne var ki, Anayasa Mahkemesi’nin, “baraj” uygulamasını Anayasanın 55. maddesindeki “serbest seçim” ilkesine aykırı bularak iptal etmesi sonucu, zorunlu olarak “barajlı d’Hondt” sistemi, “barajsız/klasik d’Hondt” sistemi olarak belirlenmiştir. Bu kararın, muhalefeti, özellikle küçük partileri sevindiren, ama AP’ni ise üzen bir karar olduğu kuşkusuzdur. Böylece, AP, seçim kanunu değişikliğiyle ilgili siyasi iradesini, uzun uğraşlar sonunda ancak, kısmen gerçekleştirebilmiş oluyordu. Aslında bu durum, AP’ni, mecliste sahip olduğu çoğunluğa rağmen, siyasi iradesini yürütme konusunda zor günler yaşayacağını habercisiydi. Diğer bir ifadeyle, bu durum, Türkiye’de liberal demokrasinin aksine, meclis çoğunluğuna sahip olmanın siyasi iradeyi yürütmek için yeterli olmadığını bir göstergesiydi. AP, bunu selefi DP gibi yaşayarak öğrenecekti.

Meclis içerisinde AP için en önemli engel Tabii Senatörlerdi. Zira, Meclis içerisinde hiçbir partiye mensup olmayan ve bu sıfatlarıyla, partiler arasında tarafsız olması gereken Tabii Senatörler tarafsızlıklarını koruyamıyor, Demirel’in ifadesiyle, bir partinin (CHP) dümen suyuna giriyorlardı. Demirel bu konudaki rahatsızlığını, “Tabii Senatörlerin tarafsız olma yerine, bir partinin (CHP), dümen suyuna girmiş olmaları, Tabii Senatörlük Müessesesinin münakaşasını yaratacak bir intibai millet vicdanında uyandırmış bulunmaktadır”[Tercüman, 25 Temmuz 1966] sözleriyle ifade ediyordu.

Bu arada Cumhurbaşkanı Cemal Gürsel rahatsızlanmıştı. Rahatsızlığı artan Gürsel tedavi için 2 Şubat 1966 günü, Amerikan Başkanı Johnson’un özel uçağıyla A.B.D.’ye gitti. Johnson yayınladığı mesajda Gürsel’in tedavisi için gerekenin yapılması konusunda talimat verdiğini söylese de [Hürriyet, 3 Şubat 1966], Gürsel bir hafta sonra 8 Şubat 1966 sabahı bir beyin kanaması geçirerek bitkisel hayata(komaya) girdi ve doktorlara göre, iyileşmesi imkansızdı [a.g.g., 10 Şubat 1966]. Anayasaya göre(m.100), Cumhurbaşkanlığına Cumhuriyet Senatosu Başkanı İbrahim Şevki Atasagun vekalet ediyordu. Gürsel’in iyileşme ihtimalinin ortadan kalkması üzerine yeni Cumhurbaşkanı seçimi gündeme geldi. Genelkurmay Başkanı Cevdet Sunay’ın ismi üzerinde bütün partilerin ittifakı vardı. Bunun üzerine, Cemal Gürsel’in koma halinin yedinci günü Kontenjan Senatörü Ragıp Üzer, Sunay’ın Kontenjan Senatörü olarak atanabilmesi için

istifa etti[a.g.g., 16 Şubat 1966]. Zaten, Sunay da Genel Kurmay Başkanlığından istifa hazırlıklarına başlamıştı. Görevinden istifa eden Sunay 14 Mart 1966 günü Cumhurbaşkanı vekili İ. Şevki Atasagun tarafından Kontenjan Senatörü olarak atandı ve böylece Sunay'ın Cumhurbaşkanı seçilebilmesinin yolu açılmış oldu. Kara Kuvvetleri Komutanı Cemal Tural da Sunay'dan boşalan Genelkurmay Başkanlığı görevine atandı[a.g.g., 15 Mart 1966].

Bu gelişmeler üzerine Millet Meclisi Başkanı Ferruh Bozbeyli yeni Cumhurbaşkanı seçmek üzere 28 Mart 1966 günü saat 15.00'de Millet Meclisi'ni toplantıya çağırdı. Millet Meclisi ve Cumhuriyet Senatosu yaptıkları birleşik toplantıda⁴⁶, Kontenjan Senatörü Cevdet Sunay'ı 461 oyla Cumhurbaşkanlığına seçti. Diğer adaylardan Alparslan Türkeş'e 11, aday olmayan Celal Bayar'a 5 oy çıkarken, 47 oy da boş çıktı[a.g.g., 29 Mart 1966].

Cemal Gürsel, Cevdet Sunay'ın Cumhurbaşkanı seçilmesin sonra, beş buçuk ay daha yaşamış ve nihayet hastalığının 294'üncü, bitkisel hayata girişinin 219'uncu günü olan 14 Eylül 1966 günü hayata gözlerini yumdu.

Ancak, hemen belirtelim ki, 1961 Ekim'nde Cumhurbaşkanı aday olarak Genel Kurmay Başkanı Cemal Gürsel'in karşısına parti aday Ali Fuat Başgil'i çıkarmayı deneyince TSK'dan ağır bir "zılgıt" yemiş ve sonuçta Başgil hem adaylıktan hem de senatörlükten istifa etmek zorunda kalmıştı. Öyle görünüyor ki, AP bu olaydan acı bir ders almıştı. Zira, bu kez yine dönemin Genel Kurmay Başkanı, SKB'nin desteklediği ve TSK'nın tabii aday Cevdet Sunay'ın karşısına kendi adayını çıkarma cesaretini gösteremedi. Diğer bir ifadeyle, anayasal hakkı olmasına rağmen, vesayet demokrasisi şartları altında, lider kadrosundan üçünü darağacında şehit vermiş bir partinin halefi olan ve 1961 Başgil tecrübesini yaşayan AP artık oldukça tedirgindi ve böyle bir tercih yapacak siyasi iarede ve cesareten yoksundu.

Eğer AP, gereken siyasi irade ve cesareti göstererek Cumhurbaşkanı aday olarak kendi sivil adayını çıkarıp, sahip olduğu meclis çoğunluğu sayesinde seçtirebilseydi,

kanaatimizce, Türkiye vesayet demokrasisi şartlarından çok daha hızlı olarak liberal demokrasiye geçme şansını yakalayabilir, hatta bu sayede 12 Mart Muhtırası şanssızlığını da yaşamayabilirdi. Ne var ki AP, bu siyasi irade ve cesareti gösteremediği gibi, TSK'ya karşı tamamen teslimiyetçi bir politika takip etmiş ve bu da, 12 Mart ve 12 Eylül darbelerini yapanların -en azından- işini kolaylaştırmış, diğer bir ifadeyle ekmeklerine yağ sürmüştür.

Ne yazık ki, Türkiye sivil bir Cumhurbaşkanı için Turgut Özal'a kadar beklemek zorunda kalacak ve Turgut Özal'dan sonra, yine hızla vesayet demokrasisi şartlarına geri dönerek 28 Şubat'ı yaşayacaktır.

III. AP'NİN UYGULADIĞI EKONOMİK VE SOSYAL POLİTİKALAR

A. AP'NİN TARIM POLİTİKALARI

AP'nin tek başına iktidarda olduğu dönem 1965-1971 dönemidir. Bu dönem, 1969 genel seçimleri ve 1970 Mart'ında kendi milletvekillerinin 1970 bütçesine hayır oyu vermeleri sonucu bir hükümet değişikliği yaşanmasına karşın, kanaatimizce AP'nin temel performansının ölçülebileceği en somut dönemdir.

Performans ölçümünde, ekilen tarla; meyve, zeytin, tahıl, baklagiller yanında pamuk ve ayçiçeği gibi endüstriyel bitkilerin yıllara göre kapladığı alan ile elde edilen ürünlerin; ayrıca yıllara göre hayvan sayıları ile et ve süt ürünlerinin karşılaştırması yapılarak somut verilerle ölçülmeye çalışılmıştır.

Tablo 5: İşlenen Tarla Alanı

(Bin Hektar)

Yıl	Toplam Alan	Ekilen Alan	Nadas Alanı
1965	23.841	15.294	8.547
1966	23.982	15.454	8.528
1967	23.858	15.515	8.343
1968	24.042	15.400	8.692
1969	24.672	15.848	8.824
1970	24.296	15.551	8.705
1971	24.527	15.924	8.603

Kaynak:[DİE, 2001; 185]

⁴⁶ Anayasaya göre, meclislerden biri toplantıya çağrılınca, diğeri kendiliğinden toplanır ve TBMM 'nin birleşik toplantılarında Başkanlık Divanı Millet Meclisi Başkanlık Divanıydı(m.83).

Tablo 6: Bağ, Meyve ve Zeytin Ağağlarının Kaptadığı Alan (Bin Hektar)

Yıl	Bağlar	Meyve Ağağları	Zeytin Ağağları
1965	800	862	643
1966	830	888	666
1967	840	900	674
1968	848	938	723
1969	838	951	726
1970	845	1019	731
1971	847	1044	740

Kaynak:[a.g.e., s.,185]

Tablo 7: Seğilmiş Tahıl Ürünleri Ekilen Alan (Hektar)

Yıl	Toplam	Buğday
1965	12 960 000	7 900 000
1966	12 973 750	7 950 000
1967	13 013 600	8 000 000
1968	13 131 500	8 250 000
1969	13 475 250	8 660 000
1970	13 239 700	8 600 000
1971	13 324 700	8 700 000

Kaynak:[a.g.e., s.186]

Tablo 8: Buğday Üretimi (Ton)

Yıl	Buğday
1965	8 500 000
1966	9 600 000
1967	10 000 000
1968	9 520 000
1969	10 500 000
1970	10 000 000
1971	13 500 000

Kaynak:[a.g.e., s.187]

Tablo 9: Seğilmiş Baklagiller Ekilen Alan (Hektar)

Yıl	Kuru Fasulye	Mercimek	Nohut
1965	110 000	100 000	85 000
1966	110 000	100 000	83 000
1967	106 000	100 000	85 000
1968	107 000	99 000	90 000
1969	110 000	103 000	90 000
1970	99 000	108 000	100 000
1971	102 000	105 000	110 000

Kaynak:[a.g.e., s.188]

Tablo 10: Seçilmiş Baklagiller Üretimi (Ton)

Yıl	Kuru Fasulye	Mercimek	Nohut
1965	140 000	90 000	89 000
1966	135 000	100 000	89 000
1967	139 000	106 000	97 000
1968	135 000	96 000	102 000
1969	138 000	107 000	111 000
1970	138 000	92 000	109 000
1971	153 000	101 000	133 000

Kaynak:[a.g.e., s. 189]

Tablo 11: Seçilmiş Endüstriyel Ürünler Ekilen Alan (Hektar)

Yıl	Toplam	Pamuk	Şeker Pancarı	Tütün
1965	1 129 805	685 000	157 749	222 063
1966	1 209 511	712 000	153 254	284 345
1967	1 220 899	717 600	149 578	297 143
1968	1 160 000	712 535	126 539	273 717
1969	1 107 576	638 520	102 637	314 840
1970	1 025 907	527 635	123 838	330 712
1971	1 223 404	688 415	159 013	335 627

Kaynak:[a.g.e., s.190]

Tablo 12: Seçilmiş Endüstriyel Ürünler Üretimi (Ton)

Yıl	Pamuk (Saf)	Şeker Pancarı	Tütün
1965	325 000	3 421 353	124 000
1966	382 000	4 422 085	164 197
1967	396 055	5 253 492	189 259
1968	435 282	4 715 578	163 038
1969	400 000	3 356 472	146 592
1970	400 000	4 253 631	149 861
1971	522 000	5 596 178	173 861

Kaynak:[a.g.e., s.191]

Tablo 13: Seçilmiş Turunçgiller Ağaç Sayısı (Adet)

Yıl	Limon	Mandalina	Portakal
1965	1 091 000	2 030 000	7 500 000
1966	1 400 000	2 070 000	7 450 000
1967	1 475 000	2 140 000	7 524 000
1968	1 391 000	2 250 000	7 155 000
1969	1 409 000	2 327 000	7 254 000
1970	1 436 000	2 438 000	7 418 000
1971	1 498 000	2 691 000	7 476 000

Kaynak:[a.g.e., s.204-5]

Tablo 14: Seçilmiş Turunçgiller Üretimi (Ton)

Yıl	Limon	Mandalina	Portakal
1965	78 500	35 000	300 000
1966	84 500	50 000	310 000
1967	90 000	65 000	380 000
1968	130 000	56 000	476 000
1969	121 494	60 000	414 000
1970	126 000	68 000	445 000
1971	141 500	75 400	460 000

Kaynak:[a.g.e., s.206-7]

Tablo 15: Seçilmiş Tarımsal Araç Sayısı (Adet)

Yıl	Traktör	Biçerdöver
1965	54 668	6 540
1966	65 103	7 200
1967	74 982	7 840
1968	85 475	8 200
1969	96 407	8 300
1970	105 865	8 568
1971	118 825	8 662

Kaynak: [a.g.e., s.209]

Tablo 16: Et Üretimi (Ton)

Yıl	Toplam	Koyun	Sığır
1965	177 837	64 270	79 310
1966	191 921	67 580	88 630
1967	183 806	66 438	81 530
1968	189 781	68 507	87 010
1969	211 891	75 023	98 632
1970	219 042	82 223	98 353
1971	207 687	80 055	86 530

Kaynak: [a.g.e., 216-17]

AP'nin tek başına iktidara geldiği 1965 yılında toplam işlenen tarım alanı 23 milyon 841 bin hektar, bunun içindeki ekilen alan 15 milyon 294 bin hektar, nadasa bırakılan alan ise 8 milyon 547 bin hektardır. Bir Muhtıra ile AP'nin görevden uzaklaştırıldığı 1971 yılında toplam işlenen tarım alanı 24 milyon 527 bin hektara ulaşırken, bunun içinden ekilen alan 15 milyon 924 bin hektara ulaşmış, nadasa bırakılan alan ise 8 milyon 603 bin hektar olmuştur(Tablo 5). Tabloya bakıldığında, toplam işlenen alanda en yüksek seviye 1969 yılında ulaşılırken, ekilen alan miktarında ise en yüksek seviyeye 1971'de ulaşılmıştır. Böylece, yaklaşık altı buçuk yıllık AP iktidarı döneminde, toplam ekilen tarım alanında %3'lük bir artış olurken, bunun içindeki ekilen alanda ise yaklaşık % 4'lük bir artış olmuş, nadasa bırakılan alan ise hemen aynı kalmıştır.

Türkiye'de işlenen alan 1950'de 14 milyon 542 bin hektarken, 1960'da 23 milyon 264 bin hektara ulaşmıştır[DİE,2001;185]. Böylece, AP'nin selefi DP'nin 1950-1960 yılları arasındaki on yıllık tek başına iktidar dönemindeki işlenen tarım alanındaki artış oranı %75 olmuştur. Dolayısıyla, AP'nin devraldığı yaklaşık 24 milyon hektarlık ekilen alan genişliğine daha DP döneminde ulaşılmıştır.

Diğer taraftan, zaten, Türkiye'deki verimli tarım alanı olarak işlenebilecek azami arazi miktarı 20 milyon hektar olarak öngörülmüştür[DİE, 1973; 98-9]. Buna göre, AP'nin yapması gereken/üzerine düşen işlenebilir tarım alanı miktarını artırmak değil, zaten maksimum seviyesine ulaşmış, hatta geçmiş bile olan bu alanları verimli şekilde kullanabilmektir. Bu bağlamda, AP dönemindeki ekilebilir tarım alanındaki yaklaşık %3'lük artışın bile verimliliği olumsuz olarak etkileyen bir faktör olduğu söylenebilir. Çünkü, sonradan kazanılan topraklar verimsiz ve tarıma elverişli olmayan topraklardır. Dolayısıyla, verimi düşük ve tarım için elverişsiz olan bu alanların ekilmesinin, toplam verimi olumsuz etkilediğini söylemek mümkündür.

Tarım ürünlerinden buğdaya bakıldığında, 1965 yılında 7 milyon 900 nin hektar ekili alandan 8 milyon 500 bin ton buğday elde edilirken, 1971 yılında yaklaşık aynı ekili alandan 13 milyon 500 bin ton buğday üretimi gerçekleştirilerek, üretimde %58'lik bir artış sağlanmıştır. Bu artış, baklagillerden kuru fasulyede %9.2, mercimekte %12.2, nohutta ise %49.4 olmuştur. Tablo 8 ve tablo 10'a bakıldığında buğdayda yaklaşık %60, nohutta ise yaklaşık %50'lik artış dikkati çekmektedir. Dikkati çeken diğer bir husus ise, kuru fasulyede %9.2'lik üretim artışa karşın, ekilen alanın %7.2 oranında azalmasıdır.

Endüstriyel ürünler olan, pamuk, şeker pancarı ve tütün incelendiğinde yine benzer bir tabloyla karşılaşmaktadır. Tütün dışındaki diğer ürünlerin ekildiği alan miktarında 1965-1971 arasındaki dönemde hemen hiçbir değişiklik görülmezken (Tablo 11),tütün ekilen alanların % 51 oranında artmıştır. Üretim miktarı incelendiğinde, pamukta % 60, şeker pancarında % 63, tütünde ise % 40 oranında bir üretim artışı olduğu görülmektedir. Buradaki dikkati çeken husus ise, şeker pancarı ve pamukta, ekili alanlarda artış olmamasına karşın, üretimde %60'lık bir artış sağlanırken, tütünde ise, ekili alanların % 51 artışına karşın, üretimde ancak % 40'lık bir artışın sağlanabilmiş olmasıdır. Özellikle tütünde görülen bu paradoksu, sonradan kazanılan verimsiz arazilerin ekilmesinin sonucu olarak açıklamak mümkündür. Bunun temel nedeninin ise, AP iktidarının uyguladığı yanlış tarım ve destekleme politikaları olduğunu söylemek mümkündür.

Aynı dönem içinde, turunçgillerden, limon ağacı sayısında % 37.3, mandalina ağacı sayısında %32.5 artış, portakal ağacı sayısında % 0.3 oranında azalma görülürken (Tablo 13), limon üretiminde % 80, mandalina üretiminde % 115, portakal üretiminde ise, % 53 artış olduğu görülmektedir. Turunçgillerde, % 115 artışla mandalina dikkati çekerken, yine, portakal ağacı sayısındaki %0.3'lük azalmaya karşın, üretimin %53 oranında artması da dikkati çeken diğer bir husustur.

Hemen tekrar belirtelim ki, genel olarak istatistik verilere bakıldığında, AP'nin tek başına iktidarda olduğu 1965-1971 döneminde, toplam işlenen tarım alanı miktarında hemen hiçbir artış olmayışı (% 2.8), AP'nin tarım politikalarının başarılı olmadığına bir göstergesi olarak değerlendirilemez. Zira, yukarıda belirttiğimiz gibi, Türkiye'de 1930 yıllarında yapılan ve 1956 yılında Türkiye Şeker Şirketi Araştırma Grubu tarafından yayınlanan etüd raporunda, işlenen arazi miktarının 20 milyon hektarı aşmaması, aşıldığı takdirde toprağın marjinal veriminin çok düşeceği belirtilmiştir. Nitekim, bu sınır 1955'lerde aşılıp, verimlilik bakımından kötü koşullara sahip, marjinal nitelikteki alanlar tarım işletmesine açılmıştır [DİE, 1973; 98-9]. Dolayısıyla, tarım politikalarının başarı ölçütü olarak, tarım alanlarının genişliği değil, mevcut alanlarda azami verimliliğe ulaşıp ulaşılamadığına bakılarak değerlendirilebilecektir.

Toplam işlenen tarım alanlarına baktığımızda, toplam ekilen alan içindeki en geniş ekim alanını buğdayın işgal ettiği görülmektedir. 1965 yılında buğday ekilen alan, toplam ekilen alanın % 51.6'sını oluştururken, bu oran 1971'de % 54.6'ya yükselmiştir. Bu oran 1948'de % 47.8'dir. Tahıl ürünleri arasında ise buğdayın kapladığı alan çok daha fazladır. 1965 yılında toplam tahıl ekili alanların % 60.9'u buğday ekimine ayrılırken, bu oran 1971'de % 65'e yükselmiştir⁴⁷. Bu da Türkiye'de tahıl ekiminin, tahıl ürünleri arasında ise buğdayın başat ürün olduğunu ve buğdayın tarımsal üretimde en önemli yeri kapsadığını göstermektedir.

Endüstriyel ürünler içinde ise, pamuğun en önemli yeri tuttuğu görülmektedir. 1965 yılında, pamuk ekili alanın toplam ekili alan içindeki payı % 4,47 iken, 1971'de bu oran % 4.32'ye gerilemiştir. Buradaki gerileme pamuk ekili alanların azalmasından değil,

⁴⁷ Oranlar, [DİE, 2001; 185-7]'deki tabloya göre tarafımızdan hesaplanmıştır.

toplam ekili alanın pamuk ekili alana oranla daha hızlı artmasından kaynaklanmaktadır. Toplam ekili alan miktarının artışı verimsiz ve marjinal arazilerin tarımsal kültüre açılması anlamına gelmektedir ki, bu durum kendisini en ciddi şekilde tütün üretiminde göstermiştir. Öyle ki, 1948-1952 yılları arasındaki ortalama verim 760 kg./hektar iken, 1963-1967 yılları arasında 620 kg./hektara, 1972 yılında ise 455 kg./hektara kadar düşmüştür[Yaresimos, 1992; 276]. Tütünde 1952 yılı verilerine göre, 1972 yılında hektar başına üretimin % 40 oranında düşmesinin temel nedeni sonradan kazanılmış marjinal topraklarda üretim yapılması yanında, tarımda çağın gerektirdiği çağdaş tekniklerin uygulanamamasının da payı olduğunu söylemek mümkündür[a.g.e., s, 276-7].

Tarım üretiminde kullanılan araçlara bakıldığında, traktör sayısında % 117, biçerdöver sayısında % 32 artış olduğu görülmektedir(Tablo 15). Gerçi traktör sayısındaki artış yüksek görünmesine karşın, selefi DP dönemiyle karşılaştırıldığında arada önemli bir fark olduğu görülür. Zira, DP öncesi 1949 yılında 9170 olan traktör sayısı 1954'de 37743'e [Turgut, 1991; 149], 1960'a gelindiğinde ise 42136'ya yükselmiştir[DİE, 2001: 209]. Böylece DP'nin ilk dört yıllık iktidar dönemindeki traktör sayısındaki artış %411.59, on yıllık iktidar dönemi sonunda ise % 459.49 olmuştur. Türkiye'nin bu dönem içinde aldığı Marschall yardımının bunda etkili olduğu kuşkusuzdur.

Ancak, gerek DP gerekse AP dönemlerinde Türkiye'de görülen traktör sayısı artışına rağmen, bin hektar başına düşen traktör sayısı olarak gelişmiş ülkelerle karşılaştırıldığında ulaşılan mevcut traktör sayısı oldukça düşük kalmaktadır. Örneğin, bin hektar başına düşen traktör sayısı, Fransa'da 81, Almanya'da 132, Japonya'da 480 olmasına karşın Türkiye'de 29'dur[Sevindirici, 1999; 83]. Görüldüğü gibi, traktör sayısındaki artış, yani tarımsal mekanizasyon, buna bağlı olarak tarım tekniği, gelişmiş ülkelere oranla Türkiye'de oldukça düşüktür.

Et üretimi, yani hayvancılıktaki gelişme de sınırlı olmuş ve 1965-1971 yılları arasında, toplam et üretiminde % 16.6, koyun eti üretiminde % 24.5, sığır eti üretiminde ise % 12 oranında bir artış gerçekleştirilebilmiştir.

Oysa, AP, teorik olarak modern tarım teknolojisini tatbik etmeyi, yer altı ve yerüstü kaynaklarını geliştirmeyi ve sanayileşmeyi, Türk milletinin refah seviyesini yükseltmek için zaruri bir yol olarak görmüştür[Demirel, 1977; 225]. Dolayısıyla, bir yandan ülkenin mevcut kaynakları kullanılmak ve çağdaş tekniklerin uygulanması suretiyle tarımda üretim artırılacak, diğer yandan, bu sayede sanayi için temel kaynak oluşturularak, toplum sanayi toplumu haline getirilecektir. Sanayileşmenin sağlanmasıyla, ülkede yalnız teknik ve ekonomik yönden kalkınma sağlanmış olmayıp, aynı zamanda yatırım kaynakları çoğaltılıp, yeni çalışma alanları açılacak, böylece atıl iş gücü sahiplerine gelir sağlanacaktır. Aynı zamanda bu iş gücünün belirli merkezlere akımı sağlanarak sosyal yapıda büyük değişikliklere zemin hazırlanacaktır[a.g.e., s. 256].

Demirel'in ifadelerinden de anlaşılacağı gibi, AP için tarım başlıbaşına bir amaç değil, sanayileşmenin bir aracı, temel kaynağıdır. Tarımda çağdaş tekniklerin kullanılmasıyla azami ürün elde edilecek, bu sayede hem sanayileşmek için kaynak elde edilecek, hem de toplumun refah seviyesi yükseltilecektir. Diğer taraftan, sanayileşme sayesinde tarımda teknolojik ve çağdaş üretim desteklenebilecektir. Böylece, tarım ve sanayi birbirine karşılıklı destek olmasıyla toplumun sosyal ve ekonomik yapısı değişerek refah toplumuna ulaşılacaktır. Demirel'in ifadesiyle, "Tarım sektörünün meselelerinin halli, sanayileşme için, istihdam meselelerinin halli için temel unsur niteliğindedir. Tarımdaki problemlere gereken ağırlığı vermezsek, köy ve köylünün meselelerini çözemeyiz. Refahı tabana yayma idealimizi gerçekleştiremeyiz." [Demirel, 1977:289]

AP'nin, tarımı başlıbaşına amaç değil araç olarak görmesi, AP'deki temel düşüncenin tarım toplumu olarak kalkınmak değil, tarımı sanayi toplumu haline gelebilmenin aracı olarak kullanmaktır ki, uygulanabildiği takdirde kanaatimizce doğru ve tutarlı bir düşüncedir.

Tarımı diğer sektörlerden bağımsız ve ayrı bir sektör olarak düşünmek yanlıştır. Zira, tarım diğer sektörlerle karşılıklı ilişki içindedir. Geleneksel toplumdan sanayi toplumuna geçişte, tarımın "veren sektör" ya da "besleyen sektör", sanayinin de "alan sektör" ya da "sürükleyici sektör" olarak sağlıklı bir ilişki içinde ve istikrarlı olmaları

çok önemlidir. Böylece kalkınma aşamasında tarım “besleyici” rolü itibariyle öncelik ve ağırlık taşırken, kalkınmanın ileri safhalarında tarım dışı sektörler sürükleyici ve başat unsur oluşturacakları için tarımın rolü kendiliğinden sınırlanacaktır[Olalı ve Duymaz, 1987; 37-8]. Böylece, sağlıklı ve istikrarlı bir gelişme sağlanarak, çalışan nüfusun çoğunluğu tarım dışı sektörlerle transfer edilerek, sağlıklı ve verimli bir tarım sektörü oluşacaktır.

Tablo 17: Türkiye ve Gelişmiş Bazı Batı Ülkelerinde Tarım Kesiminde Çalışan Aktif Nüfus Değişimleri

Ülkeler	1960	1965	1970	1979
A.B.D.	8.3	6	4.4	-
İngiltere	4.1	3	2.9	2.6
Belçika	8.7	6	4.8	3.1
Fransa	22.4	18	14.0	8.8
İtalya	32.8	25	19.6	14.8
Yunanistan	57.0	53	47.2	32.0
Türkiye	78.3	75	71.5	57.0

Kaynak:[Özgülven, 1982: 66]

Tablo 17 incelendiğinde, Türkiye’de toplam nüfusun, 1960’da %78.3’ü tarım kesiminde çalışırken, bu oran 1965’de % 75’e, 1970’de % 71.5’e, 1979’da ise % 57’e gerilemiştir. Rakamlardan, Türkiye’de tarım kesiminde çalışan aktif nüfusunda, 1960-1965 yılları arasında % 3.3, 1965-1970 yılları arasında % 6.5, 1970-1979 yılları arasında ise % 14.5 oranında düşme olduğu görülmektedir. Bu da tarım kesiminden tarım dışı kesime giderek artan oranda bir geçiş olduğunu göstermektedir ve bunun en yoğun olduğu dönem 1970-1979 dönemidir ki, AP’nin 1965-1971 iktidar dönemindeki yaptığı sanayi yatırımlarının bir sonucu olduğunu söylemek mümkündür. Ancak, bu gelişme ve değişimin yeterli olmadığı açıktır. Zira, gelişmekte olan ülkeler arasında yer alan Türkiye’de tarım kesiminde çalışan aktif nüfus oranı, diğer Batılı ülkelerle karşılaştırıldığında oldukça yüksektir. Ağır da olsa, tarımdan sanayiye geçişin sonuçları kendisini BYKP’nda da göstermiştir. BBYKP’nda tarım sektörünün geliştirilip, sanayi sektörünün geliştirilmesi için aracı bir sektör olması öngörülmüşken; İBYKP’nda ekonominin sürükleyici sektörü olarak sanayi sektörü öngörülmüş, buna bağlı olarak, tarım sektörü de ikincil öneme sahip sektör olarak görülmüştür. Bunun sonucu olarak BBYKP’nda tarım sektörü için ayrılmış yatırım payının GSY içindeki payı % 17.7 olarak öngörüldüğü halde, bu pay İBYKP’nda % 15.2’ye düşmüştür. Bu paylar, ÜBYKP’nda % 11.7, DBYKP’nda ise % 12.2 olarak öngörülmüştür[Olalı ve Duymaz,

1987; 94-101]. Diğer bir ifadeyle, BBYKP'nda toplum kalkınması yöntemi, köylünün sorunlarını çözmek için seçilmişken, İBYKP'nda bundan vazgeçilerek köy ve köylü sorunları adeta sahipsiz bırakılmıştır[Yavuz, 1968; 6-8].

Tarımı besleyici, sanayiye ise sürükleyici sektör olarak gören Demirel, tarımın geliştirilmesi için bu sektörün bütün meselelerini içine alacak olan özel bir planın gerekli olduğunu söyleyerek, bu plana “Yeşil Plan” adını veriyor ve bu konudaki görüşlerini şöyle dile getiriyordu: “...tarımın bütün meselelerini bir bütün halinde ele alan, milli planla ahenkli ve onun içinde yer alacak olan bir özel planı lüzumlu görmekteyiz. Buna “Yeşil Plan” diyoruz. Tarım toprak reformu bu planın bir bölümünü teşkil etmeli, bunun tatbik vasıtası fonksiyonuna sahip olabilmelidir”[Demirel, 1977; 289]. Demirel'e göre, Yeşil Plan iki temel amacı hedef alacaktır:

1. En kısa zamanda Türk çiftçisinin ve köylüsünün gerçek gelirini, satınalma gücünü iki misline çıkarmak.
2. Tarımla ilgili sermayeyi azami değerlendirme imkanına kavuşturarak, Türk köylü ve çiftçisine yeni istihdam imkanları ve satın alma gücü kazandırarak onları refah toplumunun bir parçası haline getirmek.

Yeşil Plan, tarımın modernleştirilmesi, endüstri haline getirilmesi, köylünün zenginleştirilmesi ve köyün imarının adıdır ve tarımda ünitelere göre verimliliğin artırılarak, kalkınmaya daha fazla katkı sağlanması ve ülkenin gıda maddesi ithal eder durumdan kurtarılması; tarım alanında çalışan vatandaşların alım güçlerinin artırılarak tüketim ve dolayısıyla refah toplumuna geçişin sağlanması; çiftçinin alıp sattığı mallar arasındaki makul denge kurulması ve küçük çiftçinin himaye edilmesi; tarıma yeni teknoloji ve modern girdinin makul fiyatla intikali; köye altyapı hizmetlerinin getirilmesi; tarım ürünlerini işleyen endüstrinin kurularak daha fazla katma değer köylünün elinde kalmasının sağlanması; pazarlama için yeni organizasyonların kurulması ve ana ürünlerle ilgili özel projeler uygulanması; tarımla ilgili organizasyonların reorganizasyonu ile köye sanat ve meslek edindirme imkanlarının götürülmesi; toprak-insan ilişkilerinin ıslah edilmesi; tarıma özel teşvik uygulaması getirilerek kredi problemlerinin halli; köylü ve çiftçinin sosyal güvenlik sistemine

kavuşturulması; tarım destek politikalarının, yardım ve katkıların dikkate alınarak tespit edilmesi ilkelerini esas alacaktır[a..g.e., s. 290-4].

AP, Yeşil Plan'daki hedeflerini gerçekleştirmekten uzak kalmıştır ve tarım kesimine vaadedilen destek verilememiştir. Ama, yine Türkiye gelişmekte olan bir ülke olduğundan, tarım sektörü, Türk ekonomisinin bel kemiğini oluşturmuş ve bu dönemde milli gelirin üçte birinden fazlası tarım sektöründen elde edilmiştir. Ancak, sanayinin gelişmesine paralel olarak tarım sektörünün milli gelire olan katkısı, yıllara göre giderek azalmıştır.

Tablo 18: Milli Gelirin Sektörlere Göre Nispi Dağılımı (%)

Yıl	Tarım	Sanayi	Hizmet
1960	44.3	16.7	39.0
1961	42.7	16.2	41.1
1962	42.6	16.2	41.2
1963	42.6	16.1	41.3
1964	48.8	16.8	42.4
1965	38.1	17.6	44.3
1966	38.7	17.8	43.5
1967	37.0	18.7	44.3
1968	32.2	26.4	40.4
1969	31.3	27.2	41.4
1970	30.4	27.0	42.6

Kaynak:[DİE, 1973: 100]

Tabloda görüldüğü üzere AP'nin iktidara geldiği 1965'e kadar normal bir seyir izleyen hatta 1964'de 1963'e göre % 6.2'lik bir artış gösteren tarımın milli gelirdeki payı, AP'nin tek başına iktidara geldiği 1965'den sonra sürekli düşmüştür. Sanayinin milli gelirdeki payı ise 1960'dan sonra düşme eğilimine girmesine karşın 1964'de % 0.7'lik bir yükselme göstermiş, yine AP'nin iktidara geldiği 1965'den sonra ise sürekli bir yükselme trendine girmiştir. Hizmet sektörü ise, küçük iniş ve çıkışlarla hemen aynı durumunu muhafaza etmiştir.

Tarım ve tarım dışı sektörlerde fert başına düşen milli gelire bakıldığında da, tarım sektöründe fert başına düşen milli gelirin tarım dışı sektörlerle göre daha düşük gerçekleşmiştir. 1969 istatistiklerine göre, tarımsal kişi başına düşen milli gelir 1637 TL. iken, tarım dışı sektörde 3825 TL.'dir. Bu miktarlar aynı yılın sabit fiyatlarıyla, sırasıyla 1103 TL. ve 2576 TL.'dir. Yine 1969 yılı cari fiyatlarla, çalışan kişi başına

düşen gelir, tarım sektöründe 3825 TL., sanayi sektöründe 11765 TL., Türkiye’de genel olarak ise 7880 TL.’dir. Görüldüğü gibi, durum değişmemekte, tarım sektöründe kişi başına üşen gelir miktarı, Türkiye’de kişi başına düşen gelir miktarının ancak 1/3’i kadar olabilmektedir[a.g.e., s. 102]. Ayrıca, bu dağılım homojen bir dağılım da değildir. Tarım sektöründe çalışanların %10’u toplam tarım gelirinin % 52’sini elde ederken, geriye kalan % 90’lık kesim toplam gelirin ancak % 48’ini alabilmektedir[a.g.e., s.102-3]. Diğer bir ifade ile tarım sektöründeki % 10’luk kesim toplam gelirin yarısından fazlasını almaktadır.

Ayrıca şunu belirtmek gerekir ki, tarım sektöründeki gelişmenin yavaş, gelir düzeyinin düşük ve dengesiz/adaletsiz olmasının en önemli nedeni, tarımda çalışan nüfusun fazlalılığı ve buna bağlı olarak da toprağın çok parçalanmış olması, bunun sonucu olarak, tarım çalışanlarının çoğu küçük toprak üzerinde, bir kısmı da, yeterli toprak olmaması nedeniyle gündelikçi, aylıkçı vs. biçiminde çalışmak zorunda kalmalarıdır. Aslında bu, Türkiye’ye özgü bir durum olmayıp, gelişmekte olan ülkelerin genel durumudur denilebilir. Zira, bu ülkeler nüfusları hızla artan ve bu nüfusun büyük çoğunluğunun geçiminin tarımla sağlandığı ülkelerdir. Tarımla uğraşan nüfusun çokluğuna, tarım tekniklerinin yeterince gelişmemiş olması nedeniyle, ekilen alanların önemli bir kısmının nadasa bırakılmasının da eklenmesi durumu daha da kötüleştireceği [Sevindirici, 1999; 81] izahtan varestedir. Türkiye’de, AP’nin tek başına iktidarda kaldığı 1965-1971 yılları arasında ortalama toplam ekilebilir alanların % 35’i her yıl nadasa bırakılıp[DİE, 2001, 185], ancak, geri kalan % 65’i ekilebilmektedir

Tablo 19: Tarımsal Toprakların Dağılımı

İşletme Büyüklükleri	İşletme Sayısı	%	Toplam Toprak Genişliği (Hektar)	%
1-50 dekar	2 132 288	68.78	5 129 248	24.8
51-200 dekar	852 825	27.51	8 775 146	41.7
201-1000 dekar	110 814	3.57	4 932 427	23.4
1001 dekar ve üstü	4 323	0.14	2 145 727	10.1

Kaynak:İBYKP

Tablodan da görüldüğü gibi, Türkiye’deki mevcut tarım işletmelerinin dörtte biri 1-50 dekar arası, yaklaşık yarısı 51-200 dekar arasında, yine dörtte biri 201-1000 dekar arasında iken, tüm tarım işletmelerinin sadece % 10’unu 1001 dekar ve daha yukarı

büyükteki işletmeler oluşturmaktadır. Diğer bir ifade ile bin dekar ve altı işletmeler tüm tarım işletmelerinin % 90'ını oluşturmaktadır. Türkiye’de tarımsal toprakların çok parçalanmış olmasındandır ki, AP, ilke olarak toprak reformuna soğuk bakmış, toprak reformu adı altında ileri sürülen vaatlerin toprak sahipleri ile topraksızları çatıştırmaktan başka bir sonuç vermeyeceği düşüncesini savunmuştur[Demirel, 1977; 297-8]. Bu nedenle AP, toprak reformu yerine, tarım reformu yapılmasını tercih etmiş ve bu konu AP’nin programında “Köylüyü Topraklandırma” başlığı altında şöyle ifade edilmiştir: “Topraklandırmayı dar manada, toprak dağılımı şeklinde değil, zirai kalkınmamızı sağlayacak bir politikanın tümü olan “Tarım Reformu”nun bir unsuru olarak anlıyoruz(m.45)”[Adalet Partisi, 1974; 21]. Ancak, AP, programında yer vererek vadedmesine rağmen, tek başına iktidarda olduğu döneme rastlayan I. Ve II. Beş Yıllık Kalkınma Planlarında konulan hedefleri tutturamamıştır.

Tablo 20: Tarım ve Sanayi Sektörlerinin Yıllık Büyüme Hızları (%)

Sektörler	I. B Y K P		II. B Y K P	
	Hedef	Gerçekleşme	Hedef	Gerçekleşme
Tarım	4.2	3.2	4.1	3.1
Sanayi	12.3	9.7	12.0	7.6

Kaynak: İBYKP

Tablodan da görüldüğü gibi, AP’nin tek başına iktidarda olduğu döneme rastlayan I. ve II. Beş Yıllık Kalkınma Planlarında tarım sektörü için, sanayi sektörünün üçte biri oranında bir büyüme öngörülmüş ve öngörülen bu büyüme her iki planda da ancak % 76 dolaylarında gerçekleşebilmiştir. Sonuçta tarım sektöründe BBYKP döneminde % 3.2, İBYKP döneminde ise % 3.1 oranında bir büyüme gerçekleşebilmiştir.

Sanayi sektörü de sürükleyici sektör olarak görülmesine karşın, her iki plan döneminde büyüme hızları öngörülenin altında kalmıştır. BBYKP’ında öngörülen % 12.3 büyüme hızı % 78.8 oranında gerçekleşerek % 9.7, İBYKP’nda öngörülen büyüme hızı ise % 63.3 oranında gerçekleşerek % 7.6 olmuştur. Düşük olarak gerçekleşen büyüme oranlarına, ülkemizdeki yüksek oranlı nüfus artışı da eklendiğinde, hedefin dikkate değer oranda gerisinde kaldığı açıktır.

AP'nin tek başına iktidarda kaldığı 1965-1971 dönemi istatistiklerinde görüldüğü gibi, buğdayda % 60, bakliyatda % 50, endüstriyel ürünlerde % 60, turunçgillerde % 100'den fazla üretim artışı; traktör gibi tarım için olmazsa olmaz bir öneme sahip tarım aracı sayısında % 117 oranında artışlar sağlanmış olması, AP'nin tarım politikalarının diğer sektörlerden bağımsız/göreceli olarak başarılı olduğu izlenimi vermektedir ve bu dönemde, diğer sektörlerde olduğu gibi tarım sektöründe de olumlu gelişmeler olmuştur.

Ayrıca, AP'nin tarım fiyatlarında popülist politikalar izlemesi, traktör ve diğer tarımsal araçların satın alınmasında köylü ve çiftçiye kredi imkanları sağlanması, akaryakıt ve gübre fiyatlarında sübvansiyon uygulanmasının bunda etkisi oluğu açıktır. Boratav'ın da vurguladığı gibi, 1962-1976 yılları arasında uygulanan popülist politikalar kırsal kesimde de etkisini göstermiş, tarımsal üretimin zaman içinde artan önemli bir kısmı Şeker Şirketi, TMO, ve ÇAYKUR gibi kuruluşlar aracılığıyla pazarlamaya başlanmasıyla, hükümetler tarafından saptanarak yürütülen destekleme politikalarının etki alanı giderek genişlemiştir. Böylece, özellikle seçimler öncesi dönemlerde çiftçinin eline geçen ücretler iç ve dış fiyatların üstüne çıkabilmiştir[Boratav, 1997; 330]. Diğer bir ifade ile tarımla uğraşan kırsal kesim de, Türkiye'de uygulanan popülist politikalarından payını alabilmiştir. Zaten Türkiye'de uygulanan popülist politikaların önemli özelliği hemen hiçbir toplumsal kesimi dışarıda bırakmayacak şekilde biçimde uygulanmış olmasıdır[Yalman, 1986; 56].

Ancak, tarım sektöründeki gelişmeler diğer sektörlerle karşılaştırıldığında oldukça geride kalmış, diğer bir ifade ile tarım sektörünün, gerek yatırım, gerek teşvik payları, gerekse GSMH'dan aldığı pay, diğer sektörlerle, özellikle sanayi sektörüne göre 1/3'i aşan oranlarda düşük olmuştur. Bunun temel nedeni olarak, parti programında dikkate değer bir husus olarak yer alan, ülkenin zirai bölgelere ayrılarak, her bölge için ilme ve gerçeklere dayanan özel tarım programının uygulanması, bu yöntemle üreticinin rantabilitesi yükseltme, kadastraya tapulama, ziraat sigortası ve iç ve dış pazarlara uygun bir pazarlama organizasyonunu kurmak gibi üreticiye güven telkin edecek tedbirlerin alınmasının yanında, tarımdaki fazla nüfusu diğer endüstri alanlarına çekme(m,44), gibi olumlu düşüncelerin hayata geçirilememesidir.

Bu durumdan hiç kuşkusuz, hem tarım kesimi, hem de tarıma girdi sağlayan ve bu sektörle ticari ilişki içinde olan orta ve küçük işletme sahipleri/esnaf olumsuz etkilenmiştir. Ancak, bizzat AP'nin kendisi de bu gelişmelerden olumsuz etkilenecektir. Zira, bu gelişmelerin sonucu, AP içinde kendisini gösterecek, diğer bir ifade ile bu gelişmeden AP'nin bizzat kendisi de zarar görecektir. Öyle ki, ileride göreceğimiz gibi, bu kesimlerin parti içindeki temsilcileri, parti politikalarına tepki göstererek, parti yönetimine karşı isyan bayrağı açacak ve bu gelişmelerin sonucu olarak da parti bölünecektir. 1945 yılında CHP iktidarı dönemindeki “Toprak Reformu Yasası” tartışmaları DP'ni ortaya çıkardığı gibi, AP'nin 1965-1970 döneminde uyguladığı “tarım politikaları” da, Demokratik Parti'yi ortaya çıkaracaktır.

B. AP'NİN EKONOMİK GÖRÜŞLERİ VE UYGULADIĞI POLİTİKALAR

1. AP'nin Ekonomik Görüşleri ve Hükümet Programları(1965-1971)

AP'nin ekonomik görüşleri, “İktisadi Düzen ve Kalkınma Politikası” başlığı altında, sanayi(m.32-4), ziraat(m.43-6), orman(m.47-9), hayvancılık(50), enerji(m.52), ulaştırma(m.53) gibi alanları kapsayacak şekilde ifade edilmiştir[Adalet Partisi, 1974; 8-24]. Buna göre hür ekonomik düzen, demokratik siyasal sistemin bir parçası olarak görülen vatandaşın, hürriyet ihtiyacını ikinci plana atan, ekonomik kalkınma için vatandaşın iptidai bir malzeme gibi telakki eden totaliter görüşler reddedilmiştir. Özgürlükçü bir ekonomi politikası öngörülerek, “hürriyetsiz bir toplumun istikrarlı ve yüksek seviyeli üretim imkanına kavuşabileceğine inanmıyoruz”(m.13) denilerek, hür ve demokratik bir sistem içinde kalkınmaya vurgu yapılmıştır.

Programda özel teşebbüs faaliyetinin azami haddine çıkarılarak, milli kaynakların kalkınma hedeflerine yöneltilmesi, ekonomik refah ve kurtuluşun başlıca anahtarı olarak kabul edilmiştir(m.14). Bir yandan piyasa ekonomisinin verimli bir şekilde çalışabilmesi için gerekli şartların hazırlanmasıyla milli gelirin, dolayısıyla kişi başına düşen milli gelirin artırılacağı ifade edilirken(m.15), diğer yandan devletin ekonomik kalkınmadaki işlevinin önemine dikkat çekilmiştir(m.16). Ancak devlet bu işlevini yerine getirirken, özel teşebbüsü rakip olarak görmeyecek, aksine özel

teşebbüsün faaliyetlerini düzenleyen, onu tamamlayan ve gücü yetmediği yerde destekleyen bir kurum olarak(m.17), özel teşebbüsün gücünü aşan bazı kilit endüstrilerde faaliyet göstermesi(m.19) öngörülmüştür.

Sosyal sabit sermayenin teşekkülü için milli tasarrufların artırılması; bankacılık, kredi ve sermaye piyasası için gerekli kamu sermayesinin sağlanması; kamu hizmetlerinin görülmesi için gerekli büyüklükteki mali imkanların sağlanması; ekonominin enflasyon deflasyon gibi istikrardan uzaklaşması anlarında, bütçe masraflarını ayarlamak ve vergi varidatını tanzim etmek; milli borç ve para politikası yoluyla ekonominin gelişmesine paralel olarak duyduğu tedavül vasıtası ihtiyaçlarını karşılamak gibi hedefleri gerçekleştirmek AP'nin ekonomik hedefleri olarak sayılmıştır(m.20).

Programda, mevcut vergi uygulamasının adaletsiz ve devletle halkı karşı karşıya getirici ve uyuşmazlıkların altından kalkılamayacak biçimde olduğu, AP'nin temel hedefinin bu çarpık yapıyı düzelterek, herkesten gücü oranında vergi alınmasının sağlanacağı(m.22-25); rasyonel ve ilme dayalı bir kalkınma için planlamanın gerekliliğine inanıldığı, ancak, planın zorlayıcı değil, yol gösterici olması gerektiği(m.27-28) belirtilmiştir.

AP'ye göre, gelişmekte olan bir ülke olan Türkiye'nin kalkınabilmesi için yapılması gereken şudur: Öncelikle, modern tekniğin öncülüğünde tarım geliştirilmeli; tarımdan sağlanacak finansal destekle sanayi kurularak, tarımdaki fazla nüfus sanayiye kaydırılmalı; kurulan sanayinin hızlanabilmesi için nüfusun genel eğitim ve teknik kabiliyeti yükseltilerek, hür teşebbüs sanayi alanında çalışmaya yönlendirilip, kendisine ekonomik ve teknik yardım yapılmalı, yani, sektörler arasında denge kurularak özel teşebbüs özendirilmelidir(m.29-30).

Programda, sanayileşmenin sadece büyük fabrikalar kurmak olmadığı, sanayileşmenin bundan daha öte, ekonomik ve sosyal bünyede çok daha derin bir değişimi içerdiği, bunu sağlamak için de Türkiye'nin ekonomik ve sosyal kaynaklarının şumullü (geniş) olarak etüd ve analizinin yapılmasının ve Türk halkının yapısını araştırarak Araştırma Enstitüsünün kurulmasının gerekliliği belirtilmiştir(m.31).

Ayrıca, büyük sanayi tesislerinin yanında, küçük sanayi tesislerinin de kurulması ve bunların büyüyüp gelişmesi için gerekli tedbirlerin alınacağı belirtilerek, alınacak bazı tedbirler şöyle sıralanmıştır(m.33):

- a. Sanayiye teşvik için istişare ve danışma servisleri teşkil etmek,
- b. Proto-tipleri geliştirmek ve çeşitli alanlarda araştırma yapmak üzere etüd büroları kurmak,
- c. İşadamları ve müteahhitler için yetiştirme ve olgunlaştırma kursları açmak,
- d. Küçük sanayinin kalkınabilmesi için muhtaç olduğu sanayi siteleri ve çarşıları kurmak,
- e. Sanayiciye pazarlamada yardım etmek, alım-satım işlerinde ve piyasa durumu hakkında gerekli bilgileri vermek,
- f. Mali konularda ve malzeme bakımından gerekli yardımlarda bulunmak, bu amaçla kurulmuş olan mali müesseselerin imkanlarının artırılmasına ve yeni müesseseler kurulmasına çalışmak

Sanayi bölgelerinin kurulmasında fayda mülahaza edilmiş, bu amaçla bölgeler tespit edilip kuracak olanlara özel avantaj ve muafiyetler sağlanmasına taraftar olduğu belirtilerek(m.34); sanayinin ilerleyip güçlenebilmesi için sermaye piyasasının kurulması(m.35);Ortak Pazar'a katılım halinde güçlüklerle karşılaşılmasından kaçınılması için, özellikle Türkiye'nin avantajlı olduğu sanayi alanlarında bir an önce kuruluş ve ihtisaslaşmasının tamamlanması(m.36); sanayinin ihtiyacı olan hammaddenin eksiksiz ithalatı ve dış ticaret tıkanıklığının giderilmesi için gerekenin yapılması, bu amaçla ihracat ve turizm gelirleriyle, yabancı sermaye girişini teşvik için gerekli tedbirlerin alınması(m.37) ve tedbirlere ilaveten, ayrıca, ülkemizin kendi imkanlarının ve ihracatının artırılması, öncelikle ele alınması gereken hususlar(m.39) olarak görülmüş; bütün bunların gerçekleşmesi için ise, üretim, fiyat politikası, standardizasyon ve pazarlama için her türlü tedbir ve teşvikin yapılacağı belirtilmiştir(m.39).

AP, teorik olarak, liberal ekonomik görüşten yanadır ve onun gereği serbest piyasa ekonomisi düşüncesinden hareketle, harp tehlikesi, şiddetli enflasyon ve aşırı mal darlığı gibi olağanüstü haller dışında piyasalara müdahale edilmemelidir, zira AP'ye

göre, ekonomik ve ticari hayat, idari müdahalelerle değil, yine ekonomik tedbirlerle düzenlenmelidir(m.41).

AP'nin ekonomik politikalarına ilişkin temel görüşleri şöyle ifade edilmektedir[Forum, 1 Aralık 1964]:

- Her ne suretle olursa olsun özel teşebbüs serbestisini inkar eden ya da kısıtlayan fikirler reddedilmelidir.
- Sosyal adalet ve refah devleti(*welfare state*) gerçekleştirilmelidir.
- Devlet, özel teşebbüsün destekleyicisi ve yardımcısı durumuna getirilmelidir. Devletin ekonomik hayata müdahalesi asgari seviyeye indirilmelidir.
- Yatırımlar vergi yoluyla teşvik edilmeli ve sermaye terakümü(birikim) sağlayacak vergi tedbirleri alınmalıdır.
- Vergilerin ilanı ve servet beyannameleri usulü kaldırılmalıdır.

AP, gerek İnönü Başbakanlığındaki I.Koalisyon hükümetinde, gerekse Demirel'in Başbakan Yardımcılığını yaptığı, AP Kayseri Senatörü Ürgüplü hükümetlerinde iktidar ortağı olarak görev aldıysa da, AP'nin esas olarak ekonomik görüşlerini uygulama imkanı bulunduğu dönem 1965-1971 yılları arasındaki I., II. ve III. Demirel Hükümetleridir.

27 Ekim 1965- 3 Kasım 1969 tarihleri arasında görev yapan I. Demirel Hükümeti programında yer alan ekonomik görüş ve ilkeleri şöyle ifadelendirmek mümkündür [Dağlı ve Aktürk, 1988: 98 vd]:

- Hızlı kalkınmaya yardım edecek şekilde milli tasarrufların artırılmasının hedeflenmesi,
- Vergi sistemini gözden geçirerek özellikle vergilerin özel teşebbüs ve üretim artışı üzerindeki olumsuzluklarını giderme amacıyla olunması,
- Hazinesinin mali imkanlarının elverdiği anda, tasarruf bonoları müesseselerine son verilmesi,
- Kamu harcamalarının artışını önleyerek, kamu yönetimini ucuzlatmak ve devlet masraflarının ekonomi üzerindeki yükünü hafifletmek için gayret sarfedilmesi,

- İktisadi Devlet Teşekküllerini daha verimli çalıştırıp, bu kurumlara yeterli eleman ve yönetici takviyesi yapmak ve bu kurumların tedricen bir holding halinde halka satılmasını sağlanması,
- Döviz kontrol mevzuatının ve Türk Parasını Koruma mekanizmasının yeniden ele alınması,
- Para ve kredi politikasını ülke istikrarını koruyacak ve kalkınmanın gerektirdiği ödeme araçlarını, yeterli hacimde ekonominin elinde tutacak bir yol takip edilmesi,
- Merkez Bankası'nın kredi kontrol araçlarını geçmiş deneyimler ışığında yeniden düzenleyip takviye edilmesi,
- Sanayi, ulaştırma, madencilik ve ziraat gibi alanlarda uzun vadeli ve düşük faizli kredilerin sağlanması,
- Kalkınma ve ekonomik politikaların temellerinden birini oluşturan sanayileşmenin gerçekleşmesi için, sanayi bölgeleri kurulması ve bu amaçla yatırım yapanlara ucuz arsa ve bina sağlanması, aynı amaçla sermaye piyasalarının kurulması ve geliştirilmesi için çaba sarfedilmesi,
- Standardizasyonu sağlayacak ve çeşitli alanlarda araştırma yapacak etüd büroları kurulması, istişare ve danışma servisleri teşkil edilmesi,
- Müteşebbis ve idareciler için olgunlaştırma kursları düzenleyip, sanayiciye pazarlama ve dış piyasalar alım-satım işleri ile genel konjonktür hakkında gerekli bilgilerin verilmesi,
- Küçük sanayici ile ilgilenip bu amaçla Halk Bankası gibi kurumları desteklemek,
- Ticaret dengesini düzeltebilmek amacıyla, ithal mallarının yurt içinde imalatının artırılarak, ithal ikamesi hedeflerini gerçekleştirecek düzenlemelerin yapılması,
- Ekonomik kalkınma çabalarının temel hedefi olarak, fert başına düşen milli gelirin süratle artırılması yanında, zümre ve bölgeler arasındaki dengenin gerçekleştirilmesi, böylece ekonomik ve sosyal istikrarın korunması.

Tam bir devletçilik veya kollektivizme geçişin bir aşaması olarak değil, aksine devlet faaliyeti ve kamu sektörü olarak vatandaşın mutluluk ve refaha ulaşma çabasında ona yardımcı olmak ve onu desteklemek temel düşüncesine dayanan "karma ekonomi sistem" in kalkınma yolu olarak benimsendiği programda, dış ticaretin devamının sağlanması ve yabancı sermayeden azami derecede faylanma yoluna gidilmesi; petrol

rezervlerinin tespiti, aranması, üretimi, nakli ve dağıtımını gibi faaliyet alanlarına verimli yatırımların yapılmasının teşvik edilmesi; madencilik gelişmesinin önündeki engelleri kaldıracak yeni maden kanununun hazırlanması ve gerekli teşkilatın kurulması, yer alan diğer konular olarak zikredilebilir.

Birinci Demirel hükümetinin programı, ikinci. ve üçüncü Demirel hükümetleri programlarının temelini teşkil eder. Zaten 1965-1971 dönemi içinde üç hükümet kuran Demirel, birinci Hükümetini, 10 Ekim 1965 seçimleri, ikinci hükümetini 12 Ekim 1969 seçimleri sonucunda kurarken, üçüncü hükümetini, ikinci hükümetinin bütçesine kendi partisinden 41 milletvekilinin 11 Şubat 1970 günü “hayır” oyu vermesi sonucunda hükümet bütçesinin güvenoyu alamaması üzerine 14 Şubat 1970 günü istifa etmesinden sonra 6 Mart 1970 günü kurmuş ve kabinesinde değişikliğe gitmemiştir. İkinci ve üçüncü Demirel hükümetlerinin programlarının birincisinin devamı olup aynı muhtevaya sahip olduklarından hükümet programlarını ayrıca zikretmeye gerek görülmemiştir.

2. AP'nin Sanayi Politikaları

AP'nin sanayi politikalarının objektif olarak değerlendirilebileceği dönem 1965-1971 dönemi olduğundan, bu dönem sanayi politikaları incelenecektir. Bu dönemin temel özelliği planlı kalkınma programlarının uygulanmış olmasıdır. 27 Mayıs 1960 askeri darbesinden sonra hazırlanıp, halkoyuna sunularak kabul edilen 1961 Anayasası, “iktisadi, sosyal ve kültürel kalkınma plana bağlanır. Kalkınma bu plana göre gerçekleştirilir”(m.129) ifadesiyle, ekonomik kalkınmanın öngörülecek bir plana bağlı olarak gerçekleştirileceği hükmünü getirmiştir. Planlı kalkınmanın Anayasal bir zorunluluk haline getirilmesinde, 1950'lerde yaşanan ekonomik sorunların temelinde plansız bir politika izlenmiş olmasının önemli bir payı olduğu düşüncesinin olduğu söylenebilir[Yaşa ve diğerleri, 1980: 97].

Planlı ekonomiye geçişin hazırlığını yapan Türkiye, BBYKP'nı tanıtmak için dünya finans çevrelerine bir kolokyum düzenledi. Türkiye iyi bir kalkınma planı hazırladığı görüşündeydi ve planını güvenle dünya finans çevrelerinin görüşüne sunuyordu.

Gerçekten % 7 kalkınma hızı öngörülen plana “...Türkiye’de ilk kez bütün ana ekonomik kararlar akıllıca, uyumlu bir çerçeveye içine yerleştiril...”miş[Mortan ve Çakmaklı, 1987: 162-3] olduğunu söylemek mümkündür. Kalkınma için, gerekli alanlarda yeterli ve nitelikli uzman kadroların yetiştirilmesi, dış ödeme dengesine ulaşma, istihdam sorununu çözme gibi hedefleri belirleyip, sosyal adalet ilkelerine uygun bir şekilde gerçekleştirmeyi öngören BBYKP dönemi bir atılım dönemi olarak nitelendirilebilir[Muter, 1986: 25-6].

Tablo 21: Birinci Beş Yıllık Kalkınma Planının (1963-1967) Gerçekleşmesi
(1965 fiyatlarıyla milyon TL.)

SEKTÖRLER	ÜRETİM 1962	ÜRETİM 1967		ORTALAMA BÜYÜME HIZI		TOPLAM İÇİNDE SEKTÖRÜN PAYI 1967			
		Tahmin	G.	H.G.(%)	Hedef	G.	1962	Hedef	G.
Tarım	22.122	27.163	25.906	95,3	4,2	3,0	41,1	36,0	35,3
Sanayi	8.993	16.275	14.279	94,3	12,6	8,9	16,7	21,6	19,4
İnşaat	3.253	5.333	4.487	84,1	10,4	7,8	6,0	7,0	6,1
Ulaşım	3.491	5.200	4.956	95,3	10,5	7,4	6,5	6,9	6,7
Hizmetler	14.241	18.659	20.923	112,1	5,6	7,6	26,4	24,7	28,5
Gayrimenkul	1.836	2.671	2.716	101,7	7,8	7,9	3,4	3,5	3,7
TOPLAM									
S.M.G.	53.706	75.301	73.267	97,3	7,0	6,7			

(G.) Gerçekleşme (H.G.) Hedef Gerçekleşme (S.M.G.) Safi Milli Gelir
Kaynak:D.P.T.,”İkinci Beş Yıllık...” ve O.E.C.D. “Etudes Economiques: Turquie” Aralık 1970’den
Naklen, [Yaresimos,1992: 262]

Tablodan görüldüğü gibi, 1962 yılı üretimine göre, sektörler içinde en fazla üretim artışı % 100’e yaklaşan bir oranla sanayi sektöründe gerçekleşmiştir. Diğer dikkati çeken bir hususun Hizmetler ve Gayrimenkul sektörlerinin dışındaki tüm sektörlerde üretim ve ortalama büyüme hızlarında hedeflerin gerisinde kalınması ile sanayi sektörünün tarım sektörü karşısındaki yükselişidir.

Tablo 22: Gayri Safi Milli Hasılanın Yıllık Ortalama Büyüme Hızı (%)

SEKTÖRLER	BBYKP (1962 – 1967)		İBYKP (1968 – 1972)	
	Hedef	Gerçekleşme	Hedef	Gerçekleşme
Tarım	4,2	3,0	4,1	3,9
Sanayi	12,6	8,9	12,0	9,7
İnşaat	10,4	7,8	7,2	5,0
Ulaşım	10,5	7,4	7,2	9,0
Hizmetler	5,6	7,6	6,0	6,8
TOPLAM	7,0	6,7	7,0	7,2

Kaynak:[a.g.e., s. 265]

BBYKP'ında, GSMH'da hedeflenen ortalama 7,0 artış hızı gerçekleştirilemeyip %6,7'de kalırken, İBYKP'nda öngörülen büyüme hızı tutturulmuş hatta, % 0,2 geçilmiştir. Ancak, Yaresimos'un da vurguladığı gibi, dikkati çeken, tarım ve sanayi gibi üretici kollarda ortalama büyüme hızı hep tahmin edilenin altında kalmıştır.

Tablo 23: Üretim Faaliyetlerine göre GSMH İndeksi (%)
(1968 yılı üretici fiyatlarıyla)

SEKTÖRLER	1960	1965	1968	1970	1965-1970 dönemi fark
1. Tarım	84,7	88,6	100,0	103,7	15,1
a. Çiftçilik	85,6	88,9	100,0	103,2	14,3
b. Ormancılık	46,8	76,5	100,0	120,8	44,3
c. Bankacılık	60,6	100,7	100,0	121,2	20,5
2. Sanayi	45,0	72,0	100,0	113,5	42,5
a. Madencilik	68,2	92,4	100,0	112,7	20,3
b. İmalat Sanayii	48,3	69,9	100,0	113,5	43,6
c. Elektrik,Gaz,Su	49,7	75,6	100,0	115,6	40,0
3. İnşaat	58,4	77,1	100,0	111,4	34,3
4. Ticaret	50,9	74,6	100,0	117,2	42,6
5. Ulaştırma,Haberleş.	54,6	75,0	100,0	119,3	44,3
6. Hizmetler	63,9	80,3	100,0	112,1	31,8

Kaynak: [Yaşa ve diğerleri, 1980: 48-9]

Üretim faaliyet kollarına göre, GSMH indeksi 1968 yılı üretici fiyatları esas alınıp 100,0 kabul edildiğinde, 1960 yılından itibaren tüm faaliyet alanlarında bir gelişmenin olduğu açık olarak görülmektedir. AP'nin tek başına iktidar olduğu 1965-1971 dönemine bakıldığında, en yüksek gelişme 44,3 ile "Ormancılık" ile "Ulaştırma ve Haberleşme" alanlarında olurken; 43,6 ile "İmalat Sanayii"; 42,6 ile Ticaret ve 42,5 gelişme indeksi ile "Sanayi" dikkati çeken faaliyet alanları olarak görünmektedir. Burada, AP'nin "sanayi" ve "tarım" politikalarını açıklayıcı öneme sahip olan göstergeler, sanayinin 42,5 ile önemli bir gelişme göstermesine karşın, tarımın 15,1'de kalmış olmasıdır. Bu göstergelere bakarak, AP'nin uyguladığı politikaların daha çok sanayiye destek veren, diğer bir ifade ile, tarıma göre daha çok sanayi ağırlıklı olduğunu söylemek mümkündür.

Tablo 24: Üç Ana Sektörün Gayri Safi Milli Hasıladaki Payı**(%)**

Yıl	A	I	S	Toplam
1925-1934	46,7	19,9	33,4	100,0
1935-1944	46,4	21,9	31,7	100,0
1945-1954	45,0	23,0	32,0	100,0
1955-1964	39,8	28,6	31,6	100,0
1965-1974	29,5	36,0	34,5	100,0
1975-1976	24,7	39,1	36,2	100,0

A: Tarım, ormancılık, balıkçılık

I: Madencilik, İmalat sanayii, inşaat, elektrik, gaz, su, ulaştırma

S: Bunların dışında kalan sektörler(hizmetler)

Not: Oranlar her dönemin kavradığı yılların her birine ait yüzdelerin basit aritmetik ortalamalarıdır.
Kaynak[a.g.e., s. 30]

Tablodan görüleceği gibi, 1925-1954 yılları arasında, “Tarım, Ormancılık ve Balıkçılık” hemen değişmeksizin aynı kalmış ve GSMH’nın yaklaşık yarısını oluşturmuş olmasına karşın, 1955-1964 yılları arasında % 10,3 azalma göstermiş, diğer bir ifadeyle, GSMH’nın yarısını karşılayan bu sektörler bu dönemde üçte birden daha az bir orana gerilemiştir. Dikkati çeken önemli bir husus ise, “Tarım, Ormancılık ve Balıkçılık” sektörlerinin devamlı bir azalma trendi göstermesidir. Buna karşılık, “Madencilik, İmalat Sanayii, İnşaat, Gaz, Su ve Ulaştırma” sektörlerinin GSMH içindeki payları 1925-1954 yılları arasında %4, 1955-1974 yılları arasında ise % 7,4 artış göstermiştir. “Hizmet” sektörünün payı ise ufak gelgitlerle hemen aynı kalmıştır. Daha açık bir ifade ile, GSMH paylarındaki değişiklikler “Tarım, Orman ve Balıkçılık” aleyhine, “Madencilik, İmalat Sanayii, İnşaat, Elektrik, Gaz, Su ve Ulaştırma” sektörleri lehine gerçekleşmiştir. Bu sektörlerin bizim açımızdan önemi ise, “Sanayi” sektörü ile direkt ilişkili olan sektörler olmasıdır.

Tablo 25: İmalat Sanayii, Toplam

‘000 000

Yıl	İşyeri Sayısı	Çalışanların Yıllık Ortalama Sayısı	Girdi	Çıktı
1965	3 243	366 508	16 679,0	27 676,4
1966	3 267	390 643	20 229,6	33 081,0
1967	3 328	420 112	23 672,0	40 592,6
1968	3 423	445 836	26 331,1	46 088,7
1969 ⁴⁸	3 484	458 205	29 568,5	51 461,8
1970	4 820	510 437	35 357,0	63 899,1
1971	4931	525 908	46 655,5	84 328,5

Kaynak:[DİE, 2001; 286]

⁴⁸ Tahmin

Tabloda görüldüğü gibi, AP'nin tek başına iktidara geldiği 1965 yılında imalat sanayiinde toplam(devlet, özel) 3243 iş yeri varken, bu sayı 1971'de % 52'lik bir artış göstererek 4931'e yükselmiş ve aynı dönemde çalışanların sayısında % 43,4'lük bir artış olmuştur. Diğer bir ifade ile, sadece imalat sanayiinde % 43,4 oranında istihdam artırılmıştır. Buna karşılık, imalat sanayii girdilerinde % 179,7, çıktılarında ise % 204,6'luk bir artış sağlandığı görülmektedir.

Aynı dönemde, gıda, içki ve tütün sanayii iş yeri sayısında % 27,5, çalışanların sayısında % 18,5 gelişme olurken, aynı sektörlerin girdilerinde % 132, çıktılarında ise % 163 artış gerçekleşmiştir⁴⁹. Aynı şekilde, dokuma, giyim eşyası ve deri sanayii girdilerinde % 170,, çıktılarında % 171,5 artış; kağıt, kağıt ürünleri ve basım sanayii girdilerinde % 292, çıktılarında % 294,3; kimya sanayii, petrol, kömür, kauçuk ve plastik mamulleri sanayii girdilerinde % 211, çıktılarında % 314; metal eşya, makine ve teçhizat, ulaşım aracı, ilmi ve mesleki ölçme aletleri sanayii girdilerinde % 298, çıktılarında ise % 262 artış sağlanmıştır⁵⁰.

1965 yılında 559 733 ton olan şeker üretimi, 1971'de % 20,6 oranında artarak 723 537 tona; 3 237 799 ton olan çimento üretimi ise aynı dönemde % 133 oranında bir artış göstererek 7 552 509 tona yükselmiştir. Sanayi alanındaki bu gelişmelere karşılık, aynı dönemde "tarım" sektörü ile çok yakından ilgili olan, gübre(Amonyum Sulfat) üretimindeki azalma şayanı dikkattir: 1965 yılında 85 420 ton olan gübre(Amonyum Sulfat) üretimi 1971'de % 10'luk bir azalma göstererek 76 779 tona gerilemiştir.

Elektrik enerjisi üretimine bakıldığında toplam(termik ve hidrolik) olarak 1965 yılında 4 952,6 milyon kWh olan üretim 1971'de yaklaşık olarak % 100 artarak (% 98,5) 9 781,1 kWh'a, 1980 yılında ise 1965 yılı üretimine göre yaklaşık % 370 oranında artarak (%369,9) 23 275,4 milyon kWh'a yükselmiştir. Bu üretimin 11 927,2 milyon kWh'ı (% 51,2), termik santrallerden, 11348,2 kWh'ı (% 48,8) ise hidrolik santrallerden üretilmiştir[DİE, 2001:276].

⁴⁹ Değerler, [DİE, 2001: 291-301]'deki veriler esas alınarak tarafımızdan hesaplanmıştır

⁵⁰ Değerler, [DİE, 2001: 290]'deki veriler esas alınarak tarafımızdan hesaplanmıştır.

Elektrik enerjisi üretiminin yanında, kişi başına tüketim miktarı da kuşkusuz bir gelişmişlik göstergesidir. 1923 yılında kişi başına tüketim(*Consumption per capita*) miktarı 3 kWh, 1946'da 26 kWh, 1950'de 33 kWh, 1960'da 87 kWh, 1965 136 kWh, 1971'de 229 kWh, 1980'de 459 kWh, 1998'de ise 1382 kWh'tır[DİE, 2001: 272-4].

Bu verilere göre, kişi başına tüketim, 1923-1945 arası dönem % 733,3 artarak 3 kWh'tan 25 kWh'a, 1946-1950 arası dönem % 26,9 artarak 26 kWh'tan 33 kWh'a, 1951-1960 arası dönem % 141,6 artışla 36 kWh'tan 87 kWh'a, 1961-1965 arası dönem % 47,8 artışla 92 kWh'tan 136 kWh'a, 1966-1971 arası dönem % 54,7 artışla 148 kWh'tan 229 kWh'a, 1972-1980 arası dönem % 78,5 artışla 257 kWh'tan 459 kWh'a 1981-1990 arası dönem %72,5 artışla 484 kWh'tan 835kWh'a ve 1991-1998 arası dönem ise %59 ,9 artışla 864 kWh'tan 1382 kWh'a yükseldiği görülmektedir. Dönemler arası kişi başına tüketim miktarı artışlarına baktığımızda kuşkusuz en dikkate şayan dönemin 1923-1945 arası dönemdir. Ancak, bu sürece yeni savaştan çıkmış, yeni kurulmuş ve yıllık kişi başına tüketimi 3 kWh olan bir süreçten geldiği dikkate alınmalıdır. Bu dönemi artış oranlarına göre, % 141,6 artış ile 1951-1960 dönemi, % 78,5 artış ile 1972-1980 dönemi, % 72,5 artış ile 1981-1990 dönemi, % 59,9 artış ile 1991- 1998 dönemi, % 54 artış ile 1966-1971 dönemi, % 47,8 artış ile 1961-1965 dönemi ve % 26,9 artış ile 1946-1950 dönemidir. Buna göre, AP'nin bu konudaki başarısı, selefi DP'nin çok gerisinde kalırken, en başarısız dönemler 1946-1950 ve 1961-1965 dönemleri olduğu dikkat çekmektedir.

Sanayi, "değişik hammaddeler ve yarı işlenmiş malların fabrikalarda (atölyeler de olabilir) işlenerek, yapılmış (imal edilmiş) mallar durumuna getirilmesi faaliyet ve teknikleri..."[Doğanay, 1995: 384] olduğuna göre, toplumun ihtiyaç duyduğu hemen tüm araç-gereç ve pek çok ihtiyaç maddesinin bu faaliyet ve teknikler sonucu elde edildiği açıktır. Ayrıca, günümüz gelişmiş ülkeleri, bugün sahip oldukları güçlü ekonomik yapıya giderek artan sanayi üretim faaliyetleri sayesinde ulaşmışlar[a.g.e., s. 384] ve sanayi ötesi toplum (bilgi toplumu) haline gelmişlerdir. Türkiye'nin bir türlü aşamadığı tarım toplumu tipini aşarak sanayi toplumu ve sanayi ötesi toplum⁵¹ olabilmesinin temel

⁵¹ Bu konuda karşılaştırmalı bir çalışma için bkz:[Uzunoğlu, 1997: 24-5]

yolunun sanayileşmekten, hammadde ve yarı işlenmiş malları işleyecek faaliyet ve tekniklere sahip olmasından geçmektedir.

Düşünce olarak karma ekonomiyi öngören ve dönemin şartları içinde özel girişimin önünü açacak ve bireyin refahını sağlayacak devlet girişimine de taraftar olan AP, sanayi sektöründe önemli gelişmeler kaydedilmiş, 27 Mayıs askeri darbesi ile kaybedilen toplumsal enerji ve zaman kazanılmaya çalışılmıştır. Diğer bir ifadeyle, AP “devleti devrede tutmakla birlikte, özel girişimciliğe ağırlık vermekten uzak durmamış...ve devlet yatırımcılığını ve alt yapı girişimciliğini kamusal bir duyarlılıkla öne çıkarmıştır”[Kahraman, 1995: 18-9]. Verilerden de gördüğümüz gibi, AP, sanayi sektörüne, özellikle tarım sektörüne göre oldukça fazla önem vermiş, sanayi sektörünü sürükleyici sektör olarak düşünmüştür. Buna rağmen sanayi sektöründeki gelişmelerin önemli ancak yeterli olmadığını söylemek mümkündür.

Ayrıca, tarım ve ona bağlı sektörlerin, sanayi sektörü yanında ihmal edildiğini düşüncesinde olan bir grup AP milletvekilinin önce İkinci Demirel hükümetinin bütçesine ret oyu vererek istifaya zorlamaları ve bu nedenle partiden ihraç edilmeleri üzerine Demokratik Parti’yi kurarak şiddetli bir muhalefe geçmeleri; bu siyasal olayların arkasından ise, Üçüncü Demirel hükümetinin 12 Mart Muhtırası ile alaşağı edilmesi, sanayi sektörü ve ekonomik alandaki gelişmelere önemli bir sekte vurmıştır.

3. AP’nin Ticaret Politikaları

AP, sanayileşme sürecinde ithal ikamesine dayalı bir politika uygulamayı tercih etmiştir. Bu uygulama sürecinde ithalat kotaları sayesinde, ithal ikameli malların üretildiği sanayilerin korunabileceği, ancak, yerli üretimin talebi karşılayamadığı durumlarda bu malların direkt olarak ithalatına izin verilebileceği, bunun dışında ithalata izin verilmeyeceği, yerli üretimin talebi nispeten karşılayabilme durumunda ise ithalatın kontrollü olarak yapılabileceği[Apak, 1993: 119] düşüncesinde olmuştur.

Bu düşünceyi hayata geçirebilmek için dış ticaret rejimini tek başına iktidara geldiği 1965’ten hemen sonra 1966 Ocak ayının ilk haftasında yayınladığı “Dış Ticaret Rejimi

Hakkında Kararname⁵² ile düzenlemiş ve bu kararnameyi her yıl yenilemiş⁵³, böylece, hükümetin, Türkiye ile yabancı ülkeler arasındaki ticari ilişkilerinde, gerek miktar olarak belirleyici olma, gerekse belirlenen bu miktarların dağıtım ve kullanımındaki rolüne belirleyici ve önemli bir konum kazandırılmıştır[Demirci-Güler, 1996: 126].

Bu kararname ile ihracı menedilmiş olanlar dışında, bütün malların ihracı serbest bırakılırken(m.6), karara ekli listede yazılı mallar ile liberasyon ve tahsisli ithal malları listelerine kayıtlı malların ihracı lisansa tabi tutulmuştur. Bu listeye dahil bir malı listeden çıkarmak veya bu listeye ilave etmek yetkisi bakanlar Kuruluna bırakılmıştır(m.6/a).

İthalatta ise, tespit edilecek döviz imkanları, ülke ihtiyacı, iki taraflı antlaşmalar ile hesap ve mübadele durumlarına göre, uygun göreceği devreler itibariyle ithalat programlarını hazırlayıp ilan etmeye; bu programlarda ihtiyaca binaen değişiklik yapmaya; ilgili mercilere talimat vermeye Ticaret Bakanlığı yetkili kılınmıştır(m.11). Kararnamede sanayiciye ihtiyaca binaen döviz tahsis edileceği belirtilirken(m.13), Ticaret Bakanlığına tahsisli ithal malları listesindeki tüm talepleri karşılama ya da bir kısım malların ithalini geçici veya devamlı olarak durdurma yetkisi verilmiştir(m.14).

Ticaret amaçlı ithalat, ancak, imalatçı vesikası bulunan gerçek veya tüzel kişilere tanınırken; sanayiciler, ihracatçılar, madenciler, turistik müesseseler; Ticaret, Sanayi veya Ticaret ve Sanayi Odalarına kayıtlı imalatçılar için kendi mesleki faaliyetleri için sınırlı olmak kaydıyla yapacakları ithalatta, ithalatçı vesikası aranmayacağı hükmü getirilmiştir(m.15). Adı geçen gerçek veya tüzel kişiler ithalatçı vesikasından muaf tutulmuş, ancak, Merkez Bankasından usulüne uygun izin alama zorunluluğu getirilmiştir(m.16). İthal müsaadelerinde yazılı mallar yerine belli şartlarda başka mal ithaline izin verilmiş(m.18), ancak, kimyevi gübre yerine başka mal ithali yasaklanmıştır(m.18/IV).

⁵² Bu Kararname hakkında bkz: [R.G.,4 Ocak 1966-12193]

⁵³ Bkz:R.G., 4 Ocak 1966/ 12193; R.G.,4 Ocak 1967/ 12495; R.G.,4 Ocak 1968/ 12971; R.G.,4 Ocak 1969/ 13092; R.G., 5 Ocak 1970/ 13391

Aynı Kararname ile 2.7.1965 tarih ve 6/4908 sayılı Kararname ile yürürlüğe konulan “Dış Ticaret Rejimi Hakkında Karar” yürürlükten kaldırılırken, 31.12. 1963 tarih ve 6/2535 sayılı Kararnameye ek olarak 14.4.1964 tarih ve 11682 sayılı Resmi Gazete’de yayınlanan “Montaj Sanayii Talimatı”nı yürürlüğe koyan 4.4. 1964 tarih ve 6/2905 sayılı Kararname yürürlükte bırakılmıştır(m.30).

Daha sonraki yıllarda yenilenen “İthalat Rejimi Kararnameleri”nde bazı değişiklikler⁵⁴ yapılmasına rağmen temel konsept korunmak suretiyle “İthalat Rejimi” düzenlenmeye çalışılmıştır. 4 Ocak 1966 tarihli İthalat Rejimi Kararnamesiyle, eski, kullanılmış ve yenileştirilmiş mal ithali yasaklanmış(m.27); 4 Ocak 1967 tarihli Kararname ile “Rotatif Matbaa Makineleri”, Maliye, Ticaret ve Sanayi Bakanlıklarınca müşterek olarak tespit edilecek esaslara uymak şartı ile istisna edilmiştir(m.7). Bu hükümler, 4 Ocak 1968 tarih ve 6/9295 sayılı Kararnamede aynen muhafaza edilirken(m.7); 5 Ocak 1970 tarih ve 6/12826 sayılı Kararnamede kapsamı genişletilmek suretiyle, “eski”, “kullanılmış” ve “yenileştirilmiş” mallara, “kusurlu”(defolu), “standart dışı”(substandart) ve “yatık ve düşük kaliteli” mallar da eklenerek, bu malların ithalat izni Ticaret ve Sanayi Bakanlıklarının ortak kararına bırakılmıştır(m.7).

İthalat rejimi kararnamelerinde de görüldüğü gibi, yıllık ithalat rejimi Ticaret yada Sanayi Bakanlığınca hazırlanmayıp, Ticaret, Sanayi ve Maliye Bakanlıklarının koordinasyonunda DPT tarafından hazırlanmıştır. Diğer taraftan, döviz pozisyonu yeterli olduğu ölçüde ithalat rejiminin zamanla serbestleştirileceği ve liberalize listeden gerçekleştirileceği öngörüsüyle hazırlanan ithalat rejiminde Apak’ın da vurguladığı gibi, zamanla merkezi planlama hakim olmuş, böylece -temel amacının tersine- yurt içi üretimi teşvik eden en önemli araçlardan biri durumuna gelmiştir[Apak, 1993: 122].

⁵⁴ Örneğin, 4 Ocak 1966 tarih ve 6/5733 sayılı Kararnamede yer almazken, bir yıl sonra çıkarılan 4 Ocak 1967 tarih ve 6/7490 sayılı Kararnamede “İthalat Vesikası” aranmayacaklar arasına “armatörler” ve “İnşaat Mütahhitleri” de dahil edilmiştir.

Tablo 26: İmalat Sanayii İhracatı

Yıllar	Milyon \$
1964	40.1
1965	27.5
1966	24.3 (Tekstil: 2.6, Gıda: 10.0)
1967	20.9 (Tekstil: 3.0, Gıda: 11.7)
1968	24.5 (Tekstil: 8.0, Gıda: 6.9)
1969	50.8 (Tekstil: 16.0, Gıda: 20.7)
1970	61.8 (Tekstil: 26.5, Gıda: 12.8)

Kaynak: [a.g.e., s.123]

Tablodan da görüleceği gibi, 1965-1970 dönemi toplam sanayi ürünleri ihracatı esas itibariyle azalmış, 1969-1970 yılları arasındaki dikkati çeken artış ise tekstil⁵⁵ ve gıda sektörlerindeki artıştan kaynaklanmıştır[a.g.e., s. 122].

Tablo 27: Türkiye'ye Gelen Yabancı Sermaye '000 TL.

Yıllar	Fiilen Gelen Sermaye	Kar Transferi
1952	21 654	-
1953	3 842	24
1954	45 874	495
1955	20 641	805
1956	9 005	1 884
1957	2 509	3 705
1958	3 032	6 270
1959	5 581	8 541
1960	11 372	15 810
1961	31 725	12 426
1962	56 263	13 367
1963	78 902	16 086
1964	61 963	15 182
1965	82 360	32 557
1966	69 580	47 249
1967	67 750	53 489
1968	92 357	54 981
1969	61 367	62 692
1970	90 558	68 227
1971	102 917	64 454
TOPLAM	919 348	477 243

Kaynak:[Avcioğlu, 1973: 785]

Tablodan görüleceği üzere, 6224 sayılı Yabancı Sermayeyi Teşvik Kanununa göre 1971 yılı sonu itibariyle Türkiye'ye fiilen gelen yabancı sermaye 919 348 000 TL.'dir. Bunun 352 459 000 TL.'si 1952-1964 yılları arasında, 566 889 000 TL.'si ise 1965-1971

⁵⁵1968'den sonra tekstil ihracatının önemli ölçüde artmasının nedeni, uluslar arası piyasalarda tekstilin, geleneksel olmayan diğer ihraç ürünlerine göre daha fazla rekabet gücüne sahip olmasıydı[Apak, 1993: 121].

döneminde girmiştir. Diğer bir ifade ile, 1952-1964 yılları arasındaki 13 yıllık sürede ülkeye toplam yabancı sermaye miktarı 352 459 000 TL. olurken, 1965-1971 dönemindeki yedi yıllık sürede % 160,8 artarak 566 889 000 TL.'na ulaşmıştır. Görüldüğü gibi, yirmi yıllık toplam yabancı sermayenin %61,6'sı yedi yıllık 1965-1971 döneminde girmiştir.

Kar transferinde durum daha farklıdır. Yirmi yıllık süredeki toplam 477 243 00 TL.'nın, sadece 93 594 000 TL.'si 12 yıllık süre olan 1953-1964 arasında gerçekleşirken, 1965-1971 dönemindeki yedi yıllık sürede % 409 artarak 383 649 000 TL.'sına ulaşmıştır.

Ticaret Bakanlığının 1972 yılında yayınladığı bir rapora göre, 1972 yılı itibariyle Türkiye'de yabancı sermaye ile kurulmuş toplam 121 büyük firma vardır. Bu 121 kuruluşun 4 milyar Lira dolayındaki sermayesinin 1milyar 900 milyon Lirası, yani yaklaşık yarısı, yabancı sermayeye aittir. Avcıoğlu'nun ifadesiyle, yabancı sermaye 121 büyük kuruluşun % 70'inde, %50,2 ile % 92 arasındaki sermaye payına sahiptir[a.g.e., s. 786-7]. Ancak, gelişmekte olan bir ülke olan ve kaynak sıkıntısı çeken Türkiye için bu miktar bir yabancı sermaye girişinin yeterli olmadığı açıktır.

Türkiye, 1965-1971 dönemi AP iktidarı döneminde belli oranda yabancı sermaye girişi sağlayabilmiş olsa da, bu imkanı sanayileşme sürecini hızlandıracak bir araç olarak kullanamamıştır. Zira, Türkiye gibi yeni sanayileşen yada sanayileşme sürecinin ilk aşamasında olan ülkeler genellikle iç piyasaya yönelik ithal ikamesi yolunu tercih etmişler, ancak, hemen bunu takip eden süreçte hedef kitlesi hem iç hem de dış piyasa olan sanayileşme sürecini başarı ile sürdürmüşlerdir. Türkiye'ye bakıldığında, ithal ikamesini takip eden sanayileşme sürecini , yani ihracata yönelik sanayilerini kurma politikalarını ne yazık ki başarı ile uygulayamamıştır[Kılıçbay, 1993: 69]. Ancak, 12 Eylül 1980 askeri darbesinden sonraki dönemde Özal hükümetleri tarafından dışa açık politikalar uygulanmak istenmiş ve geçici bir başarı sağlanmışsa da, Özal sonrası dönemde tekrar eski politikalara dönmüştür.

Dışa açılan sanayilerin başarılı olabilmesi için, ilke olarak "Kalite-Maliyet Koordinasyonu" bir sanayi politikası olarak benimsenmelidir. Bu ekonomi-politik tercih

düşük maliyetli mal üretimini sağlayacaktır. Zira, bir mal eğer dünya standartlarına uygun olup, bu yüksek kaliteye ek olarak fiyatı da düşükse, dış rekabet gücüne sahip olabilir[a.g.e., s. 71]. Ancak, Türkiye ne AP döneminde, ne de daha sonra ki süreçte ithal ikamesini takip eden bir sanayileşme sürecini gerçekleştirememiştir. Dahası, gümrük duvarlarıyla korunan yerli sanayi dış rekabete açılmamış, hatta bu süreçte dünya standartlarında mal üretimini aklından bile geçiremediği gibi, buna gerek de duymamıştır. Kapalı ve ithalat sınırlamalarının olduğu sistemle, rahatlık ve güven sağlayan rekabetten uzak düzenlemeler sayesinde, bir yandan dış pazarda hiçbir rekabet gücü olmayan yerli sanayiye, haksız büyük bir kazanç imkanı sağlanırken, diğer yandan planlı ekonomiye rağmen bölgeler arasında çok eşitsiz bir dağılım ortaya çıkmıştır[Zürcher, 1995: 387].

Diğer taraftan 1963-1980 dönemindeki ithal ikamesi politikaların uygulanmasına bağlı olarak uygulanmış olan dış ticaret ve kambiyo işlemleri ekonomik yapıyı”ithal ikameli mal üreten sanayiler lehinde gelişmesini sağlamış, böylece bir yandan bu adı geçen sanayilere gümrük ve kotalarla koruma sağlanırken, diğer yandan yurt içi fiyatlar, ihracat sektörlerin aleyhine gelişmiş, bu da doğal kaynakların ithal ikamesi mal üreten sanayilere kaymasını sağlamıştır[Aktan ve Baysan, 1985: 69].

Çok belirgin ve ilkeli olmamakla birlikte 1923-1931 dönemindeki özel teşebbüse önem veren politikalara karşın, 1932-1950 döneminde, özel girişimin sermaye azlığı gibi nedenlerden dolayı devletin ekonomiye etkin müdahalesi gereği bir etatizm uygulamasına ağırlık verilmiştir. 1950-1960 döneminde ise, Menderes Hükümetlerinde bu etatizmden, liberalizme geçiş düşüncesi hakim olmuş[Aktan, 1994: 106-15], 1961-1980 dönemin ise merkezden planlı bir ekonomi dönemi olmuştur⁵⁶. Bu dönem kalkınma siyasetinin en zayıf noktası, yeni kurulan sanayilerin çok aşırı şekilde ithal malzeme ve yedek parçaya bağımlı olması ile bunu karşılayacak döviz ihtiyacının, dış rezervin kullanılabilirliğine bağlı olmasıdır. İthalata bağımlı olan bu ekonomik yapı, sürekli bir ödemeler dengesi açığı ile karşı karşıya kalmış, bu da ithalat için gereken dövizin bulunmasında sorunlar ortaya çıkarmıştır. Ortaya çıkan bu döviz açığı, dış

⁵⁶ Coşkun Can Aktan, 1960-1980 dönemi ekonomi politikalarını devletçiliğe dönüş olarak nitelendirmektedir. Bkz:[Aktan, 1994:115]. Karşı görüş olarak, Adalet Partisi'nin, ekonomik görüşünün serbest ve liberal olduğu hakkında, bkz: [Versan, (Tarihsiz): 72-6]

yardımlar ve Avrupa'daki Türk işçilerinin ülkeye transfer edilen dövizleriyle kapatılmaya çalışılmıştır[Zürcher, 1995: 388]. Türkiye gibi, ihracat sektörü nispi bağımsızlığa kavuşmayan bir ülkenin, ithalat kapasitesi bakımından sorunlar yaşaması kaçınılmazdır. Zira, ithalat kapasitesi, ihracat hacminin ticaret hadleriyle çarpımı ve dış mali yardıma bağlıdır. Bunu formül olarak şöyle ifade etmek mümkündür[Türk, 1970: 155]:

$$\text{İthalat kapasitesi} = \text{İhracat hacmi} \times \frac{\text{İhracat fiyatları}}{\text{İthalat fiyatları}} + \text{Dış mali kaynaklar}$$

Formülden de açık olarak görüleceği gibi ithalatın kapasite hacmi, ihracatın artırılmasına bağlıdır. İhracatını artırabilen ülkeler, ithalatın karşılanması konusunda bir sıkıntı yaşamayacaklardır. Yeter ki ihracat hadlerinde tersine bir gelişme olmasın. Yine formülde açık olarak görülmektedir ki, ihracat konusunda sıkıntılı olan ve belli bir istikrar kazanamayan ülkeler, bu açığı dış yardımla kapatma yoluna gideceklerdir. İşte, Türkiye'nin içine düştüğü durum bu olmuştur. Buradaki temel paradoks, Türkiye'deki ithal ikamesine dayalı sanayinin ikinci basamak olarak ihracata yönelik sanayiye kuramamasıdır.

Bunun sonucu olarak, yeterli ihracat hacmi olmayan Türkiye'nin buna bağlı olarak ithalat kapasitesi de daralınca, aradaki fark dış yardımla kapatılmaya çalışılmıştır. Bu arada yurt dışında çalışan Türk işçilerinin gönderdikleri dövizlerin, ödemeler bilançosunun denklemlenmesinde/dış dengenin sağlanmasında, diğer bir ifade ile, ithalat kapasitesinin artışında çok önemli işlevleri olduğu kuşkusuzdur. Aşağıdaki tablo bunu açık olarak göstermektedir.

Tablo 28: Türkiye'ye Giren İşçi Dövizleri

Yıl	Yurda Giren Döviz (Milyon Dolar)
1967	93.0
1968	107.0
1969	140.6
1970	273.0
1971	471.4
1972	740.0

Kaynak:[DİE, 1973: 322]

Tablodan da görüldüğü gibi, işçi dövizlerinin yurda girişi yıllara göre artarak devam etmiş, öyle ki 1972 yılında yurda giren döviz miktarı 1967 yılı giren döviz miktarının yaklaşık sekiz katına ulaşmıştır. Diğer bir ifadeyle, 1964'de ihracat gelirlerinin %2'si kadar olan işçi dövizleri girişi, 1970-71'deki ihracat gelirlerinin %50'sine, 1973'de ise %90'ına ulaşmıştır[Sönmez, 1999:60] bu da Türkiye'nin ithalat kapasitesinin artırılmasında önemli bir işlev görmüş ancak, özellikle uygulanan yanlış petrol politikaları yüzünden değerlendirilemeyerek adeta heba edilmiştir.

Sanayinin içinde bulunduğu bu durum, Türk ekonomisi için önemli bir sektör olan tarımı da önemli ölçüde etkileyen faktörlerden biri olmuştur

Tablo 29: Traktör Sayısı ve Traktörle İşlenen Arazi

Yıl	Traktör Sayısı	Traktörle İşlenen Arazi '000 hektar
1940	1 065	78
1950	16 585	1 244
1960	42 136	3 160
1970	105 865	7 940

Kaynak:[DİE, 1973: 69]

Tablodan görüldüğü gibi, 1960 yılında 42 136 olan traktör 1970 yılında % 251,2'lik bir artış göstererek 105 865'e çıkmıştır. Bu artış tamamen ithalata yöneliktir ve traktör sayısının artışı doğru orantılı olarak ithalatın artışını da beraberinde getirmiştir. Dolayısıyla, tarımda verimliliği artırabilmek için traktör/montaj sanayii için gerekli ekipman, ithalatın kapasitesiyle sınırlı olacaktır.

Nitekim, Türkiye'de ithalatın yapısına bakıldığında, yatırım maddeleri içinde önemli bir yer tutan ve giderek artan inşaat malzemesi payının 1953 yılından sonra azalmaya başladığı görülmektedir. Bunun nedeni, bu yıldan itibaren özellikle kurulan çimento fabrikaları ve diğer malzemelerdeki yerli üretimin artmasıdır. Bu artış da, ithalatı daraltmıştır. Ancak, 1956 yılından itibaren, ithal hammaddeye dayalı olarak kurulan sanayi tesislerinin faaliyete geçmeleriyle, hammadde ithalatı da hızlı bir artış göstermiştir. Diğer yandan, 1953 yılında genel ithalat içindeki payı % 20,3 olan tüketim malları ithalatı, bu yıldan itibaren düşmeye başlamıştır. Bunun temel nedeni ise, bu

yıldan itibaren hükümetlerin, sanayi hammaddesi ithalatına daha çok kaynak ayırabilmek amacıyla, özellikle lüks tüketim malları ithalini büyük oranda durdurması[a.g.e., s., 317-8] ve yukarıda bahsettiğimiz şekilde, alınan tedbirler ve getirilen ithalat kotalarıyla, ithalatın kontrol altına alınmasıdır.

AP, tek başına iktidarda olduğu 1965-1971 döneminde, çıkardığı kararnameler ve uyguladığı ithal ikameci politikalarla, hem yeni kurulan ve ithal hammadde ve malzemeye ihtiyaç duyan sanayi için kaynak oluşturmak, hem de dış kaynak ve yardım bulmanın zorluğunu dikkate alarak ithalatı mümkün olduğunca daraltmayı amaçlamıştır. Kaldı ki, tamamen dışa bağımlı, yardımla sağlıklı bir kalkınma mümkün değildir ki, bu durum gelişmekte olan bir ülke olan Türkiye'nin kalkınma yolundaki en büyük handikapını oluşturmuştur ve handikap Türkiye için halen tehdit olmaya devam etmektedir. Bunu aşmanın en kolay yolu ülkeye yabancı sermaye akışını hızlandırmaktır ki, Türkiye'nin bu konuda başarılı olduğunu söylemek mümkün değildir.

Tablo 30: İhracatın Yapısı

Yıl	Tarım Ürünleri	Madencilik ve Taş Ocakları Ürünleri	Sanayi Ürünleri	TOPLAM
1923	86,3	5,1	8,6	100,0
1939	88,2	7,0	4,8	100,0
1950	93,0	5,6	1,4	100,0
1960	85,3	5,1	9,6	100,0
1965	75,8	3,7	20,5	100,0
1966	77,3	4,7	18,0	100,0
1967	80,5	4,0	15,0	100,0
1968	80,5	5,2	14,3	100,0
1969	75,4	6,5	18,1	100,0
1970	75,2	7,7	17,1	100,0
1971	72,6	7,2	20,0	100,0

Kaynak:[DİE, 1973: 316]

Tablodaki verilerden de açık olarak görüldüğü gibi Türkiye'nin ihracatında tarımın tartışmasız bir üstünlüğü söz konusudur. Ancak, tabloda dikkat çeken önemli bir gösterge, tarım ürünlerinin toplam ihracattaki payının dalgalı bir seyir izlemesine ve buna uygun olarak 1965-1968 yılları arasında nispi olarak yükselmesine karşın, tablo geneline bakıldığında giderek bir daralma göstermesidir. 1950'de %93'e kadar çıkan tarımın toplam ihracat içindeki payı 1971'de % 72,6'ya gerileyerek %20,6 daralmıştır. Buna paralel olarak, aynı şekilde, sanayi ürünlerinin ihracattaki payı 1939-1950 yılları arasında bir azalma göstermesine karşın giderek artmıştır. Öyle ki, 1950'de % 1,4'e

kadar gerileyen sanayinin toplam ihracat içindeki payı 1971'de % 20,2'ye yükselerek, % 18,8'lik bir genişleme göstermiştir. Madencilik ve taş ocakları ürünleri payı ise, küçük değişikliklerle aynı konumunu muhafaza etmiştir.

Ayrıca belirtmek gerekir ki, 1961 yılında yapılan tüm ithalatın % 60,9'u özel sektör, % 30,1'i kamu sektörü tarafından gerçekleştirilirken, özel sektörün payı 1967'de % 73,8'e yükselmiş bu yıldan itibaren düşme göstererek 1971 yılında % 57,2 olmuş[DİE,1973: 318] ve bu sonuçla özel ve kamu sektörünün toplam ithalattaki payları birbirine çok yaklaşmıştır.

Toplam ihracatın ise, 1961'de % 87'6'sı özel sektör, % 12,4'ü kamu sektörü tarafında gerçekleştirilirken, 1970'e kadar küçük dalgalanmalarla hemen aynı durum varlığını devam ettirmiş, 1971'e gelindiğinde özel sektörün payı % 76'ya gerilerken, kamu sektörünün payı % 24'e yükselmiştir[a.g.e., s. 318].

Bu göstergelerden de anlaşılacağı gibi, toplam ithalatta giderek devletin ağırlığı kendini hissettirmiş ve 1971'de kamu sektörü ve özel sektörün ithalat payları birbirine çok yaklaşmıştır. Aynı şekilde, toplam ihracatta % 87'lik payla özel sektör önemli bir üstünlüğe sahipken, 1971'e gelindiğinde kamu sektörü, kendi lehinde gelişen artış sayesinde özel sektörün üçte biri seviyesine yükselmiştir.

Bu göstergeler ithalat ve ihracatta devletin giderek ağırlık kazandığı izlenimini verse de, karma ekonomi uygulama çabasında olan AP için, kanaatimizce normal karşılanmalıdır. Zira, bu dönemde devletin ithalattaki payının giderek artması, devletin ekonomide, dolayısıyla üretimde önemli bir pay sahibi olduğunu gösterse de, aynı kamu sektörünün ihracatta çok daha küçük bir paya sahip olması; bu durumun, özel sektörün ihracata yönelik üretim yaparken, kamu sektörünün daha çok iç tüketime yönelik (çimento, şeker gibi) üretim yaptığını gösterdiğini söylemek mümkündür. Bu ticaretin, %75,6'sı OECD ülkeleri ile olurken, % 19,1'i anlaşmalı ülkelerle, % 5,3'ü de diğer ülkelerle gerçekleşmiştir[a.g.e., s. 31].

1970'de Türkiye'nin dış finansman ihtiyacı 176 milyon Dolar'dır. Dış finansman ihtiyacının % 65'i dış borçların taksit, faiz vb. ödemelerine tahsis edilmiştir. Bu dış ödemeler açığı çeşitli dış kredilerle kapatılmış; bunun sonucu olarak da dış borçlar giderek sürekli bir şekilde artmıştır. 1963-1969 döneminde alınan 1 097 milyon Dolar'lık nakdi dış kredinin % 90,3'ü ana para, faiz gibi borç ödemelerinde kullanılmıştır. Rakamların açık olarak gösterdiği gibi, Türkiye aldığı dış kredilerin heemen tamamını dış borçlarını ödemede kullanmıştır. Öyle ki, "...dış kredilerin Türk ekonomisinin istihdam hacmini genişletmek gibi bir görevi yerine getirmekten uzak bulunduğunu, dış kredilerin ülke ekonomisine yarar sağlamak noktasını geride bıraktıkları..."[a.g.e., s. 322], giderek Türkiye'yi daha fazla dışa bağımlı hale getirip, çığ etkisi gibi büyüyen bir yapıya dönüştüklerini söylemek mümkündür.

Dış yardım ihtiyacı temel olarak kalkınma istek ve azminden doğar[El Naggar, 1967: 60]. Zira, günümüz gelişmiş ülkeleri, Japonya, OECD üye ülkeleri ve başta Dünya Bankası olmak üzere uluslararası finans teşkilatlarından 51 milyar Dolar uzun vadeli kredi ve yardım almışlardır. Diğer bir ifade ile, bu devletler kalkınmalarında, dış yardım, kredi ve hükümet bağışlarını araç olarak kullanıp, avantaja dönüştürebilmişlerdir. Oysa Türkiye, aldığı dış yardımları yatırıma dönüştüremeyip, borcu borçla kapatma gibi bir handikap içine girmiş, bu da yukarıda belirttiğimiz gibi, boçlar üzerinde giderek artan bir çığ etkisi yapmıştır.

Dış ödemeler dengesindeki diğer önemli bir pay da yurt dışında çalışan Türk işçilerinin yurda transfer edilen dövizleridir. 1967-1971 yılları arasındaki beş yıllık işçi dövizlerinin dolar cinsinden durumu tablo 28'de gösterilmiştir.

Tablo 28'de görüldüğü gibi, 1971 yılında yurda transfer edilen işçi döviz tutarı 471,4 milyon dolardır ve bu aynı yılda beklenen mal ihracatına eşittir ki, işçi dövizleri Türkiye'nin dış ödemeler dengesindeki en önemli güvenceyi oluşturacaktır[a.g.e., s. 322].

Türkiye ekonomisinin bu derece dış yardıma bağımlı hale gelmesinin temel nedenlerinden birisi kişi başına dış ticaret değeri ile ithalat ve ihracat değerinin düşük olmasıdır.

Tablo 31: Bazı Ülkelerin Kişi Başına GSMH ve Dış Ticaret Değerleri Dolar

Ülke	GSMH	Dış Ticaret	İthalat	İhracat
A.B.D.	3 520	292	136	156
İsveç	2 270	1 184	603	581
Batı Almanya	1 760	675	291	384
İngiltere	1 620	567	314	253
Yunanistan	660	196	138	58
Bulgaristan	620	367	190	177
Türkiye	280	37	20	16

Kaynak:[a.g.e., s. 323]

Göstergelerden de açık olarak görüldüğü gibi, Türkiye'nin GSMH'dan fert başına düşen miktarı, Bulgaristan'ın % 55,1'i, Yunanistan'ın % 42,4'ü iken İsveç'in sadece % 12,4'ü kadardır. Türkiye'nin fert başına düşen dış ticaret değeri ise, Bulgaristan'ın % 10'u, Yunanistan'ın % 18,8'i İsveç'in ise sadece % 3,1'i kadardır. Yine Türkiye'nin ithalatının fert başına düşen miktarı Bulgaristan'ın % 11'i, Yunanistan'ın % 15,2'si, İsveç'in ise ancak % 3,3'ü kadar olabilirken; kişi başına ihracatı yine, Bulgaristan'ın, % 9'u, Yunanistan'ın % 27,5'i, İsveç'in ise ancak, % 2,7'si kadardır.

Tablo ve değerlerden anlaşıldığı gibi, Türkiye'nin GSMH'sının yanında, fert başına düşen dış ticaret, ithalat ve ihracat değerleri de oldukça düşüktür. Diğer bir ifade ile, Türkiye'nin temel sorunu üretimsizliktir. Bu sorun aşamadığı sürece, diğer sorunların da aşılması mümkün görünmemektedir. AP'nin 1965-1971 tek başına iktidar döneminde kısmi bir başarı sağlanmış olsa da, genel olarak yetersiz kaldığı açıktır. Dahası bu sorun daha sonra ki hükümetlerce de aşamayacak ve 2000'li yılların da kronik sorunu olmaya devam edecektir.

Diğer taraftan, Türkiye'nin dış ticaret partnerlerinin % 90'ını ekonomik olarak gelişmiş ülkeler oluşturmuşlardır. Bu durum tabii olarak gelişmiş ülkeleri daha baştan avantajlı kılarken, Türkiye gibi gelişmekte olan ülkeleri ise dezavantajlı konumu düşürmüştür. Bu durumdan, Türkiye'nin yıllara göre oluşan kaybı şöyledir:

Tablo 32: Türkiye'nin Ticaret Hadlerindeki Değişmelerden Doğan Dış Ticaret Kaybı

Yıl	Dış Ticaret Kaybı / milyon TL.
1960	1 084,9
1961	2 150,1
1962	6 389,9
1963	9 548,9
1964	5 928,8
1965	3 379,4
1966	4 309,2
1967	3 368,4
TOPLAM	34 350,4

Kaynak:[a.g.e., s. 324]

Tablodan da görüleceği gibi, Türkiye'nin 1960-1967 yılları arasındaki sekiz yıllık dönemde sadece fiyat değişmelerinden kaynaklanan kaybı 34 milyar TL.'dir. Gelişmekte olan bir ülke olan Türkiye için bunun önemli kayıp olduğu kuşkusuzdur. Ancak, 1965 Kasım'ında görev başına gelen AP iktidarıyla bir kalkınma hamlesi içine giren Türkiye'nin, bu kalkınmayı gerçekleştirebilmesi yapacağı ithalata bağlıdır. Zira, Türkiye'nin ithalatının büyük bir kısmı yatırım malları ve hammadde alımına ayırması gerekmektedir. 1948-1967 yılları arasındaki yirmi yıllık dönemde ortalama olarak ithalat değerinin % 47'si yatırım mallarına, % 39,9'u ise hammadde için harcanmıştır. Tüketim malları ithalatının tüm ithalat içindeki payı sadece % 13,1'dir. Oysa, tüketim maddeleri ithalatının tüm ithalat içindeki payı 1953'de % 25'dir[a.g.e., s. 323]. Kalkınma hamlesi içinde yatırım ve hammadde ithalat değeri yükseldikçe ve hükümetin getirdiği ithalat sınırlamalarıyla, ithalattaki tüketim maddeleri payı zorunlu olarak daralmıştır.

Hem kalkınma hem de ithalat kapasitesi için çok önemli olan ihracatın yine 1948-1967 yılları arasındaki ortalama değerinin % 48,7'si endüstri hammaddeleri ve bitkiler, % 19,3'ü meyve ve sebze, % 9,6'sı madenlere aittir. Sanayi ürünlerinin payı sadece % 5,1'dir[a.g.e., s. 324].

İthalat ve ihracat karşılaştırıldığında karşımıza şöyle bir tablo çıkmaktadır: Türkiye kendisinde olan hammaddeyi ucuz fiyatla gelişmiş ülkelere satmakta, aldıkları bu hammaddeyi mamul hale getiren bu ülkeler, bu ürünleri, kalkınma için yaşamsal öneme

sahip ana maddeler olarak yüksek fiyatlarla dönüp Türkiye'ye tekrar satmaktadırlar. Bu, kalkınma için geçici bir dönem olarak katlanılabilir bir durumdur. Ancak, kalkınmasını gerçekleştirip bu süreci tersine çeviremeyen Türkiye, gündün güne büyüyen bütçe açıkları ve büyük borç yüküyle karşı karşıya kalmıştır. Diğer bir ifadeyle, bu durum Türkiye ekonomisi için bir handikap halini alarak, kalkınmasını engelleyen bir sürece dönüşmüştür. Öyle ki, Türkiye'nin 1977 yılında GSMH'ndan fert başına düşen miktarı 1018 Dolar iken, A.B.D.'nin 7 060 (1976 yılı). O günkü bir görüşe göre, Türkiye ancak, 2000 yılında A.B.D.'nin 1976 yılı seviyesine ulaşabilecektir. Buna göre, Türkiye'nin 1976 yılı GSMH'sı 7000 Dolar düzeylerinde olacaktır[Öztuna, 1977: 9]. Ne var ki, bu beklenti gerçekleşmeyecek ve Türkiye'nin 2000 yılındaki fert başına düşen GSMH'sı 2800 dolar seviyelerinde kalarak, 23 yılda ancak yaklaşık iki buçuk kat gelişebilecektir. Hatta, Türk ekonomisinin yaşadığı krizler sonucunda bu rakam daha da düşecektir. Bunun önemli sebeplerinden birisi, Türkiye'nin içine düştüğü, dipsiz kuyuya dönüşen borç çıkmazı ile AP'nin iktidarda kaldığı süre içinde uyguladığı popülist politikalar⁵⁷.

Planlı kalkınma döneminde yapılan planlar her ne kadar merkezi planlar olarak algılanmayıp, kişilerin hür iradeleri ve bu hür iradelerinin tercihleriyle varılacak hedefleri gösterir biçimde[Gümüştekin, Seri.3: 26] algılansa da, hazırlanan planlar hayata geçirilememiş ve Türkiye'nin kalkınmaya müsait potansiyeli değerlendirilememiştir.

AP, teorik olarak ilkeli bir sanayileşme öngörmüş ve öngördüğü sanayileşmenin ilkelerini şöyle belirlemiştir[Gümüştekin, Seri.4: 22-3]:

- Rekabet gücü olan,
- Ülkedeki hammadde ve işgücünü birlikte veya ayrı ayrı değerlendirmeye elverişli,
- İstihdam yaratan, işgücü yoğun,
- Dış ticaret hacmine sahip, ihraç imkanı oluşturacak,
- Modern ilim, teknoloji ve sevk-i idareyi Türkiye'ye getiren,
- Yaşama gücü olan (viabilite), dışarıdan bir desteğe ihtiyaç duymaksızın yaşayabilen bir sanayi.

⁵⁷ Bu konuda daha geniş bilgi için bkz:[Boratav, 1983]

AP'nin iktidarda kaldığı süre içerisinde öngördüğü niteliklere sahip bir sanayiye kuramamış ve Türkiye, gelişmiş bir sanayi toplumu haline gelememiştir. Ancak, yukarıda vurguladığımız gibi, AP'in iktidara geldiği 1965 Kasım'ndan itibaren ortalama %7'lık bir kalkınma hızı ile bir kalkınma hamlesi başladığını söylemek mümkün olsa da, bu olumlu gelişme 12 Mart 1971 Muhtırası ile kesilmiştir.

4. AP'nin Vergi Politikaları

Türkiye hiçbir dönemde olumlu bir vergi politikası izleyememiştir. Gerek tek parti, gerekse çok parti döneminde, vergi reformu adı altında gerçekleştirilen uygulamalar, çoğu zaman büyük oranda vergi ödeyen kesimlere tavizler sağlama arzusu ile hareket edilmiş⁵⁸ ve önemli bir kamu kaynağı tam olarak değerlendirilememiştir. Yalçın Küçük, 1960 yılı rakamlarına göre, sadece tarımdan alınan vergilerin yüz misli artırılmasının mümkün olduğunu söylemektedir[Küçük, 1971: 234]. Zira, 1950 yılında yürürlüğe girmiş olan “Gelir Vergisi” genel olmayıp, tarım kazançlarını kapsamıyordu. Çok fazla istisna ve vergi dışlıklar(muafiyet) söz konusuydu. 1950’de DP’nin iktidara gelmesiyle, “yol vergisi ile esnaf vergisi kaldırılarak esnafın gelir vergisi çerçevesinde vergilendirilmesi yoluna gidilmiştir. 27 Mayıs’tan sonra ise yeni bir düzenlemeye gidilerek, tarımsal kazançlar vergilendirilmemiş, götürü gider indirimi getirilmiş ve vergi tarifeleri yeniden belirlenmiştir. Servet beyanı vergi sistemine girmiş, kurumlar vergisi oranı nispet sermaye ve kooperatif şirketlerde % 10’dan % 20’ye yükseltilmiştir. Bu yolla gelir vergisi sisteminde hem milli hem sosyal amaçlar birlikte gerçekleştirilmek istenmiştir[Türk, 1981: 346].

AP iktidarı 1970 ilkbaharında en az iki milyar gelir getirecek, esas itibariyle köylü ve işçiden ziyade rantıye tabakalarla, burjuvazinin “asalak karakter” taşıyan kesimlerini[Gevgilili, 1973: 123], diğer bir ifade ile, yüksek ve orta gelir gruplarını vergilendirmek için[a.g.e., s.140] bir vergi tasarısı hazırlığına girişti ve 1318 Sayılı Finansman Kanununu, 29 Temmuz 1970’de Meclisten geçirdi. Bu yeni yasa ile, bir

⁵⁸ İlk plan hazırlık çalışmaları esnasında Türkiye’ye gelen ve vergi reform komisyonu çalışma raporlarını inceleyen İngiliz İktisatçı N.Kalder reform komisyonu raporunun 30 sayfalık Almanca özetini okuduğunu ve komisyonun bütünüyle, diğer endişeler yanında, özellikle büyük vergi yükümlülerine yeni tavizler sağlama arzusunda olduklarını gördüğünü söyleyerek, bu görüşünü dönemin Başbakanı İnönü’ye de yazılı olarak bildirmiştir. Bkz:[Küçük, 1971: 234]

kısım vergilerde değişikliklere gidilip, yeni vergilerin getirilmesiyle, satış vergileri Türk vergi sistemi içinde yerini almış; parakente satış yapan ticari işletmelere, işletme vergisi getirilip; gayrimenkul, arazi, emlak, bina, inşaat, veraset ve intikal vergileri ile harçlar artırılırken, taşıt alım vergisi genişletilmiştir[Demici-Güler, 1996: 134]. Petrol ürünleri tüketim vergisi oranları artırılarak sadece bu sayede 1971'de vergi gelirlerinde 800 milyon TL artış sağlanmıştır, buna ek olarak 1970 devalüasyonu sonrasında, elektrik, havagazı ve bunlarla ilgili hizmetlerde kamu sektörünün çıktıları artış göstermiştir[Muter, 1996: 30].

5. 10 Ağustos 1970 Devalüasyonu

1970 Temmuz'unda vergi paketini Meclisten geçiren hükümet 10 Ağustos 1970 günü Türk Lirasını devalüye ederek, TL.'nin Dolar karşısındaki değerini % 66,7 oranında düşürmek suretiyle, 1 Dolar = 9 TL.olan değeri 1 Dolar = 15 TL olarak belirlemiştir[R.G:10 Ağustos 1970/13575].

Devalüasyonla kur tespit edilmiş olsa da, hükümet zaman zaman farklı amaçlara yönelik olarak farklı kur uygulamasına gidebilmiştir⁵⁹. Bu nedenle net bir devalüasyon oranı oluşmayan 1970 devalüasyonunun kısa vadedeki etkileri şöyle ifade edilebilir[Apak, 1993: 135]:

1. Toplam talep düzeyi veya artış oranını azaltmaya yönelik olarak yurt içi makro ekonomik politikada değişiklikler yapılmıştır.
2. Fiyatlar etkilenmiştir.
3. Dış borçlanmanın artması borçların ertelenmesi veya daha fazla dış yardım temin edilmesi yoluyla arzda değişiklik yapılmıştır.
4. Ticarete getirilen miktar kısıtlamalarının çoğunda değişiklik yapılmıştır.
5. Devalüasyonun amaçlarıyla direkt olarak ilgili olmayan bazı önlemler devalüasyonla aynı zamanda alınmıştır.

Devalüasyon beklendiği gibi, hemen tüm ürünlerde fiyat artışlarını beraberinde getirmiştir. Şeker, gübre ve buğdayda destekleme fiyatları % 6.3, fındıkta % 13.3, kuru

⁵⁹ Geleneksel ihraç ürünleri olan tütün, fındık, kuru üzüm, incir ve zeytinyağı için, 1 Dolar = 12 TL. olarak daha düşük kur uygulanmıştır. Bkz:[Apak, 1993:135]

üzümde % 43, incirde % 17.5, pamukta % 18.5 ve zeytin yağında % 23.8 oranında artırılırken, 1971 Mayıs, Haziran ve Temmuz’unda bir kısım KİT ürünlerine yapılan fiyat artışları şöyle gerçekleşmiştir: Demir, % 12-22, elektrik % 30-45, kok kömürü (ısınma amaçlı) % 180, (sanayi) % 115, çimento % 12, yakıt % 7 ve akaryakıt % 12-50 [Muter, 1996: 30]. Genel olarak değerlendirildiğinde 1965-1971 dönemi enlasyonu % 7.4 olurken, bu oran 1960-1965’de % 4.4, selefi DP döneminde ise (1950-1960) % 10.1 olmuştur[Ateş, Cumhuriyet, 22 Şubat 1996]. Bu açıdan da AP’nin tek başına iktidar dönemi performansının olumlu olduğunu söylemek mümkündür.

Ayrıca, ihracatı teşvik amacıyla ihracatçı kredileri artırılırken, kredi faiz oranları düşürülmüş, üretici ve ihracatçılar için kredi açan bankalara yönelik olmak üzere 28 tip teşvik yürürlüğe konulmuştur. Diğer taraftan, tahvil iskonto oranları % 7,5’den % 9’a yükseltilmiş, 1970’in ikinci yarısında devlet tahvili verimi % 3.7’den % 5’e çıkmıştır.Özellikle 1970-1972 döneminde faiz artış oranları fiyat artış oranlarının altında gelişmeye başlamıştır[Muter, 1996: 30]

Tablo 33: Merkez Bankası Döviz Rezervleri Para Arzı ve Tüketici Fiyat Endeksi
milyon TL.

Yıl	M.B. Döviz Reservleri	Para Arzı	Tüketici Fiyatları Endeksi
1969	128	15 109	144.2
1970	304	18 297	155.6
1971	626	22 600	185.2
1972	1 193	28 330	213.7

Kaynak:[a.g.e., s.30]

Ancak, 1970 devalüasyonundan sonra hükümetin tarım destekleme fiyatlarını belli oranda yüksek tutması ve 1971 hasadının da çiftçiyi memnun edecek seviyede olması çiftçinin alım gücünü artırırken, Demirel hükümetinin 1970’de yürürlüğe koyduğu yeni personel yasası sayesinde memurlar, ülke çapında bir maaş artışına kavuşmuşlar, böylece, çiftçinin yanında memur kesiminin de satın alma gücü artmıştır. Bu da cari harcamalarda önemli artışlar getirmiştir. Bu artışların bir bölümü MB’nın hazineye açtığı kredilerle finanse edilmiştir. MB’nın hazineye açtığı bu krediler 1969’da 3 052 milyon seviyesinde iken, 1970’de 4 359 milyon TL, 1971’de ise 6 088 TL seviyesine çıkmıştır. Böylece, MB’nın hazineye açtığı bu krediler para arzının yükselmesinde önemli bir unsuru oluşturmuştur[a.g.e., s. 30-1]

Demirel hükümetinin kuşkusuz devalüasyondan sağlamayı düşündüğü en büyük fayda Türkiye'nin ihracat kapasitesini artırabilmektir. Devalüasyondan bir önceki yıl olan 1969 ile devalüasyon yılı 1970 ve onu takip eden 1971 ve 1972 yılları ihracat rakamlarına bakıldığında kısa vadede bu faydanın sağlandığı görülmektedir.

Tablo 34: Türkiye'nin Dış Ticareti (milyon Dolar)

Yıl	Toplam İhracat	Toplam İthalat
1969	537	801
1970	588	948
1971	677	1 171
1972	750	1 315

Kaynak:DPT'den aktaran[a.g.e., s.31]

Tabloya bakıldığında, ihracatın 1970'de % 9.4, 1970'de %15,1(1969'a göre % 26), 1972'de % 10.7(1969'a göre % 39.6) arttığı görülmektedir. İhracatın artması devalüasyonun kısa vadeli olumlu etkisi olarak değerlendirilmiş, ancak, tabloda ihracatla beraber ithalatın da artması dikkati çekmiştir. Bu durum giderek Türkiye'nin dış ticaret açığının büyümesi sonucunu doğurmuştur. Tabloda görüldüğü gibi Türkiye'nin dış ticaret açığı 1969'da 264 milyon Dolar olarak gerçekleşirken, 1970'de 360 milyon Dolara, 1971'de 494 milyon Dolara, 1972'de ise 565 milyon Dolara yükselmiştir. Bu açık turizm gelirleri ve yurt dışından Türkiye'ye giren işçi dövizleri ile kapatılmıştır.

Yurda giren işçi dövizlerini gösteren Tablo 28'e bakıldığında, 1969, 1970 ve 1971 yıllarını kapsayan dönemde yurda giren işçi dövizleri miktarı dış ticaret açığını kapatmaya yetmezken, 1972 yılında işçi dövizleri miktarında büyük artış olması sonucu dış ticaret açığı fazlasıyla kapatılmıştır.

Gerek, turizm gelirleri, gerek yurda giren işçi dövizlerindeki artış, gerekse devalüasyon sonucu olarak ihracatın nispeten artışı Türkiye'nin döviz rezervinde rekor düzeyde bir yükseltmeyi getirmiş, bu da ödemeler dengesinin düzelmesini sağlamıştır. Ödemeler

dengesinin düzelmesi de, doğal olarak ithalatın serbestleştirilmesini, özellikle sanayinin ihtiyaç duyduğu hammadde ve araçların ithalini kolaylaştırmıştır.

AP'nin tek başına iktidarda kaldığı 1965-1971 yılları arasındaki iktidar döneminde uyguladığı, sanayi, ticaret ve vergi politikalarına genel olarak bakıldığında, belli bir başarı sağlanmış olmasına karşın, ihracatında beklenen atılım sağlanamamış, yukarıda gördüğümüz gibi, Türkiye, yurt dışındaki işçi dövizlerine bel bağlamış, diğer bir ifadeyle yurt dışındaki işçi dövizleri Türkiye için can simidi olmuştur.

Ancak söylemek gerekir ki, özellikle 1965-1969 dönemi montaja dayalı sanayinin ürünlerini vermesiyle, buzdolabı, çamaşır makinesi ve elektrik süpürgesi gibi Türk toplumu için lüks sayılabilecek ürünlerin sıradan tüketim malzemeleri haline gelmesi; diğer taraftan, montaj sanayiinin ürettiği otomobillerin yurt sathına yayılması sayesinde AP'nin halk yığınlarıyla sağlam diyaloglar kurduğu bir dönem[Çavdar, 1983: 2091-2] olmuştur.

C. AP'NİN MİLLİ EĞİTİM POLİTİKALARI

1. AP'nin Milli Eğitimle İlgili Görüşleri

AP Programında eğitim ile ilgili görüşlere yer verilerek, milli ve edebi değerleri korumak ve bunların tarihi anlam ve değerlerini belirtmek ve yaymak, ilim ve araştırmaları teşvik etmek, müze kütüphane müzik ve spor yuvalarını çoğaltmak, halkın eğitim ve kültür işlerini sağlamak, ilim ve kültürümüzü tesadüflerden kurtaracak akademi ve enstitüleri kurmak, partinin eğitim ve kültür hedefleri olarak ifade edilirken(m.5) [AP Program, 1961: 4-5] ; köy ve şehirlerdeki Türk fertlerini hür, girişimci, başarılı şahsiyetler olarak, ama aynı zamanda kendi imkan ve intihabına (tercih) göre toplumun maddi ve manevi gelişmesine yardım edecek faaliyetlerde bulunma zorunluluğunu hissedecek bir şekilde yetiştirilmesi gereğine inanıldığı belirtilmektedir(m.18)[a.g.e., s.8].

AP nin Milli Eğitim ile ilgili temel görüşleri partinin İkinci Büyük Kongre'sinde ele alınmış ve kongreye sunulan aşağıdaki 13 maddelik Milli Eğitim ile ilgili görüşler bir kitapçık halinde kamuoyunun bilgisine sunulmuştur [Başar,1999:327]:

“Milli Eğitim

Genel Görüşlerimiz:

1.Gaye:

Bizim anlayışımıza göre eğitim ve öğretimin gayesi insanın hakiki vasıf ve kabiliyetlerini geliştirmek ve onu mensup olduğu cemiyet içinde gerçek bir insan hayatı yaşaması için gerekli imkan ve vasıtaları kazanmağa muktedir bir hale getirmektir. Bu şekilde her insan, düşünce, duygu ve vücut bakımından bir bütün halinde ahenkli ve muvazeneli bir şekilde gelişirken, cemiyetin, medeniyetin ve dünyamızın asli değerlerini de kazanacak bir meslek veya iş sahibi olacaktır.

2.Eğitim ve Öğretim Hürriyeti:

Gerçek manada eğitim ve öğretim hürriyeti, her çocuğun bir umumi temel öğrenimden sonra kendi istidat ve kabiliyetine uygun bir okula girebilmesidir. Bu itibarla bizim eğitim ve öğretimde bağlı kalacağımız esaslardan biri de istidat ve kabiliyete göre öğrenime yöneltme prensibi olacaktır.

3.Eğitim ve Öğretimde Sosyal Adalet:

Eğitim ve öğretim hürriyetine ait görüşümüzden de anlaşılacağı üzere bizim bu bakımdan varmak istediğimiz hedef Türkiye’de zengin,fakir,normal,arızalı,az zekalı,üstün zekalı, her çocuğun istidat ve kabiliyeti ölçüsünde eğitim ve öğretim imkanlarına sahip olmasıdır. Biz bu hedefe ulaştıracak imkanları sağlamakla, eğitim ve öğretim sahasında gerçek manası ile sosyal adaletinde sağlanacağına kani bulunuyoruz. Biz yine inanıyoruz ki, sosyal adalet ancak eğitim ve öğretimde sağlandığı takdirde memleketin bütününde de tabii, hakiki ve sağlam olarak hakim hale gelebilir.

4.Eğitim ve Öğretim Müddeti:

Biz okul çağındaki eğitim ve öğretimin, insanın bütün hayatı boyunca sürecek olan eğitim ve öğretiminin ancak mühim bir parçası, safhası olduğunu kabul ediyoruz. Bu itibarla bizim için esas mesele herkesin değer ve kabiliyetlerini, yalnız okul çağında değil, bütün hayatı boyunca geliştirmesi bakımından cemiyette bulunması gerekli şart ve imkanları sağlamaktır. Bu esasa dayanan eğitim ve öğretim hürriyetini gerçekleştirmektir. Biz bütün eğitim ve öğretim konularını ve meselelerini bu genişlikle ele alacağız.

5.Okul Dışı ve Halk Eğitimi:

Eğitim ve öğretim okuldan sonra devam etmediği, yani bunun için cemiyette bulunması gerekli şart ve imkanlar sağlanmadığı takdirde okul çağındaki eğitim ve öğretim de öneminden kaybeder. Bu itibarla

bizim için okul dışındaki eğitim ve öğretim imkanlarını sağlamak, okul açmak kadar önemlidir. Biz halk eğitimini de bu şekilde asıl okul dışı eğitim ve öğretim dahilinde kabul ediyoruz.

6.Eğitim ve Öğretime Uygun Sosyal Ortam Meydana Getirmek:

Bizim için okul çağı eğitim ve öğretim hayatı boyunca devam edecek, eğitim ve öğretimin ancak mümkün bir safhası olduğu gibi, okul da cemiyette bulunması gerekli eğitim ve öğretim imkanlarının mühim bir kısmıdır. Bunun için kütüphane, müze, tiyatro...ve bu gibi diğer eğitim, kültür ve sanat kurumları ve imkanları ile beraber ele alınmayan, böylece tek başına kalan okul bilgi bakımından dahi vazifesini tam yapamaz. Biz bütün bu müesseselerin ve bilhassa okulla kütüphanenin fonksiyonlarının birbirlerini tamamlayarak bir bütün teşkil ettiklerine kani bulunuyoruz. Bu bakımdan bizim asıl hedefimiz okul açmak değil, okulun içinde yer aldığı çevreyi, vermek istediğimiz eğitim ve öğretim için elverişli uygun ve yardımcı olacak bir ortam haline getirmektir.

7.Fert ve Cemiyet Münasebeti Bakımından Eğitim ve Öğretim:

Bugün her memlekette olduğu gibi Türkiye’de de vatandaşın dilediği hayat seviyesinin şart ve imkanlarına ulaşması, Türkiye’nin topyekün içtimai bir bütün halinde yükselme şart ve imkanlarına kavuşması ile sıkı sıkıya ilgilidir. Bunun için biz, vatandaşın eğitim ve öğretim hürriyetinin hak ve imkanlarının sağlanmasını da bütünüyle Türkiye’nin hayat meselelerine bağlı olarak görüyoruz. Topyekün yükselme şart ve imkanları ile beraber düşünüyoruz.

8.Cemiyet ve Dünya Münasebeti Bakımından Eğitim ve Öğretim:

Bir insanın hayatı içinde yaşadığı cemiyetin hayat şartlarına ve seviyesine bağlı olduğu gibi, bütün insanların ve içtimai toplumların hayatı da bugünkü dünyamızla alakalıdır. Bunun için biz Türkiye’nin yükselmesini ve meselelerini, aynı zamanda dünyamızın şartları ve meseleleri ile beraber düşünmek gerektiğine kani bulunuyoruz. Türkiye bakımından olduğu gibi dünyamızın yükselişi huzur ve sulhu bakımından da eğitim ve öğretimin önemini her şeyin üstünde görüyoruz. Çünkü iyi ve yeni bir dünya meydana getirmekte ancak yeni zihniyet ve kıymetlere sahip yeni nesiller yetiştirmekle mümkün olacaktır. Bu itibarla, Türkiye’nin içinde yer aldığı dünya ile beraber dilediğimiz hayat şartlarına ve seviyesine ulaşabilmesi için hür milletler arasında eğitim ve öğretim sahasında da kuvvetli bir yardımlaşma ve işbirliğini lüzumlu ve faydalı buluyoruz.

9.Eğitim ve Öğretimde İki Hedef:

Bizim eğitim ve öğretim sahasındaki çalışmalarımız biri realizmi, diğeri idealizmi temsil eden iki prensip fikre dayanacak, iki hedefe yönelecektir. Böyle yetişen nesiller hem içinde yaşadıkları hayata intibak etmek, her türlü ihtiyaçlarını karşılamak, hem de bu hayatı yükseltmek kudretine sahip olacaklardır. Fakat bizim yetişecek nesillerde yaşatmak istediğimiz asıl ideal ve irade, Türkiye’yi dilediğimiz hakiki medeniyet, hakiki millet ve insanlık seviyesine ulaştırmak, nihayet onu dünyaya örnek olacak bir memleket haline getirmek ideali ve iradesidir. Türk çocukları böyle bir idealizmden aldıkları kuvvetle de

ilim ve fikir, fen ve teknik, sanat ve kültür alanlarındaki çalışmaları ile medeniyet ve insanlık yolunda hızla ilerleyeceklerdir.

10.Eğitim ve Öğretim Çalışmalarında İki Rehber:

Eğitim ve öğretim çalışmalarımız bir taraftan ilme ve ilmi esaslara diğer taraftan da mahalli şartlara ve milli bünyeye dayanacaktır. Bugün eğitim ve öğretim mevzuları birer ilim mevzuu haline geldiği için, biz milli eğitimde de ilmi hakim kılmak istiyoruz. İnsan ve cemiyetle ilgili bir mevzuu ilmi olarak incelemek, onu, ait olduğu içtimai realitenin şart ve özelliklerine dayanarak incelemektir. Bu itibarla milli eğitim de ilmin hakimiyeti, çalışmaların aynı zamanda mahalli şartlara ve milli bünyeye uygunluğunu kolaylaştıracaktır. Biz milli eğitim çalışmalarının ancak bu surette en verimli ve faydalı hale geleceğine inanıyoruz.

11.Milli Eğitim ve Öğretimde Tekamül:

Eğitim ve öğretim mevzuları ve meseleleri sabit, değişmez şeyler değildir. Biz hayat şartları ve ihtiyaçlarının değişmesine uygun eğitim ve öğretiminin de değişip ve gelişmesini lüzumlu ve zaruri görüyoruz. Ancak bu değişmelerin şekil, mahiyet ve yönünü ilmi çalışmalar ve incelemeler ortaya koyacaktır. Böylece eğitim ve öğretim devamlı bir oluş ve tekamül halinde olacaktır.

12.Eğitim ve Öğretimde Muvazene Prensibi:

Gerek fertlerin gerekse cemiyetlerin bünye ve hayatlarında sağlamlık ve sıhhatin temeli ana muvazenedir. İnsan ve cemiyetlerin maddi-iktisadi varlığı ve bunun asli unsurları ile, manevi kültür hayatı ve bunun asli unsurları beraber, muvazeneli bir şekilde gelişmemiş ise o insanın ve içtimai bütünü varlık ve hayatında muhakkak bir muvazenesizlik ve aksama belirir. Fertlerin ve içtimai bütünlüklerinin seviyeleri, sadece tabiat karşısındaki davranışların tanzim, maddi ihtiyaçlarını temin hususunda üstün başarılar elde etmekle, ilmin gerekli kıldığı zihniyet ve değerlere, çalışma ve düşünce tarzına erişmekle yükselmiş sayılmaz. Sanat ve kültür hayatı insani ve ahlaki değerleri de gelişmemiş bir memleket hiçbir zaman tam yükselmiş olamaz. Bu sebeplerden dolayı bizim eğitim ve öğretim çalışmalarımız, aynı zamanda maddi ve manevi unsur ve değerleri beraber, muvazeneli bir şekilde geliştirme esasına dayanmaktadır. Bunun için vücut ile düşünce, duygu ve irade hayatını bir bütün halinde geliştirmeğe, ilim ve teknik yanında, fikir ve sanat hayatının gelişmesine, beraberliği ve muvazaneyi sağlayacak derecede bilhassa önem vereceğiz.

13.Milli Eğitimin Önemi:

Biz Türkiye'nin dilediğimiz seviyeye yükselmesinin, herşeyden evvel seviyenin gerekli kıldığı zihniyet ve kıymetlerin memleket hayatında hakim hale gelmesiyle mümkün olacağı kanaatındayız. Gerek bu zihniyet ve kıymetlere sahip yeni nesillerin yetiştirilmesi, gerek bu zihniyet ve kıymetlerin vatandaşlar tarafından benimsenerek bütünüyle memlekete hakim hale gelmesi, herşeyden evvel milli eğitime düşen bir iş, bir vazifedir. Diğer taraftan milli eğitime dayanmayan, maddi ve manevi, ferdi ve içtimai hiçbir mesele yoktur. Türkiye'nin her sahadaki gelişmesi dönüp dolaşık, bu gelişmeyi meydana getirecek, yeter

sayı ve vasıftaki elamanı yetiştirmeğe, böylece de milli eğitime dayanmaktadır. Bunun için biz, Türkiye'nin iktisat ve kültür, maddi ve manevi hayatı ile içtimai bir bütün halinde ve gerçek manada kalkınması hususunda milli eğitimin birinci derecede bir önem taşıdığına inanıyoruz.”

AP nin bu görüşleri daha sonra dördüncü büyük kongresinde (29Kasım-1 Aralık 1968) kabul edilen programında “Milli Eğitim Politikamız”(m.55), “Gençliğin İhtiyaçları”(m.56), “Gençleri Hayata Hazırlama”(m.57), “Eşit Eğitim İmkanı”(m.58), Müstehlik Eğitimden Yardımcı Öğretime Geçiş”(m.59), “Yüksek Öğretimde Cihazlanma”(m.60), “Okul Dışı İmkanlar ve Halk Eğitimi”(m.61), “Eğitim Sisteminin Düzenlenmesi”(m.62), “Herkesine Eğitim ve Her Köye Okul”(m.63) ve “Vasıflı ve Ülkücü Öğretmen”(m.64) başlıkları altında yer almıştır⁶⁰. 55. madde de milli eğitim politikasının temeli olarak hür ve demokratik sistemin işleyebilmesi için gerekli olan seviyeli, karakterli, ahlaklı, kültürlü ve geniş görüşlü şahsiyetler yetiştirilmesine yönelmiş bir eğitim sistemi olarak ifade edilmiştir. Zira hür ve müreffeh bir Türkiye'nin kuruluşu ancak böyle bir eğitim politikası sayesinde mümkün olabilecektir. Ayrıca mesleki alanda da bilgili ve hünerli Türkiye'nin ekonomik kalkınmasında kendisinden beklenen performansı gösterebilecek üstün vasıflı vatandaşların eğitilmesi de partinin milli eğitim politikaları arasında yer almaktadır. Keza, milli eğitimde müspet ilimlerin yanında sosyal ve manevi ilimlerin de öğretilmesi, milli benliğimizin oluşmasında önemli rolü olan, tarihi-kültürel mirasın ve milli geleneklerimizin, güzel sanatların, milli folklorunda ihmal edilmeyeceğinin istenmesi yine milli eğitim politikaları arasında yer almaktadır[AP Programı,(Tarihsiz) :31].

58. maddede ki “Eşit Eğitim İmkanı” başlığı altında Türk çocuklarının ve gençlerinin milli eğitim imkanlarından daha geniş bir şekilde faydalanabilmeleri için devlet ve mahalli idareler seviyesinde geniş bir burs ve kredi sistemi uygulanması ve bu uygulamamın eğitimin her safhasında yürütülmesinin arzu edildiği ifade edilmiştir. 59. madde de tüketici (müstehlik) eğitimden yatırımcı eğitime geçiş, diğer bir ifade ile çeşitli eğitim kademeleri için mevcut kaynakların en zaruri ve hayati ihtiyaçlara göre ayarlandığı bir eğitim sistemi zaruri görüldüğü belirtilmektedir[a.g.e.,s.32-33].

⁶⁰ Bkz: [Adalet Partisi Programı, 1969: 24-7; Adalet Partisi Program ve Tüzük, 1974:25-9; Adalet Partisi Programı, Tarihsiz: 31-5]

Üniversite ve yüksek okulların batı standartları seviyesine yükseltilmesi (m.60), eğitim ve öğretimin okuldan sonraki safhada devam etmesi ve eğitimde okul dışı imkanları artırmak için halk eğitimine okul dışı eğitimin parçası olarak yer verileceği (m.61) ifade edilmektedir[a.g.e.,s.33-34]. 62. maddede de “Türkiye’nin modernleşme çabalarının bizi arzu ettiğimiz hedeflere süratle ulaştırabilmesi için, Batı kültürü, medeniyeti ve zihniyetinin derinliklerine nüfuz edecek şekilde eğitim sistemimizi yeniden düzenlenmesi gerektiğine kaniiz” denilerek eğitimde bir reorganizasyona ihtiyaç olduğu ifade edilirken, 63. maddede de eğitimin “Sosyal Adalet” ilkesi gereği yaygınlaştırılarak “Herkes EĞitim, Her Köye Okul” parolası ile okulsuz köyün bırakılmayacağı gerekli görülmektedir[a.g.e.,s.34-35]. 64. maddede ise eğitim meselesinin temel konusu “Vasıflı ve Ülkücü Öğretmen Yetiştirilmesi” olarak tespit edilirken, öğretmenlik mesleğinin cazip bir meslek halinde tutulması, hayat şartlarının ise tatminkar bir seviyede olmasını sağlamak için maddi ve manevi alanlarda acilen tedbir alınması gerektiği ifade edilmiştir[a.g.e.,s.35].

2. AP’nin Milli Eğitim Politikaları

a. Özel Öğretim Kurumları Kanunu’nun Çıkarılması

AP nin milli eğitimde yaptığı önemli faaliyetlerden ilki “Özel Öğretim Kurumları Kanunu” nun⁶¹ çıkarılmasıdır. Aslında özel okullar, tarihi Osmanlı’nın son dönemine kadar uzanan ve Osmanlı’nın Cumhuriyet’e miras bıraktığı kurumlardır. Temel olarak Osmanlı devleti, Rusya ile arasında çıkan “93 Harbi” (1876 Osmanlı-Rus Savaşı) sonunda hem gücünden çok şey kaybetmiş hem de yabancı devletlere 140 milyon TL borçlanmıştı. Böylece iyice kötüleşen ekonomik yapı sebebiyle Osmanlı yeni İdadi, İktisadi, Rüsti mektepler açamaz duruma düştü. Bunun sonucu olarak da bazı özel girişimciler maddi gücünü (servet), bazı özel girişimciler de ilmini ortaya koyarak ilk özel okulları açmışlar, maddi gücü yerinde olanlar da çocuklarını bu okullara göndermişler ve böylece bir nebze olsun devletin üzerindeki eğitim yükü hafiflemiştir[Koçer,1970:153]. Bu okulların arasında “Zadegan Mektebi”, “Şems-ül Maarif”, “Darüttalim”, “Numune-i Terakki”, “Mekteb-i Osmani”, “Rehber-i Marifet”,

⁶¹ 8.6.1965 tarih ve 625 sayılı Özel Öğretim Kurumları Kanunu, R.G:18 Haziran 1965/12026

“Ravza-i Terakki”, “Mekteb-i Edeb-i Maşrık-ı Füzüyat” ve “Aşiret Mekteb-i Hümayunu” [a.g.e.,s.154-7] sayılabilir.

Cumhuriyet döneminde ise önce 22.6.1933 tarih ve 2287 sayılı Maarif Vekaleti Merkez Teşkilatı ve Vazifeleri Hakkında Kanun çıkarılmış, daha sonra ise Hasan Ali Yücel’in Milli Eğitim Bakanlığı döneminde mezkur kanunun birinci maddesinde yapılan değişiklikle Milli Eğitim Bakanlığı Merkez Örgütünde “Hususi Tedris Müdürlüğü” kurulmuş, yine 4926 sayılı kanunla “Özel Okullar Müdürlüğü”ne çevrilen merkez müdürlük 13.6.1966 tarih ve 3793 sayılı Bakanlık oluru ile Genel Müdürlüğe dönüştürülerek “Özel Öğretim Kurumları Genel Müdürlüğü” adını almıştır. Amacı, “devlet eliyle yapılan eğitim ve öğretim hizmetlerine özel teşebbüs yoluyla yardımcı olmak, özel eğitim olanaklarıyla yurttaşların bilgi ve görgü düzeyinin gelişmesine yardım etmek, öğretim çağında eğitim öğretim nimetlerinden yararlanmak olanağı bulunmayan yurttaşlara kurs açmak ve dershaneler eliyle yetiştirmek” olarak tespit edilmiştir[Başar, 1999: 338-39]. 625 sayılı Özel Öğretim Kurumları Kanunu’nun birinci maddesinde özel öğretim kurumları “Türkiye Cumhuriyeti uyruklu gerçek kişiler, özel hukuk ve tüzel kişileri veya özel hukuk hükümlerine göre idare edilen tüzel kişiler tarafından açılan her derecedeki okullar, haberleşme ile öğretim yapan yerler, çeşitli kurslar, dershaneler, biçki-dikiş yurtları ve benzeri kurumlar ile yabancılar tarafından açılmış bulunan öğretim kurumları” [R.G:18.6.1965/12026] olarak tarif edilmiştir.

Yine yasanın 7. maddesinde, medeni hakları kullanma ehliyetine sahip olmak, ağır hapis gerektiren veya yüzkızartıcı bir suçtan mutlak surette yahut kasdi bir cürümden dolayı altı ay veya daha fazla hapis cezası ile mahkum edilmemiş olmak ile ahlaken kötü bir şöhrete sahip bulunmamak, bir özel öğretim kurumu açacak yada açılmış bir kurumu devralacak gerçek kişilerle, özel hukuk tüzel kişilerinin temsilcilerinde aranan şartlardır.

Ancak, Milli Eğitim Bakanlığı’ndan usulüne uygun şekilde alınacak “Kurum Açma İzni” ile açılabilen (m.3) özel öğretim kurumları yine Milli Eğitim Bakanlığının denetim ve gözetimi altındadır (m.2). Kanun yabancı uyruklu gerçek veya tüzel kişilerin kendi

adlarına veya Türkiye Cumhuriyeti uyruklu gerçek veya tüzel kişiler adına her ne surette olursa olsun yeniden özel öğretim kurumu açmasını yasaklamaktadır (m.5).

Adalet Partisi, geçmiş Osmanlı-Rus savaşı (93 Harbi) sonrasına dayanan özel okullar konusuna programında yer vermemiş ve bu konuda bir görüş ortaya koymamıştır. AP'nin yaptığı düzenlemeyle, özel okullarla mahsus yasal eksikliği gidermek amacıyla "Özel Öğretim Kurumları Kanunu"nu çıkararak "Özel Okullar Müdürlüğü"nü "Özel Öğretim Genel Müdürlüğü"ne dönüştürmek olmuştur.

b. Talim ve Terbiye Dairesinde Gerçekleştirilen Reorganizasyon

AP iktidarının milli eğitimde gerçekleştirdiği kayda değer uygulamalardan birisi de bakanlığın merkez örgütü bünyesinde yer alan Talim ve Terbiye Dairesi'ndeki yaptığı reorganizasyon çerçevesinde, Milli Eğitim Bakanı Orhan Dengiz döneminde "Milli Eğitim Bakanlığı Talim ve Terbiye Dairesinde Görevlendirecek Başkan ve Üyelerle Müşavirlerde, İhtisas Büroları Müdürlerinde, Raportörlerde, Uzmanlarda ve Mütercimlerde Aranacak Nitelikler ve Bunların Görevleri Hakkında Yönetmelik" in çıkarılması ve bu çerçevede yeni düzenlemeler yapılmasıdır. 1839 Gülhane Hattı'ndan sonraki tanzimat süreci içinde sırasıyla Meclis-i Maarif-i Umumiye, Maarif-i Umumiye Heyeti, Meclis-i Kebir-i Maarif gibi Talim ve Terbiye Kurulunun yerini tutacak kurumlar Osmanlı Eğitim sistemi içinde yer almışsa da [Başar, 1999:340] bu konuda en ciddi düzenleme 22 Mart 1926 tarih ve 789 sayılı Maarif Teşkilatına Dair Kanun la gerçekleştirilerek, Milli Eğitim Teşkilatı bünyesinde sadece talim ve terbiye işleri ile uğraşacak olan talim ve terbiye işleri ile meşgul olmak üzere Talim ve Terbiye Dairesi kurulmuştur. Bilahare Dr. Reşit Galip'in Milli Eğitim Bakanlığı sırasında da çıkarılan 22.6.1933 tarih ve 2287 sayılı "Merkez Vekaleti Merkez Teşkilatı ve Vazifeleri Hakkında Kanun" da yine Talim ve Terbiye Dairesi ile ilgili düzenlemeye yer verilmiş [a.g.e.,s.340-41], sonuçta Talim ve Terbiye Kurulu zaman zaman bir kısım düzenlemeler geçirmekle birlikte varlığını günümüze kadar sürdürmüştür. İşte bu düzenlemelerden önemli bir tanesinde 22.6.1966 tarihinde çıkarılan adı geçen

yönetmelikle yapılan düzenlemedir. 22 maddelik bu yönetmeliğin⁶² dördüncü maddesinde Talim ve Terbiye Kurulu üyelerinin “...üniversite öğrenimi veya bu nitelikte öğrenim görmüş bulunan Doğu veya Batı kültürü ile doğrudan teması olan, en az bir Batı dili bilen, genel eğitim, mesleki ve teknik öğretim veya kültür alanlarından birinin problemleri üzerinde veya mensubu olduğu bilim dalında araştırma yapma ve bilimsel senteze varma niteliği taşıyan, milli eğitimimizin çeşitli öğretim ve idare kademelerinde başarı ile hizmet görmüş, bir yüksek öğretim kurulunda öğretim üyesi olabilecek vasıfta tecrübeli meslek mensupları arasından ...” seçileceği hükmünü getirmiştir.

Talim ve Terbiye Kurulu, Yönetmeliğin 5.maddesi (b) fıkrasında dairenin bilimsel karar organı olduğu belirtilerek, milli ülkülerimize ve çağdaş şartlara göre Milli Eğitimimizin amaçlarını tespit etmek; öğretim sistemimizi ve metotlarını geliştirmek; kurumlarımızın standartlarını korumak; eğitim planlarımızın esasını tespit etmek; Bakanlığa bağlı olan kurumlarla kanun, tüzük ve yönetmelik tasarılarını hazırlama ve hazırlatıp geliştirme; okulların ve gerektiğinde kurumların öğretim programlarını hazırlama ve hazırlatıp geliştirme; ilk ve orta dereceli öğretim kurumlarının ders, öğretmen, yardımcı ders, müracaat ve kaynak kitaplarını ve öğretim araçlarını inceleme, inceletip değerlendirme, bunların gelişme tedbirlerini araştırma; Bakanlığın milli ve genel kültür yayınları ile mesleki yayınlarında gözönünde bulundurulacak esasları tespit etme, yayınlanacak eserlerden ve yazılardan gerekli gördüklerini inceleme ve inceletip değerlendirme; memleketimizle başka memleketler arasında yapılacak kültür antlaşmaları hakkında mütalaa verme vb. gibi pek çok önemli görevler Talim ve Terbiye Kurulu üyelerinin görevleri olarak sayılmıştır.

8.madde de Mevzuat Bürosu, Öğretim Programları Bürosu, Ders Kitapları Bürosu, Belge Denklik Bürosu, Kültür Bürosu, Araştırma ve Değerlendirme Bürosu, İstatistik ve Planlama Bürosu, Tercüme Bürosu ve Dokümantasyon Bürosu olmak üzere, Talim ve Terbiye Dairesi'nin işlerini, Kurulun kararları ve prensipleri çerçevesinde sonuçlandırmakla ve Kurulun çalışmalarına, araştırmalarına ve denemelerine temel olacak ön hazırlıkları yapmak görevi ile toplam dokuz “İhtisas Bürosu” oluşturulmuştur.

⁶² 22 Ağustos 1966 tarih ve 1417 sayılı Tebliğler Dergisi

Daha sonra 1967 Nisan'ında "Milli Eğitim Tarihi Araştırma ve Derleme Bürosu" adıyla bir büronun daha eklenmesiyle[Başar, 1999: 373], Talim ve Terbiye Dairesindeki ihtisas bürolarının sayısı ona çıkacaktır.

c. Lise ve Dengi Meslek Okullarının 1. ve 2. Sınıflarına "Din Bilgisi" Dersinin Konulması

AP iktidarının gerçekleştirdiği önemli uygulamalardan birisi de 21.9.1967 tarihinde Bakan İlhami Ertem'in oluruyla yürürlüğe giren Lise ve Dengi Meslek Okullarının 1. ve 2. sınıflarına Din Bilgisi dersi konulmasıyla ilgili Talim ve Terbiye Kurulu Kararının[T.D.,16 Ekim 1967/1474] yürürlüğe konulmasıdır. İlgili karar, "Din Bilgisi" dersinin 1967-1968 öğretim yılı başından itibaren liselerin ve onlara denk öğretim kurumlarıyla lise derecesindeki meslek okullarının 1. ve 2. sınıflarında Anayasanın "laiklik" prensiplerine ve "isteğe bağlılık" kaydına uyulmak şartıyla, normal ders saatleri dışında haftada bir saat okutulmasını öngörüyordu.

Yeni konulan "Din Bilgisi" dersini okutacaklarla ilgili olarak Talim ve Terbiye Kurulu'nun 7.10.1967 tarih ve 4316/7 sayılı kararı Bakan İlhami Ertem imzasıyla Valiliklere genelge[G.N:9441;T.D., 23 Ekim 1967/1475] olarak gönderilmiştir. Genelgeye göre, "Din Bilgisi" dersi mümkün olduğu hallerde Yüksek İslam Enstitüsü mezunları tarafından, bunun mümkün olmadığı hallerde ise ortaokullarda olduğu gibi, şimdilik konuya ilgi duyan yakın branş öğretmenleri tarafından okutulacaktır. Genelge lise ve dengi okullardaki okutulacak Din Bilgisi dersinin ortaokullarda olduğu gibi, isteğe bağlı olan dersi almak isteyen öğrenciler için mecburi ve sınıf geçmede etkili bir ders olduğu vurgulanmış ve dersi okutacak öğretmenler için ders kitabı hazırlayıcaya kadar baş vuracakları bir Bibliyografya da eklenmiştir.

Genelgede verilen ders programının başına konulan "Açıklama" metninde dersin amacı, lise ve dengi okulların 1. ve 2. sınıflarında okuyan öğrencilere bir kısım bilgiler vermekten çok ilk ve ortaokulda öğrendikleri bilgilere dayanarak maddeler üstü bir manevi alemin de var olması lazım geldiğini, varlığın sonradan var olan maddeden ibaret olmadığını kavratmak, "ruhlarında madde üstü değerlere karşı ilgi ve sevgi uyandırmak"[T.D.,23.10.1967/1475]olarak açıklandıktan sonra dersin anlatımında

dikkat edilecek hususlar şöyle ifade edilmiştir: a) Ders konuları işlenirken, İslam Dini'nin karakter geliştirme ve şahsiyet geliştirmedeki önemi göz önünde tutulacaktır. b) Çocuklarımıza mensubu oldukları ve övüncünü taşıdıkları İslam Dini'nin tamamen akılcı, medeniyetçi, ilerletici, yükseltici ve her yönden hakikatçi bir din olduğu ayet ve hadislerle, İslam Büyüklerinin özlü sözlerinden ve tarihi hadiselerden alınacak canlı misallerle gösterilecektir. c) Dinin, en bilgisizinden en aydınına kadar her seviyeden insanın ruhunda yer tutacak bir nitelik taşıdığı, İslam Dini'nin ruhları, vicdanları aydınlatan bir ilahi ışık olduğu ikna edici delillerle bildirilecektir. d) Milletimizin asırlar boyunca İslam Dini'nin yayılmasına, evrensel bir müessese olarak yerleşmesine ve kökleşmesine, türlü saldırılar karşısında korunmasına olan tarihi hizmetleri bilhassa anlatılacaktır. e) İslam Dini'nin Türk ruhuna, Türk vicdanına uygunluğu, milletimizin bu dini gönül sevgisiyle kabul ettiği, gayretlerinin, başarılarının sevgiye dayandığı gerçeği üzerinde gerektiği kadar durulacaktır. f) İslam Dini'nin eğriyi doğrudan, sakatı sağlamdan, eksiği bütünden, yalanı gerçekten, haramı helalden ayırdetme umdeleri kuru takrirlerle değil, ayetlerden, hadislerden ve İslam Büyüklerinin özlü sözlerinden alınacak çekici metinlerle dile getirilecektir. g) Bu derslerde İslam Dini'nin zorlayıcı değil kolaylaştırıcı, ürkütücü değil sevindirici, basmakalıpçı değil düşündürücü, kırıcı değil uyarıcı olduğu kanaati uyandırılacaktır.

d. Orta Dereceli Okullarda Rehberlik Servislerinin Kurulması

AP'nin tek başına iktidar devrinin ikinci döneminde gerçekleştirdiği eğitimle ilgili en önemli icraatlarından birisi orta dereceli okullarda rehberlik servislerinin kurulmasıdır. O güne kadar genellikle sınıf öğretmenleri düzeyinde yürütülen "rehberlik" çalışmaları artık, okullarda kurulacak rehberlik servisleri tarafından yürütülecektir.

Milli Eğitim Bakanı Orhan Oğuz, orta dereceli okullarda kurulacak rehberlik servisleri ile ilgili olarak TTK'nun 5.8.1970 tarih ve 4043 sayılı kararında belirttiği gibi esasları Valiliklere gönderdiği bir genelge[G.N:10151;T.D:10 Ağustos 1970/1619] ile bildirmiştir. Genelgeye göre, rehberlik servisleri ilk etapta çeşitli yönlerden şartları uygun olan 23 okulda kurulacak ve 1970-1971 öğretim yılından itibaren çalışmaya başlanacaktır.

Genelgede Şu hususların göz önünde tutulması istenmektedir: 1) Rehberlik servislerinin kurulduğu okulları hizmetin gereği gibi yürütülmesinden okul müdürü sorumludur. Servis bu alanda ihtisas yapmış veya hizmetiçi kurslarla kendini yetiştirmiş bir rehber öğretmen'in yönetiminde bulunur. Bu hizmet için okulda özel bir oda ayrılmasına çalışılır. Servislerde okulun öğrenci sayısına göre, istekleri göz önünde tutularak yeteri kadar grup rehberi öğretmen görevlendirilir. 2) Rehberlik servislerine özellikle yöneticiler, eğitim Őefleri ve sınıf öğretmenleri ile eğitsel kol rehber öğretmenlerle sıkı işbirliği yaparlar. 3) Rehberlik çalışmalarında okul-aile birlikleri ve okul koruma dernekleri başkanları, il rehberlik büroları ve rehberlik servisleri bulunan başka okullar ilgilileri ile de işbirliği yapabilirler. 4) İlgili okullarda rehberlik konusundaki yayınlar ve dokümanlar özel bir kitaplıkta bulundurulur ve ilgililerin istifadesine sunulur. 5) Okul müdürleri, kuruluş hazırlıkları sırasında öğretmenler kurulunu toplayarak, ekte gönderilen rehberlik esasları hakkındaki nottan faydalanmak suretiyle rehberlik servisinin fonksiyonlarını açıklayacaklar, bu hizmetlerin başarılı bir şekilde yürütülebilmesi için şart olan işbirliği ruhunu uyandıracaklardır. 6) Danışman rehber ve grup rehberi öğretmenleri, okul müdürü tarafından istek ve formasyonları dikkate alınarak seçilecektir.

Rehberliğin, “kişiyeye yönelmiş sistemli, profesyonel ve sürekli bir yardım hizmeti” olarak tarif edildiği genelgeye göre her okulda rehberlik servislerinin, programının bütününden sorumlu, gerekli nitelikleri taşıyan bir lider, bir danışman rehber bulunacaktır. Lider konumundaki bu danışman rehber okulun öğrenci sayısı ile orantılı olarak (250-300 öğrenciyeye bir rehber) yine yeterli niteliklere sahip gerekli formasyonu almış “Grup Rehber Öğretmenler” yardım ederler. Küçük okullarda danışman rehberlik görevi müdür yada müdür yardımcılarının da olması mümkündür. Ancak,, bu kimsenin ve grup rehberlerinin öğrencilere ceza verebilen disiplin kurulunda üye olmamaları gereklidir.

Genelgede rehberlik servislerinin gereği gibi yürütülebilmesi için, servisler hakkında bilgi verilerek, okullarda bazı servislerin kurulması tavsiye edilmiştir⁶³.

⁶³ Okullarda kurulması tavsiye edilen servisler Şunlardır:

a Okula Alıştırma Servisi

e. “Sosyal Bilgiler” ve “Fen Bilgisi” Ders Programlarının Değiştirilmesi ve Diğer Faaliyetler

AP iktidarının son dönemlerinde gerçekleştirdiği önemli etkinliklerden birisi de TTK'nun 14 8. 1969 tarih ve 491 sayılı kararını, Milli Eğitim Bakanı İlhami Ertem'in aynı tarihle uygun görmesiyle ortaokullarda Fen Bilgisi ders programının; 16.10.1969 tarih ve 555 sayılı kararını aynı tarihle onamasıyla da yine ortaokullarda Sosyal Bilgiler ders programı değiştirilmiş ve hazırlanan yeni programlar uygulamaya konulmuştur.

Yeni programlara göre, Sosyal Bilgiler dersi 1. ve 2. sınıflarda haftada 5'er, 3. sınıfta 4 saat; Fen Bilgisi dersi ise, 1. sınıfta haftada 4, 2. ve 3. sınıflara da ise 6'şar saat okutulacaktır. Yeni Fen Bilgisi ve Sosyal Bilgiler ders programları bakanlıkça tespit edilen okullardan başlamak üzere, kademeli bir şekilde ve deneme mahiyetinde uygulanacaktır.

Sosyal Bilgiler dersinin yeniden düzenlenen programında, “1) öğrencilere: a. Millet kavramını, Türk milletinin bir evladı olmanın şeref ve sorumluluğunu duyurmak; Türk milletinin zeki, kabiliyetli, çalışkan, cesur ve kahraman olduğunu; sanatseverliğinin, estetik zevkinin yüksekliğini ve insanlık duygularının büyüklüğünü tarihten ve bugünlerden örnekler vererek kavratmak, şerefli milletimizin ona layık evlatları olmak yolunda sonsuz bir çaba harcamaları, bu yolda durmadan ve duraklamadan çalışmak gerektiğini anlatmak ve uygulatmak; b. Milletimizin üstün özelliklerini sürdürüp geliştirdikleri ölçüde geleceğe güvenle bakabileceğimizin ve muasır medeniyet seviyesine erişebileceğimizin ve ileri millet vasfına alabileceğimizin inancını vermek; c.

-
- b. Öğrencileri Tanıma Servisi
 - c. Danışma ve Yetiştirme Servisi
 - d. Bilgi Toplama ve Yönelme (Yetiştirme) Servisi
 - e. İzleme ve Değerlendirme Servisi

Öğrencileri tanımada kullanılacak teknikler ise “Soru Listeleri”, Otobiyografi”, “Gözlem”, “Problem Tarama Listesi”, “Sosyometri”, “Anket”, “Mülakat” olarak ifade edilmiş ve kısa açıklamalar verilmiştir: Genelgenin sonunda ise rehberlikle ilgili olarak kitap ve makaleler için ayrı ayrı olmak üzere bir “Bibliyografya” eklenmiştir.

Türk milliyetçiliğinin ilkelerini benimsetmek; 2) öğrencileri: a. Kuvvetli, ileri, refahlı ve bağımsız Türkiye ülküsüne bağlı ve bu ülkeye erişme gereğine bütün varlığı ile inanmış; b. Yurdumuzun ve milletimizin problemleri üstüne severek ve isteyerek eğilen, bunları esaslı bir şekilde inceleyip öğrenen, bu problemlerin yurt ve millet yararına çözülmesi yolundaki çalışmalara heyecanla, canla ve başla katılan aydın yurttaşlar olarak yetiştirmek; 3) öğrencileri: a. Sosyal münasebetlerde saygı, sevgi, müsamaha ve anlayış sahibi, b. işbirliğinin lüzumunu ve gereklerini kavramış ve birlikte çalışma zevkini ve alışkanlığını kazanmış, c. Nefsine güvenen, başkalarına inanabilen, d. Medeni cesaret sahibi (bildiğini ve inandığını çekinmeden söyleyebilen ve yapabilen), e. Hakka saygı gösteren, hakkı ve haklıyı koruyan, f. Vatandaş sorumluluklarını kavramış, g. Memleket hizmetlerini dürüstlkle yapan, bunların yapılış tarzını kontrol eden; bu hizmetleri yapanlara kolaylık gösteren ve gerektiğinde yardım edebilen, h. Sosyal ve kanuni kurallara uygun yaşamak zorunluluğunu kavramış, i. Ruh ve beden sağlığını dikkat ve itina ile korumasını bilen kişiler olarak yetiştirmek...” amaçlarının ilk dört maddesini oluşturduğu, toplam 12 maddelik oldukça “iddialı” ve “milliyetçi” değerlere dayalı bir amaçlar bölümü yer almaktadır.

Diğer önemli faaliyetler olarak, MEB merkez teşkilatı içinde Türkiye'nin mesleki ve teknik yüksek öğretim alanında yetişmiş üst kademe ihtiyacını karşılamak amacıyla Mesleki ve Teknik Öğretim Müsteşarlığına bağlı olarak 9 Eylül 1966 tarihinde Bakan Orhan Dengiz'in onayıyla “Mesleki ve Teknik Yüksek Öğretim Genel Müdürlüğü” kurulurken; Bakanlığın çalışma yöntemlerini, hizmet niteliğini araştırarak şekilde yeniden düzenlemek, ekonomi sağlayarak verimi artırmak ve bilimsel araştırma yöntemlerinden faydalanarak araştırma yapmak gibi amaçlarla da Organizasyon ve Metod Birimi Müdürlüğü kurulmuştur[Başar, 1999: 343-44]

11 Aralık 1965 tarihinde TTK'nun 259 sayılı kararı ile ilkokullar yönetmeliği yeni bir anlayışla ele alınarak kabul edildikten sonra, Bakan İlhami Ertem'in Valiliklere gönderdiği bir genelgeyle 1968-1969 öğretim yılında uygulamaya konuldu[a.g.e., s.478,482]

AP iktidarının yaptığı önemli bir uygulama da, 6234 sayılı “Köy Enstitüleri ile İlköğretmen Okullarının Birleştirilmesi Hakkındaki Kanunun 2. Maddesinin Değiştirilmesine Dair Kanun”un kabul edilmesiyle gerçekleştirildi. Bu uygulama ile, İlköğretmen Okullarının öğrenim süresi ilkökul mezunları için en az altı yıl, ortaokul mezunları için ise en az üç yıl olarak tespit edilirken; 18 Mart 1970 tarihinde yine adı geçen kanuna göre TTK’nun 44 sayılı kararı ile İlköğretmen Okullarının öğrenim süreleri ve haftalık ders dağıtım çizelgelerinde yapılan yenileştirmeyle, öğrenim süresi ilkökul üzerine 7, ortaokul üzerine 4 yıl olarak değiştirildi[a.g.e., s.482-3]. Ayrıca AP iktidarı döneminde İzmir Yüksek İslam Enstitüsü, Diyarbakır Tıp Fakültesi, Hacettepe Üniversitesi gibi üniversite ve yüksekokulların açılması gibi faaliyetlerde zikretmeye değerdir.

Aynı dönemdeki, öğrenci, öğretmen, okul sayıları ve öğretmen başına düşen öğrenci sayıları esas alınarak yapılacak karşılaştırma da, AP’nin eğitim politikalarını daha somut ve objektif olarak değerlendirmemize yardımcı olacaktır.

AP’nin iktidara geldiği 1965-1966 öğretim yılında 30 863 ilkökul, 943 ortaokul, 240 genel lise, 786 mesleki ve teknik okul ve 96 yüksek öğrenim veren okul varken; AP’nin iktidardan ayrıldığı 1970-1971 öğretim yılında ilkökullar 38 227’ye, ortaokullar 1842’ye, genel liseler 518’e, mesleki ve teknik okullar 913’e, yüksek öğrenim veren okul sayısı ise 152’ye yükselmiştir. Buna göre, Başbakan Süleyman Demirel’in ilk kabinesini açıkladığı 27 Ekim 1965 tarihi ile Genel Kurmay Başkanı ve Kuvvet Komutanlarının 12 Mart 1971 günü verdiği “Muhtıra” üzerine istifa etmesine kadar geçen 5 yıl, 4ay, 15 günlük iktidar süresi içinde ilkökullarda % 23.86 olan artış oranı, ortaokullarda % 95.33, genel liselerde % 115.33, meslek ve teknik okullarda % 16. 15, yüksek öğrenim veren okullarda ise % 58.33 olmuştur⁶⁴.

AP’nin tek başına iktidar döneminin başlangıcı olan 1965-1966 öğretim yılında, ilkökullarda toplam(kız,erkek) 3 933 251 olan öğrenci sayısı %27.42 artışla 5 011 926’ya, 89 105 olan toplam (kadın, erkek) öğretmen sayısı % 48.78 artışla 132 577’ye yükselirken, 30 863 olan okul sayısı % 23.86 artışla 38 222’ye yükselmiştir. Bunların

⁶⁴ Oranlar, [DİE, 2001: 62-71]’deki veriler esas alınarak tarafımızdan hesaplanmıştır.

sonucunda 127 olan okul başına düşen öğrenci sayısı 4 artarak 131'e yükselirken, öğretmen başına düşen öğrenci sayısı ise 44'de 38'e düşmüştür[DİE, 2001: 63,73,75].

Aynı dönemde genel ortaokullarda 299 673 olan toplam (kız, erkek) öğrenci sayısı %90.11 artarak 569 719'a yükselirken; 15 084 olan öğretmen sayısı % 88.62 artarak 28 452'ye, 943 olan okul sayısı ise %95.33 artarak 1 842'ye yükselmiştir. Bunun sonucunda, okul başına düşen öğrenci sayısı 435'ten 425'e düşerken, 27 olan öğretmen başına öğrenci sayısı 1 artarak 28'e yükselmiştir[a.g.e., s.65, 73,75].

Genel liselerde, 111 181 olan öğrenci sayısı % 119.97 artışla 244 569'a yükselirken, okul sayısı %115.83 artışla 240'dan 518'e, 5 994 olan öğretmen sayısı % 87.17 artışla 11 219'a çıkmış, bunun sonucunda, 463 olan okul başına düşen öğrenci sayısı 472'ye, 19 olan öğretmen başına düşen öğrenci sayısı ise 22 yükselmiştir[a.g.e.,s. 67, 73, 75].

Mesleki ve teknik liselerde 177 783 olan öğrenci sayısı % 32.23 artışla 235 086'ya çıkarken, öğretmen sayısı %35.27 artışla 11 104'den 15 021'e, okul sayısı ise % 16.15 artışla 786'dan 913'e çıkmıştır. Böylece 226 olan okul başına düşen öğrenci sayısı 257'ye çıkarken, 16 olan öğretmen başına düşen öğrenci sayısı değişmeyerek aynı kalmış[a.g.e.,s. 69, 73, 75], diğer bir ifade ile, durumunu muhafaza etmiştir.

Nihayet, eğitimin son basamağını oluşturan yüksek öğretim kurumlarında 97 309 olan öğrenci sayısı % 63.63 artarak 159 231'e, okul sayısı % 58.33 artışla 96'dan 152'ye, öğretmen sayısı ise % 53.82 artışla 5 086'dan 8 931'e yükselmiş; bunun sonucunda ise, okul başına düşen öğrenci sayısı 1 014'den 1 048'e yükselirken, öğretmen başına düşen öğrenci sayısı sadece 1 artışla17'den 18'e çıkmıştır[a.g.e., s.71,73,75].

AP'nin 5 yıl, 4 ay, 15 günlük tek başına iktidar dönemindeki bu gelişme ve veriler değerlendirildiğinde, ilkokullarda bu süre içinde 44 olan öğretmen başına düşen öğrenci sayısı 38' düşürülmüş, bunun dışındaki, genel ortaokul, genel lise, mesleki ve teknik liselerle yüksek öğretim kurumlarında bazen çok küçük artışlarla hemen aynı kalarak, öğrenci artışına uygun olarak öğretmen artışı sağlanmak suretiyle oranlar korunmaya çalışılmıştır.

Aynı dönemde, okul başına düşen öğrenci sayılarına bakıldığında, genel ortaokullarda 435 olan sayı 425'e düşürülebilmiş, ancak, mesleki ve teknik liseler dışındaki diğer okullardaki okul başına düşen öğrenci sayılarına dikkat çekmeyen artışlar olurken (ilkokullar %3.14, genel liseler %1.94, yüksek öğretim kurumları %3.35), mesleki ve teknik liselerinde ise bu oran % 13.71 ile dikkat çekmiştir.

Bu verilere göre AP'nin tek başına iktidar döneminde bir kısım küçük olumsuz artışlara rağmen öğrenci artışına uygun olarak öğretmen ve okul artışı sağlanarak, mevcut durumun korunduğu görülmektedir. Diğer taraftan, partinin İkinci Büyük Kongresinde benimsenen "eğitim alanında dünyayı aşarak ona katkıda bulunmak" gibi dönemin Türkiye'sini aşan bir vizyon ortaya konulması ve Valiliklere gönderilen genelgede, "milli duygularla mücehhez", "milletinin sorunlarını çözmeye sonsuz bir çaba içinde olup bu uğurda durmadan ve duraksamadan çalışmak", "ülküsüne bağlı", "tarihini bilen ve ondan feyz alan" öğrenciler yetiştirilmesinin benimsendiğinin bildirilerek bunun gerçekleştirilmesinin istenmesine karşın bunların hayata geçildiğini söylemek mümkün değildir.

D. SAĞLIK ALANINDA GÖRÜLEN GELİŞMELER

AP'nin iktidarda kaldığı 1965-1971 yılları arası dönemdeki sağlık alanındaki gelişmeleri tespit için, AP'nin tek başına iktidara geldiği 1965 yılı ile iktidardan ayrıldığı 1971 yılındaki "yataklı-yataksız sağlık kurumları", "sağlık personeli"(hekim, diş hekimi, hemşire, sağlık memuru, ebe), "türlerine göre hastane sayıları"(doğum ve çocuk bakımevi, ruh ve sinir hastalıkları hastanesi, sağlık merkezi), "yataklı sağlık kurumlarının yatak sayıları", "eczane ve eczacı sayıları", "sağlık personeli başına düşen kişi sayısı" karşılaştırılarak somut verilerle objektif değerlendirmeler yapılmaya çalışılacaktır.

AP'nin iktidarı devraldığı 1965 yılında 626'sı yataklı, 2 085'i yataksız olmak üzere var olan toplam 2 711 sağlık kurumu, 1971 yılında 758'i yataklı, 4 092'si yataksız olmak üzere toplam sağlık kurumu sayısı 5 720'ye çıkmıştır[DİE, 2001: 50]. Buna göre,

yataklı sağlık kurumlarındaki artış %21.08, yataksızlarda % 137.98, toplam (yataklı, yataksız) sağlık kurumunda ise artış %110,99 olmuştur.

Sağlık personeli olarak, 1965 yılındaki 10 895 olan hekim sayısı 1971’de %51.57 artışla 16 514’e, 1932 olan diş hekim sayısı %82.03 artışla 3 517’ye, 4 592 olan hemşire sayısı %105.48 artışla 9 436’ya, 4 676 olan Sağlık memuru sayısı %119.95 artışla 10 285’e ve 4 329 olan Ebe sayısı ise % 181 artışla 12 176’ya çıkmıştır[a.g.e., s. 51]. Burada yaklaşık % 200 artan ebe sayısı dikkat çekmektedir.

Türlerine göre hastanelerde, 1965 yılında 24 olan doğum ve çocuk evi sayısı 1971’de 30’a çıkarken aynı dönemde 3 ruh ve sinir hastalıkları hastanesi 4’e, 264 olan sağlık merkezi 295’e yükselirken, 621 olan toplam hastane sayısı ise 758’e ulaşmıştır[a.g.e., s.52]. Buna göre, 1965-1971 yılları arasındaki iktidar süresi içinde, doğum ve çocuk bakımevlerinde % 25.00, ruh ve sinir hastalıkları hastanelerinde %33.33, sağlık merkezlerinde %11.74 artış olurken, aynı dönemde toplam hastanelerdeki artış ise % 22.06 olmuştur.

Aynı dönemde yataklı sağlık kurumları yatak sayılarındaki da artışlar şöyle gerçekleşmiştir. 1965 yılındaki doğum ve çocuk bakımevlerindeki 2 275 olan yatak sayısı 1971 yılında %109.18 artarak 4 750’ye, ruh ve sinir hastalıkları hastanelerindeki % 9.18 artarak 4550’den 5000’e, sağlık merkezlerindeki %8.19 artışla 3 428’den 3 709’a, toplam yatak kapasitesi ise % 34.51 artarak 55 316’dan 74 406’ya yükselmiştir [a.g.e.,s.53]. Doğum ve çocuk bakımevlerinde % !09,18’lik yüksek yatak kapasitesi artışı dikkate değerdir. 1771 olan eczacı sayısı % 96.32 artışla 3477’ye, % 121.47 oranında artan eczane sayısı da 1481’den 3 280’e yükselmiştir. Bu gelişmeler sonunda, hekim başına düşen kişi sayısı 2 859’dan 2 193’e inerken,diş hekim başına kişi sayısı 16 123’den 10 297’ye inmiştir. Bu durum, hemşirelerde 6783’den 3 838’e, sağlık memurlarında 6 681’den 3 838’e, ebelerde ise 7 195’ten 2974’e inmiştir [a.g.e., s.57]. Görüldüğü gibi,sağlık personeli başına düşen kişi sayısındaki gelişmede/iyileşmede en yüksek oran % 58.66 ile ebelerde gerçekleşmiştir. Bunu, %43.41 ile hemşireler, % 42.55 ile sağlık memurları, % 36.13 ile diş hekimleri ve % 23.29 ile hekimler izlemektedir.

AP'nin, ekonomik, eğitim ve sağlık politikaları ve sonuçlarına baktıktan sonra, "Birleşmiş Milletler Kalkınma Programı"(UNDP) raporları sonuçlarını dikkate alarak yapılacak değerlendirme daha somut sonuçlar verecektir. Buna göre, bir ülkenin "insani bakımdan" gelişmişlik düzeyinin belirlenmesinde üç temel göstere dikkate alınmaktadır. Bunlar, "eğitim", "sağlık" ve "kişi başına düşen milli gelir"(Satınalma Gücü Paritesi)dir[Uras, Milliyet, 10 Temmuz 2003].

Tablo 35: Türkiye'nin İnsani Gelişme Endeks Trendleri, 1965-1971

Yıl	Doğumda Yaşam Beklentisi (Yıl)	Erişkin Okuryazarlık Oranı 6 Yaş ve Üzeri(%)	Birleşik Okullaşma Oranı(%)	Kişi Başına GSYİH SGP ABD Doları	Yaşam Beklentisi Endeksi	Eğitim Endeksi	GSYİH Endeks	İGD
1965	53,0	53,0	44,9	791	0,467	0,503	0,345	0,438
1966	53,7	53,8	47,2	919	0,478	0,516	0,370	0,455
1967	54,7	54,6	48,8	994	0,488	0,527	0,383	0,466
1968	54,9	55,4	50,1	1 075	0,498	0,536	0,396	0,477
1969	55,5	56,2	50,5	1 173	0,508	0,543	0,411	0,487
1970	56,1	57,0	50,6	927	0,518	0,549	0,372	0,480
1971	56,7	58,2	50,4	1 007	0,528	0,556	0,385	0,490

Kaynak: http://www.undp.org.tr/tr/paf/nhdr_tr/nhdr_tablo_1.pdf (14.07.2003)

1965-1971 yılları arası endeks trendlerine bakıldığında 1970 yılı "Kişi başına SGP" ndeki olumsuz tablo dışında genel bir iyileşme olduğu görülmektedir. 1970 yılındaki SGP'ndeki bu olumsuzluk 1971 yılını da etkilemiş ve rakam olarak 1968 ve 1969 yıllarının gerisinde kalmasına neden olmuştur. Kanaatimizce, iktidar partisi AP içindeki hizipleşme ve bölünmenin getirdiği olumsuzlukların ve onun getirdiği siyasal istikrarsızlığın "ekonomik" yapıya etkisiyle ortaya çıkan bu tablo, Türkiye'nin gelişmesini de olumsuz etkilemiş, bunun sonucu olarak da, vatandaşın refah seviyesinin yükseltmek bir yana, gerilemesine neden olmuştur.

Bu olumsuzluğun dışında, 1965 yılındaki "doğumda yaşam beklentisi" 53.0 yıldan 56,1 yıla; "6 yaş ve üzeri okur-yazarlık oranı" % 53'den %58,2'ye; "okullaşma oranı % 44,9'dan % 50,4'e; tam değer 1.000 olarak alındığında, "yaşam beklentisi" endeksi 0,467'den 0,528'e; "eğitim" endeksi 0,503'den 0,556'ya; "GSYİH" endeksi 0,345'den 0,385'e ve "İGE" 0,438'den 0,490'a yükselmiştir. Tabloda görüldüğü gibi, AP döneminde bir gelişme olmuştur. Ancak, sıçrama ya da patlama denebilecek bir gelişme

görülmemiştir. Hem gelişme trendinin kesilmesinde, hem de siyasal istikrarın bozulmasında 12 Mart Muhtırası'nın olumsuz etkisi ise izahtan varestedir.

E. DİN VE LAİKLİK POLİTİKALARI

Osmanlı hukuk sisteminde dinin çok önemli bir yeri olmasına karşın, Osmanlı devletini Batı'lı anlamda teokratik, yada bir şer'i devlet olarak nitelendirmek güç görünmektedir⁶⁵. İslam dininin ve şer'i hükümlerinin belli ölçülerde işlevsel olduğu Osmanlı Devleti, kendi bünyesi içinde barındırdığı, diğer din mensuplarına oldukça toleranslı davranarak, her cemaate mensup olduğu şer'i hükümleri tercih ederek yaşama hakkı tanımıştır. Ortaylı'ya göre gayrimüslimlere tanınan bir tolerans sünni olan diğer müslümanlara tanımadığı için laik olarak nitelendirilmesi mümkün olmayan[Ortaylı,(Tarihsiz):177] bu sistemde, artık, bu döneme kadar İslam hukukunun oluşup, bütün hukuk okullarının gelişmiş olması sayesinde din-dünya ilişkilerinde siyasi otoriteye çok az bir keyfi hareket alanı bırakılmış olması, Dursun'un altını çizdiği önemli bir husustur [Dursun, 1995a: 19].

Osmanlı'nın ikinci Viyana yenilgisinden sonra şartları oluşmaya başlayan yenileşme/modernleşme hareketleri [Eryılmaz, 1992:18]. Askeri mekteplerdeki ıslahat hareketleri ile beraber hukuk alanında başlamıştır. Tanzimat sürecinde hukuk alanında yapılan reformlar ve meşrutiyetin getirdiği anayasal düzen laikleşme sürecinde bir geçiş dönemi oluşturmuşlar [Ortaylı, a.g.m., s.179-81], diğer bir ifade ile Cumhuriyet'le başlayan laiklik hareketlerinin gerçekleşmesinde yadsınamaz bir zemin hazırlamışlardır denilebilir.

O kadar ki, başlangıç olarak III. Mustafa'ya kadar indirilebilen, birinci Abdülhamit'le daha keskinleşen, III. Selim'le belirginleşerek, ikinci Mahmut'la daha radikal bir hale gelen, Gülhane Hattı Hümayunu ile bir anlamda hukuki hüviyet kazanan Osmanlı sekülerizminin⁶⁶ artık 1920 lere gelindiğinde olduğu söylenebilir[Hocaoğlu, Zaman, 8 Aralık 1996].

⁶⁵ Bu konuda bkz:[Barkan, 1945: 203-24; Cin ve Akgündüz, 1995: 189]

Cumhuriyet'in kurulmasından sonra gerçekleştirilen Tevhid-i Tedrisat (1925) ve hukuk inkılabıyla (1926) temeli oldukça radikal bir şekilde atılmış olan laik kurumların [Ortaylı, a.g.m., s.182]. Osmanlı'nın son yıllarında oluşmuş olan bu "sekülerizm"⁶⁷ temeli üzerinde yapılandığını söylemek mümkündür.

Cumhuriyet'in ilanı ile birlikte Türk toplumu yaşayış, kültür, eğitim ve dini hayatında yapılan inkılaplarla ciddi bir medeniyet değişikliği yaşamış, diğer bir ifade ile, yapılan inkılaplar Türkiye Cumhuriyeti'nin yüzyıllardır içinde yer aldığı medeniyeti terk ederek⁶⁸ yeni bir medeniyeti, Batı medeniyetini tercih ettiği anlamına geliyordu [Dursun, 1995b:140]. Laikleşme çabaları olarak ifade edilen siyasal ve toplumsal inkılapların gerçekleştirilmesi süreci ve uygulamaları, genel olarak takip edilen laiklik politikaları açısından bu süreç ve uygulamaların zaman zaman laiklikten çok "laikçilik"e kaydığı ve bu nedenle laiklik ile çelişir hale gelmekle [Selçuk, 1998:70-1] birlikte laikleşme sürecindeki bu düzenleme ve kurumsallaşmaların açıkça dine müdahale biçimini aldığı, ezanın Türkçe okunma zorunluluğu ve din eğitimin yasaklanması gibi totaliter⁶⁹, jokoben uygulamalara kadar vardığı ifade edilmektedir [Dursun, 1995a:23]. Aslında Mustafa Kemal'in din konusundaki hassasiyeti ve bu konuda aldığı radikal kararlar onun Rauf Orbay ve Kazım Karabekir Paşalar başta olmak üzere bir kısım yakın silah arkadaşlarıyla da arasının açılmasına sebep olmuştur.

⁶⁶ "Osmanlı sekülerizmi" kavramı Durmuş Hocaoglu'na aittir. Bkz: Mehmet Gündem'in Durmuş Hocaoglu ile Pazar Sohbeti, Zaman, 8 Aralık 1996.

⁶⁷ "Dünyevileşme" olarak tercüme edebileceğimiz *sekülerizm*, sosyolojik bir kavram olup, "dinin toplumsal hayattaki öneminin azalması ve dindarlığın zayıflaması" demektir. Bkz: [Erdoğan, 2001:232].

⁶⁸ Gündüz Aktan, Osmanlı'nın temel olarak İslam kültür ve medeniyetine bağlı olarak oluşan bu medeniyeti terk etmenin temel nedenini Osmanlı'nın yenilgisine bağlayarak şöyle ifade ediyor: "...Osmanlı'nın başlattığı bütün reformlar Cumhuriyet'le devam etmiştir, bunların hepsi sosyolojik anlamıyla dine karşı reformlardır. Adalet böyle, eğitim böyle, devlet idaresi böyle, harf devrimi böyle, siyaset vs. Nedir buradaki sebep? Çünkü, din Osmanlı'nın en büyük ve en korunan kurumu olarak yıkılışının baş sorumlusu kabul edilmiştir. Türkiye'yi ve Türkler'i yaşatmak isteyenler dine karşı mücadele etmişlerdir. Bunu kabul etmemiz lazım; Yenildik, dinimizle birlikte sanki bıraktık hepsini, başka bir uygarlığa geçtik." [Aktan, 2000:154].

⁶⁹ Dursun'un kullandığı "totaliter" kavramı bizzat Mustafa Kemal ve arkadaşları tarafından kullanılmıştır. Mustafa Kemal'in yakın arkadaşı Ali Fethi Okyar, Serbest Fırka hatıralarını anlattığı "Serbest Fırka Nasıl Doğdu, Nasıl Feshedildi?" adlı eserinde, Serbest Fırka'nın kuruluş sebeplerini anlatırken, Mustafa Kemal'in kendisine "Bugünkü manzaramız aşağı yukarı *dictature* manzarasıdır. Vakıa bir meclis vardır, fakat dahil ve hariçte bize *Dictatuer* nazarıyla bakıyorlar" dedikten sonra Alman gazeteci Ludwig'in bir kısım sorular sorarak kendisinin (Atatürk) diktatör olduğuna kanaat getirdiğini ve bunu yazdığını, öldükten sonra arkasında bırakacağı müessesenin bir istibdat müessesesi olduğunu, kendisinin ise bir istibdat müessesesi bırakarak tarihe bu suretle geçmek istemediğini söylediğini, bunun üzerine kendisinin de Mustafa Kemal'e fikirlerin çok parlak olduğunu belirttiğinden sonra "Filvaki bugünkü şekli idare lafzen Cumhuriyet ise de Cumhuriyet'ten ziyade *dictature* müşabihtir dediğini anlatmaktadır.Bkz: [Okyar, 1987:14] Ayrıca "totaliter" kavramının ayrıntılı açıklaması için bkz: [Friedrich ve Brzezinski, 1964].

Sonuçta Kazım Karabekir'in genel başkanlığını, Ali Fuat Cebesoy'un da genel sekreterliğini yaptığı ve kuruluş beyannamesi ile “Kemalist rejimin köktenci ve otoriter eğilimlerine direnişin damgasını taşıyan siyasal liberalizmin klasik bir ifadesi” [Zürcher, 1992:130] niteliğinde olan Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası, programındaki “Fırka eftar ve itikadı diniye ye hürmetkardır (m.6)” ifadesinin girişilen inkılaplar için bir tehdit oluşturacağı düşüncesiyle kapatılmıştır. Partinin kapatılma sürecine temel neden teşkil eden Şeyh Said isyanı nedeniyle çıkartılan Takrir-i Sukun Kanun'u ve biri isyan bölgesinde diğeri de Ankara'da olmak üzere, iki ayrı İstiklal Mahkemesi'nin kurulması, Zürcher'in ifadesiyle “...çağdaş Türkiye tarihinde gerçek bir dönüm noktası olmuş...” [a.g.e., s.14], akabinde İzmir'de ortaya çıkan “suikast” hazırlığı sonrası yargılamalarla da Kemalist çevre haricindeki diğeri potansiyel rakipler tümüyle ortadan kaldırılarak [a.g.e., s.114] laikleşme sürecindeki muhtemel tehlikeler bertaraf edilmiş, böylece laik rejimin yerleştirilip kurumsallaşması oldukça steril bir ortamda gerçekleştirilmiştir⁷⁰.

Tek parti yönetimi daha çok laikçi modernleşme politikasını Türk toplumunun toplumsal yapı ve kültürünü dönüştürmede bir aracı olarak kullanıldığı süreçte tavizsiz ve totaliter bir yapıya bürünmüş, bu sayede de kurgulanan⁷¹ inkılaplar gerçekleştirilerek 1928 de Teşkilat-ı Esasiye Kanunu'nda yapılan değişiklikle devletin dininin İslam olduğuna ilişkin olan hüküm kaldırılarak laik rejimin hukuki altyapısı oluşturulmuştur [Erdoğan, 1999:66]. Tek parti yönetiminde ikame edilen laik politikaların tavizsiz ve sertlikle uygulanmasından çekinilmemiştir. Ezan'ın Türkçe okunması uygulaması ve sonuçsuz kalan bir kısım ibadetlerin Türkçe yapılması girişimleri gibi uygulamalar devletin “...hem milliyi korumak hem de dini geriletmek gibi bir uğraşı varlığının temel ideolojisi haline getir...”mesi [Mahçupyan, Zaman, 8 Eylül 2002] olarak görülebileceği gibi yine devletin milli olmayan dini potansiyel tehlike olarak görüp, dini ancak devletin işine karışmayacak milli amaçlarla kullanabileceği bir araç olarak işlev kazanmasını

⁷⁰ Mustafa Kemal, Amerikalı bir bayan muhabirin “İnkılaplarınızda nasıl muvaffak oldunuz?” sorusuna “Ben işde muvaffak olacağımı düşünmem. O işe neler mani oluyor diye düşünürüm. Engelleri kaldırdım mı o inkılap kendiliğinden yürür” cevabını veriyor. Bkz: [Yılmaz, 1992:20]

⁷¹ Esat Öz, 1921 Anayasası'nda yer alan “Hakimiyet bila kaydü şart milletindir. İdare usulü, halkın mukadderatını bizzat ve bilfiil idare etmesi esasına müstenittir” (m.1) ifadesinin adı konmamış bir Cumhuriyet ilanı olduğunu ve Anayasa'nın hiçbir maddesinde “Halifelik” ve “Sultanlık” tan bahsedilmemiş olmasının bunu gösterdiğini söylemektedir. Bkz: [Öz, 1992:78].

[a.g.m.] amaçladığını da söylemek mümkündür. Mustafa Kemal'in gerçekleştirdiği laiklik inkılabıyla yaptığının bir din reformu olduğunu söylemek mümkündür⁷².

Zira yapılmak istenen, dinin toplumsal işlevinin tamamen ortadan kaldırılarak, Mümtaz Soysal'ın dediği gibi dinin salt vicdanlara itilmesi için gerekli önlemlerin alınması [Soysal, 1997:172] olarak ifade edilebilir. Zira, Türkiye Cumhuriyeti'nde (1923) iktidara geçen yeni seçkinler dini kişisel inanç alemine itmeyi[Mardin, 2003: 8-9] temel politika olarak belirlediği söylenebilir. Falih Rıfkı Atay'ın belirttiği gibi adeta reforme edilerek topluma sunulan dine bireylerin inanabilmesi için öncelikle varolan İslam'ın mümkün olduğu kadar geriletilmesi temel hedef olarak alınmıştır. Zira, Leslie Lipson'un dediği gibi "...hiç kimse onu (bireyi) iki dine birden inanmaya özendirmez" [Lipson, 1984:128].

7 Ocak 1946 da DP nin kurulup çok partili siyasal hayata geçilmesiyle birlikte, toplumun bastırılmış din duygularının tekrar yaşanır hale gelmesi imkanı ortaya çıktı. Bu da DP yi toplumda bir cazibe merkezi haline getirdi. Toplumun DP ye teveccühü CHP yi de laiklik politikalarını gözden geçirme zorunda bıraktı. CHP nin yaptığı Feroz Ahmad'ın da ifade ettiği gibi, laiklikten bazı ödünler vererek popülaritesini yükseltme girişimiydi. Ne var ki, bir kuşak süren bürokratik despotizm sicili öyle birkaç ödünle temizlenemezdi [Ahmad, 1994:441]. Nitekim öyle oldu. 1946 seçimlerini "açık oy gizli sayım gibi anti-demokratik bir sistemle kurtarabildiyse de, 14 Mayıs 1950 seçimlerinde büyük bir darbe yemiş ve DP'nin, meclisin büyük çoğunluğunu elde ederek iktidara gelmesini engelleyememiştir.

İktidara gelen DP'nin en dikkati çeken uygulaması Türk Ceza Kanunu'nun 526. maddesinde yaptığı değişiklikle Ezan'ın Türkçe okunması ile ilgili hükmü kaldırarak

⁷² Falih Rıfkı Atay, Mustafa Kemal'in yaptığının bir din reformu olduğunu belirterek bunu şöyle ifade etmektedir: "Kemalizm aslında büyük ve esaslı bir din reformudur. Tanrı bir peygambere verdiği şeriatı, ikinci bir peygamberde değiştirmekle, hatta Kur'an'ın bir ayetindeki emrini başka bir ayette kaldırmakla hükümlerin toplum evrimini izlemesi gerektiğini göstermiştir. Fıkıhta buna nesih diyoruz. Muhammed, son peygamber olduğuna göre, O'ndan sonra nesih hakkı insan aklına kalmıştır. Onun için, İslam bilginleri "zamanla hükümlerin değişeceği" içtihadında bulunmuşlardır. Mustafa Kemal'in yaptığı işte bu nesih hakkını kullanmaktır. İslam'da bütün şer'i meseleler iki bölüme ayrılmıştır: Birinci bölüm, ahireti ilgilendirir ki, ibadetlerdir: Oruç, namaz, hac, zekat! İkinci bölüm, dünyayı ilgilendirir ki, bunlarda nikah ve aileye ait hükümlerle muamelat denen mal, borç, dava ilişkileri ve ukubat denen ceza hükümleridir. Kemalizm, ibadetler dışındaki bütün ayet hükümlerini kaldırmıştır [Atay, 1984:393].

Ezan'ın orijinal dili Arapça okunması serbestisini getirmesidir. Burada en dikkati çeken husus DP'nin meclise getirdiği bu konuyla ilgili değişiklik tasarısı için CHP nin de olumlu oy kullanmış olmasıdır. 14 Mayıs 1950 seçimlerini kazanan DP'nin karizmatik lideri Başbakan Adnan Menderes 22 Mayıs günü ilk kabinesini açıkladıktan daha yirmibeş gün sonra Türkçe ezan yasağını kaldıran kanun değişikliğini meclisten geçiriyordu. Bunun en önemli sebeplerinden birisi, konunun DP nin seçim gezilerinde en fazla talep edilen hususların başında gelmiş olmasıdır[Toker, 1991:47]. Ezan'ın 16 Haziran 1950 tarihinden itibaren serbest bırakılmasından sonra tek bir vakit bile olsun, Türkçe ezan okunmamış olması konunun hem Toker'in dediği gibi bir "dil" meselesi değil [a.g.e.,s.47] bir din, bir inanç meselesi olduğunun, hem de 18 yıllık uygulamanın (18 Temmuz 1932-16 Haziran 1950) Türk toplumunca kat'iyen benimsenmediğinin, zorlama ve halka rağmen bir uygulama olduğunun göstergesidir. Dolayısıyla, DP dine bakışındaki liberal⁷³ tutumunun gereğini yaparak [Karpat, 1996:329] konuyu tabii mecrasına oturtuyordu. Akabinde yapılan diğer bir değişiklik de 5 Temmuz 1950 de radyoda dini program yasağının kaldırılarak, okullara din dersleri konulması oldu[Ahmad, 1994:442].

Daha iktidardan önce halk kitleleri ile iyi iletişim kurabilmiş olan DP'nin uygulamalarında halk nazarında en etkileyici olanı kuşkusuz Ezan'ın Türkçe okunma zorunluluğunun kaldırılmış olmasıdır. Böylece kenardan gelen ve kenarı merkeze taşıma işlevini üstlenmiş olan DP bu uygulama ile adeta milletin gönlünde taht kurmuştur.

Diğer taraftan, diğer bir kesimde DP'yi gericilikle suçlamıştır. Ancak unutmamak gerekir ki, dinde liberal bir tutum takınan DP'nin kurucularından ve dördü takirdeki isimlerden biri olan Refik Koraltan, aynı zamanda tarikatların kaldırılması ve Tekke ve Zaviyelerin kapatılmasını öngören yasayı beş arkadaşı ile birlikte hazırlayıp meclise getiren isim olması yanında, yine hem hilafetin kaldırılması ve saltanat ailesinin yurtdışına çıkarılmasını öngören yasayı hazırlayanlardan, hem de yasa tasarısının

⁷³ DP'nin gerek dine karşı, gerekse temel hak ve özgürlüklere karşı olan tutumu CHP ile karşılaştırıldığında-en azından CHP'ye göre-liberal olarak görülebilir. CHP ise liberal düşüncenin karşısındadır. Örneğin, CHP ile özdeşleşen isimlerden Falih Rıfık Atay, demokrasiyi Türkiye için "Hoca ve mürteci saltanatı", liberalizmi ise kapitülasyonlara ve iktisadi köleliğe götüren yol olarak görmektedir. Bkz: [Atay, 1998:31-5].

görüştürülüp kabul edildiği Encümen (Komisyon) üyesi olmasıdır[Erüreten, 1996:127]. Dine düşmanlık içeren ve dinin doğrudan doğruya gerici olduğu, ya da gericiliğin doğrudan din çerçevesinde tanımlanması, sorgulamaya muhtaç bir yorumdur [Mert, 1998:19]. Kaldı ki, DP önderleri tarafından da gericiliğin görüldüğü yerde ezileceği ifade edilerek [Milliyet, 24.03.1951] laik tavır sergilenmiştir. Sadece, DP “gericilik” ifadesi ile, dinin kendisini gericilik sayan bir anlayıştan ziyade, geriye gidişi ifade eden dini ve dindarı düşman görmeyen, onu geriletmeye çalışmayan liberal bir tavır sergilemiştir.

Ancak, DP’yi iktidardan indirerek önderlerini idam etmek suretiyle gözdağı veren 27 Mayıs 1960 darbesini yapan MBK ile tekrar laiklik konusunda,”Türkiye Cumhuriyeti’nin ilk yıllarında egemen dünya görüşü olan naif pozitivizm”e[Mardin, 2003: 5] dayanan, Mustafa Kemal dönemi sert ve tavizsiz politikalara dönmüştür. Bunun temel nedenin, “ruhban sınıfı”na ait olmayan anlamına gelen “laik” kelimesinin, Türkiye’de zaman içinde semantik kaymaya uğrayarak, dinle ve din kurumuyla alakası olmayan sistem[Vergin, 2003: 45] olarak tanımlanması/algılanması olduğu söylenebilir.

Geçiş dönemini oluşturan koalisyon hükümetlerinden sonra tek başına iktidara gelen AP, mezkur 27 Mayıs darbesinden sonra, darbenin henüz devam ettiği ve DP önderlerinin tutuklu olduğu bir dönemde kurulmuş olması; kuruluşundan 8 ay kadar sonra da birer gün aralıkla DP önderlerinden üçünün idamının infazını yaşamış olması; denilebilir ki, AP’yi din ve laiklik konusunda temkinli davranmaya yöneltmiştir. Bu konuda ordunun hassasiyetini yakından bilen Ragıp Gümüşpala döneminde çok daha dikkatli davranılmış, partinin “gericilik”le suçlanmaması için oldukça itina gösterilmiştir. Zaten, bunun aksi bir uygulamanın da “ AP’ye tarihin kurduğu bir tuzak” olacağı ifade edilmiştir[Savcı, Forum, 15 Mayıs 1962].

Süleyman Demirel’in İkinci Büyük Kongre’de (Kasım 1964) genel başkan seçilmesinden sonra, 21 Temmuz 1965 de parti ambleminde de bir değişik yapılmıştır. Önceki amblemi adaleti simgeleyen açık bir kanun kitabı ve üzerinde parti isminin başharfleri olan “A” ve “P” harflerinin yer aldığı bir kompozisyondan oluşuyordu. Yeni sembol olarak ise “Kırat”ı seçmişti. Bu değişim aynı zamanda AP’nin DP’nin halefi

olduğunun açıktan ifadesi idi ve dinde DP'nin eski liberal politikalarına devam edebileceğinin işareti olarak da görülebilirdi. Ancak, Feroz Ahmad AP'nin sembol değişikliğinin iki temel nedeni olduğunu söylemektedir: 1. Açık kitabın "Kur'an-ı Kerim"i, "A" ve "P" harflerinin de "Allah" ve "Peygamber"i simgeler hale gelmesi. 2. DP'nin sembolünü seçerek ondan istifade etmek istemesi. AP önderleri DP'yi çağrıştıran bu yeni amblemin dini simgeleyen eski ambleme göre siyasi getirisinin daha yüksek olacağını düşünmüşlerdi ki, seçim sonuçları onları haklı çıkardı [Ahmad, 1994:445; Ahmad ve Ahmad, 1976:294]. Ahmad'ın bu görüşlerinde de haklılık payı olduğu söylenebilirse de, Demirel dönemi din ve laiklik politikalarının, Gümüşpala dönemine göre çok daha liberal olduğunu söylemek mümkündür.

AP'nin din ve laiklik ile ilgili görüşleri, programında "Laikliği din aleyhtarlığı, dine saygısızlık veya dinsizlik şeklinde anlamıyoruz. Devletin laik olması vatandaşların dinleri ile alakalarını kesmeleri demek değildir. Her vatandaş, mensup olduğu din ve ibadet şekillerini icrada serbest olmalıdır" ifadeleri ile yer almıştır. Bu ifadeler HİF çizgisindeki TCF, SCF ve DP programlarında yer alan din ve laiklik düşüncesi ile ciddi bir benzerlik göstermektedir. Bu düşünce, pozitivist Ahmet Rıza liderliğindeki İ.T. ve o çizgideki CHP'nin pozitivizm menşeli Fransa'dan mülhem dini karşısına alan, katı laik politikanın karşısındaki liberal din düşüncesinin temsilcisidir. Bu düşünce aynı zamanda pozitivist ve merkezîyetçi Ahmet Rıza'nın karşısındaki liberal ve adem-i merkezîyetçi Prens Sebahattin'in⁷⁴ düşüncelerine de çok daha yakındır.

AP, devletin, vatandaşların dini ihtiyaçlarını karşılamada bir ihmal içinde olduğunu, müslüman Türk vatandaşlarının devletin yapması gerekirken yapmadıklarını kendi şahsi imkanları ile kapatmaya çalıştığı görüşündedir. Hatta, AP laiklik ilkesinin karşısına çıkan her şeyin bu ihmalin kötü bir meyvesi olduğu düşüncesindedir [Demirel, 1977:106]. Gerçekten de, insanların iki tip temel ihtiyacı vardır. Bunlardan ilkinin maddi temel ihtiyaçlar(gıda, mesken vs.), ikincisini ise manevi ihtiyaçlar(sanat, din vs.) oluşturur. Kişinin manevi ihtiyaçlarıyla yeter şekilde ilgilenilmesi için öncelikle maddi ihtiyaçları karşılanmalıdır. Diğer bir ifadeyle, devlet bir yandan halkın temel ihtiyaçlarını(gıda, mesken vs.) karşılarken, diğer yandan da manevi ihtiyaçlarının (sanat,

⁷⁴ Prens Sebahattin'in düşünceleri hakkında bkz: [Köktaş, 1997:92-8].

din vs.)alimler, aydınlar gibi seçkin zümreler tarafından yerine getirilmesine de zemin hazırlanmış olur[Suruş, 1997: 23-4]. Ancak, devlet öncelikle kendini vatandaşın manevi temel ihtiyaçlarının karşılanmasında görevli saymalıdır. AP'nin laiklik anlayışına göre de, devlet kendisini vatandaşın manevi ihtiyaçlarını karşılamaktan soyutlamamalıdır. Devlet, aynı zamanda öyle bir demokratik düzen tesis etmelidir ki, "her müslüman göğsünü gere gere müslüman olduğunu söyleyebilmelidir[Köktaş, 1997: 198]. Vatandaşın dinine, ibadetine saygı duyulmalıdır[Gümüştekin, Seri No:5,s. 12]. Kişi dilediği inanca sahip olmalı, ibadet, dini ayin ve törenler genel ahlaka aykırı olmamak kaydıyla serbest olmalıdır. Kişinin vicdanına, inancına karşı bir saldırı vaki olursa, bunu defetme görevi de devlete aittir[Gümüştekin, Seri No:2, s. 32].

AP'nin bu görüşleri dikkate alındığında dine karşı ve din konusunda ön yargılı olmayıp, aksine din ve vicdan hürriyetinin kişinin temel hakları arasında görmektedir. Bir yandan dine karşı ılımlı ve yumuşak bir tavır içinde olan AP, diğer yandan Köktaş'ın da vurguladığı gibi laiklik prensibine bağlılığını da ifade etmeyi ihmal etmemiştir[Köktaş, 1997:198]. AP, Cumhuriyet rejimi içinde başıboş bırakılacak bir dini hayatın bizzat laiklik ilkesini tehlikeye düşüreceği endişesiyle/görüşüyle[Demirel, 1977: 104] devlet kontrolü altında olan bir dinden yana olduğunu açık olarak ifade etmiştir.

Lider davranışı açısından bakıldığında ise, AP lideri Demirel'in, selefi DP'nin lideri Menderes gibi bu konuda ilkeli bir davranış içinde olmadığı, daha çok pragmatik, ama özellikle konjonktürel davrandığını[Çaha, 2001: 127] söylemek mümkündür.

F. AP'NİN İZLEDİĞİ DIŞ POLİTİKALAR

Süleyman Demirel liderliğindeki AP'nin 1965 seçimlerini açık farkla kazanmasından sonra 27 Ekim 1965 günü açıklanan Birinci Demirel hükümeti dışişlerinde dönemin konjonktürünün getirdiği iki önemli konu ile meşgul olmak durumunda kalmıştır. Bunlardan bir tanesi "Kıbrıs" sorunu, ikincisi ise ADB ile ilişkiler olmuştur. AP, Demirel'in ifadesiyle"kucağında bulduğu" bu meselelere çare aramak durumunda kalmıştır[BYGM, 1976: 36].

1. Kıbrıs Sorunu ve Türkiye-Yunanistan İlişkileri

Türkiye ve Yunanistan, esasen iki ülkenin yaşamlarını etkileyen Bizans ve Osmanlı gibi ortak birer tarihe sahip olmuşlar ve sahip oldukları bu kültürel mirasın paylaşılması kaçınılmaz olarak-Türkiye ve Yunanistan arasındaki çatışmaların odak noktasını oluşturmuştur. Türk-Yunan ilişkilerini etkileyen/belirleyen diğer etkenler arasında “Batı” ve “Ege”yi de saymak mümkündür[Dilan, 1998: 15-6].

Türkiye Yunanistan ilişkileri İkinci Dünya Savaşı sonrasında ortaya çıkan “Self Determinasyon-Self Government”⁷⁵ ilkesiyle yeni bir boyut kazanmıştır. Zira, “self determinasyon” ilkesine dayanarak sömürge ülkelerin bağımsızlıklarını ilan etmeleri Kıbrıs sorununu gündeme getirdi[Fırat, 2002: 593]. Aslında, gerek CHP hükümetleri, gerekse Fatin Rüştü Zorlu’nun Dışişleri Bakanı olmasına kadar da DP hükümetleri Kıbrıs sorununu görmezden gelmiş, daha doğrusu Türkiye’nin Kıbrıs sorunu diye bir sorunu olmadığını düşünmüşlerdi⁷⁶. Böylece Kıbrıs sorunu görmezden gelinip ya da ikinci plana itilerek Türk Yunan dostluğu gölgesine itilme politikası, İngiltere’nin Türkiye’yi sorunlu taraf yapmasına kadar sürdü.. 1955’de Türkiye’nin resmen soruna taraf olmasına[a .g.e.,s.598—600] sorunun uluslararası boyuta taşınmasıyla, Lozan Antlaşmasından sonra Kıbrıs konusunda tamamen kabuğuna çekilmiş olan Türkiye [Türkeş, 1975: 115], artık yadsınamaz bir Kıbrıs politikasıyla karşı karşıyaydı ve Kıbrıs sorununun resmen tarafı olmuştu. Türkiye’nin Kıbrıs gerçeğine bakıldığında, Osmanlı devleti 1570’de Kıbrıs’ı fethetmiş ve 1571’de Magosa’nın da fethinden itibaren 1878’de yönetimin geçici *de jure* olmasa da *de facto* olarak İngiltere’ye bırakılmasına kadar ada Türk hükümlanlığı altında kalmıştır. Daha sonra, Osmanlı’nın Birinci Dünya Savaşı’nda İngiltere’nin karşısında yer almasını fırsat bilen İngiltere Kıbrıs’ı Britanya İmparatorluğu’na kattığını açıklayacak ve Lozan’da Kıbrıs’ı Londra’ya 12 adayı ise İtalya’ya bıraktığını Ankara’ya onaylattıracaktı[Öke ve Mütercimler, 2001: 185-91]. Lozan’da hem *de jure* hem de *de facto* olarak haklarını kaybeden Türkiye,

⁷⁵ Bu kavram için bkz:”Self Determinasyon-Self Government Kutusu”,[Oran(Ed.), 2002: 594]

⁷⁶ Tek parti dönemine damgasını vuran CHP iktidarının son günlerinde, 23 Ocak 1950 günü TBMM’nde yapılan tartışma sonrasında söz alan Dışişleri Bakanı Necmettin Sadak, ”Beyler! Kıbrıs sorunu diye bir sorun yoktur...bundan kesinlikle eminiz” derken; 14 Mayıs 1950’de DP’nin seçimleri kazanması üzerine kurulan Menderes kabinesinde Dışişleri Bakanı olarak görev yapan Fuat Köprülü ise, Atina’da Yunanlı gazetecilerin sorduğu soruyu cevaplararken, Türkiye ile Yunanistan arasında bir Kıbrıs sorunu olmadığını söylüyordu. Bkz:[Bağcı, 1990: 101-2].

Çağlayangil'in de belirttiği gibi, Kıbrıs'ta kaybedilmiş bütün haklarını yeniden tesis ederek sonunda Türk askerinin Kıbrıs'ta varlığını sağlayan antlaşmaların hazırlanması tamamen zamanın Dışişleri Bakanı Fatin Rüştü Zorlu'nun katkı ve gayretleriyle gerçekleşmiştir[İlıcak, 1978: 166]. O kadar ki, Erim'inde vurguladığı gibi, Zorlunun Dışişleri Bakanlığı döneminde imzalanan Zürih ve Londra Antlaşmaları, Türkleri azınlık statüsünden çok ileriye Kıbrıs devletinin bir ortağı haline getirmiştir. Zürih Antlaşmasının olduğu gibi bozulmadan Kıbrıs Anayasasına geçmesiyle de bu anayasada Türkler bir azınlık olarak değil, Rumlarla eşit haklara sahip bir toplum olarak kabul ve tespit edilmiştir[a.g.e.,s.169]. Zürih ve Londra Antlaşmalarıyla Adada Yunanistan ve Türkiye arasında denge sağlanmış, *enosis* yolu kapatılarak saldırıların önü alınmış oluyordu. Aslında, İngiltere başını ağrıtan saldırıların önünün alınmış olmasından memnundu[Manisalı, 2000: 25-6]. Denilebilir ki, artık, Kıbrıs konusunda umursamaz ve ihtiyatlı davranan Köprülü'nün politikası 1954'e kadar devam etmiş, ancak, 1954'de milletvekili seçilerek Devlet Bakanlığına, ardından da Dışişleri Bakanlığına getirilmesiyle her şey değişmiş ve Türkiye'nin "Kıbrıs Tezi" netleşmiştir: "Taksim"[Öke ve Mütercimler, 2001:231]. Kıbrıs sürecinin önemli bir ayağını oluşturan Londra Konferansı öncesinde patlak veren "6-7 Eylül Olayları" sonucu Türkiye-Yunanistan ilişkileri oldukça gerginleşmiştir. Ortaya çıkan bu gerginlik, ancak, 24 Ekim 1955 günü İzmir Yunan Konsolosluğuna törenle Yunan Bayrağı çekilmesi ve ABD'nin iki ülke arasında arabuluculuk yapması sonucu giderilebilmiştir [Fırat, 2002: 601]. Ancak, Kıbrıslı Rumların Adada gerçekleştirmek istedikleri *enosis* ve buna ulaşmak için başvurdukları tedhiş hareketleri Kıbrıs'ı bugün bile çözüme kavuşmamış global dünyanın bir sorunu haline getirmiştir [Öke ve Mütercimler, 2001: 189].

Londra ve Zürih antlaşmalarıyla sağlanan Türk-Yunan barışı ve 16 Ağustos 1960'da Kıbrıs Anayasasının⁷⁷ yürürlüğe girmesiyle Kıbrıs Devleti kurularak bir barış sağlanmışsa da sağlanan barış geçici olmuştur. Zira, Yunanistan'ın "Megalo İdea"sının

⁷⁷ 16 Ağustos 1960 tarihinde yürürlüğe giren Kıbrıs Anayasası Korporatif Federalizmi, yerel olmayan yetkilerin Türk ve Rum toplumları arasında paylaştırıldığı bir sistem öngörüyordu. Anayasa, yerel federalizm yerine din, eğitim, kültür ve ahvali şahşiyeye ilişkin konularda yasama yetkisine sahip, ayrı ayrı seçilmiş iki cemaat meclisi meclisi yoluyla iki etnik kesime büyük ölçüde özerklik tanıdı Bu meclisler adanın neresinde yaşarsa yaşasın kendi üyeleri için yasal düzenleme yetkisine sahipti. Ancak, Kıbrıs'ta kurulan bu Korporatif Federalizm işlememiş ve Kıbrıs 1974'de fiilen iki bölgeye (yerel) ayrılmıştır. Zaten, dünyada Korporatif Federalizmin başarıyla uygulanmış bir örneği yoktur. Bkz:[Gözler, 2000: 79]

parçasını oluşturan *enosis* ile adayı ilhak girişimlerinin hortlaması ve bu amacı gerçekleştirmek için giriştikleri tedhiş hareketleri, Ada'da yaşayan Türkler için hayatı bir kabusu çevirmiştir.

Özellikle 1963'den itibaren Rumların Anayasa hükümlerini uygulamaktan kaçınarak ihlal etmeleri ve Türklere yönelik olarak giriştikleri tedhiş ve terör hareketleri Ada'daki huzuru bozdu. Amerika üzerinden Rumları baskı altına alarak durdurma politikalarının da sonuçsuz kalması üzerine Türkiye bizzat Başpiskopos Makarios'a bir mesaj göndererek saldırıların durdurulmasını, aksi halde Kıbrıslı Soydaşlarının güvenliğinin Türkiye tarafından sağlanma yoluna gidileceğini bildirdi[Erhan, 2002: 685]. Ancak, bundan da bir sonuç çıkmaması üzerine, Türkiye Kıbrıs'a müdahale hazırlığına başlayınca, Amerikan Başkanı Johnson tarafından Başbakan İnönü'ye hitaben siyasi literatürümüze "*Johnson Mektubu*"⁷⁸ olarak geçen çok sert ve diplomatik üslup çizgilerini aşan bir mektup gönderildi. İnönü mektuba cevap verdiyse de zorunlu olarak harekattan vazgeçmek zorunda kaldı. Hiç kuşkusuz Johnson'un mektubunda en ilginç olanı İnönü'nün önüne sürülen yine İnönü döneminde Türkiye ile Amerika arasında imzalanan 12 Temmuz 1947 tarihli Askeri Yardım Antlaşmasıydı⁷⁹. Zira, Başkan Johnson bu antlaşmanın 2. ve 4. maddelerine dayanarak askeri çıkarma hareketinin durdurulmasını istemiş, Türk hükümeti de bu isteğe boyun eğmişti[Tunçkanat, 1975: 177]. Johnson Mektubu İnönü dönemi Türk dış politikasını etkilediği gibi, İnönü'den sonra gelen hükümetleri de etkilemiştir. Denilebilir ki, bir anlamda Türk dış politikası için dönüm noktası olmuştur. Mektubun Türk dış politikası üzerindeki etkileri şöyle belirlemek mümkündür[Erhan, 2002:689-90]:

- Artık, Türkiye'nin, müttefikleri Amerika'ya ne kadar güvenebileceği sorgulanmaya başlanmıştır.
- NATO'nun Türkiye'nin güvenliğini ne dereceye kadar koruyacağı da tartışma konusu olmuş ve NATO'dan ayrılma sesleri daha da gür çıkmaya başlamıştır.
- Türk dış politikası, ABD'den SSCB ve Üçüncü Dünya'ya da açılarak çok yönlülüğe geçmiştir.
- Amerika'ya artık gözü kapalı destek yerini ihtiyatlı davranmaya bırakmıştır.

⁷⁸ Johnson Mektubu'nun tam metni için bkz: Hürriyet, 13. Ocak 1966

⁷⁹ Antlaşmanın tam metni için bkz:[Tunçkanat, 1975: 171-81]

- Türk-ABD arasındaki ikili antlaşmalar gözden geçirilerek “Ortak Savunma İşbirliği Antlaşması” (OSİA, Joint Defense Agreement) adı altında toplanmıştır.
- Türkiye NATO içindeki yeni askeri yapılanmalara üyelikte daha dikkatli davranmaya başlamıştır.
- ABD’ye bağımlı silahsızlanmanın olumsuzlukları görülerek, yerli silah sanayiinin geliştirilmesi fikri önem kazanmıştır.

Türk dış politikasında bu değişim süreci yaşanırken, aynı tarihlerde AP’de de bir değişim süreci yaşanıyordu. Ünlü Johnson Mektubundan bir gün sonra 6 Haziran 1964’de AP Genel Başkanı Gümüşpala’nın ölmesi üzerine 27-29 Kasım 1964 tarihleri arasında yapılan AP İkinci Büyük Kongresinde Süleyman Demirel’in AP Genel Başkanlığına seçilmesiyle AP’de yeni bir dönem/süreç başlıyordu.

Demirel’in Genel Başkan olmasıyla başlayan AP’nin yeni stratejisi, etkisini iç politikada hemen gösterdi ve Bölükbaşı’nın da desteğini alarak “226’yı bulursak hükümeti düşürürüz” diyen ana muhalefet partisi lideri Demirel[Ahmad ve Ahmad, 1976: 283], 12 Şubat’ta meclisteki bütçe görüşmelerinde hükümetin bütçesinin reddedmesini sağlaması üzerine hükümet istifa etmek zorunda kaldı. Suat Hayri Ürgüplü’nün kısa dönem seçim hükümetinin ardından yapılan 1965 milletvekili genel seçimlerinde büyük bir başarı göstererek arzuladığı Başbakanlık koltuğuna oturan Demirel, kendi ifadesiyle, Kıbrıs sorununu kucağında buldu[BYGM, 1976: 36].

Birinci Demirel Hükümetinin programında, Kıbrıs meselesine yer verilerek, “...milli davamız olan Kıbrıs meselesini bütün ilgili tarafların meşru hak ve menfaatlerini ihlal etmeden Türkiye’nin hak ve menfaatlerini de behemehal koruyacak bir çözüm şekline bağlamak olacaktır”[Sanal, 2000: 75-6] denirken, dış siyasette Atatürk’ün çizdiği esaslardan ayrılmadan, Türkiye’nin yüksek menfaatlerinin diğer memleketlerin milli menfaatleriyle bağdaşacak şekilde korunarak idame ettirileceği vurgulanmıştır. İkinci (3 Kasım 1969-6 Mart 1970) ve Üçüncü (6 Mart 1970- 26 Mart 1971) Demirel hükümetleri programlarında Kıbrıs meselesi benzer ifadelerle yer almış ve aynı politikaların uygulanmasına devam edileceği ifade edilmiştir.

Demirel Dışışleri Bakanlığına diplomasi dışından, ancak devleti iyi tanıyan tecrübeli bir ismi atadı: Emekli Vali İhsan Sabri Çağlayangil. Çağlayangil dış politikanın içinden gelen bir isim olmasa da zekası ve deneyimi ile kısa sürede diplomasiye intibak etmiş ve dışışlerine hakim olmuştur. Aslında Çağlayangil'in Dışışleri Bakanlığına atanması şaşkınlıkla karşılanırsa da [Yavuzalp, 1996: 113], görevinde gösterdiği üstün performans ve mahareti ile Demirel'in doğru bir tercih yaptığını göstermiştir.

Programda “milli bir mesele” olarak ifade edilen “Kıbrıs Sorunu” AP iktidarının önündeki en önemli sorun olmuştur. Zira, Demirel'in Başbakan olduğu sıralarda Başpiskopos Makarios henüz yeni kurulmuş olan genç Kıbrıs devletini tedhiş ve teröre başvurarak adeta zorla gasbetmişti. Eline geçiremediği Türk köylerine karşı ise acımasız bir ambargo uygulamasına girişmişti. Rumların gasbettiği köylerde yaşayan Türkler de topraklarını terketmiş ve ambargo altındaki köylere sığınarak çok zor şartlarda yaşamlarını sürdürmeye çalışıyorlardı. Bunun yanında Yunan hükümeti, bir yandan adaya gizlice asker çıkarırken, diğer yandan Rum askeri güçlerini silah ve teçhizat yönünden takviye ederek, adayı Türk hükümetinin yapacağı muhtemel bir müdahale için tahkim ederek oldukça riskli bir hale getirmişti[a.g.e., s.114-15].

Bu arada Yunanistan'da Demirel'in belki de elini güçlendirebilecek gelişmeler oldu. Yorgo Papandreou'nun istifasından sonra Yunanistan'da istikrarlı hükümetler kurulamadı. Bu istikrarsızlık süreci içinde 28 Mayıs 1967'de yapılacak seçimlerde Yorgo Papandreou'nun Merkez Birliği Partisi'nin iktidara gelme ihtimali oldukça yüksekti. Ancak, Kral'a, orduya ve sağa karşı sert bir tavır alan Baba-oğul Papandreular'ın, bir yandan komünistlerle işbirliği yaparken, diğer yandanordu içinde bir tasfiye hareketine girişme isteğinde olmaları orduyu harekete geçirdi. 21 Nisan 1967 günü Albay Papadopoulos liderliğindeki askerler bir darbe yaparak yönetime el koydu[Armaoğlu, 1988: 794]. Ne var ki, cunta kendisine içeride Yunan halkının sağlayabilmek için dış politikaya ihtiyaç duyuyor ve cunta hükümetinin programında *Enosisin* barışçı yollardan sağlayacağı ibaresi yer alıyordu[Fırat, 2002: 735]. Diğer taraftan, Kıbrıs'ta Türklerin durumu gittikçe daha trajik bir hal alıyor ve Rumların baskıları sonucu, Türklerin yaşama şartlarını günden güne daha kötüleşiyordu. Demirel durumu diplomasiyle ve başışçı yollardan çözmek için Cuntanın Başbakanı Kollias'ı

görüşmeye davet etti. Türk ve Yunan Başbakanları 9 Eylül'de Keşan'da 10 Eylül'de ise Dedeoğaç'da (Aleksandrupolis) bir araya geldiler. Demirel'in Kıbrıs politikası dört temel prensibe dayanıyordu: 1. Yürürlükteki antlaşmaların tarafların rızası olmadan değiştirilmemesi. 2. Kıbrıs'ta iki toplumdaki hiçbirinin hükmetmemesi. 3. Lozan antlaşması ile bölgede kurulan dengenin bozulmaması. 4. Kıbrıs'ta *Enosis*'in dışında bir çözüm aranması[Armaoğlu, 1988: 797]. Ancak Kollias Demirel'in bu düşüncelerinin aksine Dikelya üssünde Türkiye'ye hükümler hakkı tanınması karşılığında Türklerin *Enosisi* tanınmasını teklif edince, Demirel, -beklendiği gibi *Enosisi* hiçbir şekilde müzakere etmeyeceklerini ifade ederek tereddütsüz teklifi reddetti[Fırat, 2002: 735-6]. Zaten Yunanistan'ın da bu teklifin ardından görüşmelerden bir şey çıkmayacağını anlamıştı. Zira, Demirel'in açık olarak Kollias'a da söylediği Türkiye'nin kabul edebileceği şartlar şunlardı[Demirel, Sabah 5 Mart 2003]: 1. Kıbrıs başka bir ülke tarafından ilhak edilemez. 2. Antlaşmalar tek taraflı değiştirilemez. 3. Toplumlardan birisi diğerine tahakküm edemez. 4. Lozan Antlaşması tarafından ortaya konan dengenin korunması.

Ne var ki, Yunanistan'daki darbeci cunta yönetimi diplomatik yolla elde edemediği *Enosisi*, zor ve güç yoluyla gerçekleştirmeyi seçti[Ahmad, 1994: 503]. Nitekim, görüşmelerden kısa bir süre sonra cunta lideri Papadopoulos'tan destek ve güç alan Rum Milli Muhafız Ordusu Komutanı EOKA'cı General Grivas Boğaziçi ve Geçitkale köylerine saldırarak 22 kişinin ölümüne, 9 kişinin yaralanmasına, köylerde ağır hasara yol açan ve iki gün süren saldırılar sonunda 15 Kasım 1967'de köyleri ele geçirdi[Fırat, 2002: 737]. Bugüne kadar Demirel'in "kucağımızda bulduk" dediği "Kıbrıs Sorunu" nun çözümünde başvurduğu *diplomasi hareketi* bir sonuç vermediği gibi, Rumlar tarafından bir acziyet ifadesi olarak algılanmış olmalıdır ki, EOKA'cı Rumlar böyle fütursuz bir aldırıya cesaret edebilmişlerdir. Ancak bu kanlı ve vahşi saldırı, diplomasiyle Kıbrıslı soydaşların haklarını ve soruna çözüm bulma yolunu tercih etmiş olan Demirel hükümeti içinde bardağı taşıran son damla oldu. Demirel çok zor olmasına karşın Kıbrıs'a askeri müdahale kararı verip, bu kararı TBMM'den geçirdi. Askeri müdahale kararını zorlaştıran, Kıbrıs'ın stratejik ve coğrafi konumu ile Türkiye'nin sahip olduğu askeri gücü. Kıbrıs coğrafi konum açısından dört tarafı suyla çevrili bir ada olup buraya askeri müdahale denizaşırı anfibik bir operasyonu zorunlu kılmaktaydı ve böyle bir

operasyon için askeri açıdan üç önemli unsur olmazsa olmazdı. Diğer bir ifade ile, bu tip bir askeri operasyonun üzerinde oturacağı üç sacayağının da var olması gereklidir. Bu üç unsur, “çıkarma gemileri”, “havadan indirme birlikleri” ve “helikopterler”di. Bu unsurlardan mahrum bir deniz ve hava gücü böyle bir operasyon için gerekli ama yeterli değildi[Yavuzalp, 1996: 115-6]. Denilebilir ki, bu güçlerden yoksun yalnız deniz ve hava gücüyle yapılacak bir operasyonun başarılı olması neredeyse imkansızdı. İşte, Demirel’i rumların ciddi tavırları karşısında bile diplomasiyle hareket etmeye zorunda bırakan bu zor askeri durumdu.

Kıbrıs, Türkiye için “milli mesele” olması yanında stratejik açıdan da çok ciddi bir öneme sahipti. Macmillan’ın ifadesiyle “...Kıbrıs adasını kim elinde bulundurursa, İskenderun Limanı’nı ve Türkiye’nin arka kapısını kontrol altına alır...”dı[Öke ve Mütercimler, 2001: 231].

Askeri bir amfibik operasyonun Türkiye açısından bu sakıncalarına rağmen Rumların Boğaziçi ve Geçitkale köylerine yaptıkları saldırıların hemen akabinde Demirel’in Adaya asker çıkarma kararı verip, bu kararı meclisten geçirterek çok ciddi bir karar verdi veya vermek zorunda kaldı. Çünkü Türkiye bir *de facto* durum ile karşı karşıya kalmıştı. Rumlar, açıkça Kıbrıs’taki *status quo*’yu güç kullanarak değiştirme yolunu seçmişti. Diğer bir ifade ile, bu *Enosis*in fiilen uygulanmasıydı ve Türkiye’nin bu duruma seyirci kalması mümkün değildi. Zira, Yavuzalp’inde vurguladığı gibi, bu kadar cüretkar bir oldu bittiye kayıtsız/sessiz kalındığı takdirde, Türkiye’nin bugüne kadarki tüm beyanlarının hiçbir inandırıcılığı yada caydırıcılığı kalmayacağı gibi, haddi aşan bu oldu bittilerin sonuç alıcı bir yöntem olduğunu savunanları da haklı çıkaracaktı. Bu nedenle, Türkiye için oldukça riskli olan böyle bir kararı almadan başkaca bir çıkar yolu yoktu[Yavuzalp, 1996: 120]. Demirel bütün risk ve olumsuzluklarına rağmen bir cesaret örneği göstererek “*rest*” çekmişti ve beklentisi Rumların bu resti görme cesaretini gösterememesiydi. Olaylar Demirel’i haklı çıkardı ve tam beklendiği gibi Rumlar Demirel’in bu “*rest*”ini görme cesaretini gösteremedi. Türkiye, Dışişleri Bakanlığı aracılığıyla Yunanistan’a verdiği notayla alınmasını istediği önlemleri bildirdi. Türkiye’nin alınmasını istediği önlemler şunlardı[Fırat, 2002: 737]: 1. İttifak antlaşmalarına aykırı olarak Kıbrıs’a giren Yunan askerleri geri çekilecek. 2. Yunanlı

General Grivas adayı terkedecek ve Milli Muhafız Birliği Kuvvetleri dağıtılacak. 3. Çatışma bölgesiyle ilgi kesilecek. 4. Türk toplumuna kendi bölge sınırları içinde mahalli idere ve zabıta teşkilatı kurma hakkı tanınacak. 5. Son saldırıda Adada Türklerin uğradığı zarar tazmin edilecek.

Rum tarafı ilk anda bu teklifleri kabul etmesede ABD'nin araya girmesiyle, Türk toplumunun uğradığı zararın tazmin edilmesi, Grivas'ın Adaya dönmemesi, Türk ve Yunan Kuvvetlerinin aşamalı olarak geri çekilmesi gibi Türkiye'nin isteklerinin de içinde yer aldığı bir dizi şartlarda uzlaşma sağlandı. Böylece, Demirel'in, Yunanistan'ın beklemediği ve bir savaşa kadar varacak sert bir tutum sergileyip, ABD aracılığıyla da olsa gözardı edilemez bir performans gösterdiğini söylemek ve bu diploması hamlesini Demirel'in hanesine bir artı puan olarak yazmak gerekir. O kadar ki, 1967 Kıbrıs bunalımı atlatıldıktan sonra anılarını yayınlayan Glafkos Klerides, Geçitkale ve Boğaziçi köyleri hadisesini Rumlar açısından "milli bir felaket" olduğunu ve Yunan askeri kuvvetlerinin Adadan çekilmesinden sonra Adanın askeri bir müdahaleye açık hale geldiğini söylemiştir. Diğer bir ifade ile, Demirel 1967 Kıbrıs Krizi sonunda Adayı Yunan askeri kuvvetlerinden temizleyerek, siyasi rakibi Ecevit'in başında bulunduğu Türk hükümetinin 1974'de girişeceği harekatı kolaylaştırmıştır[Yavuzalp, 1996: 122].

Ancak, Birinci Demirel hükümetinin Geçitkale krizinin patkak vermesinden sonra sergilediği başarılı performans, krizden önce yeterli istihbari çalışma yapmayıp katliamı önceden haber alamayarak önleyici tedbirleri almamasında ve bir anlamda katliamın yapılmasına fırsat vermesinde gösterdiği zayıfeti örtmeye yetmez. Diğer bir ifade ile, Demirel hükümetinin, Geçitkale krizinde yapması gereken, önceden gerekli istihbarat çalışmalarını yapıp, her türlü önleyici tedbiri alan güvenlik kuvveti gibi davranarak soydaşlarını olası saldırıdan korumak olması lazım gelirken, hükümet olaydan sonra olay yerine intikal ederek duruma el koyan Cumhuriyet Savcısı gibi davranmıştır.

Buna rağmen hemen belirtelim ki, Demirel hükümeti "Geçitkale Santrancı"nda beklenmedik ve cüretkar bir hamle yapan Rumlara (dolayısıyla Yunanistan'a) hiç beklemedikleri ve hatta tahmin bile edemedikleri şekilde "şah" diyerek "mat" etmiştir. Bu başarıdaki "arslan payı" hiç kuşkusuz tüm siyasi sorumluluğu üstlenmiş olan

Başbakan Demirel'e aittir. Olayı trajik hale getirenlere, onlarca Türk vatandaşının ölmesi, yaralanması ve maddi ve manevi zarara uğramalarıdır.

Demirel'den sonra iktidara gelecek olan CHP-MSP koalisyon hükümeti 1974 Temmuz'unda gerçekleştireceği iki askeri harekattla, Fatin Rüştü Zorlu ile ayağa kalkarak başlayan "taksim" sürecini hayata geçirerek, Adada –halen Türkiye Cumhuriyeti dışında dünya kamuoyunca tanınmayan- bağımsız Kıbrıs Türk Cumhuriyeti'nin kurulmasını sağlamışlarsa da, "Kıbrıs Sorunu" çözüme kavuşturulamamış ve günümüze kadar varlığını sürdürmüştür.

2. Türkiye-ABD İlişkileri

1965 Ekim'inde iktidara gelen Demirel hükümetinin önündeki sorunlardan birisi de "Türkiye-ABD" ilişkileridir. Özellikle, Kıbrıs sorununda değindiğimiz 1964 Johnson Mektubu'ndan sonra Türkiye'de radikal sol başta olmak üzere bir kısım radikal çevreler tarafından seslendirilen Amerikan düşmanlığı had safhaya ulaşmıştı.

Bu tepki aslında ideolojik olmakla birlikte sebepsiz de değildir. Uluslararası ilişkiler karşılıklı "menfaat" ve "uzlaşma" temeli üzerine oturur. Amerikalı Henry Clay'ın "Bütün kanunlar, karşılıklı imtiyazlar prensibi üzerine kurulmuştur" diyerek, insanlığın müşterek zaafalarını aşmamış hiç bir kimsenin "uzlaşma"ya küçümseyerek bakmaya kalkmaması [Kennedy, 1963: 21] gerektiğini söylemesine karşın, ABD ikili ilişkilerinde Türkiye'ye karşı hep küçümseyen bir tavır içinde olmuş ve Türkiye ile olan ilişkilerinde Yavuzalp'in oldukça yerinde olan tesbitiyle, ABD Türkiye'nin konukseverliğinden ve dostlarına karşı olan sadakatinden "...yararlanarak oluşturduğu ve normal savunma işbirliği çerçevesinde kabulü mümkün azami çizgiyi...bir hayli zorlamış..."tır [Yavuzalp, 1996: 127]. Zira, ABD Başkanı Johnson'a göre Doğu Akdeniz sadece bölgenin değil, dünyanın en önemli/başlıca stratejik noktasıdır. Bu nedenle ABD kendisinin kara, deniz ve hava kuvvetlerini tam bu nokta üzerinde konuşlandırmalıdır. Öyle ki, "Türkiye'de her tepenin her yamacından uçaksavar topları fişkırmalı...yeni hava sahaları inşa edilmeli ve bunları...müdafaa etmek üzere kara kuvvetleri tahsis edilmeli...hakimiyet sağlamak için pek büyük sayıda uçaklar ... bulundurulmalıdır" [Kafkas, 1993: 85-6].

Johnson'un çok açık olarak ifade ettiği düşüncelere uygun olarak, yukarıda belirttiğimiz gibi, Amerika, Türkiyenin iyi niyet ve dotluğunu istismar eden ve normal savunma işbirliği antlaşması çerçevesinde kabulü mümkün çizgiyi zorlayan şekilde askeri üsler kurarak, Türkiye'de üslenme ve tesisleşme yoluna gitmiştir. Kanaatimizce, Türk-Amerikan ilişkilerindeki esas sorun, Amerika'nın Türkiye ile olan ilişkilerini, uluslararası ilişkilerin temel prensiplerinden çok -ki en önemli prensiplerinden birisi karşılıklı mütekabiliyet prensibidir- kendisinin tek taraflı taleplerine göre yürütmek istemesidir. İşte, Türk toplumundan -daha çok belirli radikal kesimlerden- yükselen tepkinin temel nedeni budur ki, Johnson, Türkiye'nin Kıbrıs'ta bir müdahaleye kalkışması üzerine, Başbakan İnönü'ye gönderdiği meşhur "Mektup"unda böyle bir üslup kullanıp "...böyle bir harekate tevessül etmeden önce, ABD ile tam bir istişarede bulunmak mesuliyetinizi kabul etmenizi hassaten rica etmek mecburiyetindeyim"[Sander, 1979: 232] diyerek, Türkiye'nin müdahaleden önce ABD'ye danışması gerektiğini söyleyecek kadar ileriye gidebilmiştir.

Bundan önce de Mayıs 1960'da, Adana İncirlik Üssünden CIA Ajansı Gary Powers'ın kullandığı bir Amerikan U-2 casus uçağının SSCB toprakları üzerinde düşürülerek pilotun esir alınması [Ahmad ve Ahmad, 1976: 210] akıllara Türkiye'deki bu Amerikan üssünün Türkiye'nin haberi olmadan kullanılmasını getirmişti. Ama, bundan daha önemlisi, ABD Türkiyenin dostluğunu istirmar ederek bu tavrını alışkanlık haline getirecek ve bu üslerden Türkiye'nin haberi olmadan uçak kaldırmayı sürdürdüğü gibi, aynı uçaklarla Türkiye'nin komşu bir ülkesini bombalamakta sakınca görmeyecektir [Özkan, 1993: 35]. Amerika'nın Türk topraklarındaki üslerinde Türkiye'ye rağmen ve habersiz gerçekleştirdiği uygulamaların, uluslararası ilişkiler çerçevesindeki hukukilik ve karşılıklı saygıyı aşan ve Türkiyeyi küçümseyen davranış tarzları olduğunu söylemek yanlış olmayacaktır.

Diğer taraftan, 60'lı yılların başında patlak veren "Küba Krizi"nde Türkiye'deki Jüpiter füzelerinin direkt olarak ABD-SSBC pazarlığı sonucu sökülmediği söylene de⁸⁰,

⁸⁰ Amerikan Askeri Yardım Kurulu Başkanı Orgeeneral Wood, ABD'nin Türkiye'yi, Jüpiter füzelerinin eskidiğini, bakım masraflarının arttığını, oysa, bunların yerni alacak Polerislerin hiçbir bakım ve masraf gerektirmediğini ve ayrıca yeni F 104 uçaklarını vermeyi planladıklarını söyleyerekikna ettiğini

Türkiye bu durumdan oldukça alınmakla birlikte, bu olaydan sonra Türkiye, Washington'un kendi çıkarları için gerektiğinde Ankara'nın güvenliğini tehlikeye atabilecek kararlar alabileceğini, diğer bir ifade ile, gerektiğinde Ankara'yı "satabileceğini" anlamıştır. Ancak, Türkiye bu durumu fırsat bilerek bugüne kadar Washington'un baskısıyla rahat ilişkiler kuramadığı SSCB ile daha rahat ilişkiler kurabilmiş[Sander, 1979: 224-5], ya da rahat ilişkiler kurma fırsatını elde etmiştir.

Türk-Amerikan ilişkilerinde diğer bir sorun ve özellikle bir kısım çevrelerde oldukça ciddi tepkisini çeken konu da, ABD'nin Türkiye ile yaptığı bir kısım antlaşmalarda, Amerikalı personelin Türkiye'de bazı ayrıcalıklar elde etmesiydi. Bu sayede, bir yandan tesislerde Amerikan ve Türk askerleri arasındaki hiyerarşiye gerekli itina gösterilmiyor; diğer yandan, tesislerin bulunduğu yerleşim birimlerinde Amerikalı mağazalara Türk vatandaşları alınmadığı gibi, bu mağazalara "sıfır" gümrükle gelen bir çok mal yine o yerleşim birimlerinde açılan başka mağazalarda satılıyor; böylece, o yörelerde gümrüksüz malların satıldığı ""kaçak mal dükkanları" oluşuyordu[Fırat, 2002: 691-2]. Bu da Türkiye'deki bir çok kesim tarafından "sömürge" muamelesi olarak görülüyor ve protesto ediliyordu.

Böyle bir ilişkiler yumağı devralan AP, bu sorunları "kucağında bulmuştu" bulmasına da, ancak ne yapacağı da merak konusuydu. Genel olarak Amerika'ya yakınlığıyla bilinen Demirel'den aslına ciddi tedbirler alması da beklenmiyordu. Ancak, hakkını teslim etmek gerekir ki, ABD-Türkiye ilişkilerinde, yukarıda sözünü ettiğimiz normal savunma işbirliği antlaşması çerçevesini oldukça zorlayan ikili ilişkilerdeki başıboşluğu görerek⁸¹, buna karşı ilk tedbir alma yoluna giden Birinci Demirel hükümeti olmuştur [Yavuzalp, 1996: 127]. Bu konuda önce bir durum tespiti yapmaya girişen hükümet, işin içine girince durumun vahametini anlamıştı. Yapılan inceleme sonunda ortaya çıkan durum şuydu: Tesislerin bir kısmı hiç anlaşma olmadan oldu-bitti ile yapılmışken, anlaşma ile yapılanların büyük bir kısmının da hukuken yetkili olmayan kişi ve

söylerken, Oral Sander, "Küba Krizi" esnasında ABD ile Sovyet Rusya arasında, açıktan olmasa da, üstü kapalı pazarlık yapıldığının anlaşıldığını söylemektedir. Bkz: [Sander, 1979: 222-3]

⁸¹Demirel, Türkiye'nin Amerika ile içli-dışlı olduğunu, ilişkilerin devletten devlete ilişkileri birez aşğını belirterek bu durumu şöyle açıklamaktadır: "Antlaşmalar yapmışız, bunlar "ikili antlaşmalar" diye çok tartışılmıştır. Mesela, iki taraftan iki yüzbaşı oturmuş bir mektup imzalamışlar, bu da antlaşma olmuş. Hemen hemen yüzlerce böyle misal çıkmıştır." Bkz: [Yetkin, 1995: 110-11]

kuruluşlarca yapılmıştı. Bir kısmı sözlü mutabakata dayanan tesislerin ise, ya ne iş yaptıkları bilinmiyor yada bilinenler için verilen bilgiler oldukça eksik [a.g.e., s. 129] ve tatmin edici değildi⁸².

İkili antlaşmalardaki bu gayri hukukilik ve bunun getirdiği boşluğu gören Demirel hükümeti, yukarıda bahsettiğimiz ön incelemeden sonra, bugüne kadar Amerika ile yapılmış tüm antlaşmaları tek bir metinde toplamak ve Türkiye'deki Amerikan personelinin Türk kamuoyunu rahatsız eden tutumlarına bir çeki-düzen vermek amacıyla ABD ile yapılan müzakereler sonunda ABD'ye bir nota verdi. Notada, o güne kadar yapılmış olan tüm antlaşmaların gözden geçirilip düzenlenerek, yazılı bir metinle tespiti isteniyordu. İlk olarak 24 Eylül 1968'de imzalanan "Resmi Vazife Sırasında İşlenen Suçlarla İlgili Antlaşma" ile 1954'de imzalanmış ve Türkiye'de Görevli Amerikan Askeri Personelinin Yargılanması ile İlgili Antlaşma hükümlerinde değişiklikler yapılarak Türk makamlarına getirilen kısıtlamalar kısmen giderilmek suretiyle Amerikan Personelinin yargılanma usulü yeniden düzenlendi[Fırat, 2002: 693]. Yapılan bu yeni antlaşmayla, özellikle Amerika'ya karşı ortaya çıkan tepkilerin önüne geçmenin yanında, Türkiye'deki Amerikalı personele tanınmış olan yetki ve ayrıcalıkların Türkiye'nin egemenliği ile uyuşur hale getirilerek kontrol altına alınmanın amaçlandığını[Armaoğlu, 1988: 823] söylemek mümkündür.

3 Temmuz 1969'da imzalanan "Ortak Savunma İşbirliği Antlaşması" ile de daha önce imzalanan antlaşmalar tek bir metinde toplanmış ve yeniden yapılan düzenlemelerle mevcut hukuki boşluk doldurulmaya çalışılmıştır. Başbakan 7 Şubat 1970'de düzenlediği basın toplantısında temel prensip maddelerini açıkladığı antlaşma metni

⁸² Yavuzalp bu konuda şu ilginç tespitler yapmaktadır: "Örneğin, bir Amerikalı Komutan görevi gereği temasta bulunduğu Türk karşıtı Komutandan meteoroloji kuyusu açacağız diye müsaade almış, sonradan bu, Sovyetlerin yeraltı nükleer deneylerini sismik aygıtlarla izleyip ölçmelerini yapan büyük bir elektronik tesis haline gelmişti.Diyarbakır Piriçlik'teki "tesis" bir muhabere tesisi haline dönüşmüştü. A.P.O. denilen ve Türkiye'deki Amerikan personeeli için posta hizmetleri gören bir kuruluşla ilgili hiç bir anlaşma yoktu. Soru üzerine, Amerikalılar, zamanında Büyükelçilerinin bir görüşme sırasında, Başbakan Menderes'ten bunun için bir müsaade talebinde bulunduğunu, Menderes'in de buna olumlu cevap vermiş olduğunu söylüyorlardı. Gerçi bu tür bir kuruluş bütün NATO üyesi ülkelerde vardı. Ancak, bu yazılı bir anlaşma gerektiriyordu. Amerikalıların böyle bir anlaşmaya gerek olduğunu , Başbakanın cevabının prensipte bir onaydan öteye gitmediğini, ve bunun hukuki bir işlemle tamamlanması gerektiğini bilmemeleri düşünülemezdi. Anlaşılan fazla uğraşmak yerine, bu sözlü onayla yetinmek daha kolaylarına gelmişti." [Yavuzalp, 1996: 29-30]

daha sonra basında açıklanmıştır⁸³. Antlaşmaya göre Amerikan üslerinin bulunabilecekleri yerler ve sayıları, yararlanabilecekleri kolaylıklar ve bulundurabilecekleri ikmal maddeleri, barış, yakın saldırı tehlikesi ve savaş durumları gereksinimleri göz önünde tutularak iki taraf yetkili makamları arasında düzenlenecek antlaşmalar ile tespit edilecekti(m.2). Yine aynı maddeye göre yapılabilecek uygulama antlaşmaları bu antlaşmanın söz ve ruhuna aykırı olmayacaktı. Buna göre, 3 Temmuz 1969 tarihli “Ortak Savunma İşbirliği Antlaşması” bu konuda bir anayasal metin gibi kabul edilecek ve buna aykırı olmamak kaydıyla yeni uygulama antlaşmaları yapılabilecekti.

Yine Antlaşmaya göre, Türk toprakları üzerinde ABD tarafından veya ABD adına inşa ve tesis olunan toprağa bağlı tüm mallar ve gayri menkuller dahil tümü tesis tarihinden itibaren Türk hükümetinin malı olacaktı(m.5). Dolayısıyla, bu maddeye göre, Türkiye Cumhuriyeti topraklarında ABD veya onun adına tesis inşa edilen toprakların mülkiyeti Türkiye’ye ait olmaya devam edecekti. Keza bu antlaşma gereği kurulmuş olan savunma tesislerinin çalışması için gerekli teçhizat, malzeme ve ikmal maddeleri tarafların yetkili makamları arasında önceden danışma toplantıları yapılmadan Türkiye dışına çıkarılmayacaktı(m3). Denilebilir ki, Türkiye bu madde hükümleri ile Jüpiter füzelerinde yaşadığı ve kendi savunması için gerekli gördüğü savunma silahlarının kendi rızası dışında ülke dışına çıkarılmasını engellemeyi amaçlamıştır[Fırat, 2002: 698].

ABD bu antlaşmadan sonra Türkiye’deki tepkileri azaltabilmek için kendi askerlerinin Türkiye’de üniformayla dolaşmasının önlemesi ve 30.000 civarında olan personelinin 7.000’e indirilmesi gibi, Türkiye’de Amerikan varlığının görüntüsünü azaltmaya yönelik[Armaoğlu, 1988: 824] bir dizi tedbirler aldı. Bu tedbirlerin Türkiye’deki Amerikan varlığının daha güvenli olarak devamına yönelik olduğu gibi, kamuoyunda oluşan tepkileri azaltarak Türk hükümetine yardımcı olmayı da hedeflediğini söylemek mümkündür.

⁸³ Antlaşmanın metni için bkz: Hürriyet, 16-17 Mart 1975.

Birinci Demirel hükümeti döneminde imzalanan , İkinci Demirel hükümeti döneminde bizzat Başbakanın düzenlediği basın toplantısıyla prensip maddeleri halka açıklanan ve Demirel'in muhalefette olduğu Mart 1975'de tam metni basında açıklanan Türkiye-ABD Ortak Savunma İşbirliği Antlaşması ile, Türkiye-ABD ilişkilerinde yeni bir döneme girilmiş ve Türkiye, daha önce imzalanmış olan antlaşmaları egemenlik ve hükümramlık haklarına uygun hale getirmiştir.

Genel olarak değerlendirildiğinde, kanaatimizce Kıbrıs'ta Rumların Geçitkale ve Boğaziçi köyleri krizinde, Yunanistan ve Kıbrıslı Rumların hiç beklemediği anda Meclisten müdahale yetisi alarak karşı tarafı, birçok önemli taleplerini kabul ettirecek bir antlaşmayı imzalamak zorunda bırakması; diğer yandan, Amerika ile daha önce yapılmış olan ikili antlaşmaların tekrar gözden geçirilip tek bir metinde toplanmak suretiyle Amerika'nın Türkiye'den elde ettiği olanakların makul ve kabul edilebilir şartlarda yeniden düzenlenmesi oldukça önemli bir diplomasi başarısıdır. Bunu yaparken Demirel hükümetinin oldukça dikkatli davrandığı, ancak, gerektiği zaman risk almaktan çekinmediği, kendi ifadesiyle "ABD'ye en fazla hayır diyen Başbakan"[Yetkin,1995: 116] olarak, Demirel hükümetinin Amerika'ya karşı "kişilikli", Yunanistan ve Rumlara karşı ise "kurnaz" ve "başarılı" olarak nitelendirilebilecek bir politika takip ettiğini söylemek mümkündür

3. AET(AB) Politikaları

Siyasi yelpazenin merkez sağında yer alan ve liberal düşünceye açık olan AP kuruluşundan itibaren Avrupa Ekonomik Topluluğu(AET)'na, Türk toplumunun genel kavramlaştırmasıyla "Ortak Pazar"a taraftar olmuş, siyasal hayatının hiç bir döneminde AET karşıtı bir politika takip etmemiştir.

Birinci Demirel hükümetinin programında , Türkiye'nin, AET'nin ortak üyesi olduğu vurgulanarak Ortaklık Antlaşması'nın, mahiyeti ve güttüğü hedefler itibarıyla ekonomik gelişmemizin olumlu yönde gelişimini sağlayacak bir unsur olarak telakki edildiği; Antlaşmanın öngördüğü ekonomik entegrasyonun hedefine doğru ilerleyebilmemiz için önce ekonomimizi, gelişmiş Avrupa ülkeleri ile belirli bir ölçü içerisinde rekabet edebilecek bir güç ve seviyeye ulaştırmamıza bağlı bulunduğu; hazırlık döneminden

geçiş dönemine geçilmesi için gerekli çalışmalara derhal başlanıp bu yoldaki faaliyetlerin titizlikle yürütüleceği ifade edilmiştir[Sanal, 2000: 80-1].

İkinci ve üçüncü Demirel hükümetleri programlarında da aynı şekilde AET ile ilgili olumlu ifadelere yer verilerek, AET'nin milli menfaatlerimize uygun bir yol olduğu[a.g.e.,s. 123]; ekonomik, sosyal ve politik önemi gün geçtikçe artan bu ortaklığın menfaatlerimize uygun şekilde geliştirilme gayreti içinde olunacağı vurgulanmıştır[a.g.e., s.143].

Fransız devlet adamlarından, Jean Monnet'in Avrupa Kömür ve Çelik Topluluğu(AKÇT) teklifini yine dönemin Fransa Dışişleri Bakanı Robert Schuman'ın "Schuman Planı" adıyla sunup, Almanya, İtalya, ve Benelux ülkelerinin (Belçika, Hollanda, Lüksemburg) katılımıyla hayata geçirilen AKÇT'nun [Bozkurt, 1997: 67-8] temelini oluşturduğu AET'ye tam tam üye olma, Türkiye'nin tanzimatla başlayan batılılaşma politikasının bir devamıdır. Ancak, Tanzimatla başlayan batılılaşma çabalarından sonra Türkiye'nin bir medeniyet değişikliği yaşaması Cumhuriyet'le olduğu söylenebilir.

Birinci Dünya Savaşı sonrasında galip devletlerden özellikle İngiltere ve Fransa'nın galibiyetle artan müessir konumlarını sürdürmelerini sağlayacak olan bir dünya sistemi kurma sürecinde mezkur ülkelerin katkı ve mutabakatıyla ortaya çıkan Türkiye Cumhuriyeti, bu dönemde uzun yıllardır içinde yer aldığı kendi geleneksel örf ve dini motiflerle örülü medeniyetinin yerine Batı medeniyetini tercih etmiştir[Dursun, 1995: 140]. Bu medeniyet tercihinin tabii akışı olarak da yeni Türkiye Cumhuriyeti, bu medeniyetin kurum ve unsurlarıyla yapılanmıştır. Zira, Cumhuriyet'in kurucu aktörleri tarafından Batı, Türk toplumuna "...sanayileşmişlik ve adil gelir dağılımını sağlamış...şehirleşme, okur-yazar oranınının yüksekliği gibi diğer toplumsal-kültürel göstergelerle birleşik bir biçimde "modern toplum" olarak tanımlanmış...ve varacakları bir ideal olarak sunulmuştur"[Köker, 1998: 47]. Buna karşın, Batı'nın Türklere bakışı bu düşüncenin tam tersi şekildedir. Özellikle, Batı dünyası içinde her zaman etkili olmuş olan İngiltere ve İngilizler için Türkler'in de dini inancını oluşturan "İslamiyet", "şeytani ve barbarca" bir din, Osmanlı ülkesi ise, Washington'un ifadesiyle "İblisin

hakimiyet sürdüğü bir diyar...”dı[Kurat, 1991: 102]. Shakepeare’in de aralarında yer aldığı Elizabeth devri İngiliz edebiyatı ise hep Türkiye ve Türklere düşman bir edebiyat olmuştur[Dereli, 1991: 91].

İngilizlere Türk düşmanlığının aşılmasının önemli sebeplerinden birisi, “Renaissance” hareketinin kaynağı olan İtalya’ya “Yeni Bilgi” için akın eden İngiliz öğrencilerinin bu ülkedeki Türklere aleyhindeki yazı ve eserlerden etkilenerek bunları İngiltere’ye taşıması ve Katolik Kilisesi’nin İslamiyet aleyhindeki etkili propagandasıdır[a.g.m., s.46]. Öte yandan, İstanbul’un fethinden sonra, mağlubiyetlerinin acısını Türklere karşı “iftira ve çeşitli isnatlar”la çıkarmaya çalışan Bizans tarihçileri de, Türklerin Batı’da kötü bir şöhret sahibi olmalarının diğer önemli bir sebebi olmuştur. Zira, fetihden sonra Türkleri Batı’ya tanıtan esasen Bizanslı tarihçiler olmuştur[a.g.m., s.92].

Batı’nın bu ve benzeri sebepler ve esasen -din temelli- İslamiyet’e karşı olan önyargılı tutumları, daha sonraki yıllarda daha sıkı ekonomik, sosyal, siyasi ve kültürel ilişkilerle belli oranda yumuşasa da varlığını günümüze kadar sürdürdüğü görülmektedir. Bulaç’ın da haklı olarak vurguladığı gibi, ne kadar görmezlikten gelinse de, Türkiye-AB sorunlarının temelinde Batı’nın “Hristiyan”, Türkiye’nin ise “Müslüman” bir karaktere sahip olması yatar[Bulaç, 2001: 87-8]. Bununla söylemek istediğimiz Batı’nın bir “Hristiyanlar Klübü” olduğu değildir. Ancak, “AB için elbetteki ekonomik birlik kadar olmasa da , kültürel ve teolojik birlik de önemlidir” [Özakıncı, Zaman, 20 Temmuz 2002].

AET’ye üye devletler bir yandan kendi aralarındaki ticari engelleri kaldırıp, böylece hem ticari ilişkilerini geliştirip, hem işbirliğini ve işbölümünü gerçekleştirirken, diğer yandan, maliyet ve kalitede olumlu sonuçlara ulaştılar. Bu da, üye ülkeler mallarına dünya piyasalarında ciddi bir rekabet şansı sağladı[Oğuz, 1966: 128]. İşte denilebilir ki, 30 Eylül 1963 tarihli “Time” dergisi in “Fakir Kızkardeş” başlıklı yazısıyla, nüfusunun üçte ikisi okuma-yazma bilmeyen 30 milyon nüfuslu ülke olarak “acıyarak” bahsettiği Türkiye [Atalay, Zaman, 2 Kasım 1995], bir yandan AET ülkelerinin söylediğimiz bu avantajlarını elde etmek, diğer yandan tanzimatla, hatta Üçüncü Selim’le başlayan

Batılılaşma sürecinin bir sonucu/gereği olarak 31 Temmuz 1959 tarihinde AET'ye ortaklık için başvurdu. Aslında, Türkiye'yi ortaklık için başvurmaya iten saikler arasında Yunanistan'ı da saymak gerekir. Zira, 1950'ye kadar Yunanistan'la beraber hareket eden Türkiye'ye, Yunanistan'a tanınan hemen her hak tanınıyordu ve bu dönemde Yunanistan, Türkiye için bir dezavantaj teşkil etmiyordu. Bu durum, daha çok AET'ye üyelik için müracaat etmesinden sonra başlamıştır [Bulaç, 2001, 27-8] denilebilir. 15 Temmuz 1959'da AET'ye ortaklık için başvuran Yunanistan'dan 15 gün sonra Türkiye'de 31 Temmuz 1959 tarihinde kelimenin tam anlamıyla "apar-topar" AET'ye ortaklık için başvurmuştur. Her iki başvuruyu da değerlendiren AET Bakanlar Konseyi 11 Eylül 1959'da hem Atina'nın hem Ankara'nın başvurularını kabul etmiştir [Atalay, Zaman, 4 Kasım 1995].

Başvurudan sonra, 27 Mayıs 1960 askeri darbesini yaşayan Türkiye, ne gariptir ki, darbe sürecinde, 31 Temmuz 1959 tarihinde AET'ye ortaklık için başvuran Menderes hükümetinin üç bakanını-ki, bunlardan ikisi başvuruda en etkin konumda olan, Başbakan Adnan Menderes ve Dışişleri Bakanı Fatin Rüştü Zorlu'dur- idam edilmiştir. İdamları 16 ve 17 Eylül günlerinde infaz eden Türkiye, iki yıl sonra 12 Eylül 1963 tarihinde üç aşamalı bir ortaklık süreci öngören (m.2/3) Ankara Antlaşmasını imzaladı⁸⁴. Antlaşma, ortaklık için "hazırlık dönemi", "geçiş dönemi" ve "son dönem" olmak üzere üç aşamalı bir süreç öngörüyordu.

1 Aralık 1964'den 1 Aralık 1969'a kadarolan ve "hazırlık dönemi" olarak adlandırılan süreç⁸⁵ AP'nin tek başına iktidar olduğu dönemdir. Yine aynı antlaşmaya göre, Türkiye "geçiş dönemi" ve "son dönem" boyunca kendine düşecek yükümlülükleri üstlenebilmek için Topluluğun yardımı ile ekonomisini güçlendirecektir(m.3) hükmü çerçevesinde AET Türkiye'ye 1 Aralık 1964- 1 Aralık 1969 tarihleri arasındaki beş yıllık "hazırlık dönemi" içinde 175 milyon AHB yardım yapmayı öngörmüş ve bu yardım vadedildiği şekilde 175 milyon AHB olarak gerçekleşmiş⁸⁶ ve Boğaz Köprüsü

⁸⁴ Antlaşmanın tam metni için bkz:[Bozkurt, 1997: 363-71]

⁸⁵ 1 Aralık 1964 Ortaklık Antlaşmasının resmi olarak yürürlüğe girdiği tarihtir. Bu antlaşma hükümlerine göre "hazırlık dönemi" süresi, geçici protokolde öngörülen usullere uygun uzatma dışında beş yıl olarak öngörülmüştür (m.3/2).

⁸⁶ 1964-2006 dönemi için öngörülen ve gerçekleşen AET/AB yardım ve kredileri için bkz:[Bulaç, 2001: 45]

ile Keban Barajının finansmanında kullanılmıştır[Çayhan, 1997:52]. AET antlaşmasının yürürlüğe girdiği Aralık 1964'den itibaren Türkiye'ye tütün, fındık, kuru üzüm ve incir ihracatında sınırlı miktar ve oranlarda indirimler sağlanırken, 1967'den itibaren bu uygulamayı sofralık üzüm, narenciye, kaliteli şaraplar ve bazı deniz ürünleri kapsamında genişletilmiştir[a.g.e., s.52]

AP, hazırlık döneminde gerekli tedbirleri almadığı gerekçesiyle muhalefet tarafından eleştirilmiştir. CHP, beş yıllık geçiş dönemini yetersiz bulmakta, hükümeti gerekli tedbirleri almamakla suçlamaktadır. AET'ye üye ülkeler ile Türkiye arasında gerek ekonomik, gerekse sosyal yönden önemli farklılıklar olduğu vurgulanarak AET'nin Türkiye'ye önerdiği bu şartlarla Ortak Pazar'a girildiği takdirde Türk ekonomisinin iflasa sürükleneceğini, bunu önlemek için de CHP olarak var güçleriyle mücadele edecekleri vurgulanmaktadır⁸⁷. Anamuhalefet partisi olarak CHP, hazırlık döneminde, geniş dönemi için gerekli hazırlıklar yapılmadan gelişme çabalarını eleştirirken, TİP ve MNP⁸⁸ ısrarla Ortak Pazar'a karşı çıkmışlardır. TİP'in yayınladığı bildiride, Ortak Pazar antlaşmasının Kuvayı Milliye ruhu ile asla bağdaşmadığını, Avrupa'nın gelişmiş endüstrisi ile rekabet edemeyecek olan "körpe" Türk endüstrisinin yok olacağını, Türkiye gibi geri kalmış bir ülkenin böyle bir ortaklığa katılıp bundan bir istifade umulmasının kurt ağzındaki kuzunun yaşama hayalinden farksız olduğu ve Ortak Pazar'ın amacının sömürgeciliği yeni usullerle devam ettirdiği ifade edilerek "Ortak Pazar'a Hayır" deniyordu⁸⁹.

Necmettin Erbakan ise 15 Mayıs 1970 günü, Ortak Pazar konusundaki tasarruf ve tutumlarından dolayı hükümet hakkında verdiği "gensoru" önergesinde⁹⁰ Ortak Pazar'a üye ülkelerin siyaseten tek bir devlet olmayı amaçladığını, böyle bir birleşmeye katılmanın Türkiye için Batı içinde erime anlamına gelmesi yanında, Türkiye'nin Batı'nın bir sömürgesi ve işçisi olması sonucunu doğuracağını belirterek hükümete

⁸⁷ Bkz: CHP grubu adına Manisa milletvekili Muammer Erten'in 8 Mayıs 1970 tarihli "Hazırlık döneminden geçiş dönemine girmek ve ileri sürülen şartları sakıncaları" üzerine konuşması.Bkz: [MMTD, D:3, T:1, C:4, 8.5.1970, s.623-25]

⁸⁸ Necmettin Erbakan, Konya'dan "Bağımsız Aday" olarak katıldığı 12 Ekim 1969 seçimlerinde "Bağımsız" milletvekili olarak Meclise girmiş, daha sonra 17 arkadaşıyla beraber 26.01.1970 günü Milli Nizam Partisi(MNP)'ni kurmuş, ancak, bu parti 12 Mart sürecinde 20.05.1971 günü Anayasa Mahkemesi tarafından kapatılmıştır.

⁸⁹ Bildirinin tam metni için bkz:[Aren, 1993: 64-6]

çeşitli suçlamalarda bulunmuştur. Erbakan yine aynı önerenin tartışılması esnasında düşüncelerini daha da açarak, Ortak Pazar'ın Roma Antlaşması'ndan önce Roma Katolik Kongresinde karara bağlandığını, Ortak Pazar'ın bir yandan sömürgeci ve emperyalist Batı ülkelerinin çağın şartlarına uygun olarak yeni bir sömürgecilik geliştirme sistemi olduğunu, diğer taraftan ise siyonist Theodor Herzl'in çizdiği ve Türk topraklarının büyük bir kısmını İsrail vilayeti olarak gösteren projeye katkı sağlayan, ekonomik maksatların çok ötesinde gaye ve uygulamaları mevcut olabilecek bir yönü olduğunu ve Ortak Pazar'ın bu yönünün halkın gözünden saklandığını söyledi. Roma Antlaşmasının bir çok maddesinin ekonomi ötesi farklı mahiyet taşıdığını belirten Erbakan, özellikle 89. madde de yer alan "Prensiplerin ihlaline son verilmediği takdirde, Komisyon bunu tespit eder, kararını yayınlar. Durumun ıslah edilebilmesi için, şartlarını ve şeklini bizzat kendisinin tayin edeceği tedbirleri almaya üye devletleri mezun kılar" hükmünün açıklanmadığını ve bu tedbirlerin askeri istilaya kadar uzanabileceğini söyleyerek 89. maddeyi "korkunç" olarak nitelendirdiği konuşmasında hükümete ve AET'nin oluşumunu sağlayan Roma Antlaşmasına çok ağır eleştirilerde bulunmuştur⁹¹.

Birinci ve İkinci Demirel hükümetleri, programlarında Ortak Pazar'ı Türkiye'nin ekonomik gelişmesini olumlu yönde etkileyecek bir unsur, milli menfaatlerine ve plan hedeflerine uygun bir yol kabul ettiği ifade edilirken[Sanal, 2000: 80,123], TBMM'nde görüşlerini açıklayan AP Ankara milletvekili Aydın Yalçın'da 1958 yılından beri Türkiye'de gelmiş geçmiş tüm hükümetlerin Ortak Pazar meselesini milli mesele olarak gördüğünü belirterek, Ortak Pazar'ın Türkiye için bir emr-i vaki olduğunu söylemiştir. Yalçın'ın şu ifadeleri AP'nin Ortak Pazar konusundaki düşüncelerini özetler niteliktedir: Avrupa Ekonomik Topluluğu yani Ortak Pazar, Türkiye için yalnızca manevi ideallerin paylaşıldığı entellektüel, sosyal, siyasi bakımdan sıkı bağlar kurduğumuz bir bölge ile kaderimizin birleştirilmesinden ibaret değildir. Bu, aynı zamanda Türkiye'nin sanayileşmesinin, Türkiye'nin ilerlemesinin ve Türkiye'nin bir an evvel modern dünya ekonomisine büyük ve güçlü bir ekonomik güç haline gelmesinin önemli unsurlarından bir tanesidir. Böylece, Ortak Pazar Türkiye için uzun tereddütler geçirilecek ve zor kararlar neticesinde verilecek siyasi bir hüküm ve bir alternatif değil, bir emirvakidir[MMTD, D:3, T:1, C:4, 11.5 1970, 671-5].

⁹⁰ Önerenin tam metni için bkz:[MMTD, D:3, T:1, C:4, 15.5.1970, s.727-28]

Bu düşüncedeki AP'in, tek başına iktidar döneminde (1965-1971) tamamlanması gereken "hazırlık dönemi" (1 Aralık 1964-1Aralık 1969) 31 Aralık 1972 tarihine kadar uzamış, 1 Ocak 1973'de Katma Protokol'ün yürürlüğe girmesiyle başlayan "geçiş dönemi" 31 Aralık 1995'de tamamlanıp, 1 Ocak 1996'da da sanayi ve işlenmiş tarım ürünlerinde "Gümrük Birliği" ile "son dönem" başlamıştır[Bulaç, 2001: 27-32].

AP'nin 1965-1971 tek başına iktidar dönemi hemen tüm AET/AB'ye "hazırlık dönemi"ni kapsamaktadır. AP, gerek hükümet programlarında, gerekse TBMM'ndeki konuşma ve faaliyetlerinde AB'ye, dönemin popüler kavramlaştırmasıyla Ortak Pazar'a taraftar olmuş, diğer bir ifadeyle, siyasal sürecinin hiç bir döneminde AET/AB karşıtı politika takip etmemişir.

AP'nin de aralarında yer aldığı Türkiye'deki AET/AB taraftarları yanında, AET/AB'ye karşı olanlarında ortaya çıkmasıyla Türk toplumunda AB konusunda ikili bir ayrışma ortaya çıktı: "AB taraftarları" ve "AB karşıtları".

Ancak, gerek AB'ye karşı olanların AB'nin Batı emperyalizminin ve neokolonyalizminin çağa uyarlanmış bir biçimi olduğu ve AB'ye üye olmanın bağımsız egemenlik hakkının AB'ye devredilmesi anlamına geldiği gibi düşünceler[MMTD, D:3, T:1, s.737-775; Aren,1993: 64-66], gerekse AB taraftarlarınca, AB'nin Türkiye için bir tercih değil amirvaki ve vazgeçilmez bir dinamik olarak algılanması [Aktar, Zaman, 28 Mayıs 2002] ve AB'nin adeta Türkiye'nin çağdaş medeniyete ulaşmada varacağı son kavşak nokta olarak görülmesi düşünceleri⁹² Türkiye'nin AB yolunu açmayacağı gibi, kuşkusuz Türkiye'yi koşulsuz AB üyesi de yapmayacaktır. Kanaatimizce, AB tartışmalarında, AB taraftarlarının çok optimist, AB karşıtlarının ise çok pesimist olmalarındaki temel sorun, tartışmanın ideolojik zeminde ve ideolojiler gölgesinde yapılıyor olmasıdır. Bu durum, sağlıklı bir tartışmayı imkansız hale getirdiği gibi, tartışmadan olumlu bir sonuç çıkmasını engellemektedir.

⁹¹ Erbakan'ın konuşmasının tam metni için bkz: [MMTD, D.3, T.1, C.1, s.737-775]

⁹² Türkiye-AB ilişkileri ve bağlamda başlıca siyasal partilerin görüşleri için bkz: [Çayhan, 1997]

AET'nin, 10 Aralık 1991'de imza altına alınmasından sonra AB'ye dönüştüğü Maastricht Antlaşmasından, Amsterdam ve Kopenhag Kriterleri ile AB üyelik ölçütlerine kadar AB'nin, Türkiye'nin önüne koyduğu tam üyelik öncesi yerine getirmesi gereken "ev ödevleri"⁹³ Türkiye'nin demokratik bir hukuk devleti haline gelmesi bakımından kuşkusuz önemli kriterlerdir. Ancak, bu sürecin sadece Batı'nın (AB) isteklerinin dikte edilmesi biçiminde değil, bir yandan Türk tarihinden kopup gelen yerel, milli ve kültürel değerlere sahip çıkılıp, diğer yandan bu değerlerden hareketle çağdaş küresel paradigmanın bize uzanan kollarına tutunmayı mümkün kılacak şekilde ama, daha da önemlisi"...bizim ihtiyacımız, bizim siyasal ve sosyal açılımımız ve bizim iç barışımızın bir gereği olarak kendi dinamiklerimizle kendimizi yeniden üretmemizle anlamlı olacaktır"[Baydur, Zaman 28 Ekim 1996].

AB'ye entegrasyon ya da Türkiyedeki mevcut idari ve siyasi yapıyı "Kopenhag Kriterleri"⁹⁴ne uygun hale getirmek amacıyla "uyum yasaları" olarak bilinen yasaların ilk bölümü 2002 yazında Meclis tatile girmeden önce çıkarılsa da, Etyen Mahcupyan'ın ifadesiyle, bu yasaların çıkarılması, yasaların ima ettiği düzenin yerleşmesi anlamına gelmiyordu. Dahası uyum yasalarının çıkarılması ile hedeflenen düzen arasında oldukça büyük bir mesafa olduğu görünüyordu. Zira, "uygulama...daha genel, adı konmamış, ama zamanla yerleşik hale gelmiş anonim bir kurumsal kültürün kodlarına tabi..."[Mahcupyan, 10 Ağustos 2002] bir yapıdır. Daha açık bir ifadeyle, yapılan yasal değişikliklerle yapılmak istenen, Türkiye'deki mevcut kamu kurumlarını, AB standartlarında bir yapıya dönüştürmek, ya da AB'ye uygun bir kurumsal yapı üretilmek isteniyorsa, öngörülen aşamaların hukuki, idari, siyasi ve ekonomik alanlardaki reformların adım adım aksaksız ve eksiksiz yerine getirilmesini, bu ise meclisteki mevcut çabayla kıyaslanamayacak ölçüde çok daha büyük bir çabayı gerektirir [a.g.m.].

⁹³ Bulaç, AB'nin bu konudaki tavrını ve söylenenlerin çok aşağılayıcı bulunduğunu ifade ederek şunları söylemektedir: "Tanzimattan bu yana işleyen süreç ana dinamiklerini koruyarak devam etmektedir. Uyum yasalarının çıkarılmasından hemen sonra AB çevreleri "Türkiye'nin ödevlerini tam olarak yerine getirmediğini, bu yüzden Brüksel'in hemen olgunluk diploması vermeyeceğini" söylemete başladılar. İfadenin kendisinde müthiş bir aşağılama var. "Ödevi yerine getirmek, olgunluk diploması vermek..." 19.Yüzyılda da aynı ifadeler kullanılıyordu [Bulaç, Zaman, 7 Ağustos 2002].

⁹⁴ Kopenhag Kriterleri için bkz: [Eryılmaz, 2000: 1050-1]

Alvin Toffler'in ifadesiyle söylersek, Batı yani gelişmiş ülkeler bugün "Bilgi Çağı" dediğimiz "Üçüncü Dalga"ya girmektedir. Sanayi toplumları "İkinci Dalga"yı, tarım toplumları ise "Birinci Dalga"yı ifade ediyor⁹⁵. Türkiye'ye bu açıdan baktığımızda, henüz "Sanayi Toplumu" da denilen "İkinci Dalga"yı tamamlayamamış bir "Tarım Toplumu" özelliği gösteriyor. Hatta, Altan'a göre 1860'lardaki Asya vilayetlerindeki işlenebilir toprakların %75'i ile % 82.5'inin 2-20 hektar arasında ve ortalama olarak 6-8 hektarlık küçük işletmelere ait olduğu ve asıl önemlisi ise, tarımdaki bu küçük üreticilik sisteminin bugün (1993) halen hakim durumda olmasıdır. Diğer taraftan kırsal alanda "tapu ve kadastro"nun halen tamamlanmamış olması, hukuk devletinin temeli olan "mülkiyet"i işlevsiz hale getirmektedir[Altan, Zaman, 7 Aralık 2001]. Oysa, Hobsbawn'ın tesbitlerine göre, "Sanayi Tolumu" haline gelen İngiltere'de 1811'de üçte bir olan tarım kesiminin gayri safi ulusal gelire katkısı 1851'de beşte bire, 1891'de ise ekonominin oldukça tali bir unsuru olarak onüçte bire düşmüş, 1930'larda, artık toplam nüfusun %5'ini istihdam edebilen ve ulusal gelirin yalnızca %4'ünü üretebilen duruma gerilemiştir[a.g.m.].

Üçüncü bin yıla giren Türkiye ise, henüz kapitalist üretim ilişkilerini geliştiremediği gibi, burjuva kesimini devletin kendi eliyle oluşturmaya çalıştığı ve nüfusunun üçte biri toprağa bağımlı durumdadır. Dahası, bu kırsal nüfusun hemen %60'ı topraksız olduğundan, "mevsimlik" tarım işçisi ya da "yarıcı", "gündelikçi" olarak çalışarak geçimini sağlar durumdadır[Özakıncı, Zaman 20 Temmuz 2002]. Özakıncının ifadesiyle, kapitalizmin "sine qua non"u olan "üretim araçlarını üreten sanayi"yi kuramamış ve büyük oranda "montaj" ve "fason" sanayiye sahip olan Türkiye, bu haliyle eğer AB'ye girebilirse AB'ye üye ilk ve tek "yarı feodal" ülke olacaktır. Ancak, örneğin Türkiye'nin milli geliri bir trilyon Dolar, düzeyinde, GSMH'dan fert başına düşen geliri 14-15 bin Dolar seviyelerinde olsaydı, ne idam cezasına, ne ana dilde yayın gibi, azınlık haklarına bakılmadan AB'nin kurucu üyesi olurdu[a.g.m.]. Manisalı ise daha da ileri giderek, AB'nin Türkiye'yi hiç bir şekilde dışlamayacağını ama, tam üye de yapmayacağını ifade etmektedir. Bu açıdan değerlendirildiğinde, bir Hristiyan klübünü andıran AB'nin, Türkiye'yi kendisine ekonomik ve siyasi yönden bağımlı hale

⁹⁵ Bu konuda bkz: [Toffler, 1992:13].

getirmek suretiyle modern sömürgecilik yaptığını[Kumkale, Zaman, 12 Mart 2002] söylemek abartılı bir yorum olmayacaktır.

Ancak, 1963 Ankara Antlaşması'ndan sonrasına bakıldığında, gerek iktidar olduğu dönemlerde AP, gerekse diğer iktidarlar olsun, yani iktidar ve muhalefetiyle Türkiye'nin, bu antlaşmayı tam olarak kavrayamadığını söylemek mümkündür. Bunun sonucu olarak, gerek siyasi gerekse idari çevreler gerekli tedbirleri almamış, bürokrasiyi eğitip, AB'ye hazır kalifiye eleman yetiştirememiş ve Topluluğun hukukunu takip ederek gerekli hazırlıkları yapamamıştır. Hele, Türkiye'nin Birliğe üye olmadan 1996'da Gümrük Birliği'ni kabul etmiş olması, fiilen "İkinci Sınıf Avrupalı" olmayı da kabul etmiş demekle birlikte[İnan, 1998: 82, 86], üyelik stratejisi yönünden kabul edilebilir bir hata değildir. Ayrıca gerek aday, gerekse üye ülkeler arasında, Türkiye'den başka bu durumda olan ikinci bir ülke yoktur ve geçmişte de olmadığı gibi, muhtemelen gelecekte de olmayacaktır. Ayrıca bunun, AP'nin halefi DYP iktidarı ve yine AP'nin 16 yıllık lideri Demirel'in halefi Tansu Çiller'in Başbakanlığı döneminde gerçekleştirilmiş olması da AP ve Demirel yönünden önemli olmalıdır.

4. Orta Doğu Politikası

Özellikle İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra, güvenlik ve ideolojik endişelerle Batı'ya yönelen Türkiye, bu endişelerini karşılamak üzere Batı'daki bütün bölgesel ve uluslar arası kuruluşlara katıldığı gibi, NATO ittifakına da dahil olarak savunma sistemini Batılı müttefikleriyle birleştirmiş ve bunun sonucu olarak da Batılı müttefiklerinin çıkarları doğrultusunda bir dış politika izlemiştir[Dursun, 1996: 96-7]. Ancak, AP, 10 Ekim 1965 seçimleriyle tek başına iktidara gelmesinden sonra, Türkiye'nin Orta Doğu politikalarında önemli bir değişikliğe giderek, bu bölgedeki müslüman ülkelerle yakın ilişkiler kurma yoluna gitmiştir. Bu durum, Birinci Demirel hükümetinin programındaki "Orta doğu ve Magrip'teki kardeş Arap ve Müslüman memleketleri ile her türlü şüphe ve tereddütten uzak, hakiki ve yakın bir dostluk kurmak ve çeşitli sahalarda verimli bir işbirliğini gerçekleştirmek başlıca amaçlarımızdan biri olacaktır...Arap memleketleri meşru davalarında Türkiye'nin anlayış ve desteğine güvenebilirler"[Dağlı ve Aktürk, 1988: 124] cümleleriyle açık olarak ifade edilmiştir.

AP'nin, Ortadoğu politikasında Arap ve diğer müslüman ülkelerle yeni bir yakınlaşma süreci içine girmesinin temel nedeninin, selefi DP'nin, Türkiye'nin müslüman kimliğine rağmen Ortadoğu'da Batı'nın sözcüsü konumuyla hareket etmesinin kendisini uluslar arası arenada nasıl yalnızlaştırdığını görmesi[Fırat ve Kürkçüoğlu,2002: 788] ve özellikle Kıbrıs Sorunu ile ilgili olarak Birleşmiş Milletler'de yapılan oylamada komşuları ve müttefikleri tarafından yalnız bırakılması[Dursun, 1996: 98] olmuştur denilebilir. Türkiye'de o günkü toplumsal konjoktürün de müsait olması bu süreci kolaylaştırmış ve Demirel hükümeti Türkiye dış politikasını Orta Doğu'ya sıcak ilişkilerle açma sürecini 1967'de patlak veren "Arap-İsrail" savaşı ile uygulama imkanı buldu[Armaoğlu, 1988: 847]. Türkiye önce 22-24 Mayıs 1967 tarihlerinde Ankara'da düzenlediği bir konferansla, Orta Doğu ülkelerindeki büyükelçilerini bir araya toplayıp Türkiye-Arap ülkeleri ilişkileri ile Arap-İsrail savaşını görüşerek uygulayacağı politikaları tespit etti[Ahmad ve Ahmad, 1976: 328]. Buna göre Türkiye'nin Arap ülkeleri politikasını, 1- Tüm Arap ülkeleriyle olan ilişkilerin her alanda geliştirmek; 2-Arapların kendi aralarındaki anlaşmazlıklarda tarafsız kalmak; 3-Arapları bölge pakt ve bölgesel anlaşmalara katılmamak, ilkelerine bağlı olarak uygulayacaktı[Fırat ve Kürkçüoğlu, 2002: 789]. Nitekim, savaşın fiilen başlamasından sonra, Amerika'nın İsrail'e yardım etmesi üzerine, hükümet Türkiye'deki üslerin kullanılmasını önlemek amacıyla mezkur üslerin Araplara karşı kullanılmayacağını açıklayarak, Mısır, Ürdün ve Suriye'ye çeşitli yiyecek ve giyecek yardımında bulunması yanında Birleşmiş Milletler'deki çalışma ve müzakerelerde Arap ülkelerini desteklemiş ve onların lehinde oy kullanmıştır[Armaoğlu, 1988: 847].

Diğer taraftan, Kudüs'teki El-Aksa mescidinin Avustralyalı bir Yahudi(Danis Kohen) tarafından yakılma girişiminin getirdiği, İslam dünyasındaki birlik ve bütünleşme havasının sonucu olarak kurulan İslam Konferansı'na Türkiye'de davet edilmiş; davet basında ve dolayısıyla iç politikada ciddi tartışmalara sebep olmuştur[Dursun, 1992:84-6]. Öyle ki, dönemin Cumhurbaşkanı Cevdet Sunay'ın, Türkiye'nin laik bir devlet olduğunu, bu yüzden adı "İslam" olan bir konferansa katılmayı düşünmediğini açıklamasına karşın, Başbakan Süleyman Demirel, El Aksa yangını dolayısıyla yayınladığı bildiride Türkiye'nin müslüman ülkelerin yanında olduğunu açıklamış ve Türkiye, müslüman devletlerin Rabat toplantısına Dışişleri Bakanı düzeyinde ve

“gözlemci” statüsüyle katılmıştır[Fırat ve Kürkçüoğlu, 2002: 792; Dursun, 1992: 86]. Başlayan bu yeni süreçle AP, temkini elden bırakmayarak Batı dünyasıyla ilişkilerini korumuş ama, Arap dünyasına karşı bu güne kadar uygulanan “ilgisizlik ve kayıtsızlık” politikasını değiştirerek uluslar arası platformda Arap tezlerine destek vermeye ve anlaşmazlıklarda Arapların yanında olarak, Filistin ve diğer Arap sorunlarında destek vermiştir[Dursun, 1996: 106].

Demirel hükümetlerinin, Ortadoğu’da göreceli Amerika’dan bağımsız ve Arap ülkeleri yanlısı, ama İsrail karşıtı politikalar izlemesinin olumlu sonuçlarını uluslar arası platformda görmüş ve Kıbrıs gibi önemli bir konuda bu ülkelerin desteklerini alabilmiştir. Ne var ki, Demirel/AP hükümetlerinin izlediği, ABD’nin Orta Doğu politikasına ters düşen politikalar kendisini iktidardan uzaklaştıracak olan “12 Mart Muhtırası”nda önemli bir etken olacak[Eslek, 1989: 153]; diğer bir ifadeyle, dileyebilir ki, AP, Amerika-İsrail eksenine karşıtı politikalar izlemesinin bedelini oldukça ağır ödeyecektir.

AP’nin genel dış politikaları için denilebilir ki, dış politikada CHP’ye paralel görüşlere sahip olan AP, Batı ittifakına bağlı kalmak, bu blok dışında kalan doğu bloku ülkeleriyle geçmişte uygulanmış olan mesafeli ilişki politikasını terkederek bu ülkelerle özellikle ekonomik ilişkiler kurmak ve yeni özgürlüğünü kazanmış Asya ve Afrika devletlerine karşı daha anlayışlı politika izlemek olarak ifade edebileceğimiz temel dış politika görüşlerine[Abadan, 1966: 132] uygun olarak takip ettiği ABD ilişkilerinde, hem ABD ile mevcut ilişkileri uluslararası ilişkiler prensipleri çerçevesinde yeniden düzenleyerek, hem de SSCB ile özellikle ekonomik ilişkilere önem verip, yeni bir ivme kazandırmak suretiyle Türk dış politikasını tek yönlülükten kurtarıp çok yönlülük kazandırarak, her iki politikayı da başarı ile uygulamıştır.

AP, ABD ile ilişkilerde gösterdiği başarıyı, Orta Doğu’da ve “milli mesele” olarak ele aldığı Kıbrıs’ta da göstermiş, bu konuda risk almaktan kaçınmamıştır. Ancak, AP aynı başarıyı AET ile ilişkilerde gösterdiğini söylemek mümkün değildir. Kanaatimizce bunun temel nedeni, bu konunun sadece diplomasi ile ilgili olmayıp, Türkiye’nin ekonomik yapısı, kalkınması ve iç politikalarıyla da çok yakından ilgili olmasıdır.

Ayrıca, Türkiye'nin 1959'dan beri görev almış tüm hükümetlerin ve muhalefetin de bu konuda üstüne düşen görevi yerine getirdiğini söylemek mümkün değildir. Bunun yanında, Türkiye'nin yaşadığı 27 Mayıs, 12 Mart ve 12 Eylül askeri darbelerinin de bu süreçte önemli engeller oluşturdukları kuşkusuzdur. Zira, Yunanistan'ın Topluluğa üye olduğu 1 Ocak 1981'de Türkiye 12 Eylül darbe sürecini yaşamaktaydı ve Yunanistan'ın tam üye olmasından ancak yaklaşık üç yıl sonra, 6 Kasım 1983'de yapılan genel seçimlerle demokrasiye tekrar geçebilecektir.

Sonuç olarak, “dış politikanın tutarlı olabilmesi için önemli ön koşul(un) disiplin ve koordinasyon...”[Yavuzalp,1998: 232] olduğu kabul edildiğinde, Başbakan olarak Demirel'in, sahip olduğu zeka ve sağduyu sayesinde dönemin mevcut şartlarında dış politikada izlenmesi gereken genel çizgiyi doğru tespit ettiğini[Yavuzalp, 1996:144] ve izlediği dış politikasının bazı aksaklıklara rağmen başarılı ve doğru olduğunu söylemek mümkündür.

IV. AP'NİN UYGULADIĞI EKONOMİK VE SOSYAL POLİTİKALARIN SONUÇLARI

A. PARTİ İÇİ MUHALEFETİN ORTAYA ÇIKIŞI VE NEDENLERİ

İktidarı devralan AP, “Karma Ekonomi” olarak ifade ettiği devletin ekonomideki etkinliğini de elden bırakmayan, ama özel teşebbüsü de destekleyen politikalarıyla sanayiye ağırlık vermiş ve yerli sanayiye korumak amacı ile ısrarla ithal ikamesi uygulamasını sürdürmüştür. Bu tercih ile Türkiye'de montaj sanayiine dayalı olarak da olsa üretici sanayi kollarının, ithalat kotaları ve yüksek gümrük duvarlarıyla korunarak gelişmesine yardımcı olunmak amaçlanıyordu.

Bu uygulama AP'nin ekonomi politikalarında da vurguladığımız gibi bu “kapalı” bir ekonomi uygulamasıdır ve bu vasıflarıyla Türkiye'deki sanayinin kendi ayakları üzerinde durup, dünya sanayii ile rekabet edebilecek bir yapıya ulaşmasını olumsuz olarak etkilemiştir. Diğer yandan, “teşvik tedbirleri” uygulamasıyla Türkiye'nin büyük mali imkanları “güçlü sermaye kesimi” olarak ifade edebileceğimiz bu kesimin emrine

tahsis edilmiştir. Diğer bir ifade ile, uygulanan bu ithal ikamesine dayanan, teşvik tedbirleri destekli bu sistem, sanayi sektörünün (büyük burjuvazi) lehine olduğu kadar, tabii olarak, tarım ve ticaret sektörünün (küçük burjuvazi) aleyhine bir sonuç ortaya çıkarmıştır[Tosun, 1999: 101]. Böylece, I., II. ve III. BYKP’nda yüksek tutulan büyüme hızına uygun olarak, büyük sanayi kesiminin devletin sağladığı kredilerdeki payı giderek yükselmiş, bunun tabii sonucu olarak da sanayinin toplam ulusal gelirdeki payı 1963’de 16,8 iken, 1973’de % 22,7’ye, 1977’de ise % 23,7’ye yükselmiştir[Kepenek, 1983: 1780].

Bu dönemde Batı’dan düzenli kredilerin girmesi yanında SSCB’den de azımsanmayacak oranda borçlanmalar olması[Akat, 1983: 106] ve sanayinin bundan arslan payını almasına karşın, tarım ikincil planda kalmıştır. Öyleki, tarım kredilerinin toplam krediler içindeki oranı 1950’de %32.9, bir paya sahipken, 1965’de %19.9’a gerilemiş, 1970’de ise 1965’e göre kısmi bir artışla %24.4’e çıkmış görünmesine karşın genel bir düşüş trendi yaşandığı gözlenmektedir[Kazgan, 1983: 2416].

Tarım kesimi kendi içinde değerlendirildiğinde bir gelişme gösterdiği görülürken, bu veriler ışığında, ülke ekonomisi ve GSMH’den diğer sektörler göre aldığı pay bakımından değerlendirildiğinde, bir gerilemenin olduğu açık olarak görülmektedir. Bu duruma yaşanan olumsuz iklim koşulları da da eklenince, 1969 yılında buğdayda rekoltesi düşük olarak gerçekleşiyor ve “tarım ülkesi” yada tarımda “kendi kendine yeten ülke” olarak nitelendirilen Türkiye bazı tarım ürünlerinde ithalat yapmak zorunda kalıyordu[Cıloy, Milliyet, 1 Ocak 1970]. Bu olumsuz gelişmeye rağmen, köylüler artık hükümetten sadece yol ve su değil, okul, elektrik⁹⁶, tohum, gübre, traktör istiyorlar; yani artık haklarını biliyorlar ve o haklarını istiyorlardı[İpekçi, Milliyet, 1 Ocak 1970].

Diğer taraftan küçük ve orta ölçekli özel sektör kuruluşlarının büyük sermaye karşısındaki durumunda da dikkat çekici bir özellik söz konusudur. 1000 kişi istihdam eden büyük özel sektör sanayi kuruluşu sayısı 1963’de 2774 iken 1970’de 4566’ya yükselirken, 1963’de 157 759 olan küçük özel sektör kuruluşu 1970’de 170 479’a

⁹⁶ Türkiye’de köylerin elektrifikasyon işleri büyük oranda Turgut Özal döneminde gerçekleştirilmiştir. Üç yıl içinde 7 814 köye elektrik getirilerek, elektrik getirilmiş toplam köy sayısı 24 436’dan, 32 240’a

yükselmiştir[Tosun, 1999: 101]. Veriler karşılaştırıldığında, küçük özel sektör kuruluşlarında % 8.06 olan artış oranı büyük sanayi kuruluşlarında % 64.59 olmuştur. Diğer bir ifadeyle, 1963-1970 döneminde küçük özel sanayi kuruluşlarına oranla büyük özel sanayi kuruluşları sekiz kat daha fazla gelişme göstermiştir. Büyük sanayi kuruluşlarındaki bu gelişme 1963-1980 döneminde 3,5 - 4 kat olarak gerçekleşirken, küçük sanayi kuruluşlarında hemen önemli bir değişim gözlenmemektedir. Buna bağlı olarak Türkiye'deki en büyük on sanayi kuruluşunun 1969 yılındaki imalat sanayii içindeki % 17.2 olan payı 1975'e gelindiğinde %24.2'ye yükselmektedir[a.g.e., s.102]

AP iktidarının, büyük sermaye kesimini koruyan, buna karşılık tarım ile küçük ve orta ölçekli sanayi kuruluşlarına aynı ilgiyi göstermeyen, diğer bir ifade ile, özellikle büyük özel sanayi kuruluşlarını teşvik tedbirleri ile güçlendirme çabaların karşın, küçük ve orta ölçekli kuruluşlar ile ticaret erbabına aynı ilgi ilgiyi göstermemesi, parti içindeki bu kesimlerin temsilcilerini oldukça rahatsız etmişti.

Bu kesimin temsilcileri, 1964'deki AP'nin İkinci Büyük Kongresinde Demirel ile amansız bir liderlik mücadelesine giren ve kaybeden Saadettin Bilgiç etrafında toplandılar. Zaten 1969 seçimleri öncesinde yapılan önseçimlerde adayların "medeniyetçi" ve "gerici" olarak ayrılmaları partide gelecekteki bölünmenin işaretlerini vermekteydi[Tansu, 1970: 7-8]. Bu durum aynı zamanda, Bilgiç ve arkadaşlarının "liberal" Demirel karşısında "aşırı sağcı"ları, "mürteci"leri temsil ettiği biçiminde algılanmıştı[a.g.e.,s. 23]. Demirel'in 1969 seçimleri sonrasında kurduğu hükümette Saadettin Bilgiç, Faruk Sükan, Mehmet Turgut, Cihat Bilgehan gibi bu grubun öndegelen isimlerine yer vermemesi, Bilgiç grubunu dışlayarak parti içindeki konumunu güçlendirmek şeklinde yorumlanmıştır. Ancak, bölünme sürecini tetikleyen olay, Millet Meclisi'nin 22.12.1969 tarihli birleşiminde bir gensoru önergesinin gündeme alınıp alınmamasının görüşülmesi esnasında, parti grup kararı alınmamasına rağmen AP'li bir milletvekilinin görüşmelerin 20 dakika ile sınırlandırılmasını öngören bir önerge vermesi oldu. Zira, AP grubundan 34 milletvekili bu önergeye "evet" oyu vermemek için salonu terkederek kulise çıkmışlardı. Bunun üzerine bu millervekillerinden Kadri Erdoğan (Sivas), Ekrem Dikmen (Trabzon) ve M.Vedat Önsal (Sakarya) partiden ihraç

çıkartılmıştır. Bu miktar, Cumhuriyet'in kuruluşundan bu yana 60 yılda yapılan elektrifikasyonun üçte

edildiler. Genel Başkan Demirel ve yakın çevresine göre, mezkur milletvekillerinin oy vermemek için toplantıya katılmayarak dışarı çıkmaları “tüzüğe aykırı bir davranış” olarak değerlendirilmiş [a.g.e.,s.2] ve bu nedenle cezalandırılmışlardır. Bilgiçiler olarak bilinen gruba göre ihraçlar tamamen parti tüzüğüne ve hukuka aykırı olarak değerlendirilmiştir. Bize göre de, grup kararı olmadan meclise getirilen önerge için “evet” oyu kullanmayan milletvekillerinden üçü hakkında verilen ihraç kararı parti tüzüğünün ilgili hükümlerine aykırıdır. Tüzüğün 88/c maddesi ”grupça karara bağlanmayan hallerde meclisteki konuşmasında ve oy vermelerinde serbesttir” diyerek milletvekillerini grup kararı olmayan konuşma ve oy tercihlerinde serbest bırakmıştır. Kaldı ki, ihraç edilen milletvekillerinden Kadri Erdoğan, aynı birleşimde Başbakan Süleyman Demirel’in de mecliste olduğu halde, oylama sırasında salonu terkederek oy kullanmadığını, binanaleyh kedi davranışı ile Başbakanın davranışı arasında fark olmadığını söylemektedir[Demokratik Parti, 1971: 27]

Bu ihraçlardan sonra artık, Bilgiç grubu ile Genel Merkez arasındaki ipler iyice gerilmişti. Mezkur gruptan Cevat Önder, Demirel’i AP’yi “millet partisi” olmaktan çıkarıp bir şahıs ve zümre partisi haline getirmek, parti içi demokrasiye tahammül edemeyerek olumsuz davranışlarıyla partiyi huzursuz etmek, bizzat hem partiyi hem de milleti uçuruma sürüklemek ve parti içinde ikilik çıkararak milletvekillerini birbirine düşürmekle itham etmiştir. Önder’e göre bölünmeye giden parti içi huzursuzluğun kaynağı Demirel’in bizzat kendisi olmuştur[a.g.e.,s.11]. Ana muhalefet partisi lideri İnönü’de tartışmaya katılarak kendi noktai nazarından huzursuzluğun yürütücüsünün Demirel olduğunu söylüyordu[Çetiner, Hürriyet, 8 Mart 1970].

Demirel ise, bu ithamlar karşısında soğukkanlılığını koruyarak tansiyonu düşürmek taraflısı gibi davranmış ve bu gibi huzursuzlukların AP’ye özgü olmadığını, dolayısıyla her tür partide bulunabilecek türden olaylar olduğunu söylemiştir[Son Havadis, 13 Ocak 1970]. Tansu ise yaptığı değerlendirmede , hür eşebbüsün (düşünce özgürlüğü) AP için başta gelen unsur olduğunu, bunu bilenlerin, bundan istifade ederek AP içinde bir liderler rekabeti çıkarmaktan medet umduklarını belirterek[Tansu, 1970: 7-8], öncelikle bir Bilgiç grubu oluşturulduğunu vurguluyordu. Vakıa bir Bilgiç grubu vardı, ancak,

birinden fazladır. Bkz:[Mercan, 2001: 41]

kanaatimizce, Tansu'nun belirlediği şekilde, bu grup parti dışından değil, bizzat Demirel ve GİK tarafından oluşturulduğunu söylemek mümkündür.

Bu grup Demirel'i parti içinde keyfi davranarak partiyi tüzük hükümkerine göre değil şahsi tercihlerine göre yönetmekle suçlamıştır. Buna göre, parti tüzüğünün gereğince en az ayda bir kez toplanması gereken GİK'in (m.61) son olarak yaptığı 28 Ekim 1969 tarihli toplantı üzerinden iki ay geçmiş olmasına rağmen henüz toplanmadığı ifade edilerek[Demokratik Parti, 1971: 4-5], Demirel'in, parti içi dikta kurup, partiyi kefi bir yönetim kurduğu iddia edilmiştir.

1. İlk Toplu Muhalefet Hareketi: 72'ler Muhtırası

Demirel, bir yandan yaşananları her partide olabilecek normal olaylar olarak değerlendirirken, diğer yandan parti içindeki konumunu sağlamlaştırmak için parti içi demokrasiye aykırı tutumunu sürdürmüştür. Bu bağlamda, 1969 milletvekili genel seçimleri öncesinde yapılan aday yoklamalarında Demirel'in şahsını korumak için yemin ettikleri için "Yeminliler" diye anılan parti içi hizbe mensup adaylara oy vermeyen bir kısım il ve ilçe teşkilatları feshedilerek, Samsun Belediye Başkanı Kemal Vehbi Gül, Eskişehir Belediye Başkanı Selahattin Günday kesin ihraç talebiyle Merkez Haysiyet Divanına sevk edilmişlerdi. Yine yukarıda bahsettiğimiz, Demirel'e karşı sert çıkışlarıyla tanınan Erzurum milletvekili İ.Ethem Kılıçoğlu ve Bingöl Senatörü Arif Hikmet Yurtsever de aynı şekilde kesin ihraç talebiyle Haysiyet Divanına sevk edildiler.

İhraçların görüşüldüğü GİK toplantısında Talat Asal ve Yüksel Menderes'in de aralarında bulunduğu muhalifler tepkilerini dile getirdiler. Etem Menderes'in konuşmasının ardından Yüksel Menderes, Saadettin Bilgiç ve Talat Asal'ın da aralarında bulunduğu sekiz üye toplantıyı terk ettiler. Bu üyeler bir daha hiç bir toplantıya katılmadıkları gibi, Talat Asal 1964'den bu yana sürdürdüğü Genel Başkan Yardımcılığı görevinden ve GİK üyeliğinden, Yüksel Menderes Saadettin Bilgiç, Faruk Sükan, Mehmet Turgut, Cihat Bilgehen ve Ali Naili Erdem de GİK üyeliklerinden istifa ettiler[a.g.e.,s.6,7,25,26].

Artık partide bölünme süreci başlamıştı. Parti içinde 72 milletvekili bir bildiri kaleme alarak Demirel'e sundular. 17 Ocak 1970 günü Şükrü Akkan, Samet Güldoğan, Özer Ölçmen ve Orhan Daut tarafından Başbakanlığa götürülen[a.g.e.,s.16] bu bildiri bir sivil muhtıraydı ve bizzat Demirel'e verilmişti. AP'nin siyasal sürecinde önemli bir yere sahip olan bu sivil muhtıra aynen şöyledir[a.g.e.,16-20].

“Sayın Süleyman Demirel
Adalet Partisi Genel Başkanı

Partimizin sevk ve idaresinde son zamanlarda tatbik olunan usullerin ve hakim kılınmak istidadı gösteren zihniyetin tevlit edebileceği neticeleri göz önünde bulundurarak, zat-ı alinize aşağıdaki hususları arz etmeyi kaçınılmaz bir vazife telakki ediyoruz.

1-Her türlü izahtan varestedir ki, AP Türkiye'deki demokratik hayatın başlangıç sebebine paralel olarak şahıs ve zümre hakimiyetine karşıdır. Kuruluş ve varoluşumuzun başlıca siyasi amili de budur. Binanaleyh bu prensibin dışına çıkabilecek her fikir ve davranışın karşısın da bulunmak bütün AP'liler için en tabii haldir.

Halbuki bir süredir devam edegelen parti teşkilatı üzerindeki tasarruflar ve bazı senatör ve milletvekillerinin kesin ihraç talepleri yukarıda tespit edilen prensibin dışına çıkmakta bulunduğu kanaatini vermektedir.

2-Partimiz memleket bünyesine uygun bir siyasi teşekküldür. Kitle partisi olmasının özelliğinden dolayı parti programına paralel çeşitli fikirlerin iç bünyede mevcudiyeti tabiidir. Ve böyle ola gelmiştir.

Bu gerçeğe rağmen bir grubun diğer bir gruba hakim olduklarını iddia edenler tarafından tıpkı partimiz kuruluş ve gelişme devresinde Adalet Partisinin karşısında bulunanlarca uygulanan usullerle ön seçimlere takaddüm eden günlerden beri damgalanmak istediği ve bu isteyişin neticesi olarak da kademeli ve programlı bir tasfiye hareketine tevessül edildiği aşikardır.

3-Adalet Partisi, vatandaşların farklı muamelelere tabi tutulduğu bir devrede ve asli yönü ile de bununla mücadele etmek maksadiyle kurulmuştur. Bunun içindirki, tarafınızdan (farklı kompartımanlara mensubiyet) teması işlenmiştir.

Bir süredir parti içinde devam edegelen tutum, davranış ve tasarruflar, bu görüşt ve prensibin de dışına çıkıldığını göstermektedir

4-Son büyük kongremizde söylediğiniz ve genel politika görüşü olarak kabul edilen mektubunuzdaki (bağdaştırma, birleştirme, uzlaştırma) ana prensibinin parti içinde uygulanmakta olduğunu ispatlayan delillere hatta emareye tesadüf edildiğini bir müddetten beri görmekte müşkilat vardır.

5-Memleketin muhtaç bulunduğu istikrar, büyük bir parti olmamız sebebiyle, parti içindeki istikrar, tesanüt ve müşterek anlayışla yakından alakalıdır.

Nispi temsil usulünün ve parlamentonun bugünkü terkip tarzı muvacehesinde, bu (istikrar) ve (alaka) unsuruna atfedilmesi icap eden değer her türlü izahtan varestedir

6-Vatan sathında savuna geldiğimiz birlik, beraberlik, bütünlük prensiplerinin parti sevk ve idaresinde şahıs veya zümre lehine değil (varoluş) sebeplerimiz istikametinde tekrar hakim kılınması mecburiyet olarak görülmektedir.

7-Parti sevk ve idaresine taalluk eden bu esaslar içinde günün önemli konusu haline gelen ihraçlar üzerinde de kısaca durmakta fayda hissetmekteyiz.

İhraç taleplerinde ileri sürülen zahiri sebepler hukukilik vasfından ve insaf ölçülerinden uzak görünmektedir.

Bunlar Parlamento içi ve parlamento dışı olmak üzere iki grupta toplanmaktadır.

1- PARLAMENTO İÇİ :

Bu, daha çok yirmi dakikalık tavrile ilgilidir.

Gensoru için Grup kararı alınmadığına göre, onun usulüne dair Grup kararı da bahis mevzuu olamaz. Kaldı ki, tavrilerin sahibi Grup yöneticisi değildir ve partimizin dışında iken parlamento hayatımızda istihza ile karşılanan ve zatı alinizin seçim nutuklarında yer alan dünyada emsali görülmemiş bir obstrüksiyon hareketinin temsilcisidir.

İnsanları, evvelce kararlaştırılmış hal olamadan ani müşterek hareketlere sevk etmenin unsurları ciddiyet, yetki, itimattır. Grup vazifelilerinin mevcudiyetine rağmen üzerinde bu unsurları toplamayan bir zatın tavriri etrafında hemen birleşmek imkanını kabulde, zannederek zorluk vardır.

Kaldı ki, 17 Aralık 1969'daki toplantıda tavrilerin konusunu teşkil eden meseleye de şamil olmak üzere açıkça ve enine boyuna konuşulması lüzumunu zatı aliniz de gündem dışı konuşmanız ile kabul etmiş idiniz. Bu görüşünüzünü bazı Grup üyelerinin benimsemiş olması zaten gensoru açılmayacağına göre tabiidir, muahazenin ve suçlamanın dışındadır.

Saniyen bahis konusu olmanın iş'arı safhasında başta zatı alinizle birlikte bazı Bakanlar Kurulu üyeleri müstenkif kalmışlardır. Ayağa kalkmak suretiyle oylama sırasında da zatı aliniz salonu, zannedersek terketmiş bulunuyordunuz. Ve sonradan vaki açık oylama sırasında da zatı aliniz salonda mevcut değildiniz.

Salisen Adalet partisi tüzüğünün 88. Maddesinin "C" bendi Grupça karara bağlanmıyan hallerde Meclisteki konuşmalarında ve oy vermelerinde Türkiye Büyük Millet Meclisi üyelerini serbest tutmuştur.

Grup yönetmeliği de buna paralel hüküm sevk etmiştir. 1924 Anayasasının 17. Maddesine paralel olarak 1961 Anayasasının 79. Maddesinin ilk fıkrası (TBMM üyeleri Meclis çalışmalarındaki oy ve sözlerinden, Mecliste ileri sürdükleri düşüncelerde ve bunları Meclis dışında tekrarlamak ve açığa vurmaktan sorumlu tutulamazlar hükmünü vazetmiştir. Malumları olduğu üzere, bu teşrii mesuliyetsizlik mutlak ve daimi vasıf taşır. Ve bu parlamento üyesini her türlü cezai, hukuki, idari ve siyasi takibata karşı korur. Bu prensibe karşı alınabilecek her türlü karar Anayasasının dışında kalır. Zira, Anayasasının 8. Maddesine göre (Anayasa hükümleri yasama, yürütme ve yargı organlarını, idare makamlarını ve kişileri bağlayan9 temel hukuk kurallarıdır. Demek ki, bununla her organ ve her kişi bağlıdır. Siyasal partilerin ve onların organlarının bu hükmün dışında mütaalası mümkün değildir.

Şu hale göre ne Anayasasının, ne parti tüzüğünün, ne de Grup yönetmeliğinin terviç etmediği haysiyet divanlarına sevk taleplerinde hukuki muhteva yoktur.

Kaldı ki, tahattür buyrulacağı veçhile, af kanununa, milli bakiye sisteminin kaldırılmasına taallük eden seçim kanununun tadiline ve siyasihakların iadesi hususundaki kanun teklifine, büyük kongre, temsilciler meclisi, genel idare kurulu ve grup kararlarına rağmen kulise çıkarak oy vermiyenler hakkında da hiç bir muamele ifa olunmamıştır. Bu emsaller ortada iken sadece usule muteallik ve hususiyeti yukarıda maruz önerge münasebetiyle haysiyet divanlarını harekete geçirmekte insaf ölçülerinin bulunmıyacağı da aşikardır.

Bu nevi davranışlara karşı organların ve bizzat zatı alinizin parti başkanlığından doğan otoritenizle ikaz vazifesini ifa buyurmanız ihtilaf unsurunu bertaraf edecek vasıftadır. İşte bu noktada müsamaha ve mücadele, demokratik hayatın unsurları olarak rol oynar ki, faydalı netice de budur.

2- PARLAMENTO DIŞI :

Bu konudaki taleplerin mesnedini seçimler sırasında ika edildiği iddia olunan fiiller teşkil etmektedir.

Hemen ifade etmek lazımdır ki, parti için mücadelenin temayülüne uygun olarak temin edilen tek taraflı deliller sevkini sebebi olamaz. Sevke yetkili organın müspet menfi, lehte aleyhte bütün delilleri toplaması asıldır.

Delillilerin bu ölçüde toplanmadığı ve hatta dosya tetkiki için mehil dahi verilmediği aşikar olduğuna göre tek taraflı muamele gözden kaçmamaktadır.

Hatta şu kadarı dahi gözden kaçmamaktadır ki, iddia makamı mevkiinde bulunan sevke yetkili organların, sevke muhatap şahısların ifadelerini almaları ve ona göre değerlendirme yapmaları asıl olduğu halde, bu ana kaideye bile riayet olunmamıştır.

Seçimlerden aylarca sonra ve parti içinde bir takım diğer olayların cereyanını müteakip seçim fiili olarak getirilen dosyaların getiriliş şekline dolaylı samimiyetle bağdaştırmak mümkün olmaz.

Bu nevi hadiselerde kısa vadeli netice almak imkanı olduğu zannedilebilir. Amma bunun sonraki, zaman içindeki netice ve tahribatını takdir buyurursunuz ki, kabul etmemek mümkün değildir.

8- Bu münasebetle kısa da olsa teşkilata ait bir hususu da arzda, fayda mütalaa edilmektedir.

Yüksek dereceli organların vazifesi teşkilatı tam bir tarafsızlıkla serbest irade izharına imkan verecek ölçüler içinde ve bilhassa hukukun ölçüleri içinde kongrelere hazırlamaktadır.

Halbuki, ön seçimlerden sonra başlayan, devam eden ve münteha noktası bilinmeyen yukarıdaki ölçülerin dışında teşkilat üzerinde vaki tasarruflar ve ihraçlar büyük kongrenin bir şahıs veya zümre lehine bugünden hazırlanışı olarak görünmektedir.

9- Bütün bunların mütalaaından sonradır ki, genel politika ve tatbikatı hususunda müşterek noktalara varmak ümidi elbette mevcut olacaktır.

10- Elinizde mevcut yetki ve imkanları genel başkanlık hüviyetinin icap ettirdiği tarafsızlıkla istimal buyurarak birliği, beraberliği sağlamanızı, ihraç taleplerini ve teşkilat tasarruflarını keenlemyekün hale getirecek tedbirleri almanızı, bağdaştırıcı, birleştirici, uzlaştırıcı vasatı temin etmenizi rica ediyoruz.

Bu görüşler dışındaki davranışların tevlit edeceği neticelere ait mesuliyeti paylaşma derecesinin ne olabileceğini, takdir edeceğinizi ümit ediyoruz.

Derin sygılarımızla.”⁹⁷

⁹⁷ Bildirinin altında şu milletvekillerinin isimleri yer alıyordu: Cemal Külahlı (Bursa), Önal Şakar (Manisa), Mustafa Vedat Önsal (Sakarya), Samet Güldoğan (Elazığ), Kemal Ziya Öztürk (Aydın), Mehmet Ersoy (Kütahya), Orhan Daut (Manisa), İbrahim Abak (İstanbul), Mustafa Güngör (İstanbul), Dr. Süleyman Çiloğlu (Antalya), Hüsamettin Akmumcu (Isparta), Turgut Topaloğlu (İstanbul), Güngör Hun (Sakarya), İlhan Darendelioğlu (İstanbul), Rasim Cinisli (Erzurum), Şükrü Akkan (İzmir), Vehbi Engiz (İzmit), Haydar Özalp (Niğde), Nihat Üner (İzmir), Hüseyin Abbas (Tokat), Musa Kazım Coşkun (Ankara), Barlas Küntay (Bursa), Ertuğrul Mat (Bursa), Mehmet Kılıç (Gaziantep), Sabri Yahşi

Muhtıra'nın ardından, "Biz muhtıra ile iş görmeyiz" diyerek tepkisini ortaya koyan Demirel, daha sonra Başkanlık divanını toplamış ve toplantıda "Muhtıra" değerlendirilerek cevap vermeme kararı alınmıştır(Milliyet, 17 Ocak 1970). Böylece, "Muhtıra muhatap alınmamıştır" havası verilmeye çalışıldıysa da, muhtıra muhatabını bulmuş ve parti üzerinde gerekli etkiyi göstermişti. Muhtıranın arkasından, partiden Genel Merkeze eleştiriler ve istifalar devam etti. AP Trabzon milletvekili Akademisyen (Doç.Dr.) Ömer Lütfi Hocaoğlu yazdığı istifa mektubunda, Adalet partisinin devlet ciddiyetine sahip unsurların Demirel'in elinde ve Demirel Planlı gayretler ile tanınmaz hale geldiğini açıklayarak istifa etti[Demokratik Parti, 1971: 30-1).

2. 41'ler Hareketi, Özellikleri ve Sonuçları

Muhtıra esas etkisini İkinci Demirel Hükümeti'nin bütçe oylamasında gösterdi. 72'ler hareketinin içinden 41 milletvekili bütçeye "ret" oy vererek İkinci Demirel Hükümeti'nin bütçesinin mecliste reddedilmesini sağladılar. Demirel meclisteki çoğunluğuna rağmen hükümetinin bütçesini meclisten geçiremeyerek istifa etmek zorunda kalmıştı. Denilebilir ki, Üçüncü İnönü Koalisyonuna karşı muhalif grupları bir araya getirerek, İnönü hükümetinin bütçesinin mecliste reddedilmesini sağlayan, böylece İnönü'yü istifa etmek zorunda bırakan Demirel, aynı olayı başında bulunduğu hükümette yaşayarak[Teziç, 1984: 303] çekilmek zorunda kalıyordu. Diğer bir yönüyle de, 72'ler Hareketi'nin içinden çıkan 41'lerin bu davranışı Demirel'den rövanşın alınmasıydı denilebilir. Zira, Demirel 1969 milletvekili genel seçimlerinden sonra kurduğu hükümette Bilgiç Grubu'ndan hiç kimseye yer vermeyerek bu grubu dışlamıştı. Bunun karşılığı olarak da Bilgiç Grubu hükümetin bütçesine "hayır" oyu vererek rövanşı alıyordu. Bu, aynı zamanda Bilgiç Grubu'nun bir gövde/güç gösterisiydi. Zira,

(Kocaeli), Hasan Basri Albayrak (Rize), Hilmi Türkmen (İçel), Necati Çakıroğlu (Trabzon), M.Kubilay İmer (Konya), Sezai Ergun (Konya), S. Baha Müderrisoğlu (Konya), Dr. Faruk Sükan (Konya), Necati Kalaycıoğlu (Konya), Özer Ölçmen (Konya), Bahri Dağdaş (Konya), Kadri Erdoğan (Sivas), Dr. Saadetin Bilgiç (İstanbul), İhsan Gürsan (İzmir), Şevki Güler (Afyon), Münir Daldal (İzmir), A. Şeref Laç (İstanbul), Kemal Kaçar (Kütahya), Akgün Silivri (İstanbul), Kemal Erdem (Balıkesir), Yüksel Menderes (Aydın) Hasan Akçalıoğlu (Antalya), Talat Asal (Samsun), Ata Bodur (Ordu), Adnan Akarca (Muğla), Ömer Eken (Antalya), Mevlüt Yılmaz (Balıkesir), Sami Arslan (Denizli), Vehbi Sınmaz (Manisa), İ. Hakkı Şengüler (Malatya), Ali Yılmaz (Hatay), Hasan Korkmazcan (Denizli), Enver Akova (Sivas), Akın Özdemir (İzmir), Halil Akgül (Hatay), Veli Gülkan (Edirne), Osman Özer (İstanbul), Şerafettin Yıldırım (Ankara), Ekrem Dikmen (Trabzon), Tevfik Koraltan (Sivas), Turgut Nizamoglu

bu yöntemle Demirel'e hem haddi bildiriliyor hem de kendilerini hafife almanın yanlışlığı kendisine oldukça pahalı bir şekilde gösteriliyordu. Sonuçta Demirel istifa etti ve istifasını Cumhurbaşkanı Cevdet Sunay'a sundu.

Demirel'i istifa etmek zorunda bırakan 72'ler Hareketi olarak başlayan, daha sonra 41'ler Hareketine dönüşen bu olayda 41'lerin çıkış sürecine bakıldığında, bu harekete mensup milletvekillerinin temsil ettiği küçük ve orta ölçekli sanayici ile çiftçilerin, AP iktidarından büyük sermayeye göre yeterli desteği ve teşviği görememiş olmalarının da önemli bir payı olduğunu söylemek gerekir. İsmail Cem'in 41'ler Hareketine mensup milletvekilleri üzerinde yapmış olduğu analiz bu tezi doğrulamaktadır. Cem'e göre hiçbir siyasal hareket onu oluşturan siyasal ekonomik çıkarlardan bağımsız değildir [Cem, Milliyet, 7 Mart 1970]. Cem, AP milletvekilleriyle AP'den ayrılan 41'lerin sosyo-ekonomik yapısını karşılaştırarak ilginç sonuçlara ulaşıyordu. Buna göre şöyle bir tablo ortaya çıkıyor:

Tablo 36: AP ve 41'ler Hareketi'ne Mensup Milletvekillerinin Sosyo-Ekonomik Yapısı

AP milletvekillerinin sosyo-ekonomik yapısı	AP (%)	41'ler (%)
Serbest Meslek	37	42
Memur	27	22
İş Adamı	20	7
Toprak Sahibi	7	15
Din Adamı	2	10
İşçi-Esnaf	3	2
Belirsiz	4	2
TOPLAM	100	100

Kaynak:[a.g.m.]

Tabloya bakıldığında, Serbest Meslek oranları birbirine yakın: AP %37, 41'ler %42. Memur olan AP milletvekillerinin oranı, 41'lerden 5 puan daha fazla (%27/%20) olurken, AP'deki "İş Adamı" kökenli milletvekillerinin oranı 41'ler Hareketindekilerin 3 katı olduğu dikkat çekmektedir (%20/%7). Buna karşılık 41'lerdeki "Toprak Sahibi" milletvekillerinin oranı AP'dekinin yaklaşık 2 katı (%15/%7), "Din Adamı" çevresinden gelenlerin oranı ise 5 katı (%10/%2) olması yine dikkate şayandır.

(Yozgat), Mustafa Maden (Ankara), Mustafa Sabri Sözeri (Tekirdağ), Ali Naili Erdem (izmir), İ. Etem Kılıçoğlu (Konya), Cevat Önder (Erzurum), Mehmet Turgut (Bursa), Cihat Bilgehan (Balıkesir).

Cem, 41'lere mensup milletvekillerinin bölgesel dağılımlarında da dikkat çekici sonuçlara ulaşmaktadır. Buna göre, Konya'dan çıkan 8 milletvekilinin 6'sı 41'lere mensup olup, 7'cisi ise yine 41'lerle hareket eden, ancak, daha önce partiden ihraç edilenlerdendir. Böylece Konya'dan gelen 8 milletvekilinin 7'si 41 hareketine dahil görünmektedir. Diğer taraftan, 41'lerin dikkat çeken diğer bir özelliği ise, "milliyetçilik" yönlerinin ağır basmasıdır. Özellikle önderlerine bakıldığında, kökü eski "Milliyetçiler Derneği" ile yeni "Komünizmle Mücadele Derneği"ne mensup olması yanında, "...taşra tüccarıyla toprak ağalarının çıkarlarını, değişmezliği, tutuculuğu [muhafazakarlığı, M.O.K.] "her ne pahasına olursa olsun" savunan güçler olarak belirlemektedir"[a.g.m.]. Ayrıca, AP'nin uyguladığı ekonomik politikalar ve ekonomik tercihleri sayesinde ortaya çıkan tüketim sanayiindeki değişimler büyük sanayi burjuvazisinin dayanağı durumuna gelirken, bu durumun aksine geleneksel yöntemlerle üretim yapan taşra burjuvazisinin mallarının satışını zorlaştırarak bu kesimi şehirli büyük burjuvaziye bağımlı hale getirmesi de [a.g.m.], 41'lerin temsil ettiği sosyal tabakanın zararına oluşan sonuçlar olarak ortaya çıkmıştır.

Bütün bu sonuçlar ile 41'lerin sosyo-ekonomik köken ve kişiliklerinin analizi, Demirel hükümetinin bütçesine "kırmızı" oy veren milletvekillerinin salt "Demirel düşmanlığı" yada "demokrasi aşkı"yla bir araya gelmediklerini gösterdiği gibi, bu grubun gelişigüzel bir oluşum değil, bilinçli bir biraraya geliş sonucu oluştuğunu da göstermektedir[a.g.m.].

AP Genel Merkezi'nin hükümeti istifa etmek zorunda bırakan bu harekete karşı bigane kalması beklenemezdi. Ancak, yeni kurulan hükümetin güvenoyu hesapları da vardı. 11, 13 ve 14 Mart 1970 günlerinde toplanan Müsterek Haysiyet Divanı İkinci Demirel Hükümeti bütçesine "hayır" oyu veren 41'lerin durumunu görüşerek, Grup yönetim kurulu tarafından ihraçları istenen 41 milletvekilinden 3'üne "ihtar", 19'una 25 ile 30 gün arasında değişen "geçici ihraç", 16'sına⁹⁸ da "1 yıl süreli geçici ihraç" kararı verirken, 3'ü ise daha önce istafa ettiğinden dosyalarının düşmesine karar verdi. Cezalar

⁹⁸ 1 yıl geçici ihraç cezasına çarptırılan 16 milletvekili şu isimlerden oluşuyordu: Saadetti Bilgiç, Faruk Sükan, Mehmet Turgut, Talat Asal, Bahri Dağdaş, Hasan Korkmazcan, Samet Göldoğan, Rasim Cinisli, Şükrü Akkan, İhsan Tombus, Öner Eken, Necati Kalaycıoğlu, Kubilay İmer, Özer Ölçmen, Vehbi Engiz ve Adnan Akarca [Hürriyet, 15 Mart 1970]

İlgililerin Haysiyet Divanı'na sevk tarihinden başladığından cezaların verildiği 11 Mart tarihinde "kısa süreli ihraç cezalar bitmiş oluyordu[Hürriyet, 12 , 14, 15 Mart 1970].

Aynı suçu işleyen 38 milletvekiline farklı farklı cezalar verilmesi, Haysiyet Divanı'nın güvenoylamasını da dikkate alarak, hukuki olmaktan daha çok siyasi davrandığı intibasını veriyordu. Nitekim, 1 yıl "geçici ihraç" cezası ile tecziye edilen Talat Asal, bu duruma tepki göstererek, suçun nevinin aynı olduğu halde, farklı mütalaalarla ayrı ayrı cezalar verilmesinin hukuki olmadığı ve bu cezaları veren Haysiyet Divanı'nın da hukuki niteliğinin sarsıldığı iddiasında bulunuyordu[a.g.g., 15 Mart 1970].

Cumhurbaşkanı Sunay'dan hükümeti kurma görevini alan Süleyman Demirel'in kuracağı hükümetin "güven"i bıçak sırtındaydı ve güvenoylamasında 1 oyun bile önemi çok büyüktü. Bu nedenle 41'lere karşı toleranslı davranılıp, Bağımsızlar ve YTP'den transfer çabasına girişildi. Çabalar sonuç vermişti: 13 Şubat 1970 günü Tokat Bağımsız milletvekili İsmet Hilmi Balcı ile Bingöl Bağımsız milletvekilleri Mehmet Bilgin ve Sıddık Ayar; 19 Şubat 1970 günü YTP Siirt milletvekili Selahattin Oran; 24 Şubat 1970 günü YTP Muş milletvekili Nimet Ağaoğlu, MNP Muş milletvekili Kasım Emre; 25 Şubat 1970 günü de MP Kırşehir milletvekili Cevat Eroğlu ve Adıyaman Bağımsız milletvekili Ali Turanlı AP'ye katıldılar [İKA, 1970: 101-2].

Bir yandan, diğer partiler ve Bağımsızların bir kısmının katılımıyla AP grubunun güçlendirilmesi, diğer yandan Demirel'in "hukuken AP grubu 221 değil 261'dir" diyerek 41'lerin dışlanmadığı ve AP Grubunun bir parçası oldukları havasını vermeye çalışıp, partiden kesin ihraç talebi ile Haysiyet Divanı'na sevk edilme keyfiyeti partiliyi [41'leri M.O.K.] bazı haklarından mahrum eder ama, mükellefiyetlerinden vezgeçirmez"[a.g.e.,s.102] sözleriyle 41'leri üstü kapalı hükümete güvenoyu vermeye çalışması çabaları sonuç vermişti.15 Mart 1970 günü yapılan güvenoylamasında 172 "Hayır" oyuna karşılık 232 "Evet" oyuyla Üçüncü Demirel Hükümeti güvenoyu almıştı. Oylamada 41'lerden 34'ü çekimser kalırken, ihtar cezası alan Abdurrahman Şeref Laç, Osman Özer ve Mustafa Güngör ile 1 yıl "geçici ihraç" cezası alan Ömer Eken ile 3 Bağımsız ve 5 BP'linin "Evet" oyu kullanmasıyla "Evet" oyları 232'yi bulmuştu.

Böylece, Üçüncü Demirel Hükümeti güvenoyu almasına almıştı, ancak, hem Demirel lider olarak ağır bir yara almış, hem de AP Meclis grubu parçalanmıştı. “Yamalı Bohça” gibi oradan buradan bulunan ödünç oylarla elde edilen “güvenoyu” Demirel ve AP’yi nereye kadar taşıyabilirdi? Bunun yanında, “katılımlar” siyasi ahlak açısından şüphe ile karşılanırken, 41’lerce ortaya atılan “nüfuz suiistimali” de Demirel’i şaibe altında bırakmıştı. Bundan da önemlisi, belki bunca “gürültü patırtı”dan sonra hükümetin güvenoyu almasıyla aynı noktaya geri dönülürken, 41’leri yüzünden Bütçenin askıya alınması sonucu duran devlet faaliyeti, çıkmayan kanunlar ve bunların yarattığı güçlükler nedeniyle uğranılan “kamu zararı”ydı[İpekçi, Hürriyet, 16 Mart 1970].

B. AP’DE BÖLÜNME VE DEMOKRATİK PARTİ’NİN KURULUŞU

Hükümetin göreve başlamasından sonra, siyaset sahnesinde patlak veren yeni bir olay AP ve 41’leri tekrar karşı karşıya getiriyordu: Demirel’in kardeşleri nüfuzlarını kullanarak bankalardan 26 milyon TL. kredi almakla suçlanmış, Demirel ise alınan kredinin 26 milyon TL. değil, 19 milyon TL. olduğunu söyleyerek iddiaları yalanlamıştı[Ahmad ve Ahmad, 1976: 383]. Aslında Demirel kredi alınmasını değil, kredinin miktarını yalanlamıştı. 1970 Haziran’ında siyaseti ısıtan bu olaydaki iddiaları araştırmak ve soruşturmak üzere kurulan komisyonda 41’lerle AP’liler tekrar karşı karşıya gelmiş ve çıkan tartışmalar iki taraf arasında yumruklaşmaya kadar varmıştı[Kuru, 1996: 122]. Artık bu olaydan sonra, 41’lerle AP’nin yolları iyice ayrılırken, 41’ler için yeni bir parti oluşumu kaçınılmaz hale gelmişti. Ancak, 41’lerle AP arasında yalın ayrışmayı sağlayan olay, Saadettin Bilgiç ve 25 arkadaşının partiden ihracı oldu. 26 milletvekili Haysiyet Divanı kararı ile partiden ihraç edildiler. AP Meclis Gubu 262’den 236’ya düşerken, yeni bir partinin kurulması da kulislere ciddi şekilde konuşulmaya başlanmıştı[Ahmad ve Ahmad, 1976: 391]. Nitekim 5.9.1970 günü bir başkan toplantısı düzenleyen Saadettin Bilgiç, yeni parti kurma çalışmalarına başladıklarını ve partinin program ve tüzük çalışmalarını tamamladıklarında kamuoyuna bilgi vereceklerini söylemesinin[Demokratik Parti, 1971: 57] ardından, Kurucuları arasında Nilüfer Gürsoy (Celal Bayar’ın kızı), Neriman Ağaoğlu(Samet Ağaoğlu’nun

eşi), Yüksel Menderes ve Mutlu Menderes(Adnan Menderes'in oğulları)'inde olduğu Demokratik Parti'nin kurulduğu açıklandı[Ahmad ve Ahmad, 1976: 403].

72'ler Muhtırasıyla başlayan, 41'ler hareketine dönüşen, 26'ların ihracının ardından yeni bir partinin Türk siyasal hayatına katılmasını sağlayan bu hareket, Gevgili'nin de belirttiği gibi Türk sermaye kesimi içindeki çatışmalarla yakından ilgilidir. Zira 27 Mayıs 1960 darbesi sonrasında hızlı bir gelişme göstermiş olan sanayi kesimindeki bu gelişme; tarım ticaret ve taşra burjuvazisinin mevcut çıkar dengelerini bozmuştu. Çıkarları zedelenen bu kesim, sermaye kesimine karşı çıkarlarını korumak için mücadele yolunu seçti. Böylece, AP'de başgösteren 41'ler hareketi, bu mücadelenin AP'deki yansıması olmuş, diğer bir ifadeyle, Cumhuriyetin ilk elli yılında egemen olan bu güçlerin sosyal platformdaki öncül konumlarını kaybederek ikincil konuma düşmelerine karşı 41'ler olarak AP'deki tepkilerini ortaya koymuşlardı[Gevgilili, 1973: 114].

Sencer'e göre de, 1960 sonrası büyük ticaret burjuvazisine düşen payla, küçük imalatçı ve esnafın payı arasındaki dengesizlik ve çıkar ayrılığı, AP içinde kopmalara varan gruplaşmaların kaynağını teşkil ederken, Demirel'in "Yeminliler" grubuyla, parti içinde özellikle 41'ler grubu üzerinde oluşturduğu "tek adam" ve "zümre baskısı"na karşı oluşan tepki Demokratik Parti'nin kuruluşunu hazırlayan temel neden olmuştur[Sencer, 1974: 376-7].

Ana muhalefet partisi CHP'nin Parti Meclisi de 10 Mart 1970 günü Kemal Satır'ın başkanlığında yaptığı toplantı sonunda yayınladığı bidiri de Demirel ikili oynamakla suçlayan bir tebliğ yayınlıyordu⁹⁹. Anamuhalefet parti meclisinin yaptığı bu "yorum-açıklama" Demirel'i hedef almış gibi görünse de, kanaatimizce Demirel'in parti içindeki "ilkesiz" ve "pragmatik" olarak nitelendirilebilecek değişken politikalarını[Çaha, 2001: 127] en iyi açıklayan yorumardan/açıklamalardan biri

⁹⁹ "Hem sağcı bir tutum izleyecek, hem de sağa karşı imiş gibi görünecekti. Hem ekonomik ve sosyal reformlar yapmak istediği izlenimi verecek, hemde reformların en çok karşısında bulunan büyük iş çevrelerinin partide tam egemenliğini gerçekleştirecekti. Hem 27 Mayıs'ı tasfiye çabalarını sürdürecekti hem de 27 Mayıs'ı yapanların desteğini elde edecekti. Eski demokratların başlarını itecek, gövdesini kendisine ekleyecekti. Bu kadar oyunu birden yürütmenin olanağı yoktu. Onun için bu olayların iyice

olmuştur. Böylece, bir yandan AP iktidarının uyguladığı ekonomik ve sosyal politikalarla, büyük sermaye kesimine önemli imkanlar sunup, küçük sermaye kesimine buna göre çok daha az bir payı yeterli görmesi, diğer yandan, İkinci Büyük Kongre'den sonra parti içinde Saadettin Bilgiç etrafında toplanmış, bu küçük sermayenin temsilcisi konumunda olan, milliyetçi ve muhafazakar özellikleriyle öne çıkan bu grup üzerinde baskı ve sindirme politikası takip etmesi önce 72'ler Muhtırasını ortaya çıkarmış, daha sonra bu hareket Mecliste 41'ler harekete dönüşmüş ve 26'ları ihracıyla yeni bir partinin kurulma süreci başlatılmıştır. Böylece Demirel'in gerek ekonomik ve sosyal politikaları gerekse parti içinde "tek adam" olma, "küçük olsun benim olsun" tercihleri ile "ilkesiz" ve "pragmatik" politikaları partinin bölünme sürecini getirmiştir.

Diğer bir ifadeyle söylemek gerekirse, Demirel'in, "ilkesiz", "pragmatik" ve "değişken" politikaları siyaset hayatı boyunca devam edecek[a.g.e.,s.127], bu durum partideki parçalanmadan/bölünmeden öte siyasi istikrarı da bozarak, 12 Mart 1971 ve 12 Eylül 1980 darbelerinin sebeplerinden birini oluşturacaktır. Zira, AP'de başlayan bölünme ve istikrarsızlık "12 Mart Muhtırası"nın da katkısıyla hem AP'nin, hem de Türk siyasal hayatının parçalanması sürecine dönüşecektir. Öyle ki, iktidar partisi AP'de başlayan istikrarsızlık ve bölünme, 12 Martçılara bekledikleri müdahale fırsatını vermiş; 12 Mart Muhtırası'ndan sonra da, 12 Eylül 1980 darbesine kadar ne AP, ne de başka bir parti "tek başına iktidar" olabilecek siyasal çoğunluğu sağlayamamıştır. Denilebilir ki, 12 Mart Muhtırası'nın parçaladığı siyasal ortam/hayat bir daha kendisini toparlayamamış ve bu ortamın getirdiği koalisyonlar Türkiye'yi yönetme yeteneğini yitirmiş, kaotik bir demokrasi sürecine mahkum etmiştir. Bundan daha da önemlisi ise, bu istikrarsız siyasal hayat 12 Eylül darbesini besleyen en önemli unsur olmuş; diğer bir ifade ile, 12 Mart darbesi, Türkiye'de 27 Mayıs darbesi ile başlayan darbeler sürecini devam ettirerek 12 Eylül darbesine bağlamak suretiyle, 12 Eylül'ün varlık nedenini oluşturmuştur. Bu nedenle denilebilir ki, Cumhuriyet döneminde darbeler sürecini 27 Mayıs 1960 darbesi başlatsa da, bu sürecin devamlılık kazanmasındaki en önemli etken 12 Mart darbesi olmuştur. 12 Mart'a giden süreci ise, 1965-1969 dönemi Demirel hükümetinin ekonomik ve siyasal tercihlerini büyük tekellerden yana

ortaya çıkması ile birlikte Adalet Partisi'nin tavanında hızlı bir çökme başladı. Güvenoyu alsa bile yeni

kullanması üzerine, AP'de çeşitli sermaye kesimleriyle kurulmuş ittifakın bozularak, AP lideri Düleyman Demirel'e karşı parti içi muhalefete başlaması[Teziç, 1984: 302], harekete geçirmiştir denilebilir.

hükümet çok zayıf bir temele dayanacak ve herhalde uzun ömürlü olmayacaktır”[Hürriyet, 11 Mart 1970]

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

AP'NİN İDEOLOJİK VE TOPLUMSAL TEMELLERİ

Bu bölümde AP'nin programı, tüzüğü, oy kaynakları, parlamenter eliti incelendikten sonra, son kısımda partinin 1962-1978 yılları arasında gerçekleştirdiği toplam dokuz büyük kongrede öne çıkan temalar incelenecektir. 1961, 1965, 1969, 1973 ve 1977 milletvekili genel seçimlerinde AP listelerinden parlamentoya giren milletvekilleri meslekleri ve eğitim seviyeleri yönünden incelenecektir.

I. AP'NİN İDEOLOJİK TEMELLERİ

Adalet Partisi, klasik sağ-sol ayrımı ve siyasal partiler yelpazesinde işgal ettiği yer bakımından merkez sağ bir partidir. AP'nin bu niteliği özellikle CHP'nin 1965'de "ortanın solunda olduğu ilan etmesiyle daha belirgin hale gelmiş, 1970'lerde Sosyalist siyasetin Türkiye gündeminde yerini alması Türk sağıyla birlikte AP'ye neye karşı olduğunu tanımlama fırsatı vermiştir[Demirel, 2004:338]. Demirel'in, "Zorla, otoriter, ihtilalci yollarla değiştirme temayüllerinin (komünizm/sosyalizm) daima azimle karşısında duracağız. Çünkü, bu Adalet Partisi'nin dinamik gücünün kararıdır"[Tercüman, 27 Kasım 1966] sözleriyle ifade ettiği, komünizme/sosyalizme karşı olmak denilebilir ki, AP ve AP'li olmakla eşdeğerdir.

AP, "hakimiyetin kayıtsız şartsız millete ait bulunduğunu, ülkenin gerçek sahibi ve efendisinin millet bulunduğunu, çağdaş medeniyet seviyesine ulaşmanın şart bulunduğunu, hür teşebbüs, mülkiyet ve miras gibi medeni hakları savunmuş"[Demirel, 1977:34] olan DP'nin siyasal tabanı üzerinde kurulmuş ve o misyonu temsil temsil ve devam ettirme amacıyla kurulmuş bir partidir.

AP'de milliyetçilik ve muhafazakarlığın da izlerinin sürülebildiği bir partidir. AP'ye göre, "Türk milliyetçiliğinin hedefi Türkiye'nin beraberliğini sağlam bir şekilde muhafaza edebilmek ...ve herkesin başını dik tutarak yaşamasını sağlamaktır"

[a.g.e.,s.95]. Bu tanımdan yola çıkan AP'nin milliyetçilik anlayışı ise, "Türkiye'nin ihtiyacına cevap veren, doğru, medeni, çağdaş ve Türkiye birliğinin en sağlam unsurlarını içine alan bir milliyetçilik anlayışıdır...ve komünistlerin dışında herkeın milliyetçi olması

lazımdır "[a.g.e., s. 95]. Böylece, AP, milliyetçiliği komünistlerin dışında tüm toplumu kucaklayan bir unsur olarak düşünür. Bunun yanında, yayılmacı milliyetçilik ve ırkçılığa karşı olması AP'yi aşırı sağdan ayıran[Demirel, 2004: 340] bir özelliktir.

AP, Fransız Cumhuriyetçiler- Monarşi taraftarları karşıtlığında olduğu gibi Cumhuriyet'te karşı Padişahlık ve Halifeliliği savunan bir muhafazakarlıktan yana kesinlikle olmamıştır. Zaten bu Türkiye'de bu anlamda muhafazakarlık "gericilik"tir ki, Anayasaya göre bu düşünceleri savunan ya da savunan partiler temelli kapatılı(m.69). Aynı zamanda liberal düşüncenin önemli isimlerinden biri olan D. Hume çizgisinde gelişen muhafazakarlık/tecrübeci felsefe anlayışı bilginin yanında bütün siyasal ve toplumsal tasarımların akıldan çok tecrübeye dayandığı görüşündedirler[Çaha, Zaman, 31 Ağustos 2003]. AP'nin, bu anlamda muhafazakarlığından öz edilebilir. ve yine bu anlamda muhafazakarlar, - bu arada AP- Kemelizm'in sadık olmakla birlikte kültürel olarak geleneklerin yok edilmesine karşıdır. Zaten, Türk sağ, muhafazakar Cumhuriyetçilerin fikirlerinden beslenen siyasi bir tavidir[Yavuz, Zaman 10 Ocak 2004]. Türkiye'de bu muhafazakarlık anlayışının DP ile şekillendiğini söylemek yanlış olmayacaktır. Bu misyonu (DP hareketi), devam ettirmek amacıyla kurulan AP, her platformda –daha çok oy kaygısıyla da olsa- milli ve manevi değerlere saygılı olduğu söylemesiyle de bu özelliğini açığa çıkarmıştır. Daha sonra ANAP ve AKP bu çizgiyi sürdüren partiler olarak dikkat çekecektir.

A. AP'NİN PROGRAMI

Adalet Partisi, 27 Mayıs 1960 askeri darbesinin iktidardan alaşağı ederek kapattığı DP'nin halefi ve mirasçısı olarak, siyasal hayatta onun yerini doldurmak amacı ile kurulmuştur. Devletin, klasik sosyolojideki anlamıyla milletin teşkilatlandırılmış biçimi olarak tanımlandığı(m.2), milli ve edebi değerlerin korunup geliştirileceği(m.5), milli

iradeye dayanmayan her türlü sultanın reddedileceği(m.10) gibi prensip maddelerinin yer aldığı program, yirmialtı maddelik kısa bir programdır¹⁰⁰. Ancak, bu program daha sonra geliştirilerek genişletilmiştir. Programın genişletilmiş hali partinin görüşlerini daha detaylı olarak açıkladığından, geliştirilmiş olan bu programın incelemesi tercih edilmiştir. Programın birinci maddesine göre, “Adalet Partisi, egemenliğin kayıtsız şartsız millette olduğu, kaynağını ve gücünü milli iradeden almayan ve onun denetimi dışında kalan hiçbir egemenlik yetkisinin mevcut olmadığı prensibini varlık nedeni sayan” bir partidir. Bu madde de yer alan “...kaynağını ve gücünü milli iradeden almayan ve onun denetimi dışında kalan” egemenliğe karşı bulunduğu söylenirken, 27 Mayıs 1960 askeri darbesini de kapsayan antidemokratik hareket ve girişimlerin vurgulandığını söylemek mümkündür. Bunda selefi DP’nin bir askeri darbe ile iktidardan indirilerek antidemokratik ve hukuka aykırı muamelelere maruz bırakılmış olmasının nedeni büyüktür. Parti CHP’nin altı okunda yer alan, “cumhuriyetçilik”, “milliyetçilik”, “inkılapçılık”, “halkçılık”, “devletçilik” ve “laiklik” ilkelerine karşın “dokuz ilke” getirmektedir. Bu dokuz ilkeye göre AP, “hürriyetçi”, “milliyetçi”, “memleketçi”, “medeniyetçi”, “barışçı”, “ıslahatçı”, “hamleci”, “manevi değerlere ve inançlara bağlı ve saygılı” ve “komünizme karşı” olan siyasi bir örgüttür.

Partinin programının birinci maddesinde yer alan ve partinin dayandığı, “Adalet Partisi...manevi değerlere ve inançlara bağlı ve saygılı...bir siyasi teşekküldür” ifadesi, TCF’nin programının 6. maddesinde yer alan ve partinin kapatılmasında önemli rol oynayan, “Fırka, efkar ve itikadı diniyeye hürmetkardır” ifadesiyle büyük benzerlik göstermektedir. Adalet Partisi programı, bu yönü ile selefi DP’den ayrılmaktadır. Zira TCF deneyimini çok iyi bilen DP önderleri böyle bir ifadeden kaçınmışlar, CHP’nin altı ilkesine parti programlarında yer vererek, bu ilkeleri kendi programlarına uygun bir biçimde yorumlamışlardı.

Ekonomik ve sosyal kalkınmayı hedefleyen programda, hürriyet içinde, hürriyetten taviz vermeden, milli bütünlük korunup, maddi ve manevi kaynaklardan en geniş ölçüde yararlanarak, sosyal refah devletini gerçekleştirip, Batı medeniyetini de aşan bir kalkınma öngörülüyordu(m.1).

¹⁰⁰ Bkz: [Adalet Partisi Programı(Prensip maddeleri), 1961]

Kişiyi siyasi vesayet altına almak isteyen; insan onurunu rencide eden, insan hak ve hürriyetlerini tanımayan, insanı devletin ve siyasi otoritenin bir aracı olarak görmek isteyen her türlü otoriter ve totaliter düşüncenin karşısında oldukları vurgulanmıştır(m.2). İnsan hakları evrensel beyannamesinde yer alan temel hak ve hürriyetlerin gerçekleştirilip korunmasında devamlı bir çaba gösterilerek, bu konuda uyanık olma gerekliliği yanında hukuka bağlı bir devlet düzeni kurulmasıyla(m.3), toplumun çekirdeğini teşkil eden aile kurumuna, mülkiyet hakkına saygılı demokratik düzen(m.4) amaçlanmıştır.

Kalkınma modeli olarak “Karma Ekonomi”(m.1) modeli kabul edilirken, devletin ekonomik kalkınmadaki önemli rolü göz ardı edilmeden(m.16), devlet faaliyetlerinin ve yatırımlarının desteği ile vatandaşların en geniş şekilde ekonomik kalkınma hedefine girişmelerini, özel girişimin azami haddine çıkarak, milli kaynakların kalkınma hedeflerine yöneltilmesini, ekonomik refah ve kurtuluşun başlıca anahtarı olarak kabul edilip, bilimsel, rasyonel ve planlı bir ekonomi öngörülmüştür(m.14)

Ancak, programın öngördüğü özel girişimi son haddine kadar destekleyecek, liberal ekonomik bir sistem, her şeyden önce istikrarlı, iç barışı sağlanmış bir toplum düzenine ihtiyaç duyar. Program bu amaçla, ”vatandaşı vatandaşa düşman etmeyen ve memleketin bütünlüğünü parçalamaya çalışan; cemiyetin çeşitli tabakalarını birbiri aleyhine çevirmeye gayret eden çok partili düzeni ve ona dayanan hür seçimle kurulmuş parlamentoyu gözden düşüren ve kötüleyen demokratik sistemi Türk milletine uygun görmeyen totaliter bir idareyi zorla memlekete kabul ettirmeye çalışan aşırı cereyanlarla en tehlikeli şekilde mücadeleyi, demokratik sitemi müdafaa etmek ve vatandaşın hürriyetini güven altında tutabilmek için zaruri bir mesuliyet...” saymıştır(m.8).

Programda özel teşebbüsün yanında, devlet teşebbüsü de yer alıyor. Ancak, devlet ekonomide ferdi teşebbüsü kıskanan ve ona rakip çıkan, menfi, kıskanç ve kısır bir devletçilik şeklinde değil, fakat büyük monopollerin kurulmasını önleyen, onların faaliyetlerini düzenleyen ferdi teşebbüsün gücü yetmeyince, onu tamamlayan ve ona

yardımcı olan, teknik bilgi, ferdi imkanları aşan sermaye yüksek risk icabettiren alanlarda öncü ve yol gösterici bir rol oynayacak müessese olarak kabul edilmektedir(m.17). Bu özelliklere sahip olmayan devlet girişimlerinin, halkın ve vatandaşların toplamış olduğu kaynakları israf eden, vatandaşların daha verimli bir şekilde faaliyet göstereceği alanları işgal eden, halka ve vatandaşa rakip, milli kalkınma hareketlerini yavaşlatan unsurlar olarak nitelendirilmiş, diğer bir ifade ile işletmecilikte rantabl olma amaçlanmıştır.

Planlı ekonomide, plan zorlayıcı bir unsur olarak değil, yol gösterici bir rehber olarak nitelendirilirken; girişimlerin, faiz, yatırım indirimi, vergi muafiyeti, ucuz veya bedava arsa, bol ve ucuz enerji, bina temini, mali yardım ve sübvansiyonlar, farklı resim ve tarifeler, teknik yardım gibi “özendirici tedbirler” yoluyla teşvik edilmesi öngörülmektedir(m.28).

Programda, bir yandan tarımın modern bir yapıya kavuşturulması öngörülürken, diğer yandan sanayileşmiş bir çok ülkede olduğu gibi hızla sanayileşme öngörülmüştür. Böylece, tarım ihmal edilmeden sanayileşme hedeflenerek bir denge kurulmaya çalışılmıştır.

Sanayileşme, sadece bir takım büyük fabrikalar kurmak değil, ülkede sanayi alanındaki gelişmenin ekonomik ve sosyal bünyede çok daha derin ve geniş çapta değişmeler meydana getirme olarak anlaşıldığı ifade edilmiş(m.31) ve sanayi için alınması gerekli tedbirlerin bazıları şöyle sıralanmıştır: Büyük sanayi tesisleri yanında, küçük sanayiye de unutmadan, sanayileşmeyi teşvik için danışma servisleri kurmak; prototipler geliştirmek için etüd büroları kurmak, işadamları ve müteahhitler için yetiştirme ve olgunlaştırma kursları açmak; sanayinin ihtiyaç duyduğu bilgileri vermek, mali ve teknik konularda gerekli yardımda bulunmak.

Sanayi ile ilgili bu önerilerin yanında, ziraatle ilgili olarak da hedefler belirlenmiştir. Kuşkusuz bunlar içinde en önemlisi, ülkeyi zirai bölgelere ayırarak, bir bölge için ilme ve gerçeklere dayanan özel tarım programları uygulamak, böylece üretim ve verimliliği artırarak maliyeti düşürmek; toprağın iyi işlenmesini ve korunmasını sağlamak;

işletmeye açılacak toprakları hızla hazırlamak; iyi tohumluk, gübre, teknik sulama, zirai bilgi, tarımsal mücadele gibi hizmetleri sağlamak; gerekli ekipman ve finansmanı bulmak; sermayenin tarımdan kaçmaması için mülkiyet güvencesi, tarımsal asayiş, tarım sigortası, kadastro, toplama gibi güven verici her türlü tedbiri almak; elde edilen ürünün değeri üzerinden satışını sağlayacak iç ve dış pazarlarda pazarlama organizasyonu kurmak; tarım alanındaki işsizliği sanayi alanına çekmek; verimli ve düzenli çalışan işletmeleri teşvik etmek, böylece gerekli “Tarım Reformu”nu gerçekleştirmektir(m.44). Ayrıca, topraksız köylülerin topraklandırılması(m.45), zirai gelişmede önemli rol oynayacak olan toprağın ıslah ve muhafazası(m.46); rasyonel bir orman politikası izlenmesi ve yeni orman alanları yetiştirilmesi(m.47); baltalık ormanların, köylere yetecek miktarının korunması ve geliştirilmesi için Orman Genel Müdürlüğü’nün kontrolü altında köy tüzel kişiliklerine devredilmesi(m.48); hem orman köylüsünün ihtiyacının karşılanması, hem ormanların tahribini önleyerek, orman-köylü ilişkisini kurmak(m.49) hayvancılık ve balıkçılık ihracını milli kaynak olarak mütalaa etmek ve gerekli tedbirleri almak(m.50).

Programda tarım ve sanayi, temel üretici sektörler olarak ele alınırken, bunları destekleyecek olan bankacılık, sigortacılık, ulaştırma, enerji ve madencilik gibi sektörler yardımcı sektörler olarak düşünülmüştür(m.51). Ülkenin kalkınmasında ulaştırmanın da önemi vurgulanmış ve modern standartlara uygun bir ulaştırma ağının kurulması öngörülmüştür(m.51).

“*Merkez vs. kenar*” karşıtlığının ortaya çıkardığı ve kenarı merkeze taşıma işlevini üstlenen AP’nin, programında yer alan ilke ve görüşlere bakıldığında, partinin yer yer liberal görüşlere yer vermekle beraber, gerektiğinde devlet müdahalesini de öngören “*karma*” bir ekonomiyi savunan *merkez sağ* bir parti olduğunu söylemek mümkündür.

B. KONGRELERDE ÖNE ÇIKAN TEMALAR

AP, siyasal hayattakaldığı 1961-1980 döneminde 1962, 1964, 1966, 1968, 1970, 1972, 1974, 1976 ve 1978’de olmak üzere toplam sekiz konge yapmıştır. Emekli General Ragıp Gümüşpala’nın tek aday olarak katıldığı 30 Kasım 1962’de başlayan Kongre’de

genel olarak değerlendirildiğinde, bir liderlik yarışı yaşanmazken, yarış bütün hızıyla GİK üyeliklerinin seçiminde müfritler ve mutediller yaşanmıştır.

Gümüşpala'nın, AP'lilerin arasındaki bağın menfaat bağı olmadığını, mucizelerinin gözlerini millete çevirmelerinden ve aradıklarını millette bulmaları ve AP'ye kaydolmanın zindanda yer ayırtmk anlamına geldiği günlerden geldiklerini belirten sözleri delegeleri coşturmuş, hep bir ağızdan “Milli Hakimiyet andının okunmasıyla “büyük bir heyecan, tesanüt, olgunluk” havası içinde son bulmuştur. Parti davasına bağlılık, milli birlik ve beraberlik, hürriyet –tabiatıyla dönemin en önemli konusu siyasi mahkumlareın affı-, kalkınma konularının öne çıktığı Kongreye büyük bir coşku ve heyecan havası hakim olmuştur. Birinci Büyük Kongreye hakim olan bu temalar ve atmosfer bundan sonraki sekiz kongrenin de temel atmosferi olarak kendini gösterecektir. Kongrenin coşkulu havası yanında özellikle GİK'nun seçilmesinde görülen hizipler arası mücadele de yine zaman zaman tavsamakla birlikt varlığını sürdürmeye devam etmiştir.

Kongrenin en önemli sonucunun ise bir dönem “Rahmetli Menderes'in Su İşleri Müdürü olarak taltif edilen Demirel'in partiye yerleşme süreci olarak ifade edebileceğimiz GİK üyeliğine seçilmesidir. Zira, Demirel kısa süre sonra, Genel Başkan Yardımcısı olacak[Kahraman, 1993: 49] ve iki yıl sonraki İkinci Büyük Kongre'de genel başkanlığa seçilecek ve deyim yerindeyse partinin “Değişmez Genel Başkanı” olacak ve partiye damgasını vuracaktır.

İkinci Büyük Kongre ise, hiç kuşku yok ki partinin en önemli Kongresidir. Ragıp Gümüşpala'nın ölümünden sonra, AP'nin yeni Genel Başkanlığına üç aday vardı: Süleyman Demirel, Saadettin Bilgiç ve Tekin Arıburun. Bunlardan, delegelerin “Rahmetli Menderes'in Su İşleri Müdürü” olarak tanıdığı Demirel, “Barajlar Kralı” olarak prezante edilirken; diğer adaylar, Saadettin Bilgiç “politik tecrübesi”, Tekin Arıburun ise Emekli General olarak “asker” kökenli olması ile tanınıyordu.

Üç aday olmasına karşılık mücadele Bilgiç ve Demirel arasında gececeği belliydi. Bilgiç, mücadelesinde bir yandan kendisinin “milliyetçi” ve “muhafazakar” kimliğini

öne çıkarırken; Demirel'i de "mason" olmakla suçlaması, Demirel ise mason olmadığını ispatlamak için Türk Yükseltme Cemiyeti'nden aldığı üyeleri olmadığını belirten bir yazıyı/belgeyi delegelere dağıtması Kongrenide yaşanan ilginç olaylardan birisiydi.

Bilgiç yaptığı konuşmada, demokratik parlamenter rejim, demokrasi ve demokrasi mücadelesine vurgu yaparken; eski dava arkadaşlarını şükranla anarak söze başlayan Demirel, "Sabah kahvaltısına Kuran-ı Kerim okumadan oturmeyen bir ailenin çocuğu olduğunu" belirttikten sonra CHP'ye çatıp, "Kanun devleti içinde aşiret devleti tatbik ediliyor. CHP'nin azınlık hükümeti, baskı ve tehdidin bir numunesidir. Vatandaş memleketinin nimetinin hırsız haline getirilmiştir. Anadolu'dan hicret mi edeceğiz?" sözleri büyük alkış topluyor ve bu coşku seli arasında bir delegenin "Gelde ikinci Başvekil görelim" sözleri duyuluyordu.

Süleyman Demirel oylamaya katılan 1683 delegeden 1072'sinin, diğer bir ifadeyle, en yakın rakibi Saadetti Bilgiç'in yaklaşık iki katı oy alarak AP'nin ikinci ve son Genel Başkanı seçilen Süleyman Demirel, 2 Aralık 1964 günü AP Teşkilatına bir genelge¹⁰¹ göndererek parti yönetiminde parti içi demokrasiye ve teşkilatın sesine kulak verilerek her yönden ahenkli ve sitemli çalışmanın gereklerini yerine getireceklerini bildiriyordu.

¹⁰¹ Genelgenin tam metni şöyledir[Tercüman, 3 Aralık 1964]:

"Sayın Arkadaşlarım,
Büyük bir olgunluk içinde cereyan eden İkinci Büyük Kongremizde mümtaz dava arkadaşlarımın itimat ve teveccühleri ile Genel Başkanlığa seçilmiş ve vazifeye başlamış bulunmaktayım.
Memleketimizi refaha ve saadete kavuşturmak gayesi ile faaliyet gösteren partimiz milli birlik ve beraberliğin, huzur ve sukunun tesisi için gereken gayreti göstermeye devam edecektir.
Parti çalışmalarında parti içi demokrasisine ve teşkilatın sesine dikkat edilecek, her bakımdan ahenkli ve sistemli çalışmanın icapları yerine getirilecektir.

Her meselenin teşkilatımızın tecrübeli ve güzide mensuplarının yardımlarıyla çözüleceğine, kıymetli arkadaşlarımın çalışmalarında bana her türlü yardımcı esirgemeyeceklerine inancım tamdır.

Vazifeye başlarken teveccüh ve itimadlarınıza minnet ve şükranlarımı arz, size layık olmak için gereken gayreti göstereceğimi beyan ve teyit ve Cenab-ı Hak'tan cümlemizi muvaffak kılmasını niyaz eder, en derin hürmetlerimi sunarım.

Süleyman Demirel
Adalet Partisi Genel Başkanı"

Daha iki yıl önce AP'ne kaydolup Birinci Büyük Kongrede GİK üyeliğine seçilen Demirel'in, "1946'dan beri bu hareketin içindeyim" diyen Saadettin Bilgiç karşısında büyük bir farkla Genel Başkanlık seçimini kazanması yanında, merkez kurullarında önemli ağırlığı olan, Bilgiç önderliğinde kendisini parti içinde her fırsatta hissettiren "müfritler" grubunun Kongrede tasfiye edilerek, ancak birkaç isimle merkez kurullarında yer bulabilmesi de yine Demirel'in zaferi olarak nitelendirilmiştir [Bektaş, 1993: 154-6]

1961 –1980 yılları arasında 19 yıl 7 ay 1 gün süreyle hayatta kalan AP'nin İkinci Büyük Kongresi, denilebilir ki, bu süre içerisinde gerçek bir liderlik mücadelesine sahne olan tek Kongresi olmuştur. Böylece Kongreye katılan delegelerin, parti teşkilatını elinde tutan ekibin tüm çabalarına rağmen bu mekanizmanın dışında kalan ve belli bir akımı temsil eden genç bir teknokratı Genel Başkan ve parti lideri seçmekle, bir yandan klasik ölçülerin dar kalıbını aştığını, diğer yandan ise kendi bünyesinde reform yapma gücünün örneğini vermiş[Forum, 1 Aralık 1964] olduğunu söylemek mümkündür.

Üçüncü Büyük Kongre, Deirelin konumunu güçlendirdiği bir zemin olurken, Kabaklı "CHP'nin "aşırı sol" kuşlarına karşılık AP'de "sağ atmacaları" diye bir şey yoktur. Ve ne üzerine yemin ettiklerini bilmediğimiz "Yeminliler" diye uzlaşmaz gizli cemiyetleri andırır bir tutum mevcut değildir" [Kabaklı, Tercüman, 29 Kasım 1968] dese de, AP'de hiziplerin/grupların varlığı, CHP karşıtlığı ve milli iradenin öne çıktığı Dördüncü Büyük Kongre'de de sürmüştür.

Demirel Üç ve Dördüncü Kongrelerde parti içindeki güc ve konumunu perçilerken; Beşinci Büyük Kongre, Demirel'in 1969 seçimleri ardından kurduğu kabinesinde yer bulamayan ve kongreye hazırlıklı gelen muhaliflerin (Bilgiçciler) kozlarını paylaştığı tam bir hesaplaşma toplantısı olmuştur[Meydan Larousse, 1985: 4]. Dolayısıyla, Kongre beklendiği gibi geçmiş ve "bir partiye sahip çıkmanın veya bir başı yere eğdirmenin en güçlü yerinin o patinin kongresi olduğu..."[Acayürek, a.g.g., 21 Ekim 1970] görülmüştür. Ancak, 26'lar zamansız ve aceleci davranmalarının, yanlış oyunlarla "erken düşürme" heveslerinin acı sonunu Kongre'de gördüler. Oysa, sabırlı bir mücadele örneği verip, "adım, adım" gelselerdi, belki delegeleri yanlarına

çekebilecekler, Kongre’de “tek adam”a kadar götürülen Genel Başkanlık seçiminde “dışarıdan el peşrevi yapmak” durumunda kalmayacak[a.g.m.] ve belki de haklılıklarını anlatarak karşı çıktıkları lideri değiştirebileceklerdi. Ne var ki, aceleci bir tavırla, kendi hükümetlerinin bütçesine red oyu verip istifasına sebep olarak, parti tabanına anlatamayacakları bir yöntemle başvurmuşlar, kaybetmişler ve sonuçta AP Beşinci Büyük Kongresi Arcayürek’in ifadesiyle, “başladığı gibi” bitmişti[Arcayürek, a.g.g., 22 Ekim 1970].

Ancak, seçimi rahat kazanan ve yapılan ihraç ve tasfiyelerle AP’nin kendisi için “dikensiz bir tarla” haline geldiğini düşünen Demirel, bilmeliydi ki, zor günler bundan sonra başlayacak; partide kendisine karşı yükselen sesleri Kongrede bastırmayı başarsa da, partideki muhalif sesleri dinlemek yerine tasfiyeye devam...” etmesi halinde sadece AP’yi değil, ülkeyi ve kendisini sıkıntılı günler bekleyecek...”[a.g.m.] ve AP 12 Mart Muhtırası’yla karşı karşıya kalacaktır.

12 Mart Muhtırası sonrasında yapılan Altıncı Büyük Kongrede, konjonktürel olarak, Demirel’in 17 sayfalık konuşmasındaki¹⁰² “milli irade”, “ara rejim”, “parlamentar demokratik sistem ve işleyişindeki aksaklıklar” öne çıkan genel kavramlar olurken; AP’nin 1973 milletvekili genel seçimlerindeki başarısızlığı ve 12 Mart Muhtırası’nın etkileri ise, Yedinci Büyük Kongre’de konuşulan ana tema olmuştur denilebilir. Zira, Genel Başkan Demirel’e göre, AP’nin 1973 seçimlerindeki başarısızlığındaki en büyük etken 2 Mart Muhtırası’ydi¹⁰³.

Sekizinci Büyük Kongre’de delegeleri heyecanlandıran ve coşturan en önemli olay Celal Bayar’ın Kongreye katılmasıydı. Kendisini havaalanında AP Genel Başkanı ve Başbakan Süleyman Demirel’in karşıladığı Celal Bayar’ın Kongre salonuna gelişinde çok büyük bir heyecan yaşandı. Yaşanan heyecanı Yavuz Donat şu sözlerle ifade ediyordu: “ Celal Bayar salona geldiğinde...Kapıda 14 polis selam duruyordu. Sanırdınız Yassıada’dan çıkmış Kayseri’ye yürüyordu...Ortalık alkıştan inliyordu...27 Mayıs ihtilalinden 16 yıl 4 ay 24 gün sonra Celal Bayar AP’nin Ankara’daki Kongresine işte böyle giriyordu”[Donat, Tercüman, 22 Ekim 1976]. Bandonun “Dağ

¹⁰² Konuşmanın tam metni için bkz:[Süleyman Demirel’in 6. Büyük Kongreyi Açış Konuşması, 1 972]

başını duman almış, yürüyelim arkadaşlar” marşını söylerken, salonun “Menderes,Menderes,...” sloganlarıyla inlediği tabloyu ise, Kenen akın “946 ruhunun ayağa kalkışı “ olarak nitelendiriyordu[Akın, a.g.g.].

Bu coşkunun yanında öne çıkan iki önemli kavram vardı: “Köylü” ve “şehirli” kavramları. Hatta bu kavramlar öne çıkmaktan öte, günün sloganı ve günün değerlendirmelerinin “mihenk taşı” olmuştu[Güngör, Tercüman, 25 Ekim 1976]. Diğer taraftan, AP’liler yeniden Genel Başkan seçilen Süleyman Demirel için “Köylü Başbakan” sıfatını kullanmayı çok sevdiği gibi, Demirel’de bu ifadeden oldukça memnun olduğunu gizlemiyor, dahası her fırsatta “Köy”den geldiğini vurguluyor[a.g.m.], bunu kendisi için bir gurur vesilesi yapıyordu. Gerçekten, Demirel’in hayat ihayesine bakıldığında “Köy”ün ve “Köylü”nün kendisi üzerinde önemli bir rolü olduğu söylenebilir. O kadar ki, Demirel’e göre siyasete girmesinin temel nedeni köydeki çocukluk hayatıdır¹⁰⁴. “Köylü” ve “şehirli” kavramlarının öne

¹⁰³ Bkz.[AP...7. Büyük Kongre Açış Konuşması, (Tarihsiz), 5-17]

¹⁰⁴ Demirel kendisini politikaya iten sebepleri şöyle anlatıyor: “Köyüm tipik bir Anadolu köyüdür. Hafızamda derin izler bırakan bazı şeyler vardır ki, benim çocukluğumun ıstırabıdır. Bunlar Anadolu’nun bitmek tükenmek bilmeyen , susuzluktan yarık yarık, çatlak çatlak olan topraklarının derdidir.

Hayatımda en derin izleri 1934 yılının kuraklığı bıraktı. O yıl bambaşka bir afet üzerimize çöktü. Beklenen yağmur Mayıs ayının onbeşi olduğu halde toprağa düşmemişti. Köylü perişan, ama yağmur yok. Bütün köy biraraya toplandı. Ben ve kardeşlerim babamın yanında ilk defa yağmur duasına çıktık, hep bir ağızdan:

“Ektim ümit tarlasına
Yağmur yağmur yağ ister
Kaşık kaşık bal ister”

Diye dua ederek tarlamıza düşmesini istediğimiz yağmuru çağırıyorduk. Ama, hepsi boşa gitti. Gaz, tuz parası bulamaz olduk.

Zihnimde kalan ikinci olay da İslamköy’deki evimize bitişik oturan 86 yaşındaki Zahide ninedir. İsmail ve Fevzi adındaki iki oğlunu Çanakkale ve İstiklal savaşında kaybeden bu kadıcağızın ağladığını duyardım. Ninenin toprağı var ama, işleyecek olan iki oğlu da bu memleketin toprağı için devriliş gitmişler. Bunlar Türk Köylüsünün zihnimde kalan ıstıraplarıdır.

Yazın kavurucu sıcağı altında anamın eşeğı üzerine vurduğu heybenin bir gözünde ekmek, bir gözünde su bulunurdu. Ümmühan ana bir boncuk gibi beni eşeğin üzerine oturtur, tarlaya gönderirdi. Yolda o kadar çok düşerdim ki, sayısını ben bile unuttum. Boyum eşeğe göre çok kısa gelirdi. Düştükten sonra yardım etmezlerse bir daha imkanı yok binemezdim.

On yaşından sonra bağlarımıza bakmaya başladım. Dağlarda öküz, davar güttüm. Orak biçip, sap salladım. 12 yaşında müstakil durumuna geçip sabanın kulpuna yapıştım. Ontüç ondört yaşında tarla sulayıp, bağ bellemeye başladım.

Benim hedefim ve mücadelem şimdi üç yerde toplanır: 1- Karanlık 2- Kuraklık 3- Susuzluk Susuzluktan kastım köye içme suyu getirmektir. İşte beni politikaya iten sebepler bunlardır”[Donat, a.g.g., 22 Ekim 1976].

çıkacağı Sekizinci Büyük Kongre “Köylü Başbakan” Süleyman Demirel için adete “dikensiz gül bahçesi”ydi ve Demirel’in siyasi hayatının beklide en rahat kongresi olmuştu[Donat, Tercüman, 22 Ekim 1976]. Kongrede öne çıkan bu temaların yanında Celal Bayar’ın katılımıyla coşan delegasyonun verdiği en önemli mesajın ise “birleşme” olduğu söylenebilir. “Birleşme”, Demirel ile Saadettin Bilgiç’in el ele oturmasıyla [Tamer, a.g.g., 23 Ekim 1976] ifadesini bulsa da, bölünmeyi önleyemeyecektir.

“Birleşme” mesajı “Biz Adalet Partililer Sekizinci Büyük Kongremizin en anlamlı yönünü bu birleşme ve bütünleşmede bulmaktayız” ifadesiyle “Temel Meseleler Komisyonu” raporuna da yansırken, raporun ikinci maddesine ise demokrasi ve kişi hak ve özgürlüklerine atıf yapılmış, komünizm tehlikesine dikkat çekilerek “Türkiye Cumhuriyeti’nin modası geçmiş ideolojilerin üzerine değil, Türk milliyetçiliğine dayalı bir hukuk devleti olduğu” vurgulanmıştır[Adalet Partisi, 1976: 21-2].

Türk demokrasisinin temel meselelerinden birisinin, “yürütmenin üzerine büyük sorumluluklar yüklenmesine rağmen, görevini nasıl yerine getirip, hangi yetkileri kullanacağı” meselesi olduğu belirtilerek, isim verilmeden 1961 Anayasası’nın yasama ve yürütme organları arasındaki dengesizliğine dikkat çekilmiştir.

Kongrenin “köylü” vurgusuna Temele Meseleler Komisyonu raporunda da yer verilerek, AP’nin kalkınmayı köyden başlatacağı, hedefin okulsuz, susuz, elektriksiz köy kalmaması olduğu ve Türk köylüsünün geleceğinin teminata bağlanması, AP’nin sosyal adalet anlayışının bir gereği olduğu ifade edilmiştir.

Rapora laikliğin dinsizlik olmayıp, din ve dünya işlerinin birbirinden ayrılması olduğu, keza din ve ibadet özgürlüğünün laikliğin bir gereği olduğu vurgulandıktan sonra, AP’nin dini siyasete alet etmeyen bir zihniyetin sahibi olduğunun atı çizilmiştir.

Raporun son kısmında ise gençliğin Türkiye için önemi vurgulanarak, AP’nin ülke tabanına yayılması yeterli görülmeyip, partinin ocak ve bucak teşkilatının yasal değişikliklerle yeniden güçlendirilmesi gerektiği belirtilmiştir.

Kongrede öne çıkan görüş “birleşme” olsa da, Rauf Tamer’in de vurguladığı gibi belki bundan daha önemli olanın, AP tabanının dürüstlüğe, dürüst ve namuslu politikacıya adeta hasret kalmış olmasıydı[Tamer, Tercüman 23 Ekim 1976.]. Delege artık dürüst politika ve dürüst politikacı isteğini dile getiriyordu. Aslında bu, sadece AP tabanının değil, tüm Türk seçmenin/halkının ortak isteğiydi. Sekizinci AP Büyük Kongresi’nden çıkan en anlamlı mesaj ve beklentinin “dürüst politika ve namuslu politikacı” olduğunu söylemek mümkündür.

1976 yılındaki Sekizinci Büyük Kongreyi iktidar partisi olarak yapan AP, iki yıl sonra Dokuzuncu Kongresini ana muhalefet partisi olarak yapıyordu. Sekizinci Büyük Kongreyi Demirel’in en rahat Kongrelerinden biri olarak değerlendiren Yavuz Donat’ın da belirttiği gibi, Demirel için bu rahatlığın devamı, 1973 seçimlerinde alınan % 28.8’lik oyun 1977 seçimlerinde daha yukarılara doğru çıkmasına bağlıydı[Donat, Tercüman, 22 Ekim 1976].

Demirel, 1977 seçimlerinde % 29.8’lik oyu % 7.1 oranında artırarak % 36.9’a çıkarmıştı. Bu kuşkusuz bir başarıydı ama, nispi bir başarıydı. Buna bağlı olarak Demirel’e de Kongre’de nispi bir rahatlık sağlayacağı söylenebilirdi. Diğer bir ifadeyle Demirel’in Sekizinci Büyük Kongre gibi çok rahat bir Kongre geçirmesi beklenmemeliydi. Nitekim, partinin önemli isimlerinden ve dış politika konusunda temayüz etmiş olan Kamran İnan Dokuzuncu Büyük Kongre’de Demirel’in rakibiydi. Belki bundan da önemlisi artık, gerek Ankara’da, gerekse AP’nin temellerinin atıldığı İzmir’de Demirel’e karşı açık bir muhalefet gözleniyordu[Kuru, 1996: 232]. O kadar ki, Demirel parti içindeki hakimiyetini yitirmemek ve lider konumunu devam ettirebilmek için kendisine karşı bir muhalefetin gözlemlendiği, aralarında İstanbul, Gaziantep ve Malatya gibi illerin de bulunduğu ona yakın ilin teşkilatını görevden alarak tasfiye yoluna gimişti[Milliyet, 9 Haziran 1978]. Buna rağmen, İnan’a bir milletvekilin, “Demirel’e rakip olmanın vatana ihanet” olduğunu biliren bir telgraf göndermesi[İnan, 1995: 81], Demirel’in parti içindeki konumunu göstermesi bakımından ilgilçtir.

Kongrede okunan Temel Meseleler Komisyonu raporunda CHP iktidarı döneminde yaşanan olumsuzluklar belirtildikten sonra “...aziz milletimizle birlikte, demokratik

usuller içinde devleti ve rejimi koruma mücadelesini meclis dışında ve vatan sathında sürdürmeleri tarihi ve milli bir görev haline gelmiştir” denilerek “sinei millet”e dönme teklif edilmiş ve Kongrede onaylanarak kabul edilirken, muhaliflerin dile getirdiği iki önemli kavram “yenileşme” ve “değişme” olmuştur. Demirel’in bunu kabul etmesi siyasi konumunun sona ereceğini ve muhaliflerinin bu kavramlarla bizzat kendisini hedef aldıklarını çok iyi bildiğinden “yenileşme ve değişme bir hareket olsaydı, bu başarı ve tecrübeyi cezalandırmak olurdu. Bunun mantığı yoktur...Memleket yenileşme ve reform hareketlerinden çok zarar görmüştür” sözleriyle karşı çıkmış, elindeki her türlü imkanı kullanarak önlemeye çalışmış ve başararmıştır.

Temel Meseleler Komisyonunda ortaya ortaya atılan ve oylanarak kabul edilen “sine-i millet” Kabaklı’nın ifadesiyle, Dokuzuncu AP Büyük Kongresi’nin en önemli hamlelerinden biri olmuştur[Kabaklı, Tercüman, 25 Ekim 1978]. Diğer bir ifadeyle, selefi DP’nin Türk siyasal tarihinde ilk kez uygulayıp, sonuç aldığı bir siyasal taktiği, AP’de gerektiğinde GİK kararıyla uygulamaya karar veriyordu. Böylece, AP TBMM grupları GİK kararıyla gerektiğinde “sine-i millet”e dönebileceklerdi. Sine-i millete dönme zamanını ise Kabaklı, “Ana muhalefet partisi sırf milli iradenin teallisi için millet sinesine ne zaman döner?” sorusuna verdiği “İktidar meşru olmadığı, meşruluğunu kaybettiği veya işgal altına düştüğünü zaman döner” sözleriyle açıklık getiriyor ve Mustafa Kemal’in, İstanbul hükümeti işgal altına düştüğü için Anadolu’ya geçerek Erzurum ve Sivas Kongrelerinden, sine-i millete döndüğünü ilan ettiğini beliyordu[a.g.m.]. AP Dokuzuncu Büyük Kongresi’nin de, 11’er olayı nedeniyle Ecevit Hükümeti’nin kuruluşunun gayri ahlaki bir temele oturduğu, dolayısıyla meşru bir iktidar olmadığı, bu hükümetin iş başına gelmesinden bu yana şartların görülmemiş bir şekilde ağırlaştığından dolayı böyle bir karar aldığı[Göze, a.g.g., 24 Ekim 1978] ifade edilse de, AP sine-i millete dönmeyi zaman ciddi olarak düşünmediği, sadece siyasal bir taktik olarak gündeme getirdiği söylenebilir.

Ne var ki, Dokuzuncu ve son Büyük Kongrede şartlı olarak alınan ve Kongreye damgasını vuran “sinei millet” kararı uygulanmasa da, 12 Eylül 1980 darbesiyle MGK’nın tüm siyasi partileri ve parlamentoyu kapatması sonucu, AP ve diğer siyasal partiler -antidemokratik biçimde de olası- sine-i millete dönmek zorunda kalacaklardı.

II. ÖRGÜTSEL YAPI

A. ÜYELİK

Temel amacı¹⁰⁵ “Türkiye’de milli birliğin ve gerçek millet hakimiyetinin kurulup gelişmesine, ferdin ve ailenin tam bir hürriyet, refah ve eşitliğe kavuşturulmasına, Türk milletinin ve devletinin yükseltilmesine çalışmak, programında yazılı olan içtimai emniyet, milliyetçilik, şahsiyetçilik, köycülük, muhitçilik ve şahsi teşebbüsçülük ile her sahada terakki ve tesanütü gerçekleştirecek, milli bünyeye uygun ıslahatçılık esaslarını vatandaşlara benimsetmek suretiyle Türk milletine ve yurduna hizmet etmek...”[AP Tüzük, 1961: 3] olarak tarif edilen Adalet Partisine, siyasi cemiyetlere girebilecek ve milletvekili seçilebilecek kanuni vasıf ve şartları haiz olan(m.3/a); (kanuni mazeretler müstesna) askerlik mükellefiyetini ifa etmiş bulunan(m.3/b); halkça kötü şöhretle tanınmamış olan(m.3/ç); yetki ve nüfuzunu kullanarak insan haklarını çiğneyici fiillerden doğan bir suçtan, vatana hıyanetten, komünistlikten, irticadan ve mukaddesata saygısızlıktan, cinai veya şeref ve haysiyet kırıcı bir suçtan ve her ne şekilde olursa olsun, amme malını çalmaktan hüküm giymemiş bulunan”(m.3/d) her vatandaş, partinin program ve tüzüğünü kabul etmek(m.3/c) ve üye kabul kağıdı doldurmak(m.4/1) suretiyle partiye üye olabilir.

Tüzükte, üyeler “partinin gayesini benimseyen, parti için devamlı olarak elinden gelen maddi ve manevi fedakarlıkta bulunmağa söz veren; parti çalışmalarına katılan ve taahhüt ettikleri aidatları ödeyenler” (m.3/1) olarak tarif edilerek üyelik için bir aidat ödenmesi de öngörülmüştür.

1964’te üye olabilmek için askerliğin yapmış olma şartı kaldırılırken, Türk kültürünü benimsemiş olmak ve evvelce partiden çıkartılmamış olmak şartları eklenmiş; 1966 da yapılan değişiklikle parti tüzüğü 13 Temmuz 1965 tarih ve 648 sayılı Siyasi Partiler

¹⁰⁵Partinin amacı daha sonra “millet egemenliğine ve insan haklarına dayalı bir hukuk devleti olarak kurulmuş bulunan Türkiye Cumhuriyeti’ni engin tarihinden kopup gelen manevi değerler ve milliyetçilik şuuru içinde yüceltmek, çağdaş uygarlığa en kısa yoldan ulaşmak,yurdu özgürlük içinde kalkındırarak milletimizi sosyal bir refah devletine kavuşturmak...milliyetçi, medeniyetçi, memleketçi hamleci ve ıslahatçı bir zihniyetle kalkınmayı yapmak ve sosyal adalet ve sosyal güvenliği uygun hale getirerek

Kanununa göre ayrıntılandırılmış, ”halkça kötü şöhrete sahip olmamak” şartı ise 1968’de tüzükten çıkarılmıştır [Demirci-Güler, 1996: 38].

Üyelik kriterleri bakımından incelendiğinde AP’yi bir *kitle partisi* yada *sosyal bütünleşme partisi* olarak nitelendirmek mümkündür.

B. TEŞKİLAT

Adalet Partisi teşkilatı, temel teşkilat ve yardımcı kuruluşlar olmak üzere iki kısımdan meydana geliyordu.(m.12). Partinin **temel teşkilatı** şu organlardan oluşuyordu:[AP Tüzüğü, 1976;14].

1. İller Teşkilatı

- a. Köy ve mahalle muhtarlık bölgesindeki parti temsilcisi ve yedeği,
- b. İlçe Teşkilatı ve kongreleri(merkez ilçeler dahil),
- c. İl teşkilatı ve kongreleri
- d. İl genel meclisi ve belediye meclisi Adalet Partisi grupları

2. Merkez Teşkilatı

- a. Büyük Kongre
- b. Temsilciler Meclisi
- c. Genel İdare Kurulu
- d. Genel Başkanlık Divanı
- e. Genel Başkanlık
- f. Genel Başkan Yardımcılıkları
- g. Yüksek Haysiyet Divanı
- h. Merkez Haysiyet Divanı
- i. Müşterek Haysiyet Divanı
- j. T.B.M.M. Adalet Partisi Grupları

fukaralık, işsizlik ve cehaleti ortadan kaldırmak” olarak, modern hukuk devleti ve sosyal devlet kavramlarını kapsayacak şekilde değiştirilmiştir.Bkz: [Adalet Partisi Program ve Tüzük, 1974]

Partinin Yardımcı kuruluşları şunlardır:

- a. Gençlik Kolları,
- b. Kadın Kolları,
- c. İşçi Kolları,
- d. İl Divanları,
- e. Devamlı ve geçici kurul ve komisyonlar[a.g.e.,s.14].

Parti teşkilatının idari taksimata paralel olarak kurulması öngörülmüştür. Buna göre, parti teşkilatının birinci kademesi, muhtarlık bölgesindeki parti temsilciliğidir ve ilçe idare kuruluna bağlıdır(m.13/1-2).

İkinci kademe teşkilat, ilçe idare kurulları olup, il idare kuruluna bağlı olurken(m.13/3); üçüncü kademeyi oluşturan il idare kurulu, Genel İdare Kuruluna bağlıdır (m.13/4)[a.g.e.,s.15].

Genel Başkan, Temsilciler Meclisi, GİK, YHD, MHD, Partili Bakanlar Kurulu, Partili T.B.M.M. Üyeleri ile, kendi büyük kongrelerini yapmış olmaları kaydı ile Gençlik, Kadın ve İşçi Kolları Genel Başkanları ve Merkez Yönetim Kurulu Üyelerinin tabii üye olarak katıldığı(m.45) Büyük Kongre, partinin en yüksek karar organıdır(m.46/1). Büyük kongrenin gündemini düzenleme yetkisi GİK'indir(m.47/1).

Büyük kongrede, “Temel Meseleler Komisyonu”, “Program Komisyonu”, “Tüzük Komisyonu”, “Hesap ve Bütçe Komisyonu”, “İstekler Komisyonu”, “İtiraz ve Şikayetleri İnceleme Komisyonu” tüzük gereğince kurulması gerekli komisyonlar olarak tespit edilirken, işin mahiyetine göre başka komisyonların da kurulabileceği öngörülmüştür(m.51). Tüzük gereğince, en az iki yılda bir toplanması öngörülen Büyük Kongre, Genel Başkan ve GİK üyelerinin seçimleri ile parti tüzük ve programında değişiklik yapmak gibi önemli yetkilere sahiptir(m.44, 46)

Büyük kongreden sonra en yüksek karar organı Temsilciler Meclisi'dir. Partinin genel politikasını Büyük Kongrenin direktif ve temayüllerine göre değiştirmek ve Genel Başkan Yardımcılarını ve Genel Sekreteri seçmek gibi önemli görevleri üstlenen

Temsilciler Meclisi, Parti Genel Başkanı, GİK üyeleri, (Partili sıfatları devam etmek kaydıyla) Partinin kurucu üyeleri ve gruplarınca seçilmiş onbeş senatör ve milletvekilinin de aralarında yer aldığı geniş bir temsilciler heyetinden oluşuyordu(m.58).

Tüzüğe göre, partinin en yüksek icra organı GİK olurken((m.62); Genel Başkanlık Divanı, Genel Başkan, Genel Bakan Yardımcıları, Genel Sekreter, Genel Muhasip, Cumhuriyet Senatosu Grup Başkanı ile Millet Meclisi Grup Başkanvekillerinden en yüksek oyla seçileninden teşekkül ediyordu(m.63). Genel Başkanlık Divanında en önemli organ olan Genel Başkan, yapılan Tüzük değişiklikleriyle, giderek güçlü bir konum elde etmiştir¹⁰⁶.

Tüzüğün “Disiplin İşleri” bölümünde, kanun, parti tüzüğü ve yönetmelikleri ile parti organlarının kararlarına aykırı hareketlerde bulunan partililer hakkında takibat yapmak ve disiplin kararı vermek, tüzükte belirtilen diğer görevleri yapmak üzere illerde ve genel merkezde, İl Haysiyet Divanı, Merkez Haysiyet Divanı, Yüksek Haysiyet Divanı ve Müşterek Haysiyet Divanı kurulması öngörülüyordu(m.71-5). İl Haysiyet Divanı, il kongresi, Merkez Haysiyet ve Yüksek Haysiyet Divanları Büyük Kongre tarafından seçilen üyelerden oluşurken, Müşterek Haysiyet Divanı ise, Merkez Haysiyet Divanı ile Müşterek Grup (Millet Meclisi ve Cumhuriyet Senatosu grupları) Haysiyet Divanından teşekkül ediyordu. Tüzüğe göre,GİK, bütün teşkilatı teftiş ve kontrol edebileceği gibi, üst kademeler kendilerine bağlı alt kademeleri her yönden teftiş ve kontrol etme yetkisine sahipti. Bu amaçla, yeteri kadar müfettiş atama yetkisi GİK’na tanınmıştı.

Mevcut teşkilat yapısına bakıldığında AP’nin *merkeziyetçi* ve *disiplinli* bir parti olduğunu söylemek mümkündür

¹⁰⁶ 1961de Hakem ve Mali Murakabe Komisyonları dışında bütün teşkilatın fiili başkanı olan Genel Başkanın , Haysiyet Divanları hariç bütün parti teşkilatının tabii başkanı olması; 1968 Tüzüğünde, koşulsuz olarak Genel Başkana “partiye temsil” yetkisinin tanınması”(m.66); Genel Başkan, Haysiyet Divanları kararlarında yetkisiz olmasına karşın, 1968 Tüzüğü ile Genel Başkana Divan kararlarını tekrar götürülmek üzere iade etme yetkisi verilmesi ve verilen kararı onaylamadığı takdirde uygulamayabilmesi [Demirci-Güler, 1996:46-7], bunun örneklerindedir.

III. AP'NİN TOPLUMSAL TEMELLERİ

AP, siyasal hayatta kaldığı süre içinde (1961-1980) 1961,1965, 1969, 1973 ve 1977 milletvekili genel seçimlerine katılmış ve, parlamentoda temsil edilmiştir. Tezimizde AP'nin kuruluşundan (1961), 12 Mart Muhtırası arasındaki siyasal süreç incelenmiş olmasına karşın, AP'nin 1961-1980 dönemi parlamenter eliti bir bütünlük oluşturduğundan, bu dönem bir bütün olarak ele alınarak, incelenmesi tercih edilmiştir.

A. AP'NİN PARLAMENTER ELİTİ

a. Milletvekillerinin Toplumsal Kökeni

Milletvekillerinin toplumsal kökenlerinin tesbit edilmesinde, DPT'nin toplumsal ve ekonomik gelişme göstergesini esas alındığı Memmet Turhan'ın bu konudaki çalışmasından faydalanılmıştır. Bunun en önemli nedeni ise, daha önce yapılmış olan akademik bir çalışmayı tekrar yapmanın önemli bir zaman ve kaynak israfına ol açacak olmasıdır.

Tablo 37: Gelişme Göstergelerine Göre İllerin Yerel Grupları ve En Gelişmiş İlden En Az Gelişmiş Doğru Sıralanışı

Grup I		Grup II		Grup III		Grup IV		Grup V	
Sıra	İl	Sıra	İl	Sıra	İl	Sıra	İl	Sıra	İl
1	İstanbul	14	Hatay	27	Amasya	41	Uşak	55	Kastamonu
2	Ankara	15	Sakarya	28	Malatya	42	Siirt	56	Gümüşhane
3	İzmir	16	Gaziantep	29	Kırklareli	43	Niğde	57	Van
4	Adana	17	Aydın	30	Nevşehir	44	Afyon	58	Ordu
5	Kocaeli	18	Trabzon	31	Muğla	45	Çorum	59	Tunceli
6	İçel	19	Antalya	32	Erzurum	46	Kars	60	Sinop
7	Bursa	20	Samsun	33	Burdur	47	Çankırı	61	Ağrı
8	Eskişehir	21	Manisa	34	Erzincan	48	Sivas	62	Yozgat
9	Konya	22	Isparta	35	Çanakkale	49	K.Maraş	63	Mardin
10	Kayseri	23	Tekirdağ	36	Kırşehir	50	Diyarbakır	64	Adıyaman
11	Balıkesir	24	Edirne	37	Giresun	51	Bitlis	65	Muş
12	Rize	25	Kütahya	38	Denizli	52	Bilecik	66	Hakkari
13	Zonguldak	26	Elazığ	39	Bolu	53	Urfa	67	Bingöl
				40	Artvin	54	Tokat		

Kaynak: [Tachau ve DPT'den naklen, Turhan 1991:178-9]

Tablo 38: Yerel Gruplamaya Göre AP'nin Milletvekili Sayıları ve Oranları

Seçim Dön.	Grup I		Grup II		Grup III		Grup IV		Grup V		Tüm Meclis	
	Mv.S.	%	Mv.S.	%	Mv.S.	%	Mv.S.	%	Mv.S.	%	Mv.S.	%
1961	76	45.5	45	49.4	15	21.4	18	25.3	4	7.4	158	34.1
1965	94	58.8	52	59.8	36	55.2	37	45.7	20	37.0	240	53.5
1969	93	57.1	53	61.4	44	64.7	45	57.7	28	52.8	264	58.7
1973	58	34.1	35	41.2	21	32.8	23	29.5	13	24.5	150	33.3
1977	71	39.2	43	50.6	28	47.5	28	37.3	19	38.0	189	42.0

Kaynak: [a.g.e., s. 195-7].

Not: 1961 tarafımızdan hazırlanmıştır.

Türkiye’de illerin gelişmişlik düzeyine göre olan yerel gruplamaya bakıldığında (Tablo 37) genel olarak batıdan doğuya doğru gelişmişlik düzeyinin düştüğü görülmektedir. Tablo 38’e bakıldığında ise, AP’nin gelişmiş olan illerin yer aldığı bölgelerden, az gelişmiş olan illerin yer aldığı bölgelere oranla daha yüksek oy aldığı görülmektedir[a.g.e., s. 194]. Aynı şekilde AP göreceli olarak en yüksek oranda milletvekilini ikinci bölgeden elde ederken, sayı olarak en fazla milletvekilini ise birinci bölgeden elde etmiştir.

b. Milletvekillerinin Mesleki Yapısı ve Eğitim Düzeyi

Milletvekillerinin mesleki ve yaşları üzerinde daha önce çalışmalar yapıldığından yeni bir çalışma yapmak yerine bu çalışmalardan faydalanılmıştır. Çünkü, daha önce çalışma yapılmış bu konu üzerinde bizimde tekrar bir çalışma yapmamız önemli oranda bir zaman kaybına neden olacaktı. Bu nedenle, Turhan’ın da daha önce yapılmış olan Tachau ve DPT ‘den faydalanarak yaptığı çalışmayı tercih ettik.

Tablo 39: Milletvekillerinin Mesleki Dağılımı (AP, CHP ve Tüm Meclis)

	Hukuk	Sağlık	Mühendis	Tüm Serbest	Sivil İdare	Asker	Eğitim	Yargıç Savcı	Tüm Bür.	Ticaret	Tarım	Tüm Girişim	Din	Diğer	Mv, Sayı
'61 AP	31.3	7.8	4.8	43.9	6.6	6.6	4.2	0.6	18.0	22.2	7.8	30.0	0.6	7.2	166
CHP	28.0	15.3	3.3	46.6	6.0	7.1	5.5	2.2	20.8	18.3	10.4	28.7	0.5	3.3	182
Tüm Mec	30.2	10.5	3.6	44.3	6.7	7.2	6.0	1.8	21.7	20.4	8.5	28.9	0.4	4.4	447
'65 AP	30.3	4.6	4.6	39.5	10.1	5.9	9.3	0.4	25.7	19.3	5.0	24.3	1.2	5.0	238
CHP	31.1	8.8	5.1	45.0	8.1	13.3	11.8	1.5	34.7	11.1	3.0	14.1	0	5.8	135
Tüm Mec	29.9	6.9	4.7	41.5	9.0	8.5	10.5	0.9	28.9	16.4	4.3	20.7	0.6	8.1	445
'69 AP	25.4	5.7	6.5	37.6	8.0	3.8	9.1	1.9	22.8	25.1	4.9	30.0	3.5	6.1	263
CHP	33.3	10.0	5.8	49.1	5.8	8.7	7.9	0.7	23.1	12.9	7.2	20.1	0	7.2	138
Tüm Mec	27.5	7.0	6.1	40.6	7.9	5.6	9.2	1.4	24.1	20.8	6.1	26.9	2.3	6.4	444
'73 AP	23.6	5.5	9.5	38.6	9.5	5.4	6.8	2.7	24.4	20.0	9.3	29.3	4.1	3.0	150
CHP	32.9	7.0	8.6	48.5	8.6	3.2	13.0	1.6	26.4	11.8	5.4	17.2	0.5	8.5	186
Tüm Mec	28.3	6.9	9.3	44.5	8.1	3.8	8.7	2.0	22.6	15.8	7.0	22.9	4.9	5.2	450
'77 AP	23.8	5.8	13.2	42.9	7.9	3.2	3.7	1.1	15.9	20.1	7.4	27.0	6.9	6.9	189
CHP	24.4	5.6	10.7	40.8	12.7	2.3	13.1	1.9	30.0	12.7	6.6	19.2	1.9	7.9	213
Tüm Mec	23.8	5.8	12.7	42.2	9.6	3.3	8.7	1.3	22.9	16.7	6.6	23.3	4.9	6.7	450

Not: 1961'de üç milletvekili, 1965'de beş milletvekili, 1969'da altı milletvekiliyle ilgili bilgi yoktur.

Kaynak: [Turhan, 1991: 200-2]

Tabloya bakıldığında AP'de 1961'den 1973'e kadar hukukçular sürekli bir düşüş gösterirken, 1977'de %0,2'lik küçük bir artış göstermektedir. Genel Başkan Demirel'in mesleği olan mühendis mesleğinde olanlar ise sürekli bir artış göstermiştir. Öyle ki, 1961'de %4,8 olan oran 1977'ye gelindiğinde yaklaşık üç katı artarak % 13,2'ye yükselmiştir. Askerlerin oranı ise 1973'deki küçük artışın dışında giderek düşmüştür. 27 Mayıs 1960 askeri darbesinin etkisiyle başlangıçta % 6,6 olan asker oranı giderek % 3,8'e düşmüş, ancak 1973 seçimlerinde tekrar bir artış göstererek %5,4'e çıkmış, 1977'de ise tekrar % 3,3'ye inmiştir.

1973'deki artış 12 Mart Muhtırası'nın etkisi olarak görülmelidir. Bu da gösteriyor ki, AP özellikle asker adaylar konusunda konjunktürel olarak davranmış, böylece darbe sonrası dönemlerde asker milletvekili oranı yükselmiştir. AP'de diğer dikkati çeken bir durum ise, din adamlarının giderek yükselen bir trend izlemesidir. Öyle ki, 1961'de % 0,6 olan din adamı oranı 1977'de yaklaşık yedi kat artarak % 6,9'a çıkmıştır. Genel olarak bakıldığında, AP'de serbest mesleklerden gelen milletvekillerinin oranı % 70'ler civarında olurken, bürokratların oranı % 20 civarında kalmış, % 10 civarını da diğer meslek mensupları meydana getirmiştir.

CHP’de, ise serbest meslekten gelenlerin oranı -1977 seçimleri hariç- AP’den yüksek olurken girişimcilerin oranı AP’nin altına kalmış, buna karşın bürokrasiden gelenlerin oranı yüksek olmuştur. Öyleki 1977 seçimlerinde CHP’deki askerlik mesleğinden gelen millervekillerinin oranı AP’nin iki katına çıkmıştır(% 30.0/% 15.9). CHP’de diğer dikkati çeken bir husus, din adamı oranının azlığıdır. O kadar ki, 1965 ve 1969 dönemlerinde hiç yoktur. En fazla olduğu dönem ise, % 1,9 ile 1977 dönemidir. Yine CHP’de eğitim mesleğinden gelenlerin oranı -1969 dönemi hariç- AP’den fazla olmuş, 1977 döneminde yaklaşık dört katına çıkmıştır (%3,3/ % 13.1).

Tabloda görüldüğü ve Şaylan’ın da bu konuyla ilgili çalışmasında vurguladığı gibi, Parlamentoda serbest meslekler oldukça fazla olarak temsil edilirken, bu grup içinde avukatların 1961 dönemi tüm meclis içindeki oranı % 35’e ulaşmaktadır[Şaylan, 1976: 140].

Tablonun genel yapısına bakıldığında dönemlere göre meslekler kompozisyonunun kısmi değişikliklerde olsa genel yapısını koruduğunu söylemek mümkündür.

Tablo 40: Milletvekillerinin Eğitim Eğitim Düzeyi (AP, CHP ve Tüm Meclis) (%)

Seçim Dön.	Eğitim Düzeyleri	AP	CHP	Tüm Meclis
1961	Ortaokul veya daha az	12,6	12,6	12,5
	Lise	21,6	13,7	18,3
	Yüksek Okul	65,9	73,8	69,3
1965	Ortaokul veya daha az	10,0	4,4	8,6
	Lise	19,6	11,9	18,1
	Yüksek Okul	70,0	83,7	73,0
1969	Ortaokul veya daha az	13,6	12,7	14,0
	Lise	20,8	18,3	19,6
	Yüksek Okul	65,5	69,0	66,4
1973	Ortaokul veya daha az	16,0	10,2	13,6
	Lise	20,0	19,4	19,3
	Yüksek Okul	64,4	70,4	67,1
1977	Ortaokul veya daha az	18,9	13,6	16,2
	Lise	9,0	8,9	8,7
	Yüksek Okul	73,0	77,5	75,1

Kaynak: [Turhan, 1991: 203]

Tabloya bakıldığında, ortaokul ve daha az eğitim seviyesinde olan milletvekili oranı 1961’de AP, CHP ve meclisin tümünde eşit orandadır. Ancak , 1965, 1969, 1973 ve 1977 dönemlerinde oranlar değişmektedir. Buna göre, AP’nin bu dönemlerdeki ortaokul

ve daha az eğitimli milletvekili oranı CHP'den yüksek olduğu gibi tüm meclisteki oranlarında üstünde görünmektedir. Lise mezunu milletvekilleri oranı da yine AP'de CHP'den fazla görünmektedir. Buna karşın CHP'de yüksek okul mezunu milletvekilleri oranı AP'den daha fazladır. Bu da gösteriyorki, AP milletvekillerinin entelektüel yapısı CHP'nin gerisinde kalmaktadır. Bunun temel nedeninin, CHP'de bürokrat kökenli milletvekilleri oranının yüksek olması olduğunu söylemek mümkündür.

Diğer taraftan, Kışlalı'nın da belirttiği gibi, Türkiye'de 1960 dönemine gelinceye kadar ekonomik olarak güçsüz sınıfları temsil eden partilerin oluşmadığı Türkiye'nin de aralarında bulunduğu ülkelerde, siyasal partiler arasındaki ideolojik farklılıklar azalmakta ve yüksek eğitim düzeyine sahip olan kesimler, siyasal seçkinliği de adeta kendi tekellerine almaktadırlar. Gerçekten de, 1960 dönemin kadar Türkiye'deki durum budur[Kışlalı, 1976, 164]. Ancak hemen belirtelim ki, bu durum, 1961'den itibaren farklı ideolojilere sahip ve toplumun değişik kesimlerini temsil eden (TİP ve MNP gibi) siyasal partilerin kurulmasıyla, bu durum belli oranda değişse de, toplumun çeşitli kesimlerinin temsili bakımından ortaya çıkan dengesizlik sürmüştür. Örneğin, 1975 İstatistik Yıllığı verilerine göre, Türkiye'de 11 yaş ve üstündeki okuma yazma bilenlerin arasındaki yüksek öğrenim görmüş olanların oranı % 1.6 iken, aynı dönemdeki milletvekilleri arassındaki yüksek öğrenim görmüş olanların oranı % 75.5'dir[a.g.m., s.167].

c. Milletvekillerinin Yaş Durumu

Tablo 41: AP Dönemi Milletvekillerinin Yasama Dönemlerine Göre Yaş Ortalaması(AP, CHPve Tüm Meclis)

	1961	1965	1969	1973	1977
AP	41,3	43,7	45,2	47,7	47,5
CHP	45,0	46,8	45,0	43,8	44,2
Tüm Meclis	43,3	44,7	45,3	45,4	45,8

Kaynak: [Turhan, 1991: 205]

Milletvekillerinin yaşlarına bakıldığında, 1961 ve 1965 dönemlerinde AP milletvekilleri 41,3 yaş ortalamasıyla CHP ve meclisteki tüm milletvekillerinin yaş ortalamasına göre daha gençtir. 1969 döneminde ise, üç gubunda yaş ortalaması hemen hemen eşittir. 1973 ve 1977 dönemlerinde ise CHP gubu yaklaşık 44 yaş ortalamasıyla AP ve tüm

meclise göre daha genç bir grup olarak öne çıkarken, AP yaklaşık 48 yaş ortalamasıyla meclis ortalamasının da gerisine düşerek en yaşlı grup olarak görünmektedir.

Bu durum da, AP'nin başlangıçta daha genç bir parlamenter yapısına sahip olurken, ilerleyen süreçte, AP milletvekillerinin yaş ortalamasının giderek yükseldiği; CHP ise, AP'nin aksine giderek gençleşen bir parlamenter yapısına sahip olan bir parti konumuna geldiği görülmektedir. Bunda, AP'deki bürokrat kökenli milletvekili sayısının 1977 seçimleri dışında yükselmesinin etkisi olduğu söylenebilir. Bu durumun, AP'nin giderek devletle eklemlenme ve bürokrasiyi kontrol etme çabası içine girmesinin sonucu olması olarak açıklamak mümkündür.

Tablo 42: AP Öncesi Dönemde Yasama Dönemlerine Göre Milletvekillerinin Yaş Durumları

Yaş Grupları	Yasama Dönemleri						
	1920	1925	1943	1946	1950	1954	1957
30-34	11.1	0.7	1.3	2.4	9.2	7.5	8.9
35-39	41.7	4.7	8.6	6.8	22.5	17.6	20.2
40-44	16.0	11.2	11.1	13.3	14.8	27.3	22.2
45-49	12.4	18.7	12.0	13.7	14.5	16.5	19.6
50-54	8.0	18.0	21.7	21.3	10.9	14.4	9.8
55-59	4.0	22.0	14.2	16.2	13.5	6.9	9.3
60-64	3.3	15.2	13.3	13.3	8.5	8.2	5.3
65 ve	3.3	8.7	17.5	12.6	5.7	4.3	4.4

Kaynak: [Kışlalı, 1976: 173]

Bu durum, yukarıdaki tabloda görüldüğü gibi, 1960 öncesi parlamento ile karşılaştırıldığında, bir sarkaç hareketi izlenmektedir. Tablo 42'de görüldüğü gibi, 40 yaş altı (30-39) milletvekillerinin Birinci TBMM'ndeki (1920) oranı % 52.8 iken, 1925'de % 5.4'e düşmekte, 1946'da kısmi bir artışla % 9.2'ye yükselmektedir.

1950'de DP'nin iktidara gelmesiyle TBMM'nde bu genç kesimin oranı birden % 31.7'ye yükseliyor, 1954' de kısmi bir düşüşle %25.1'e düşerken, 1957'de ise tekrar % 29.1'e yükselmektedir. Ancak DP'nin 1950'de büyük bir çoğunlukla meclise girmesiyle, meclis yaş ortalamasının düştüğü ve meclisin gençleştiği dikkat

çekmektedir. Öyle ki, 1946'da 52.5 olan meclisin yaş ortalaması 1950'de 46.9'a inmiştir¹⁰⁷.

DP'nin, TBMM'nin büyük çoğunluğunu elinde bulundurduğu 1950-1960 dönemine bakıldığında ise, şöyle bir talo ortaya çıkmaktadır: TBMM'nin yaş ortalaması 1950 döneminde 46.9, 1954 döneminde 46.2, 1957 döneminde ise 45.6 olduğu görülmektedir¹⁰⁸. Bu durum AP'nin meclis gruplarıyla karşılaştırıldığında, AP'nin 1961-1969 dönemlerinde, DP'nin büyük çoğunluğuna sahip olduğu TBMM'ne göre daha genç bir milletvekili grubuna sahip olmasına karşın, 1973-1977 dönemlerinde, yaş grubunun yükselerek 1950-1960 döneminin üstüne çıktığı görülmektedir.

B. AP'İN OY KAYNAKLARI

Tablo 43: AP ve CHP'nin Şehirsel ve Kırsal Bölgelerdeki Oy Oranları(%)

Bölge	1961		1965		1969	
	AP	CHP	AP	CHP	AP	CHP
Şehirsel	39.1	39.3	55.9	30.1	47.5	32.8
Kırsal	33.3	35.9	51.7	28.2	46.1	25.3

Kaynak: [Özbudun, 1975: 107]

Tablodan görüldüğü ve Özbudun'un da vurguladığı gibi, AP 1965-1969 dönemi seçimlerinde şehirsel bölgelerden, kırsal bölgelere oranla daha fazla oy almıştır. Bunun sonucu olarak AP, toplumdaki "kırsal parti" imajının aksine üç seçimde de şehirsel bölgelerde daha fazla oy almıştır[a.g.e., s.109].

CHP'ye dakıldığında, AP gibi kırsal'a göre şehirlerden daha iyi sonuçlar aldığı ve AP şehirlerde 1969'da 1965'e göre oy kaybetmesine karşın CHP'nin oyunu artırdığı görülmektedir

¹⁰⁷ Oranlar, Tablo 42'deki yaş oranları esas alınarak tarafımızdan hesaplanmış, sonuç çıkarılabilmesi için "65 ve üstü" yaş grubu "65-69" olarak alınmıştır.

Tablo 44: AP ve CHP'nin Coğrafi Bölgelere Göre Aldıkları Oylar ve Oranları

Seçim Dön.	Ege Bölgesi			Marmara Bölgesi			Doğu ve Güneydoğu An.Böl.		
	Toplam oy	AP %	CHP%	Toplam oy	AP%	CHP%	Toplam oy	AP %	CHP%
1961	1 732 345	52.4	34.5	1 775 377	40.2	35.8	1 366 062	12.5	44.6
1965	1 547 768	63.7	26.1	1 579 267	58.1	17.4	1 420 363	35.2	31.0
1969	1 426 532	56.4	28.7	1 481 910	49.3	30.4	1 549 619	33.7	23.2
1973	1 666 011	39.6	33.6	2 026 985	35.1	40.9	1 711 964	29.9	28.7
1977	2 419 684	47.2	41.2	2 962 773	37.1	50.1	2 196 311	24.8	32.1

Ege Bölgesi: Afyon, Aydın, Balıkesir, Denizli, İzmir, Manisa Kütahya, Uşak illeri.

Marmara Bölgesi: Bilecik, Bursa, Çanakkale, Edirne, İstanbul, Kocaeli, Sakarya, Tekirdağ, Kırklareli illeri.

Doğu ve Güneydoğu Anadolu Bölgesi: Adıyaman, Ağrı, Bingöl, Bitlis, Diyarbakır, Elazığ, Erzincan, Erzurum, Hakkari, Kars, Malatya, Mardin, Muş, Siirt, Tunceli, Şanlıurfa, Van illeri.

Kaynak: [DİE, 1998]'deki veriler esas alınarak tarafımızdan hazırlanmıştır.

Tabloya bakıldığında AP'nin en fazla oy aldığı bölgenin Ege Bölgesi olduğu ve bu bölgede katıldığı beş genel seçimde de tartışmasız üstünlüğe sahip olduğu görülmektedir. Marmara Bölgesi'nde ise 1961 seçimlerinde AP'nin, yaklaşık %39 oy alan CHP'den ancak %4 fazla oy alarak %40 oranında oy almasını ve iki partinin oylarının yakın olmasını 27 Mayıs 1960 darbesinin etkisi olarak yorumluyoruz. Nitekim 1965 ve 1969 seçimlerinde darbe sürecinin sona ermesi ve darbenin etkisini üzerinden atan AP, aynı bölgede 1965 seçimlerinde CHP'nin üç katından fazla, 1969 seçimlerinde ise yaklaşık iki katı oy almıştır.

1973 ve 1977 seçimlerinde aynı bölgede CHP'nin AP'den daha fazla oy almış olduğu görülmektedir. 1973 seçimlerindeki durumu CHP'nin başarısı olarak değil, 12 Mart Muhtırası'nın AP üzerindeki konjonktürel olumsuz etkisi olarak ; 1977 seçimlerindeki CHP üstünlüğünü ise 1974 Kıbrıs Barış Harekatı zaferinin getirdiği rüzgarın CHP'nin yelkenlerini doldurmasının bir sonucu olarak gerçekleştirdiği biçiminde yorumluyoruz. Kaldı ki, 1977 seçimleri CHP'nin çok partili demokratik siyasal hayatta ulaşabildiği en yüksek oy oranıdır.

Doğu ve Güneydoğu Anadolu bölgelerinde ise 1961 seçimlerinde AP, 27 Mayıs darbesinin de etkisiyle CHP'nin ancak dörtte biri kadar oy alabilmiştir. 1965'de ise tek başına iktidarda olmanın avantajıyla CHP'den yaklaşık % 50 fazla oy alan AP'nin, 1973 seçimlerinde ise 12 Mart Muhtırası'nın etkisiyle oy oranı düşmüş ve yaklaşık olarak iki

¹⁰⁸ Oranlar, Tablo 42'deki yaş oranları esas alınarak tarafımızdan hesaplanmış, sonuç çıkarılabilirliği için "65 ve üstü" yaş grubu "65-69" olarak alınmıştır.

parti de eşit oy almıştır. 1977 seçimlerinde ise Kıbrıs Barış Harekatı'nın pozitif etkisiyle CHP oylarını artırmış ve böylece AP yaklaşık sekiz puan gerisine düşmüştür. Genel olarak bakıldığında Doğu ve Güneydoğu Anadolu bölgelerinde AP'ye göre CHP'nin oyları daha yüksektir.

AP'nin parlamenter elitinin çoğunlukla daha az gelişmiş yörelere göre, gelişmiş yörelerden, kentsel ve kırsal yörelere göre ise, da daha çok kentsel yörelerden geldiği görülmektedir. Bu durum da yukarıda söylediğimiz AP'nin genel kırsal/köylü partisi imajının aksine kenlerden daha fazla oy alarak daha çok bir kentli partisi olduğu tezini desteklemektedir.

Bu AP'ni oy kaynağı olarak kırsal bölgelere göre, kentsel yörelerde daha güçlü oluşu, ve sosyal olarak daha fazla gelişmiş bu yörelerden daha fazla oy aldığını söyleyebiliriz. Ancak bu yöreler sosyo-ekonomik olarak homojen olmayıp farklılıklar arz etmektedir. AP'nin oy kaynakları bu yönüyle incelendiğinde karşımıza şöyle bir tablo çıkmaktadır:

Tablo 45: Sosyo-Ekonomik Statüye Göre, AP ve CHP'nin Aldıkları Oy Oranları (%)

Gelir Grubu	AP (%)		CHP (%)	
	1961	1965	1961	1965
ÜST	34	45	52	43
ORTA	37	52	48	37
ALT	43	62,5	33	24

Kaynak: [Abadan ve Yücekök, 1966: 108]

Tabloya bakıldığında, AP'nin 1961 ve 1965 seçimlerinde en fazla oyu alt gelir grubundan, daha sonra orta gelir grubundan, en az oyu ise yüksek gelir grubundan aldığı görülürken, CHP ise bu durumun tam aksine, en çok oyu üst gelir grubundan, daha sonra orta gelir grubundan, en az oyu ise alt gelir grubundan aldığı görülmektedir. Kanatımızca buradaki temel paradoks, AP'nin sosyal ve ekonomik politikalarında sanayi ve ticaret erbabını, yani üst gelir grubunu destekleyip teşvik tercihlerini bu gruptan için kullanmasına karşın, bu grubun siyasal desteğini alamayıp, daha çok orta ve alt gelir grubu tarafından desteklenmiş olmasıdır.

Bu da gösteriyor ki, kırsal ve şehirsal olarak karşılaştırıldığında, şehirlerden kırsala göre daha fazla oy alan AP, bu kesimin daha çok orta ve alt gelir gruplarının oylarını alabilirken, üst gelir gruplarının daha çok CHP'yi desteklemeyi tercih etmiş oldukları görülmektedir. Bu durumu şöyle açıklamak mümkündür: Türkiye'nin bu dönemde içinde bulunduğu siyasal şartlar, siyasal/klasik demokrasiden çok vesayet demokrasisi şartlarına uymaktadır. Vesayet demokrasisi ise, daha çok yeni devletlerde elit bir tabakanın varlığını zorunlu kıldığından tabakanın varlığını zorunlu kılan bir demokrasi türü olduğundan[Shils, 1962: 62], Türkiye'de de siyasal rejim üzerinde oldukça etkin bir elit tabakanın varlığı söz konusudur. Bu elit tabakanın (asker, sivil), devletle eklemlenmiş olması nedeniyle, daha çok devletçi bir parti konumunda olan CHP'yi desteklemeleri konumları ve çıkarları açısından daha uygundur. Zira, bu elit tabaka ile halk arasında önemli bir mesafe vardır[Tanör, 1965: 527] ve AP'ye göre daha çok bir kadro partisi yapısı gösteren CHP'yi desteklemeleri statüleri bakımından da uygun görünmektedir. Elit tabaka üst gelir grubu içinde yer aldığından ve bu kesimin tercihini devletçi ve kadro partisi konumundaki CHP'den yana kullanması, CHP'yi daha üst gelir grubunun oylarını alırken, AP'nin ise, daha çok orta ve alt gelir gruplarının oylarını alması sonucunu ortaya çıkarmıştır. Zira, CHP merkezi temsil ederken, AP daha çok kenarın temsilisi bir parti konumundadır. Üst gelir grubu oluşturan elit grubun, devletle eklemlenmesi ve devlet imkanlarından faydalanması bakımından CHP'yi desteklemesi anlamlıdır.

Diğer taraftan, 27 Mayıs 1960 darbesinin getirdiği vesayet demokrasisi yapısından büyük oranda kurtulmanın getirdiği özgürlük ortamında yapılan 1965 seçimlerinde toplam oyların % 52.9'unu alarak 240 milletvekili ile tek başına iktidara gelmeyi başaran AP'nin, yüksek öğrenim geçliğinden desteği yalnızca yaklaşık % 17'dir[Baykal, 1970: 63]. Yine, 1969 seçimlerinde % 46,5 oy ve 256 milletvekiliyle tekrar tek başına iktidara gelmeyi başarmasına karşın, Ankara Hacettepe Üniversitesi öğrencileri arasında yapılan araştırmada da, AP'ye destek veren öğrencilerin oranı ancak % 8.0 olarak tesbit edilmiştir. Oysa, aynı araştırmaya göre, seçimlerde AP'nin yaklaşık ancak yarısı kadar oy alabilen (%27.4) CHP'nin, öğrenciler arasındaki desteği AP'nin üç katından fazladır (% 56.1) [Kışlalı, 1976:172]. Bu durumu da, AP'nin genç kesimden oy alamadığı biçiminde açıklamak mümkündür.

SONUÇ VE ÖNERİLER

Bu çalışmanın amacı, Cumhuriyet dönemi çok partili Türk siyasal hayatında önemli bir yere sahip olan ve bir döneme damgasını vuran AP'nin, Türk parti sistemi içindeki yeri, iktidar döneminde uyguladığı politikaları ve sonuçları ile partinin toplumsal temellerinin araştırılmasıydı.

Çalışmamızda, AP öncesi Türk siyasal hayatını ve AP'nin kurulduğu siyasal ortamı incelediğimizde gördük ki, AP öncesi siyasal gelişmelerinin, AP'nin kurulmasında ve uyguladığı politikalarda belli oranda ve dolaylı bir etkisi olmuştur. Bir kere, Osmanlı döneminin en etkin partisinin, otoriter politikaları çekinmeden uygulayabilen İTF olduğu, muhalefetin ise zorunlu bir birliktelik sonucu olarak bir araya gelerek HİF'ni oluşturduğu bilinmektedir. İTF merkezi temsil eden parti olarak ortaya çıkarken, HİF, kenarı temsil eden parti olmuş; böylece, Osmanlı döneminde siyasal partiler merkez-kenar çatışması/bölünmesi sonucu ortaya çıkmıştır. Osmanlı döneminin “merkez-kenar” çatışması/bölünmesi Cumhuriyet döneminde de varlığını sürdürmüş, CHP merkezi temsil eden parti olurken; TCF, SCF ve DP ise, kenarı temsil eden partiler olarak ortaya çıkmışlardır. Böylece, Batı'daki sınıf çatışmalarının/bölünmelerinin aksine, Türkiye'de partiler merkez-kenar çatışması/bölünmesi sonucu ortaya çıkmıştır.

DP'nin siyasal mirası üzerinde kurularak, kenarı temsil eden bir parti olarak ortaya çıkan AP, tüm siyasal hayatı boyunca DP faktörü ve Menderes kültü üzerinden politika yürütmüş, böylece, DP'ye eklemlenmiş bir parti görüntüsü çizmiştir. Programında, liberal görüşlere yer vermekle birlikte, devletin de kontrol ve etkinliğini öngören bir karma ekonomik görüşünü savunurken, temel hak ve özgürlükler konusunda ise, daha sınırlı bir demokrasi anlayışına sahip olduğunu söyleyebileceğimiz AP'de, Ragıp Gümüşpala ve Süleyman Demirel liderliğinde iki dönem yaşanmıştır. Ragıp Gümüşpala'nın liderlik performansının yetersizliği nedeniyle, bu dönemde yeterli etkinlik gösterilemezken, Demirel döneminde **pragmatik** yaklaşımların dikkat çektiği ve DP'de gözlenen **ilkeli** tavırların gösterilemediği söylenebilir. Bunun temel nedeni 27

Mayıs asker darbesi ile Menderes ve iki bakanının akıbeti olduğunu söylemek mümkündür.

Aslında, selefi DP'nin, iktidar döneminde Başbakanlık görevini üstlenen Menderes'in Celal Bayar faktörünü aşamaması nedeniyle, geliyorum diyen darbeye karşı gerekli tedbirleri alamaması sonucu gerçekleştirilen, 27 Mayıs 1960 askeri darbesiyle kapatılması, AP'nin kuruluş zeminini hazırlamıştır. Ancak, bu dönemdeki DP-asker gerginliği, AP'yi de etkilediği ve bunun sonucu olarak da ordunun, AP'ye karşı hep temkinli yaklaştığı söylenebilir. 12 Mart 1971 Muhtırası ve 12 Eylül 1980 darbesinin AP hükümetlerine karşı yapılması bu görüşü desteklemektedir.

AP hükümetlerinin, temel olarak doğru bir çizgi izlediği ve kanaatimizce en başarılı olduğu alan dış politikadır. Kıbrıs sorunu, ABD-Türkiye ilişkileri, Orta Doğu politikası ve getirdiği yeni açılımların başarılı olmasına karşın, denilebilir ki, AP'nin bu alandaki tek zafiyeti Türkiye-AET/AB ilişkilerinde yaşanmıştır. Ancak, bu durumun Türk ulusu bakımından, AP'yi de aşan ulusal bir zafiyet olduğunu söylemek mümkündür. Bunun temel nedeni ise, bu konunun öneminin kavranamamış olmasıdır. Bu durum, Türkiye'de siyasal partilerin gerekli vizyondan yoksun, diğer bir ifadeyle miyop olduğunu gösteren önemli bir konudur. Kaldı ki, vizyon eksikliği Türk siyasetinin/siyasal partilerinin genel bir zafiyetidir. Bu konuda son dönemlerin farklılık arzeden partisinin, Turgut Özal'ın Genel Başkanlığı dönemindeki ANAP olduğu söylenebilir. Kanaatimizce, günümüz global dünyasında, hedeflenen anlamlı bir konuma sahip olabilmenin ön şartı, sahip olunan vizyonla global sistem içinde gücünü artırabilecek sinerjiyi oluşturabilmektir. Bunu başarmanın şartı ise, bir yandan sağlam bir tarih bilinciyle, diğer yandan sahip olunan gerekli vizyonla, bir adımını geçmişte tutarken, diğer adımını kendinden emin ve konumuyla çelişmeyen bir tavırla geleceğe atabilmektir. Ancak, gerek Osmanlı'nın son dönemlerinde, gerekse Cumhuriyet döneminde, Batı kompleksinden kurtulmuş olarak, bu sağlam tavrın sergilenebildiği dönemler oldukça azdır.

AP'nin, tek başına iktidarda kaldığı 1965-1971 döneminde önemli ve göz ardı edilemeyecek bir ekonomik gelişme de sağlanmıştır. 1965-1971 döneminin bu açıdan Cumhuriyet'in en başarılı dönemi olduğu söylenebilir. Süleyman Demirel'in de, kırk

yılı bulan bir süredir siyaset sahnesinde yer alabilmesinde bu dönemin önemli bir rolü olmalıdır. Ancak, bu dönemde izlenen ithal ikamesine dayalı ekonomik politikalar ve yüksek gümrük duvarlarıyla korunan büyük sermaye, kalite endişesi olmadan rekabet ve dünya kalitesinden uzak üretim biçimiyle, gerekli atılım ve dönüşümü sağlayamamıştır. Bu durumun ise, Türkiye'nin sanayi toplumuna dönüşüm sürecini olumsuz etkilediğini söylemek doğru bir saptama olacaktır. Zira, tarımın besleyici desteğiyle kurulacak sanayi, ancak sanayileşme sürecini tamamlamış Batı'nın sanayi ürünleri ile rekabet edebilecek kalitedeki bir üretimle gelişebilecek; gelişen sanayi sektörüne tarım sektöründen yapılacak işgücü transferiyle de, tarım sektörü istihdamı sanayi toplumu düzeyine indirilerek, Türk toplumunun, sanayi toplumuna dönüşümü gerçekleştirilebilecekti. Ne var ki, bu dönüşüm AP döneminde gerçekleştirilemediği gibi, günümüz 2003 yılında bile halen tam olarak gerçekleştirilememiştir. Ancak, 12 Mart 1971 Muhtırası, AP'nin başlattığı bu gelişme sürecinin kesintiye uğratan ve olumsuz etkileyen önemli bir faktör olmuştur. Bundan başka, "12 Mart Olayı" Türk siyasal hayatını parçalayan ve atomize eden bir "travma" etkisi oluşturmuş; öyle ki, 6 Kasım 1983 seçimlerine kadar geçen 12 yıl 7 ay 24 günlük süre içinde, hiç bir parti tek başına iktidara gelebilecek çoğunluğu sağlayamadığı gibi, 12 Eylül 1980 darbesi de yaşanmıştır.

Bu sürecin AP'den bağımsız geliştiğini söylemek mümkün değildir. Zira, özellikle 1964 yılı sonrası Demirel'in Genel Başkanlığı döneminde uygulanan, parti içi demokrasi ilkeleriyle bağdaşmayan yönetim ve politikalar, parti içi huzursuzluk ve bölünme sürecini getirmiş; AP'yi iktidardan uzaklaştıran 12 Mart Muhtırası bu olumsuz sürecin peşinden gelmiştir. Diğer bir ifade ile AP, "*muhtıracılar*"a izlediği politikalarla bekledikleri fırsatı vermiş ve böylece, bindiği dalı kesmiştir denilebilir. Ancak, "12 Mart Olayı'nın, gerek AP'ye, gerekse Türk toplumuna/siyasal hayatına maliyeti çok yüksek olmuştur.

AP, 12 Mart Muhtırası sürecine kadar selefi DP'nin maruz kaldığı 27 Mayıs 1960 askeri darbesi etkisinde kalmış, diğer bir ifadeyle hükümet ettiği dönemlerde iktidarını ve performansını tam olarak ortaya koyamamıştır. Kaldı ki, bu durum AP'den başka Türkiye'de hükümet eden hemen tüm partiler için geçerlidir denilebilir. Bu konuda,

konumu itibariyle en rahat partinin CHP olduğu söylenebilir. AP'nin, 27 Mayıs 1960 askeri darbesi sonrası süreçte emekli askerlerin öncülüğünde kurulabilmesi ve 12 Mart Muhtırası'ndan sonra yapılan 1973 seçimlerinde ise, AP gubu içinde asker kökenli milletvekillerinin artışı, bu görüşümüzü desteklemektedir.

Bu durum, Türkiye'de bir siyasi toplum kurumu olması gereken siyasal partileri, sivil kimliklerinden daha çok, devlete eklenilen, devlet hazinesinden beslenen ve parti içi demokrasinin olmadığı lider sultasındaki kadro partileri konumuna getirmiştir. Aslında, İkinci Meşrutiyet döneminde, siyasal partilerin kurulmasıyla, partili siyasal hayat başlamış; ancak, bu dönemde partilerden çok liderler, hizipler ya da gruplar etkin olmuş; denilebilir ki, bu durum büyük oranda Cumhuriyet döneminde de devam etmiştir. Bunun sonucu olarak, çok partili siyasal hayat olmasına karşın, hukuk devleti ve demokrasinin gereği olan, konuşma, inanç, vicdan ve düşünce, girişim özgürlükleri tam olarak yerleşmemiştir. Nitekim, Aren Lijphart'ın çağdaş Batı demokrasilerini incelediği “Çağdaş Demokrasiler” adlı eserinde Türkiye'ye yer vermemesinin temel nedeni, Türkiye'de istikrarlı bir demokrasinin olmayışı ve mevcut yapının klasik demokrasiden çok vesayet demokrasisi özelliği göstermesi olmalıdır. Denilebilir ki, partilerin lider sultasından kurtulup, parti içi demokrasiyi gerçekleştirebilmelerinin ön şartı, o ülkede siyasal demokrasinin, kurumlarıyla yerleşerek istikrar kazanmış olmasıdır.

Bu durum etkisini kamu yönetimi örgütlenmesinde de göstermiştir. AP, hükümet programlarında “yeriden yönetim” kavramına yer vermiş olmasına karşın hiçbir zaman uygulama çabası içinde olmamıştır. Esasen, “Tevsi-i mezuniyet” kavramı Kanun-u Esasi (m. 108), 1924 Teşkilat-ı Esasiye Kanunu (m. 91), “tevs-i mezuniyet” ve “yerinden yönetim” kavramları ise, 1961 Anayasası (m. 112, 115) ve 1982 Anayasası (m. 126, 127) hükümleri arasında yer almasına karşın, henüz bu gün bile tam olarak uygulanamamaktadır. Özelleştirmedeki mehter yürüyüşü de yine aynı düşüncenin sonucu olmalıdır. Bunun temel nedeninin ise, gerek merkez örgütünün, gerekse iktidar partilerinin elinde bulundurdıkları önemli yetkiler ile akçalı olanaklardan ve bunları patronaj sistemi ile yandaşlarına dağıtmaktan vazgeçememeleri olduğunu söylemek mümkündür. Bunun sonucu olarak, devletin küçülmek yerine giderek büyümesi, siyasal

İktidarları bir bürokrasi ordusuyla karşı karşıya bırakmıştır. Bu nedendir ki, bürokrasi, başta AP hükümetleri olmak üzere, tüm siyasal iktidarların önündeki önemli bir engel oluşturmuştur. Diğer bir ifadeyle, Türkiye'deki siyaset-bürokrasi ilişkisi, Robert Mischels'in "Oligarşinin Tunç Kanunu" teorisini doğrular nitelikte gelişmiştir. Son yıllardaki bankalarda yaşanan yolsuzluklar ve geçirdiğimiz iki önemli ekonomik kriz "kamu hataları"ni ön plana çıkaran olaylar olarak görünmektedir. Bu gelişmelerin sonucu olarak, günümüz Türkiye'sinde en çok konuşulan kavramlar, "demokrasi", "insan hakları", "temel haklar", "hukuk devleti" ve "temiz toplum" olmaktadır. Unutulmamalıdır ki, "hukuk devleti" talebi "aşkın devletin", "temiz toplum" talebi ise "kirliliğin" varlığının kabulünü de içerir.

Ancak, hukuk devletinin diğer bir ifadeyle, bireylerine hukuk güvenliği sağlayabilen liberal demokrasinin gerçekleştirilebilmesi, bu değerlerin toplum tarafından talep edilmesine de bağlıdır. Bu değerlerin halen tam olarak kurumsallaşamaması, halktan bu konuda yeterli talep gelmediğinin göstergesi olarak görülebilir. Bu durumun en önemli nedenlerinden birisinin, Türk toplumunun gelişmiş AB üyesi toplumların ancak üçte birinden daha az bir eğitim düzeyinde olmasıdır denilenebilir. Bu durumun en temel nedeni ise, gerek AP hükümetlerinin, gerekse diğer hükümetlerin eğitim alanında yeterli düzeyde başarı sağlayamaması yanında, eğitimin bütçeden yeterli payı alamayıp, gerekli desteği göremediği bir alan olmasıdır ki, bu durum eğitimin her seviyesi için geçerlidir.

AP'nin, iktidar süresi içinde en fazla yakındığı konuların başında, Anayasa ve Anayasanın kurduğu yasama-yürüme-yargı ilişkisi olmuştur. Kaldı ki, bu konu 12 Mart 1971 Muhtırası'nın nedenleri arasında da yer almış ve muhtıra sonrası ara rejim sürecinde 1961 Anayasası bu amaçla büyük oranda değiştirilmiştir. Bu değişikliklerin konumuz açısından önemi ise, AP'nin yapmak isteyip de yapamadığı değişiklikler olmasıdır ki, bu durum AP'nin temel hak ve özgürlükler konusundaki görüşünü göstermesi bakımından anlamlı olmalıdır.

Zaten, Cumhuriyet dönemi askeri darbelerinin önemli sebeplerinden birini Anayasalar oluşturmuştur. Denilebilir ki, 27 Mayıs darbesinin nedenlerinden birisi, iktidara gelen

DP'nin, muhalefetteki söyleminin aksine, Anayasayı çok partili siyasal hayatı taşıyabilecek şekilde değiştirmemesi sonucu, 1924 Anayasası'nın tek parti yönetimine uygun "çoğunlukçu" yapısıyla, "çoğulcu" bir yapıyı gerektiren çok partili siyasal hayatın yürütülmeye çalışılmasıdır. Zira, kanaatimiz odur ki, DP iktidara gelmesinden sonra, sahip olduğu meclis çoğunluğu sayesinde, Anayasayı çok partili demokratik siyasal hayatı taşıyabilecek şekilde değiştirerek Anayasa Mahkemesi'ni ihdas edebilseydi, 27 Mayıs askeri darbesi olmazdı. Bu durum ise, önceki darbenin sonra geleni beslemesi nedeniyle, 12 Eylül 1980 darbesinin de olmayacağı biçiminde yorumlamak mümkündür. Cumhuriyet dönemi Türk toplumuna darbeler kadar zarar veren başka bir siyasal olayın olmadığını söylersek, konunun önemi daha iyi anlaşılacaktır.

Halen, günümüz Türkiye'sinin, en önemli sorunlardan birisini, Anayasa ve antidemokratik yasalar oluşturmaktadır. Denilebilir ki, hukukun üstünlüğüne dayanan çağdaş ve demokratik bir devlet yapısına, Atatürk'ün ifadesiyle "muasır medeniyet"e ulaşılabilmesi, bu sorunların giderilmesiyle mümkün olabilecektir. Ne var ki, başta Anayasa olmak üzere, Siyasal Partiler Yasası ile YÖK Yasası'nın da aralarında olduğu yürürlükteki bir çok yasalar 12 Eylül döneminin ürünüdürler ve bu yasaların birçoğu yapılış ortamlarının doğal sonucu olarak, nesnesinin doğasıyla çelişen, antidemokratik hükümler içermektedirler. Oysa, Anayasalarda yer alan "Temel Hak ve Özgürlükler" in temel amacı kişiyi devlete karşı korumaktır ve başta Anayasa olmak üzere mezkur yasalar ise, "hak ve özgürlükler" ile malüldür. Malül olandan ise, sağlam ve sağlıklı'nın elde edilmesi mümkün değildir. Denilebilir ki, Türkiye'nin yaptığı en büyük hatalardan birisi, olağanüstü ve antidemokratik dönemde hazırlanan Anayasa ve yasalardan olağan dönemde fayda umulmasıdır.

Sonuç olarak, Türk siyasal parti sistemini daha sağlıklı bir yapıya kavuşturulabilmesi ve dinamik toplum yapısını kucaklayabilecek, çağdaş ve demoktatik bir hukuk devleti dönüşümünün gerçekleştirilebilmesi için, Türk toplumunun tarihi, sosyal ve kültürel değerleri ile çelişmeyen, toplumun "cosensus"una dayanan ve yasama-yürütme-yargı ilişkilerini uyumlu biçimde düzenleyen, evrensel hak ve özgürlükleri tanıyıp güvenceye bağlayan, yeni bir Anayasa yapılması; siyasal partilerde lider sultasına son vererek parti

içi demokrasiyi sağlayacak ve siyasal partilerin önündeki antidemokratik engelleri kaldıracak biçimde Siyasal Partiler Yasası'nın yeniden düzenlenmesi; seçim sisteminin değiştirilerek, iki turlu dar bölge sistemine geçilmesi; yerel yönetim seçimlerinde, belediye başkanlarının salt çoğunlukla seçilmelerini sağlamak üzere iki turlu ve ikinci tura en fazla oy alan iki adayın katılabileceği sisteme geçilmesi; siyaseten sorumsuz ve siyaseten yetkisiz Cumhurbaşkanları öngören parlamenter sisteme uygun biçimde, Cumhurbaşkanının yetkilerinin yeniden düzenlenmesi; her decedeki bürokrat, devlet memuru ve yargı mensuplarının yargılanabilmelerini sağlayacak yasal düzenlemelerin yapılması; milletvekili sorumsuzluğunun korunarak, dokunulmazlığın kaldırılması; idare mahkemeleri kurumunun korunarak "ombudsman" sisteminin askeri makamları da denetleyebilecek biçimde kurulması, önerilebilir.

KAYNAKÇA

KİTAPLAR

Adalet Partisi Genel Başkanı Süleyman Demirel'in 6. Büyük Kongreyi Açış Konuşması, Ankara-1972.

Adalet Partisi Tüzüğü, Doğu Matbaası, Ankara-1976.

Adalet Partisi Tüzük (Ana Nizamname), Cihan Matbaası, İstanbul-1961.

Adalet Partisi VI. Büyük Kongresi, 20 Ekim 1972, Raporlar, Doğu Matbaacılık ve Limited Şirketi Matbaası, Ankara-1972.

Adalet Partisi Genel Başkanı Süleyman Demirel'in 7. Büyük Kongreyi Açış Konuşması Atat Matbaası, Ankara-(Tarihsiz)

Adalet Partisi VI. VII. VIII. ve IX. Büyük Kongreleri Temel Meseleler Komisyonu Raporları, Doğu Matbaası, Ankara-1972.

Adalet Partisi Program, Prensip Maddeleri, Orijinal Matbaası, Ankara-1961.

Adalet Partisi Programı, A.P. Zeytinburnu İlçesi Yayınları:2, İsmail Akgün Matbaacılık ve Kitapçılık Müesseseleri, İstanbul-(Tarihsiz).

Adalet Partisi, Program ve Tüzük, Doğu Matbaası, Ankara-1974.

AĞAOĞLU, Samet, Arkadaşım Menderes, Kek-Tur Kitap Servisi, Baha Matbaası, İstanbul-1967.

AHMAD, Feroz, Bedia Turgay AHMAD, Türkiye’de Çok Partili Politikanın Açıklamalı Kronolojisi 1945-1971, Bilgi Yayınevi, İstanbul-1976.

AHMAD, Feroz, Demokrasi Sürecinde Türkiye, Hil Yayınları, İstanbul-1994.

AHMAD, Feroz, İttihat ve Terakki 1908-1914, Çev. Nuran YAVUZ, Kaynak Yayınları, İstanbul-1999.

AKTAN, Coşkun Can, Gerçek Liberalizm Nedir?, T Yayınları, İstanbul-1994.

AP Genel Başkanı Süleyman Demirel’in Adalet Partisi 7. Büyük Kongresini Açış Konuşması, Atak Matbaası, Ankara (Tarihsiz).

APAK, Sudi, Türkiye ve Gelişmekte olan Ülkelerde Ekonomik İstikrar Uygulamaları, Anahtar Kitaplar Yayınevi, İstanbul-1993.

ARCAYÜREK, Cüneyt, Açıklıyor-4, Yeni Demokrasi, Yeni Arayışlar, 1960-1965 Bilgi Yayınevi, Ankara-1984.

ARMAOĞLU, Fahir, 20. Yüzyıl Siyasi Tarihi 1914-1980, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, Ankara-1988.

ATAY, Falih Rıfki, Çankaya, Bateş A.Ş., İstanbul-1984.

AVCIOĞLU, Doğan, Türkiye’nin Düzeni, Dün Bugün Yarın, 2. Cilt, Cem Yayınevi, İstanbul-1973.

AYDEMİR, Şevket Süreyya, İkinci Adam, C.3, Remzi Kitabevi, İstanbul-1968.

AYDEMİR, Şevket Süreyya, Menderes’in Dramı, Remzi Kitabevi, İstanbul-1993.

BABAN, Cihat, Politika Galerisi, Remzi Kitabevi, Yükselen Matbaası, 1970.

BAĞCI, Hüseyin, Demokrat Parti Dönemi Dış Politikası, İmge Kitabevi, Ankara-1990.

Basın Yayın Genel Müdürlüğü, Başbakan Süleyman Demirel'in Basın Açıklamaları, Başbakanlık Basımevi, Ankara-1976.

BAŞAR, Erdoğan, Milli Eğitim Bakanlarının Eğitim Faaliyetleri, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul-1993.

Başbakanlık Devlet İstatistik Enstitüsü, Türkiye'de Toplumsal ve Ekonomik Gelişmenin 50 Yılı, Başbakanlık Devlet İstatistik Enstitüsü Matbaası, Ankara-1973

BAŞGİL, Ali Fuat, 27 Mayıs İhtilali ve Sebepleri, Çeltüt Matbaacılık, İstanbul-1966.

BAYKAL, Deniz, Siyasal Katılma, A.Ü.S.B.F. Yayını, Ankara, 1970.

BEKTAŞ, Arsev, Demokratikleşme Sürecinde Liderler Oligarşisi, CHP ve AP (1961-1980), Bağlam Yayıncılık, İstanbul-1993.

BOZKURT, Veysel, Avrupa Birliği ve Türkiye, Alfa Banın Yayın Dağıtım, İstanbul-1997.

BULAÇ, Ali, Avrupa Birliği ve Türkiye, Feza Gazetecilik A.Ş., İstanbul-2001.

BURÇAK, Rıfıkı Salim, Türkiye'de Askeri Müdahalelerin Düşündürdükleri, Ankara-1988.

CİN, Halil, Ahmet AKGÜNDÜZ, Türk Hukuk Tarihi, 1. Cilt, Osmanlı Araştırmaları Vakfı, İstanbul-1995.

CİZRE-SAKALLIOĞLU, Ümit, AP-Ordu İlişkileri, Bir İkilemin Anatomisi, İletişim

Yayınları, İstanbul-1993.

ÇAHA, Ömer, Aşkın Devletten Sivil Topluma, Gendaş A.Ş., İstanbul 2000

ÇAHA, Ömer, Dört Akım Dört Siyaset, Sol, Sağ, İslam, Liberal, Zaman Kitap, İstanbul 2001.

ÇAVDAR, Tefrik, Türkiye'nin Demokrasi Tarihi, 1950-1995, C.2, İmge Yayınevi, Ankara-1996.

ÇAYHAN, Esra, Türkiye-Avrupa Birliği İlişkileri ve Siyasal Partilerin Konuya Bakışı, Boyut Kitapları, İstanbul-1997.

DAĞLI, Nuran, Belma AKTÜRK, Hükümetler ve Programları, 1960-1980, C.2, TBMM Basımevi, Ankara-1988.

DEMİREL, Tanel, Adalet Partisi, İdeoloji ve Politika, İletişim Yayınları, İstanbul-2004.

DEMİRER, Mehmet Akif, Yassı Ada 6-7 Eylül Davası, Bağlam Yayınları, İstanbul-1995.

Demokratik Parti, 72'ler Hareketi ve Demokratik Parti, Ajans-Türk Matbaacılık Sanayi, Ankara-1971.

DİLAN, Hasan Berke, Türkiye'nin Dış Politikası (1923-1939), Alfa Basım Yayım Dağıtım, İstanbul-1998.

DİLİPAK, Abdurrahman, Menderes Dönemi, Beyan Yayınları, İstanbul-1990.

DOĞANAY, Hayati, Türkiye Ekonomik Coğrafyası, Öz Eğitim Yayınları, İstanbul-1995.

DOSDOĞRU, M. Hulusi, 6-7 Eylül Olayları, Bağlam Yayınları, İstanbul-1993.

Duden, Universal Wörterbuch A-Z, Mannheim; Wien; Zürich: Dudenverlag., 1989.

DURSUN, Davut, İslam Dünyasında Dayanışma Hareketleri, Alternatif Üniversite, Ağaç Yayıncılık, İstanbul-1992.

DUVERGER, Maurice, Siyasal Partiler, Bilgi Yayınevi, Dördüncü Basım, İstanbul-1993.

ERDEM, Tarhan, Anayasalar ve Seçim Kanunları, Milliyet Yayınları, İstanbul-1982

ERDOĞAN, Mustafa, Anayasal Demokrasi, Siyasal Kitabevi, Ankara-2001.

ERDOĞAN, Mustafa, Türkiye’de Anayasalar ve Siyaset, Liberte Yayınları, Ankara-1999.

ERKANLI, Orhan, Anılar, Sorunlar, Sorumlular, Baha Matbaası, İstanbul-1973.

EROĞUL, Cem, Demokrat Parti, Tarihi ve İdeolojisi, İmge Yayınevi, Ankara-1990.

ERÜRETEN, Bahir Mazhar, Cumhuriyet Döneminde Sınıflaşma Süreci ve Halkçı Sol, (Yavuzlar Matbaası, Bursa), İstanbul-1996.

ERYILMAZ, Bilal, Bürokrasi, İzmir, 1983.

ERYILMAZ, Bilal, Tanzimat ve Yönetimde Modernleşme, İşaret Yayınları, Ankara-1992.

ERYILMAZ, M.Bedri, Güvenlik Mevzuatı ve Uluslararası İnsan Hakları Belgeleri, Nobel Yayın Dağıtım, Ankara-2000.

FRIEDRICH, C., Z. BRZEZINSKI, Totaliter Diktatörlük ve Otokrasi, Çev. Oğuz Onaran, Türk Siyasi İlimler Derneği Yayınları, Ankara-1964.

GEVGİLİLİ, Ali, Yükseliş ve Düşüş, Bağlam Yayınları, İstanbul-1987.

GIDDENS, Antony, Sosyoloji, Eleştirel Bir Yaklaşım, Birey Yayıncılık, İstanbul-1998.

GOLOĞLU, Mahmut, Devrimler ve Tepkileri, Başnur Matbaası, Ankara-1972.

GÖZLER, Kemal, Anayasa Hukukuna Giriş, Ekin Kitabevi Yayınları, Bursa-2001.

GÜMÜŞTEKİN, Uğur (Der.), Demirel'in Büyük Hedefi, Gençlik ve Yenileşme Sorunlarımız, Kültür ve Reform, Seri: 5, gümüş/tekin Yayınları, Divan Matbaacılık, İstanbul-(Tarihsiz)

GÜMÜŞTEKİN, Uğur (Der.), Demirel'in Büyük Hedefi, Siyasi İstikrar, Devlet ve Rejim, Seri: 2, gümüş/tekin Yayınları, Divan Matbaacılık, İstanbul-(Tarihsiz)

GÜMÜŞTEKİN, Uğur (Der.), Demirel'in Büyük Hedefi, Kalkınmanın Genel Sorunları, İktisadi Büyüme, Seri:3, C.1, gümüş/tekin Yayınları, Divan Matbaacılık, İstanbul (Tarihsiz).

GÜMÜŞTEKİN, Uğur (Der.), Demirel'in Büyük Hedefi, Sanayileşme, Ortak Pazar, Altyapı, Enerji, İktisadi Büyüme, Seri:4, C.2, gümüş/tekin Yayınları, Divan Matbaacılık, İstanbul-(Tarihsiz).

HUNTINGTON, Samuel P., Üçüncü Dalga, Çev. Ergun Özbudun, Yetkin Yayınları, Ankara-1996.

ILICAK, Nazlı, 15 Yıl Sonra 27 Mayıs Yargılanıyor, C.1, Kervan Yayınları, İstanbul-

1978.

İKA Yayınları, AP'deki Kırmızı Oyların Nedenleri, Doğu Matbaacılık ve Ticaret, Ankara-1970.

İNAN, Kamran, Dış Politika, Timaş Yayınları, İstanbul-1998.

İNÖNÜ, İsmet, Hatıralar, C. 2, Bilgi Yayınevi, Ankara-1987.

İPEKÇİ, Abdi, Ömer Sami COŞAR, İhtilalin İçyüzü, C.I, Uygun Yayınevi, Toker Matbaası, İstanbul-1965.

KAFKAS, Mehmet, Geçmiş Bilmek, 1. Cilt, Nil Yayınları, İzmir-1993

KAHRAMAN, Ahmet, Devri Süleyman, Sel Yayıncılık, İstanbul-1993.

KAHRAMAN, Ethem, AP'nin Hedefi, Gulek Basımevi, İstanbul-1972.

KAHRAMAN, Hasan Bülent, Sağ Türkiye ve Partileri, İmge Kitabevi, Ankara-1995.

KALPAKÇIOĞLU, Özdemir, İkinci Cumhuriyetin Üç Başbakanı ve Olaylar.., Nüve Matbaası, Ankara-1968.

KAPANİ, Münci, Kamu Hürriyetleri, Yetkin Yayınları, Ankara-1993.

KAPANİ, Münci, Politika Bilimine Giriş, Bilgi Yayınevi, İstanbul-1996.

KARATEPE, Şükrü, Osmanlı Siyasi Kurumları, Klasik Dönem, İz Yayıncılık, İstanbul 1999.

KARPAT, Kemal H., Türk Demokrasi Tarihi, Sosyal Ekonomik ve Kültürel Temeller, Afa Yayıncılık, İstanbul-1996.

KENNEDY, John, F., Fazilet Mücadelesi, Çev. Arif H. Özbilen, Işık Kitapları, İstanbul-1963.

KEYDER, Çağlar, Türkiye’de Devlet ve Sınıflar, İletişim Yayınları, İstanbul-1993.

KILIÇBAY, Ahmet, Değişen Dünyada Türkiye Ekonomisi, Cem Yayınevi, İstanbul-1993.

KOÇER, Hasan Ali, Türkiye’de Öğretmen Yetiştirme Problemi, 1848-1967, Yargıçoğlu Matbaası, Ankara-1967.

KOÇER, Hasan Ali, Türkiye’de Modern Eğitimin Doğuşu ve Gelişimi (1773-1923), Milli Eğitim Basımevi, İstanbul-1970.

KONGAR, Emre, İmparatorluktan Günümüze Türkiye’nin Toplumsal Yapısı, C.1, Remzi Kitabevi, İstanbul-1985.

KÖKER, Levent, İki Farklı Siyaset, Vadi Yayınları, Ankara-1998.

KÖKTAŞ, M.Emin, Din ve Siyaset, Siyasal Davranış ve Dindarlık, Vadi Yayınları, Ankara-1997.

KÜÇÜK, Yalçın, 100 Soruda Planlama, Kalkınma ve Türkiye, Gerçek Yayınevi, İstanbul-1971.

LIJPHART, Arend, Çağdaş Demokrasiler, Çev. Ergun Özbudun ve Ersin Onulduran, Yetkin Yayınları, Ankara (Tarihsiz).

LİPSON, Leslie, Demokratik Uygarlık, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, Ajans-Türk Matbaası, Ankara-1984.

MANİSALI, Erol, Dünden Bugüne Kıbrıs, Çağdaş Matbaacılık ve Yayıncılık, 2000.

MAZICI, Nursen, Türkiye’de Askeri Darbeler ve Sivil Rejime Etkileri, Gür Yayınevi, İstanbul-1989.

MERCAN, Faruk, Turgut Özal, Feza Gazetecilik A.Ş., İstanbul-2001.
Milliyet Almanak Türkiye, İstanbul-1986.

Muhalefette İnönü, Konuşmaları, Demeçleri, Mesajları, Sohbetleri ve Yazılarıyla,
Sabahat ERDEMİR (Der.), M. Sıralar Matbaası, İstanbul-1956.

MUTER, Birol Naci, Türkiye’nin Mali Yapısı (Kurumsal ve Kuramsal Bir Yaklaşım),
Salihli Meslek Yüksek Okulu, Salihli-1996.

MORTAN, Kenan, Cemil ÇAKMAKLI, Geçmişten Geleceğe Kalkınma Arayışları,
Altın Kitaplar Yayınevi, İstanbul-1987.

NUR, Rıza, Hürriyet ve İtilaf Fırkası Nasıl Doğdu? Nasıl Öldü?, Kitabevi
Yayınları, İstanbul-1996.

OKYAR, Ali Fethi, Serbest Fırka Nasıl Doğdu? Nasıl Feshedildi?, İstanbul-1987.

OLALI, H., İ. DUYMAZ, Tarımın Türk Ekonomisindeki Yeri ve Ekonomik
Gelişmeye Katkısı, İzmir Ticaret Borsası Yayınları No:28, İstiklal Matbaası, İzmir-
1987.

ÖKE, Mim Kemal, Erol MÜTERCİMLER, Yalnızlıktan Saygınlığa, Demokratlar
Kurulu Yayını, Ankara-2001.

ÖRS, Birsen, Türkiye’de Askeri Müdahaleler (Bir Açıklama Modeli), Der Yayınları.
İstanbul-1996.

ÖYMEN, Örsan, Bir İhtilal Daha Var, Milliyet Yayınları, İstanbul-1986.

ÖZ, Esat, Tek Parti Yönetimi ve Siyasal Katılım, Gündoğan Yayınları, Ankara-1992.

ÖZBUDUN, Ergun, Batı Demokrasilerinde ve Türkiye’de Parti Disiplini, Başnur Matbaası, Ankara-1968.

ÖZBUDUN, Ergun, Siyasal Partiler, Ankara Hukuk Fakültesi Yayınları No:409, Sevinç Matbaası, Ankara-1977.

ÖZBUDUN, Ergun, Türk Anayasa Hukuku, Yetkin Yayınları, Ankara-1989.

ÖZBUDUN, Ergun, Türkiye’de Sosyal Değişme ve Siyasal Katılma, Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Yayınları No:363, Sevinç Matbaası, Ankara-1975.

ÖZDAĞ, Ümit, Ordu-Siyaset İlişkisi, Atatürk ve İnönü Dönemleri, Gündoğan Yayınları, İstanbul-1991.

ÖZDAĞ, Ümit, Nenderes Döneminde Ordu-Siyaset İlişkisi ve 27 Mayıs İhtilali, Boyut Kitapları, İstanbul-997.

ÖZDEMİR, Hikmet, Türkiye Cumhuriyeti, İz Yayıncılık, İstanbul-1995.

ÖZER, Ahmet, Osmanlı’dan Cumhuriyet’e Siyasal Kurum ve Düşüncelerde Süreklilik ve Değişme, Sis Yayıncılık, Ankara-2000.

ÖZGÜVEN, Ali, Tarım Ekonomisi ve Politikası, Filiz Kitabevi, İstanbul-1982.

ÖZKAN, Abdullah, Türkiye’deki Amerika, Emre Yayınları, İstanbul-1993

ÖZÜERMAN, Tülay, Türkiye İçin Nasıl Bir Anayasa?, Afa Basın Yayın Dağıtım, İstanbul-1992.

ÖZNUR, Hakkı, Ülkücü Hareket, CKMP'den MHP'ye, Alternatif Yayınları, Ankara-
(Tarihsiz).

PARLA, Taha, Türkiye'de Anayasalar, İletişim Yayınları, İstanbul-1991.

ROUSSAU J.J., Toplum Sözleşmesi, Çev. Vedat Günyol, Çan Yayınları, İstanbul-
1974.

SAKALLIOĞLU, Necdet, Cumhuriyet Dönemi Eğitim Tarihi, İletişim Yayınları,
İstanbul-1992.

SANAL, Türker, Türkiye Cumhuriyeti ve 50 Hükümeti, Cumhurbaşkanları,
Başbakanlar, Bakanlar, Kabineler, Sim Matbaacılık, Ankara-1995.

SARIBAY, Ali Yaşar, Siyasal Partiler ve Parti Sistemleri (1982-1983 Öğretim Yılı
Ders Notları), Bursa-1983.

SARIBAY, Ali Yaşar, Süleyman Seyfi ÖĞÜN, Bir Politikbilim Perspektifi, Asa
Yayınları, Bursa-1998.

SAROL, Mükerrerem, Bilinmeyen Menderes, C.2, Kervan Yayınları, İstanbul-1983.

SARTORİ, Ciavonni, Parties and Party Systems, A Frammework for Analysis
Volume ., Cambridge Universty Press, Cambridge-1976.

SCHUMPETER, Joseph A., Kapitalizm, Sosyalizm, ve Demokrasi, C.2, Varlık
Yayınları, İstanbul-1967.

SENCER, Muzaffer, Türkiye'de Siyasal Partilerin Sosyal Temelleri, May Yayınları,
İstanbul-1974.

SERİM, Ekrem, Türkiye’de Anayasa Hukuku Yönünden 27 Mayıs Devrimi’nden Bu Yana Siyasal İktidar-Ordu İlişkileri, Ankara-1974.

SEVİNDİRİCİ, İbrahim, Az Gelişmişliğin Ekonomisi, Ay Yıldız Yayınları, Halik Kitapları, Ankara-1999

SEZEN, Saim, Seçim ve Demokrasi, Gündoğan Yayınları, Anlara-1994.

SHILS, Edward, Political Development in the New States, Comminette on Social Thought, Universty of Chicago and King’ College, Cambridge, MOUTON& CO. 1962 ‘s GRAVENHAGEN.

Siyaset, Mümtaz’er TÜRKÖNE (Ed.), Lotus Yayınevi, Ankara-2003.

SOYAK, Hasan Rıza, Atatürk’ten Hatıralar, C. 2, Yapı ve Kredi Bankası A.Ş. Yayınları, 1973.

SOYSAL, Mümtaz, Kalkınmanın Genel Sorunları, 100 Soruda Anayasanın Anlamı, Gerçek Yayınevi, Ankara-1997.

SURUŞ, Abdulkerim, Modern Durum ve Dini Bilginin Evrimi, Pendik Belediyesi Kültür Yayınları No:3, İstanbul-1997.

TANSU, Ziya, AP’deki Kırmızı Oyların Nedenleri, İKA Yayınları Doğu Matbaacılık ve Ticaret, Ankara-1970.

T.C. Başbakanlık Devlet İstatistik Enstitüsü, İstatistik Göstergeler 1923-1998, Devlet İstatistik Enstitüsü Matbaası, Ankara-2001.

T.C. Başbakanlık Devlet Planlama Teşkilatı, Kalkınma Planı, İkinci Beş Yıl, 1968-1972.

TANİLLİ, Server, Anayasalar ve Siyasal Belgeler, İstanbul-1976.

TEKİL Firuzan, Türk Demokrasisi İçinde Süleyman Demirel, Göktürk Yayınları, İstanbul-1976.

TESAV, Siyasi Partiler ve Demokrasi, Sempozyum, Toplumsal Ekonomik Siyasal Araştırmalar Vakfı Yayınları, Yayın No:8, 1995.

TEZİÇ,Erdoğan, 100 Soruda Siyasi Partiler (Partilerin Hukuki Rejimi ve Türkiye’de Partiler), Gerçek Yayınevi, İstanbul-1984.

TOFFLER, Alvin, Yeni Güçler Yeni Şoklar, Altın Kitaplar Yayınevi, İstanbul-1992.

TOKER, Metin, DP’nin Altın Yılları 1950-1954, Bilgi Yayınevi, İstanbul-1991.

TOKER, Metin, İnönü’nün Son Başbakanlığı 1961-1965, Bilgi Yayınevi, Ankara-1992.

TOKER, Metin, Tek Partiden Çok Partiye 1944-1950, Bilgi Yayınevi, İstanbul-1990.

TOSUN, Tanju, Merkez Sağ ve Merkez Solda Parçalanma, Boyut Kitapları, İstanbul-1999.

TUNAYA, Tarık Zafer, Türkiye’de Siyasi Partiler, 1859-1952, Arka Yayınları, İstanbul-1995.

TUNAYA, T.Zafer, Siyasal Kurumlar ve Anayasa Hukuku, Araştırma, Eğitim, Ekin Yayınları, İstanbul-1982.

TUNÇAY, Mete, T.C.’nde Tek Parti Yönetimi’nin Kurulması (1923-1931), Cem Yayınevi, İstanbul-1992.

TUNÇKANAT, Haydar, İkili Antlaşmaların İçyüzü, Tekin Yayınevi, Ankara-1975.

TURGUT, Nüket, Siyasal Muhalefet, Birey ve Toplum Yayınları, Ankara-1984.

TURGUT, Serdar, Demokrat Parti Döneminde Türkiye Ekonomisi, Adalet Matbaası, Ankara-1991.

TURHAN, Mehmet, Siyasal Elitler, Gündoğan Yayınları, İstanbul-1991.s

TÜRKEŞ, Alparslan, Dış Politikamız ve Kıbrıs, Kutluğ Yayınları, İstanbul-1975.

UYAR, Hakkı, Cumhuriyet Halk Partisi, Boyut Yayınları, İstanbul-1998.

UZUNOĞLU, Selim, Çağı Yakalamak ve Aşmak, TÖV Yayınları, İzmir-1997

ÜSKÜL, Zafer, Siyaset ve Asker, Cumhuriyet Döneminde Sıkıyönetim Uygulamaları, Afa Yayıncılık, İstanbul-1989.

YARESİMOS, Stefenos, Az Gelişmişlik Sürecinde Türkiye, Dünya Savaşından 1971'e, C.3, Çev. Babür KURUCU, Belge Yayınları, İstanbul-1992.

YAŞA, Memduh ve Diğerleri, Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ekonomisi 1923-1978, Akbank Kültür Yayını, Apa Ofset Basımevi, İstanbul-1980.

YAVUZALP, Ercüment, Liderlerimiz ve Dış Politika, Bilgi Yayınevi, Ankara-1996.

YETKİN, Çetin, Türkiye'de Askeri Darbeler ve Amerika, Ümit Yayıncılık, Ankara-1995.

YETKİN, Çetin, Türkiye'de Tek Parti Yönetimi 1930-1945, Altın Kitaplar Yayınevi, 1983.

YILMAZ, Hüseyin, Cumhuriyetin İlk Yıllarında Devlet Terörü, Timaş Yayınları, İstanbul-1992.

YORGANCIOĞLU, Mehmet, Politikanın İbret Dolu Seyir Defteri, Dönence Basım ve Yayın Hizmetleri, İstanbul-2000.

ZÜRCHER, Erik Jan, Modern Türkiye'nin Tarihi, İletişim Yayınları, İstanbul-1995.

ZÜRCHER, Erik Jan, Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası, Bağlam Yayınları, İstanbul-1992.

MAKALELER

AKTAN, Gündüz, “Din ve Laiklik İlişkisi-Laiklik İlkesi ve İslam” (1999 Aband Platformu “Din Devlet İlişkileri” Komisyonuna Sunulan Tebliğ), Din Devlet ve Toplum, Türkiye Gazeteciler Vakfı Yayınları, İstanbul-2000.

ATAY, Falih Rıfki, “Demokrasi ve Liberalizm”, 75 Yıl İçinden 22 Yazardan Seçmeler, Şefik Matbaası, 1998.

BORATAV, Korkut, “İktisat Tarihi (1908-1980)”, Türkiye Tarihi, Çağdaş Türkiye 1908-1980, C. 4, Sina AKŞİN (Yay. Yön.), Cem Yayınevi, İstanbul-1997.

BOYME, Klaus Von, “Parteiensystem”, Wörterbuch Staat und Politik, Dieter NOHLEN (Hrsg.), Bundeszentrale für politische Bildung, Bonn-1998.

DERELİ, Hamit, “Kraliçe Elizabeth Devrinde Türkler ve İngilizler”, Türkiye Cumhuriyeti Devleti'nin Avrupa Topluluğu Üyesi Olmak Hakkı ve İsteğinin Tarihsel Kaynakları, Metin ERKSAN (Der.), Hil Yayınları, 1991.

DURSUN, Davut, “Türk Laik Sisteminin Tarihsel-Kültürel Arka Planı”, Laiklik, Siyaset ve Değişim, İnsan Yayınları, İstanbul 1995a.

DURSUN, Davut, “Türkiye’nin Yeri Avrupa mı?”, Değişim ve Süreklilik, İklim Yayınları, İklim Yayınları, İstanbul-1995b.

DURSUN, Davut, “Batının İslam Dünyasına Karşı Meydan Okuması”, Değişim ve Süreklilik, İklim Yayınları, İstanbul-1995b.

DURSUN, Davut, “Dünden Bugüne Türkiye’nin Dış Politikası”, Yol Ayrımındaki Türkiye, Emre Yayınları, İstanbul-1996.

DURSUN, Davut, “Türk-Arap İlişkilerinin Dünü ve Geleceği”, Yol Ayrımındaki Türkiye, Emre Yayınları, İstanbul-1996.

EL NAGGAR, Said, “Az Gelişmiş Memleketlere Yatırım Yardımı”, Dış Yardım. Milliyet Kültür Kulübü, Çeltüt Matbaacılık, İstanbul-1967.

ERHAN, Çağrı, “ABD ve NATO’yla İlişkiler”, Türk Dış Politikası, Kurtuluş Savaşı’ndan Bugüne, Olgular, Belgeler, Yorumlar, Baskın Oran(Ed.), İletişim Yayınları, İstanbul-2002.

EROĞUL, Cem, “Çok Partili Düzenin Kuruluşu: 1945-1971”, Geçiş Sürecinde Türkiye, Irvin Cemil SCHICK, E. Ahmet TONAK (Der.), Belge Yayınları, İstanbul-1987.

FIRAT, Melek, “Yunanistan’la İlişkiler”(s.576-614), Türk Dış Politikası, Kurtuluş Savaşı’ndan Bugüne, Olgular, Belgeler, Yorumlar, Baskın Oran (Ed.), İletişim Yayınları, İstanbul-2002.

FIRAT Melek, “Yunanistan’la İlişkiler”(s.716-768), Türk Dış Politikası, Kurtuluş Savaşı’ndan Bugüne, Olgular, Belgeler, Yorumlar, Baskın Oran(Ed.), İletişim Yayınları, İstanbul-2002.

FIRAT, Melek, Ömer KÜRKCÜOĞLU, “Arap Devletleriyle İlişkiler”, Türk Dış Politikası, Kurtuluş Savaşı’ndan Bugüne, Olgular, Belgeler, Yorumlar, Baskın Oran(Ed.), İletişim Yayınları, İstanbul-2002.

GEVGİLİLİ, Ali, “Emlake ve Tüketime Vergiler Geliyor”, Türkiye’de 12 Mart 1971 Rejimi, Milliyet Yayınları, İstanbul-1973.

GEVGİLİLİ, Ali, “Bağımsız Türkiye Derken Acaba Ne Gelecek?”, Türkiye’de 1971 Rejimi, Milliyet Yayınları, İstanbul-1973.

GEVGİLİLİ, Ali, “AP’nin 26’ları İhracı Ekonomik Temelde Bir Değişimdir”, Türkiye’de 1971 Rejimi, Milliyet Yayınları, İstanbul-1973.

GÜLALP, Haldun, “Üçüncü Dünya’da Devlet ve Demokrasi”, Onbirinci Tez Kitap Dizisi:1, Uluslar arası Yayıncılık, İstanbul-1986.

KALAYCIOĞLU, Ersin, “1960 Sonrası Türk Siyasal Hayatına Bir Bakış”, Türkiye’de Siyaset: Süreklilik ve Değişim, Ersin KALAYCIOĞLU, Ali Yaşar SARIBAY (Ed.), Yayın No:157, Der Yayınları, İstanbul(Tarihsiz).

KARA-İNCİOĞLU, Nihal, “Türkiye’de Çok Partili Sisteme Geçiş ve Demokrasi Sorunları”, Türkiye’de Siyaset: Süreklilik ve Değişim, Ersin KALAYCIOĞLU, Ali Yaşar SARIBAY (Ed.), Yayın No:157, Der Yayınları, İstanbul (Tarihsiz).

KIŞLALI, Ahmet Taner, “Parlamentonun Yapısal Evriminde Eğitim, Yaş ve Cinsiyet Boyutları”, Türk Parlamentoculuğunun İlk Yüzyılı, Siyasi İlimler Türk Derneği (haz.), Kanunu Esasi’nin 100. Yılı Sempozyumu, 9-11 Nisan 1976, Ajans Türk Matbaacılık Sanayii, Ankara.

KOÇAK, Cemil, “Siyasi Tarih (1923-1950)”, Türkiye Tarihi, Çağdaş Türkiye 1908-1980, C.4, Sina AKŞİN (Yay. Yön.), Cem Yayınevi, İstanbul-1997.

KURAT, Akdes Nimet, “Türk-İngiliz Münasebetlerinin Başlangıcı ve Gelişmesi (1553-1610)”, Türkiye Cumhuriyeti Devleti’nin Avrupa Topluluğu Üyesi Olmak Hakkı ve İsteğinin Tarihsel Kaynakları, Metin ERKSAN (Der.), Hil Yayınları, 1991.

LİPSET, S. M., S. ROKKAN, “Cleavage Structures, Party Systems and Voter Alignments: an Introduction”, Party Systems and Voter Alignments, Cross-National Perspectives, Edited by S. M. LİPSET and S. ROKKAN, The Free Press, New York Collier-Macmillan Limited, London-1967.

MARDİN, Şerif, “Türkiye’de Muhalefet ve Kontrol”, Türk Modernleşmesi, Makaleler 4, İletişim Yayınları, İstanbul-1992.

MARDİN, Şerif, “Türk Siyasetini Açıklayacak Bir Anahtar: Merkez-Çevre İlişkileri”, Türkiye’de Toplum ve Siyaset, Makaleler 1, İletişim Yayınları, İstanbul-2003.

NEUMANN, Sigmund, “Toward a Comperative Study of Political Parties”, Approaches To Comperative Politics, Modern Political Parties, Edited by Sigmund NEUMANN, The University of Chicago Press. Composed and Printed by The University of Chicago Press, Chicago, Illinois, USA-1956.

ORTAYLI, İlber, “Osmanlı Devleti’nde Laiklik Hareketleri Üzerine”, Türkiye’de Siyaset: Süreklilik ve Değişim, Ersin KALAYCIOĞLU, Ali Yaşar SARIBAY (Ed.), Yayın no:157, Der Yayınları, İstanbul (Tarihsiz).

ÖZDEMİR, Hikmet, “Siyasal Tarih (1960-1980)”, Türkiye Tarihi, Çağdaş Türkiye 1908-1980, C.4, Sina Akşin (Yay.Tön.), Cem Yayınevi, İstanbul-1997.

“Prof. Dr. Tarık Zafer Tunaya ile Türkiye’de Çok Partili Hayatın 40. Yılı Üzerine Bir Röportaj”, Bülent Ece (Röp.), Tarık Zafer Tunaya’ya Armağan, İstanbul Barosu Yayını, 1992.

SCHULZE, Reiner Olaf, “Partei”, Wörterbuch Staat und Politik, Dieter Nohlen (Hrgs.) Bundeszentrale für politische Bildung, Bonn-1998.

SELÇUK, Sami, “Laiklik, Sivil Toplum, Homo Democraticus”, Zorba Devletten Hukukun Üstünlüğüne, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara-1998.

SÖNMEZ, Attila, “Türkiye’de 1950 Sonrası Sanayileşme Politikası Üzerine Gözlemler”, Blanco 1923-1998, Ekonomi, Toplum, Çevre, C.2, Tarih Vakfı Yayınları, İstanbul-1999.

ŞAYLAN, Gencay, “Millet Meclisinin Meslek Açısından Yapısı ile İlgili Bazı Düşünceler”, Türk Parlamentoculuğunun İlk Yüzyılı, Siyasi İlimler Türk Derneği (haz.), Kanunu Esasi’nin 100. Yılı Sempozyumu, 9-11 Nisan 1976, Ajans Türk Matbaacılık Sanayii, Ankara.

TANSU, Ziya, “1969 Seçimlerini Beklerken”, İKA Yayınları, AP’deki Kırmızı Oyların Nedenleri, Doğu Matbaacılık ve Ticaret, Ankara-1970.

TANSU, Ziya, “Bilgiç Etrafında Yaratılmak İstenen Efsane”, İKA Yayınları, AP’deki Kırmızı Oyların Nedenleri, Doğu Matbaacılık ve Ticaret, Ankara-1970.

TANSU, Ziya, “Dost, Doğruyu Vaktinde Yapıcı Olarak Söyleyendir”, İKA Yayınları, AP’deki Kırmızı Oyların Nedenleri, Doğu Matbaacılık ve Ticaret, Ankara-1970.

TUNAYA, Tarık Zafer, “İkinci Meşrutiyetin Siyasal Hayatımızdaki Yeri”, Türk Parlamentoculuğunun İlk Yüzyılı, Kanunu Esasi’nin 100. Yılı Sempozyumu, 9-11 Nisan 1976, Siyasi İlimler Türk Derneği (haz.), Ajans Türk Matbaacılık Sanayii, Ankara.

VERSAN, Vakur, “Türk Anayasasının İktisadi Esasları ve Başlıca Siyasi Partilerin İktisadi Görüşleri”, Karma Ekonomi, Milliyet Kültür Kulübü, Çeltüt Matbaacılık, İstanbul(Tarihsiz).

YALMAN, Galip L., Popülizm, Bürokratik Otoriter Devlet ve Türkiye”, Onbirinci Tez Kitap Dizisi:1, İstanbul-1986.

DİĞERLERİ

Sürelî Yayınlar ve Gazeteler

ABADAN, Nermin, Ahmet N. YÜCEKÖK, “1961-1965 Seçimlerinde Büyük Şehirlerde Gelir Durumuna Göre Oy Verme Davranışları”, A.Ü.S.B.F. Dergisi, C.XXI, No:4, Aralık 1966.

ABADAN, Yavuz, “Siyasi Partilere Güven”, Vatan 4 Mart 1961.

AĞAOĞLU, Samet, “Demokrat Parti, İnönü-Menderes”, Son Havadis, 7-21 Nisan 1968.

AKDİŞ, Muhammet, “Siyasi Krizler ve Ekonomik Maliyetleri”, Zaman 1 Mayıs 2003.

AKTAN, H. Okan, Tercan BAYSAN, “Türk Ekonomisinin Entegrasyonu, Liberasyon, Karşılaştırmalı Üstünlük ve Optimum Politikalar”, O.D.T.Ü Gelişme Dergisi, C.12, S.1-2, Yıl 1985.

AKTAR, Cengiz, “AB Vazgeçilmez Bir Dış Dinamik midir?”, Zaman 28 Mayıs 2002

AKIN, Kenan, “”946 Ruhu”, Tercüman, 22 Ekim 1976.

ALTAN, Mehmet, “Köylüler Ne Zaman Manşet Olur?”, Zaman 7 Aralık 2001

ALTAN, Mehmet, “AB, Demokrasi ve Kemalizm”, Sabah, 24 Mart 2000.

“A.P. Genel Kongresi”, Forum, S.209, 1 Aralık 1962.

“A.P. Kongreleri ve Milli İrade”, Forum, S.200, 1 Ağustos 1962.

“A.P. Kurultayı”, Forum, S. 256, 1 Aralık 1964.

“A.P.’nin Manifestosu”, Forum, S.248, 1 Ağustos 1964.

“A.P.’nin İktisat Siyaseti veya Siyasi İktisadı”, Forum, S.256, 1 Aralık 1964.

ARCAYÜREK, Cüneyt, “Alkışlar ve Tezatlar”, Tercüman 22 Ekim 1970.

ARCAYÜREK, Cüneyt, “CHP’yi Bozguna Uğratan Sebepler”, Hürriyet, 11-16 Ekim 1965.

ARCAYÜREK, Cüneyt, “Buda Heykellerine ve Seçimlere Dair”, Tercüman 21 Ekim 1970.

ARCAYÜREK, Cüneyt, “Aklar ve Karalar”, Tercüman, 24 Ekim 1970.

ATALAY, Bülent, “Tanzimat Penceresinden Gümrük Birliği”, Zaman 2 Kasım 1995.

ATEŞ, Toktamış, “İnsanın Yüzü Kızarır”, Cumhuriyet, 22 Şubat 1996.

AYDAR, Kemal, “Yuvarlak Masa”, Vatan 12 Şubat 1961.

BAKŞIK, Şeref, “Demokrasi DP ve İnönü”, Tarih ve Toplum, S.53, Mayıs 1988.

BARKAN, Ö. Lütfü, “Osmanlı İmparatorluğu Teşkilat ve Müesseselerinin Şer’iliği Meselesi”, İ.Ü.H.F. Mecmuası, Yıl: 1945, C. XI, Sayı: 3-4,
“Basınımızda Son Onbeş Gün”, Forum, S.209, 1 Aralık 1962.

BATUM, Süheyl, “Türkiye Gerçekten İlginç ve Anlaşılması Zor Bir Ülke”,
Vatan 9 Ocak 2003.

BAYDUR, Mithat, “GNAT” (Grand National Assembly of Turkey), Zaman, 28
Ekim 1996.

BORATAV, Korkut, “Türkiye’de Popülizm: 1962-1976 Dönemi Üzerine
Notlar”, Yapıt, S. 46, Ekim-Kasım 1983.

BULAÇ, Ali, “Düveli Muazzamadan AB’ye”, Zaman, 7 Ağustos 2002.

BULAÇ, Ali, “Merkez Nedir?”, Zaman, 09. 11. 2000.

BUĞRA, Tarık, “Parti İçi Mücadele”, Tercüman, 24 Ekim 1974.

CEM, İsmail, “41’ler Nereden Doğdu?”, Milliyet 7 Mart 1970.

CILLOY, Haluk, “Kritik Bir Yıl Daha Geçti”, Milliyet 1 Ocak 1970.

ÇAHA, Ömer, “”Muhafazakar Demokrasi Liberal Demokrasinin Kardeşidir”,
Zaman, 31 Ağustos 2003.

ÇETİNER, Yılmaz, “İnönü İle Mülakat”, Hürriyet, 8 Mart 1970.

DEMİREL, Süleyman, “Hasta Adam’dan Dünya Devletine”, Sabah, 17-26
Mart 2003.

DONAT, Yavuz, “16 Yıl 4 Ay 24 Gün Sonra”, Tercüman, 22 Ekim 1976.

DONAT, Yavuz, “Süleyman Bey, Süleyman Demirel’i Anlatıyor” (Yavuz DONAT’ın Süleyman Demirel’le Röportajı), Tercüman 22 Ekim 1976.

DURSUN, Davut, “Türk Siyasetinde Eylül Ayı”, Yeni Şafak 18 Eylül 2003.

DURSUN, Davut, “Türkiye’de Siyasal Partilerin Gelişimi ve Toplumsal Temelleri”, Kitap Dergisi, Kasım 1986.

ERKİN, Feridun Cemal, “İnönü, Demokrasi ve Dış İlişkiler”, Milliyet 14 Ocak 1974.

ERYILMAZ, Bilal, “Osmanlı Devleti’nde İktidar ve Muhalefet”, İlim ve Sanat, Sayı 35-36, Temmuz 1993.

GÖZE, Ergun, “Sine-i Millete Dönme Kararı”, Tercüman 24 Ekim 1978.

GÜNDEM, Mehmet(Röp.), “Mehmet GÜNDEM’in Durmuş Hocaoğlu ile Pazar Sohbeti”, Zaman, 8 Aralık 1996.

GÜNGÖR, Yaşar, “Köylü ve Şehirli”, Tercüman 25 Ekim 1976.

“Herkeste Bir Ümit”, Tercüman, 22 Ekim 1976.

HANİOĞLU, Şükrü, “Temsil Arcı mı? Modernleşme Hizmetinde Bürokratik Kurum mu?”, Zaman, 24 Ocak 2004.

HEPER, Metin, “Osmanlı Siyasal Hayatında Merkez-Kenar İlişkisi”, Toplum ve Bilim, S. 9-10, Bahar-Yaz, 1980.

İPEKÇİ, Abdi, “Beklenen Müdahale”, Milliyet 24 Ekim 1961.

İPEKÇİ, Abdi, “Sonuç”, Hürriyet 16 Mart 1970.

İPEKÇİ, Abdi, “Dinamizmin Kader Yılı”, Milliyet 1 Ocak 1970.

KABAKLI, Ahmet, “Sine-i Millet”, Tercüman 25 Ekim 1978.

KABAKLI, Ahmet, “Tek Çıkar Yol”, Tercüman 29 Kasım 1968.

KABAKLI, Ahmet, “Vur, Fakat Dinle”, Tercüman 25 Temmuz 1970.

KABAOĞLU, İbrahim Ö., “Anayasa Değişikliklerinin Etkileri”, Anayasa ve Toplum, İmge Kitabevi, Ankara-2000.

KAFALI, Kadircan, “AP Kongresi’nden Beklediğimiz”, Tercüman, 27 Kasım 1966.

KARAMAN, Hayrettin, “İslamda Din Devlet İlişkisi”, Türkiye Günlüğü, S.72, Yıl. 2003.

KÖKTAŞ, M. Emin, “Prens Sebahattin ve Yerinden Yönetim Düşüncesinin Temelleri”, Liberal Düşünce, S. 5, Kış 97.

KUMKALE, Tahir Tamer, “Türkiye Dünyanın Neresinde?”, Zaman 12 Mart 2002.

MAHCUPYAN, Etyen, “Bu İş Ne Anlama Geliyor?”, Zaman, 10 Ağustos 2002.

MAHCUPYAN, Etyen, “Bayram Fotoğrafları”, Zaman 8 Eylül 2002.

MARDİN, Şerif, “Kültür ve Din”, Çev. Gülşat Aygen Tosun, Türkiye Günlüğü, S.72, Yıl. 2003.

MERT, Nuray, “Gericilik”, Doğu Batı, Yıl: 1, S. 3, Mayıs-Haziran-Temmuz 1998.

ÖZAKINCI, Uğur, “Kargalar, Tilkiler ve Dolma Kalemler...”, Zaman, 20 Temmuz 2002.

ÖZTUNA, Yılmaz, “İktisadi ve Kültürel Bakımdan Türkiye’nin Yakın İstikbali”, Milli Kültür, C. 1, S. 4, Nisan 1979.

“Partilerdeki Hareketlenmeler”, Forum, S.193, 15 Nisan 1962.

Ragıp Gümüşpala’nın Radyo Konuşması, Tercüman 2 Temmuz 1961.

Resmi Gazete, Tarih:28 Nisan 1960, S. 10498.

Resmi Gazete, Tarih: 14 Nisan 1964, S. 11682.

Resmi Gazete, Tarih: 18 Haziran 1965, S. 12026

Resmi Gazete, Tarih: 4 Ocak 1966, S. 12193

Resmi Gazete, Tarih: 4 Ocak 1967, S.12495.

Resmi Gazete, Tarih: 4 Ocak 1968, S.12971.

Resmi Gazete, Tarih: 4 Ocak 1969, S.13092.

Resmi Gazete, Tarih: 11 Ağustos 1969, S.13272.

Resmi Gazete, Tarih, 5 Ocak 1970, S.13391.

Resmi Gazete, Tarih:10 Ağustos 1970, S.13575.

SAVCI, Bahri, “A.P.’ye Tarihin Kurduğu Tuzak”, Forum, S.195, 15 Mayıs 1962.

TAMER, Rauf, “Kan Değişimi”, Tercüman, 23 Ekim 1976.

TANÖR, Bülent, “Az Gelişmiş Ülkelerde Siyasal Elit(Seçkinler)”, AÜSBF Dergisi, C.XX, No: 2, Haziran 1965.

Tarih ve Toplum, S.33, Eylül 1986.

Tebliğler Dergisi, Tarih: 22 Ağustos 1966, S. 1417.

Tebliğler Dergisi, Tarih: 16 Ekim 1967, S. 1474.

Tebliğler Dergisi, Tarih: 23 Ekim 1967, S. 1475.

Tebliğler Dergisi, Tarih: 10 Ağustos 1970, S.1619

TÜRK, İsmail, “Türkiye’de Devalüasyon Sorunu”, A.Ü.S.B.F. Dergisi, C. XXV, No:1, Mart 1970.

TÜRK, İsmail, “Cumhuriyet Döneminde Vergi Sistemimizin Gelişmesi”, A.Ü.S.B.F. Dergisi, C. XXXVI, No: 1-4, Ocak-Aralık 1981.

URAS, Güngör, “Gelişmişlik Ölçüsü, Gelir, Sağlık, Eğitim”, Milliyet 10 Temmuz 2003

VERGİN, Nur, “Din ve Devlet İlişkileri: Düşüncenin “Bitmeyen Senfoni”si”, Türkiye Günlüğü, S.72, Yıl. 2003.

YAVUZ, Fehmi, “Birinci ve İkinci Beş Yıllık Kalkınma Planlarında Köy ve Köylü Sorunu”, A.Ü.S.B.F. Dergisi, C. XXIII, No:2, Haziran 1968.

YAVUZ, Hakan, “Türk Muhafazakarlığı, Modern Müslüman”, Zaman, 10 Ocak 2004

Tezler

AKKAŞ, Salih, Adalet Partisi ve İdeolojisi, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara-1989

DEMİRCİ-GÜLER, Filiz, Türkiye'nin Yakın Siyasetinde Bir Örnek Olay, Adalet Partisi, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara-1996.

ESLEK, Taşkın, 12 Mart 1971 Ara Rejimi'nde Adalet Partisi ve Cumhuriyet Halk Partisi, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul-1989.

KAYA, Mehmet Orhan, Türkiye'de 1950-1960 Dönemi İktidar Muhalefet İlişkileri, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Dokuz Eylül Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir-1997.

KURU, Hanife, Türk Siyasal Yaşamında Adalet Partisi, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Dokuz Eylül Üniversitesi, Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, İzmir-1996.

Ansiklopediler

“Adalet Partisi”, Ana Britannica Genel Kültür Ansiklopedisi, C.1, Hürriyet Ofset Matbaacılık ve Gazetecilik A.Ş., İstanbul, R.Oldenburger Graphische Betriebe, Münih-1993.

AHMAD, Feroz, “Türkiye'nin Cumhuriyet Dönemi Siyasal Gelişmeleri”, C.D.T.A., C.7, İletişim Yayınları, İstanbul-1983.

AKAT, Asaf Savaş, “İktisadi Politikalar”, C.D.T.A., C.4, İletişim Yayınevi, İstanbul-1983.

AKŞİN, Sina, “İttihat ve Terakki”, T.C.T.A., C.5, İletişim Yayınları, İstanbul-1985.

ÇAVDAR, Tevfik, “Cumhuriyet Halk Partisi”, C.D.T.A., C.8, İletişim Yayınları, İstanbul-1983.

ÇAVDAR, Tevfik, “Adalet Partisi”, C.D.T.A., C.8, İletişim Yayınları, İstanbul 1983.

KAYALI, Kurtuluş, “Hürriyet ve İtilaf”, T.C.T.A., C.5-6, İletişim Yayınları, İstanbul-1985b.

KAYALI, Kurtuluş, “1. TBMM’nde Muhalefet”, T.C.T.A., C.5, İletişim Yayınları, İstanbul 1985a.

KAZGAN, Gülten, “Tarım”, C.D.T.A., C.9, İletişim Yayınevi, İstanbul-1983.

KEPENEK, Yakup, “Türkiye’nin Sanayileşme Süreçleri”, C.D.T.A., C.7, İletişim Yayınları, İstanbul-1983.

KOTİL, Ahmet, “Dünyada ve Türkiye’de Siyasal Partiler”, C.D.T.A., C.7-8, İletişim Yayınları, İstanbul-1983.

Meydan Larousse, C. Ek 1, Meydan Yayınevi, İstanbul 985.

SEZGİN, Ömür, Gencay ŞAYLAN, “Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası”, C.D.T.A., C. 8, İletişim Yayınları, İstanbul-1983.

SUNAR, İlkay, “Demokrat Parti ve Popülizm”, C.D.T.A., C.8, İletişim
Yayınevi, İstanbul-1983.

TEKELİ, Şirin, “Cumhuriyet Döneminde Seçimler”, C.D.T.A., C.7, İletişim
Yayınları, İstanbul-1983.

TUNÇAY, Mete, “Siyasal Gelişmenin Evreleri”, C.D.T.A., C. 7, İletişim
Yayınları, İstanbul-1983.

TUNÇAY, Mete, “Cumhuriyet Halk Partisi (1923-1950), C.D.T.A., C. 7,
İletişim Yayınları, İstanbul-1983

Forum

Hürriyet

Milliyet

Son Havadis

Tercüman

Vatan

e-Adres

http://www.undp.org.tr/tr/paf/nhdr/nhdr_tablo_1.pfd(14.07.2003)

ÖZGEÇMİŞ

Mehmet Orhan Kaya, 1957 Yılında İzmir-Çeşme İlçesi Germiyan Köyünde doğdu. İlköğrenimini köyünde, orta ve lise öğrenimini İzmir merkezde tamamladı. 1980 yılında İzmir Eğitim Estitüsü'nden mezun oldu. Anadolu Üniversitesi Açık Öğretim Fakültesi Lisans Tamamlama Programına katılarak 1994 yılında mezun oldu. Çeşitli illerde Öğretmenlik yaptı. Bu esnada Dokuz Eylül Üniversitesi Kamu Yönetimi Bölümünde, "Türkiye'de 1950-1960 Dönemi İktidar-Muhalefet İlişkileri" adlı tez ile 1997 yılında Kamu Yönetimi alanında Yüksek Lisansını tamamladı. Aynı yıl Sakarya Üniversitesi'nde doktora çalışmasına başladı.

Halen Polis Akademisi'ne bağlı İzmir Rüştü Ünsal Polis Meslek Yüksek Okulu'nda Öğretim Görevlisi olarak görev yapmaktadır. Evli olup Almanca bilmektedir.